

K $\frac{8728}{4}$

იური სიბაგულიძე

საგზაო-დასავლეთ საქართველოს
გოგონიგოგო

1 09804

საბჭოთავო გამომცემლობა
გათუგო—1958

იური სიხარულიძე

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს
ტოპონიმიკა
(აჭარის ასსრ)

წიგნი I

სახელმწიფო გამომცემლობა
ბათუმი — 1958

Юрий Сихарулидзе

Топонимика
Юго-западной Грузии
(Аджарская АССР)

КНИГА I

J. M. Sicharulidse

К 4
DIE TOPONIMIK DES WEST-SÜDLICHEN
GEORGIENS
(Adsharische ASSR)
Erstes Buch

Государственное издательство
Батуми—1958

რ ე ლ ა ქ ო რ ი ს ა ზ ა ნ

ისტორიული გეოგრაფია ისტორიის დამხმარე სამეცნიერო დისციპლინაა. საზოგადოების მეცნიერული ისტორიის დამუშავებისათვის ქვეყნის ისტორიულ-გეოგრაფიული შესწავლა, ამ დამხმარე სამეცნიერო დარგის მონაცემთა გათვალისწინებით ისევე აუცილებელია, როგორც ამ ქვეყნის არქეოლოგიის, ეთნოგრაფია-ფოლკლორის და სხვა დამხმარე დისციპლინების მონაცემებისა. ამიტომაცაა, რომ მთელ რიგ ქვეყნებში, სადაც ისტორიას, როგორც სამეცნიერო დარგს, განვითარების დიდი ტრადიცია აქვს, ქვეყნის ისტორიულ-გეოგრაფიული შესწავლა მეცნიერ ისტორიკოსთა ყურადღების ცენტრშია.

შესაფერისი ადგილი უჭირავს ისტორიულ გეოგრაფიას საბჭოთა ისტორიოგრაფიაში.

ქართულ ისტორიოგრაფიას ამ მხრით სახელოვანი წარსული აქვს. გვიანფოდალური ხანის პირველი მეცნიერი ისტორიკოსი ვახუშტი ბატონიშვილი ჩვენი ისტორიული გეოგრაფიის ფუძემდებელიცაა. მისი „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“ სწორედ ამ თვალსაზრისით დაწერილი კაპიტალური ნაშრომია.

ჩვენი წარსულის უდროობა-ძნელბედობის შედეგი იყო, რომ ვახუშტის გამგრძელებელი მეცნიერების ამ დარგში დიდხანს ჩვენში აღარავინ ჩანდა. მხოლოდ გვიან, ქართველი ბურჟუაზიული ერის შექმნის პირობებში ამაღლდა ქართული ისტორიოგრაფია იმ ხარისხზე, რომ ისტორიული გეოგრაფია მისი ორგანული ნაწილი შეიქნა. მარი ბროსე, დ. ბაქრაძე, ს. კაკაბაძე, ე. თაყაიშვილი, მ. ჯანაშვილი და არა ერთი სხვა, ის მეცნიერნი იყვნენ, რომელთაც გარკვეული ღვაწლი დასდეს საქართველოს ისტორიულ-გეოგრაფიულ შესწავლას.

განსაკუთრებით აღსანიშნავია ამ მიმართულებით აკად. ნ. მარი, რომელმაც მრავალრიცხოვან ცალკეულ ისტორიულ-გეოგრაფიულ დაკვირვებათა გვერდით ჩვენ დაგვიტოვა სანიმუშოდ შესრულებული ნაშრომები ამა თუ იმ მხარის ისტორიულ გეოგრაფიიდან, როგორცაა, მაგალითად, მისი „დღიური“, გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებას რომ აქვს წამძღვარებული, ან მისივე „**Ватум, Ардаган, Карс—исторический узел межнациональных отношений Кавказа**“ და სხვ.

მაგრამ საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ფუძემდებლად ჩვენი ისტორიოგრაფიის ახალ ხანაში მაინც აკად. ი. ჯავახიშვილი უნდა ჩაითვალოს. განსხვავებით სხვა ამ დარგის მეცნიერთაგან ი. ჯავახიშვილმა სპეციალური ნაშრომი უძღვნა მთლიანი საქართველოს ისტორიულ გეოგრაფიას და ეს შრომა მისივე „ქართველის ერის ისტორიას“ წინ წაუძღვარა.

ამრიგად, ვახუშტის მიერ წამოწყებული ტრადიცია აღდგა, რითაც ქართული ისტორიოგრაფია დაწინაურებულ კულტურულ ხალხთა ისტორიოგრაფიას გვერდში ამოუდგა.

ამ სახელოვანი ტრადიციის გაგრძელებაა ის, რომ მეცნიერებათა აკადემიის ისტორიის ინსტიტუტმა ამოცანად დაიდვა საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის მეცნიერული შესწავლა და ამ მიზნით სპეციალური განყოფილება შექმნა.

* * *

ტოპონიმიკურ (ადგილთა სახელები) მასალას უპირველესად ენათმეცნიერების დარგი ტოპონიმია შეისწავლის, მაგრამ ტოპონიმიკური მონაცემები ისტორიისათვის (ისტორიული გეოგრაფიისათვის) ყოველად აუცილებელი პირველხარისხოვანი წყაროა. ამიტომ ამა თუ იმ ქვეყნის ადგილთა სახელების შეგროვება-შესწავლით ისტორია ასევე დაინტერესებულია.

ასპინძა და ფუნდუკი, ყელი და ჭვართა-ყელი, კიბე და მისაქციელი, კარი და კლდე-კარი, გარდათხრილი და ჩასავალი, მილიონი და ნებოძირი, ქარვასლის ხევი და ბარგი-ყარია, სათრეელი და სასვენია, ბაში და საბაეო, ზესტაფონი და კოწახურისფონი, ხიდისთავი და ხიდიკარი, ცხემლის ხიდი და ქუბურ-ხინჯი, ოხერხიდა და ხიდარი, ტინიხიდი და კასტირი ხიდი, გატეხილი ხიდი და ნახიდური, ყველა ეს და სხვა მრავალი ადგილთა სახელწოდებანი უტყუარი და ძვირფასი ჩვენებანია ძველი საქართველოს გზებისა, მათი მიმართულებისა თუ მშენებლობის შესასწავლად. ასეთივე მეტყველსა და უხვ ჩვენებებს შეიცავს ადგილთა სახელწოდებანი ჩვენს წინაპართა შრომა-მეურნეობისა, მშენებლობა-მოსახლობისა, ლხენა-გართობისა, ბრძოლისა, რელიგიისა და ცხოვრების სხვა მხარეთა შესახებ. მოკლედ, ადგილთა სახელები გადაშლილი წიგნია, რომელშიაც ჩვენს წინაპრებს თავისი თავგადასავალი ცხოვლად ჩაუწერიათ. აი ამ წარსული ცხოვრების აღსადგენ მეცნიერულ მასალად განიხილავს ისტორიული გეოგრაფია ამა თუ იმ ქვეყნის ადგილთა სახელებს (ტოპონიმიკას).

აქედან ცხადია, თუ რამდენად საჭირო და მნიშვნელოვანია ქვეყნის ტოპონიმიკური მასალის სრულად და მეცნიერულად შეგროვება და გამოცემა.

ამ საჭიროების გათვალისწინებით იყო, რომ ჩემს მოწაფეს, წინამდებარე წიგნის ავტორს, ამხ. ი. სიხარულიძეს ასეთი სამუშაოს წამოწყება ეურჩიე და შემდეგაც თვალყურს ვადევნებდი მის ამ თემაზე მუშაობას. ი. სიხარულიძის სასახელოდ უნდა ითქვას, რომ მან სანაქებო და ჩვენი ახალგაზრდა მეცნიერ-მუშაკთათვის მისაბაძი საქმის მოყვარეობა, ენერგია და უნარი გამოიჩინა და მოკლე დროში აქარის დიდი ტოპონიმიკური მასალა შეაგროვა და, როგორც მისი შრომის შესავლიდან დანახავს მკითხველი, ეს მასალა მეცნიერული ღირებულებისაა. რა თქმა უნდა, სავარაუდებელია, რომ ი. სიხარულიძის ეს ნაშრომი არ ამოწურავს აქარის ტოპონიმიკას, მაგრამ აქ მოცემული მასალა იმ ოდენობისა (და ხარისხის) უსათუოდ არის, რომ მასზე დაყრდნობილი მკვლევარი გულდაჭერებული იყოს მის მიერ დადგენილი მეცნიერული სურათის სანდობაში.

წინამდებარე წიგნში აქარის მხოლოდ ერთი ნაწილია აღწერილი ტოპონიმიკურად. ამხ. ი. სიხარულიძეს თითქმის მზად აქვს მეორე ნაწილის ტოპონიმიკაც. აქარის ხელისუფალთა გულისხმიერი დამოკიდებულების წყალობით და ხელის შეწყობით ეს მეორე წიგნიც, იმედია, მალე დაიბეჭდება და ქართულ საბჭოთა ისტორიულ მეცნიერებას სრულად ექნება ხელთ ძვირფასი უტყუარი მასალა ამ მხარის წარსული ცხოვრების შესასწავლად.

აკად. ნ. ბიჩიშვილი

19. VIII. 1958 წ.

შესავლის მაგივრად

ტოპონომასტიკა, ან მოკლედ ტოპონიმია გეოგრაფიულ ნომენკლატურას, ადგილთა სახელწოდებებს შეისწავლის.

ტოპონიმია ლექსიკოლოგიის შემადგენელი ნაწილი და ისტორიის ფრიად საყურადღებო დამხმარე დისციპლინაა.

ისტორიულ ასპექტში ტოპონიმია შეისწავლის გეოგრაფიულ სახელთა წარმომავლობას და მათ ცვალებადობას. ისტორიული ტოპონიმია უაღრესად მნიშვნელოვანი ნაწილია ისტორიული გეოგრაფიისა.¹

ტოპონიმია საყურადღებო მასალას გვაწვდის ამა თუ იმ ტერიტორიაზე ოდესმე მოსახლე ხალხთა ისტორიის შესასწავლად.

ადგილთა სახელწოდებებში შემონახულია ეთნონიმიაც, ე. ი. იმ ტომ-ნათესავთა სახელები, რომელთა სამკვიდრებელიც ყოფილა ოდესღაც ეს მიწა-წყალი; შემონახულია აგრეთვე ბევრი საზოგადო სახელი, რომელიც შემდეგ საკუთარ სახელად შერჩენია მდინარეს, ტყეს, მთას, საძოვარს, სახნავ-სათესსა და სხვ. ზშირად რიგი ასეთი სახელებისა ცოცხალი მეტყველების ლექსიკურ ფონდში აღარ გვხვდება, გამქრალია, ზოგჯერაც ფრიად შეცვლილი სახით არის მოღწეული, რომლის პირვანდელი ფორმის აღდგენისათვის სერიოზული ლინგვისტურ-ისტორიული ძიებაა საჭირო.²

ამგვარ სახელთა ეტიმოლოგია მეცნიერებისაგან დიდ სიფრთხილეს და წინდახედულობას მოითხოვს, რადგანაც იგი, როგორც სამართლიანად შენიშნავდა აკად. ს. ჯანაშია, „...ადვილად შეიძლება ზღვა შეცდომების წყაროდ იქცეს მეთოდოლოგიური სიმკაცრის ოდნავი შესუსტების პირობებში. გასაგებია, აგრეთვე, რომ ტოპონიმიაში ყველაზე დიდ სიფრთხილეს მკვლევარისაგან ინდივიდუალური მოვლენები მოითხოვს და ყველაზე საიმედო მისთვის ტოპოლოგიური ანალიზი რჩება. ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით საყურადღებოა გეოგრაფიული სახელების მორფოლოგია“.³

¹ С. В. Веселовский. Топонимика на службе у истории. «Исторические записки», 1945 г., кн. 17, стр. 24.

² გ. ახვლედიანი, აფხაზეთის ისტორიული ეპონიმის ზოგიერთი საკითხისათვის, „მნათობი“, 1957 წ., № 2, გვ. 107.

³ ს. ჯანაშია, ჩერქეზული (ადიღეური) ელემენტო საქართველოს ტოპონიმიაში, სსრკ მეცნ. აკადემიის საქ. ფილიალის მოამბე, ტ. 1, № 8, 1940 წ., გვ. 623.

**ტოპონიმიკური
კვლევა-ძიების
ისტორიიდან**

ტოპონიმიკისადმი ინტერესს ისტორიკოსები უძველესი დროიდან იჩენდნენ, მაგრამ მას, როგორც ისტორიის დამხმარე დარგს, სერიოზული ყურადღება მხოლოდ რენესანსის ეპოქაში მიეჭა. პირველი ისტორიკოსი, რომელმაც ისტორიის საშენ მასალად

ადგილთა სახელების მომარჯვება სცადა, იყო ჰუმანისტური ისტორიოგრაფიის ერუდიტულ-ისტორიული სკოლის ცნობილი წარმომადგენელი გერმანელი ბეატუს რენანი (1482—1547 წწ.)¹

რუსეთში ისტორიული გეოგრაფია (Положения мест) ისტორიას პირველად მკიდროდ დაუქავშირა დიდმა რუსმა ისტორიკოსმა ვასილ ნიციტას-ძე ტატიშჩევმა (1686—1750 წწ.)² ქართულ ისტორიოგრაფიაში ამ დარგის ფუძემდებელია სახელოვანი ქართველი მეცნიერი ვახუშტი ბაგრატიონი (1696—1770 წწ.), რომელიც თავისი დროის დიდი ისტორიკოს-გეოგრაფი და კარტოგრაფი იყო.

ვახუშტის კარტოგრაფიული ნამუშევრები ცნობილი იყო თავისი დროის რუსი და ევროპელი კარტოგრაფებისათვის და ფართოდაც იყენებდნენ მას. 1737 წელს ბატონიშვილის რუკებზე ფრანგულ ენაზე თარგმნა და გამოსცა გამოჩენილმა ევროპელმა გეოგრაფმა და ასტრონომმა დელილიმ.³

ნაშრომი, რომლითაც ვახუშტიმ საფუძველი ჩაუყარა ქართულ ისტორიულ გეოგრაფიას, ესაა „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“, რომელიც მისი დიდი მემკვიდრეობის მარგალიტს წარმოადგენს და დღემდე რჩება საქართველოს ისტორიკოსის, გეოგრაფის და ზოგიერთი სხვა დარგის მკვლევართა სამაგიდო წიგნად.

ვახუშტის კარგად ჰქონდა შეცნობილი ისტორიული გეოგრაფიის ადგილი და მნიშვნელობა მეცნიერებაში და არც ცდებოდა, როდესაც „ადგილთა აღწერას“ (ისტორიული გეოგრაფია) ისტორიის („მატიანეს“) ორგანულ ნაწილად თვლიდა. „...ესე მატიანე, — წერდა ბატონიშვილი, — განიყოფების ოთხწილად: ადგილის აღწერად, ნათესავმეტყველებად, წლისმრიცხველობად და მოქმედების აღწერად, და ესეცა განიყოფების ორად — საეკლესიოდ და სამოქალაქოდ.“⁴

„ნათესავმეტყველება“ ეს უცხოური „გენეალოგიის“ ქართული შესატყვისია, ასევეა „წლისმრიცხველობაც“, რომელიც ევროპული „ქრონოლოგიის“ ქართული ექვივალენტია, „მოქმედების აღწერა“ ეს საკუთრივ ისტორიული ამბების გადმოცემას ნიშნავს, ხოლო „ადგილთა აღწერა“ ევროპულსავე „ტოპონიმიკას“ ეთანასწორება.

ვახუშტის მიხედვით „ადგილის აღწერა“, როგორც „მატიანეს“ შემადგენელი და განუყოფელი ნაწილი, ამავე „მატიანეს“ სრულყოფის საქმეს უნდა ემსახურებოდეს. ამის გამო არის, რომ მეცნიერი ბატონიშვილი თავის „აღწე-

1 Eduard Fcuerer, Geschichte der neueren Historiographie, München und Berlin, 1911 წ., გვ. 190-191.

2 В. Н. Татищев, Российская история, т. I, ч. I, стр. 542; П. Пекарский, Новые известия о В. Н. Татищеве, прилож. к IV тому ЗИАН, № 4, 1864 г., стр. 56-63.

3 ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თ. ლომოურისა და ნ. ბერძენიშვილის რედ., თბილისი, 1941 წ., გვ. XVIII.

4 იქვე, გვ. 3.

რა სამეფოსა საქართველოსა“-ში მარტოოდენ გეოგრაფიული ხასიათის ცნობების მოტანით კი არ კმაყოფილდება, არამედ ეხება ისტორიულ ძეგლებსაც: ციხეებს, ტაძრებს, ხილებს, არხებს, სასახლეებს, რეებს, ურთავს ისტორიული ხასიათის ცნობებს, თუ ვის მიერ ან როდის იქნა აშენებული, დანგრეულ-შემუსრული ან განახლებულ-ადგენილი. აი, მაგალითად, არტანუჯი ვახუშტის ასე აქვს აღწერილი: „ამ ხილს ზეით (იგულისხმება ხვარამზეს ხიდი ქოროხზე, ი. ს.) მოერთვის ქოროხს მდინარე არტანუჯისა. ეს გამოსდის ქვაყრილის მთას, მოდის აღმოსავლეთიდან დასავლად. ამ წყალს მოერთვის ჩილოლამ, ქოროხს ზეით, სხვა წყალი არტანუჯისავე... ამ წყლის შესართავის ზეით, წინათქმულს წყალზედ, არს არტანუჯი, ქალაქი მცირე და ციხე მაგარი, კეთილშენი. ეს აღაშენა გორგასალ, შემდგომად შემუსრა ყრუმ, მერვე აღაშენა და განაახლა აშოტ კურაპალატმან, და ალაგო ციხესა შინა ეკლესია პეტრე-პავლესი... არს არტანუჯს ეკლესია გუნმათიანი, კეთილ-დიდ-შვენიერნაგები. ეს იყო მონასტერი და აწ არს უქმი. კვალად აქვე არტანუჯს აღაშენა გორგასლან მონასტერი მერისა, შინ დობისა და ახიზისა, ფრიად შვენიერნი, კვალად ქმნა ახიზს ქვაბნი კლდისა გამოკვეთილნი, ფრიად მაგარნი და შეუალნი“.¹

ასეთნაირადვე არის დახასიათებული საქართველოს სხვა ციხე-ქალაქები და ისტორიული ადგილები.

მეცნიერი ბატონიშვილი თავისებურ ფილოლოგიურ კვლევა-ძიებასაც მიმართავდა. „აღწერა“-ში მრავალი გეოგრაფიული სახელის ახსნა-განმარტებაა მოცემული. საესებით სწორად აქვს აღნიშნული ვახუშტის, მაგალითად, რომ საქართველოს „ევროპელნი და ბერძენნი უხმობენ ჯორჯიანსა, და რუსნი გრუსსა, და მოჰმადიანნი გურჯსა მათითა ორფოლრაფიის გამო, არამედ იგივე გიორგიავე არს“.² ასევე მართებულად შენიშნავს ბატონიშვილი, რომ სახელი ყვირილა „მდინარემან ამან მოიგო სახელი... თვისის ჩქარისა და კლდესა ზედა დინებითა, ვინადგან ხმოვანებს შორ სასმენლად“³ და სხვ. თუმცა ვახუშტის ეტიმოლოგიების დიდი ნაწილი მაინც ხელოვნური და თავისუფალია და არაფრით განსხვავდება ხალხური ეტიმოლოგიისაგან. ასეთია მაგ., ივერიის,⁴ მანავიერის,⁵ არაგვის,⁶ არტანუჯის,⁷ თუხარისის,⁸ ლეჩხუმის,⁹ რაჭის,¹⁰ ოკრიბის,¹¹ გურიისა¹² და სხვა ვახუშტისეული ეტიმოლოგიები.

სხვანაირად არც იყო მოსალოდნელი. ასეთი თავისუფალი ეტიმოლოგიური ვარჯიში მარტოოდენ ვახუშტის როდი ახასიათებდა, იგი საერთოდ იყო დამახასიათებელი წინამეცნიერული ხანისთვის ამ დარგში გასული საუკუნის 40-იან

1 ვახუშტი, აღწერა... გვ. 137.

2 იქვე, გვ. 28-29.

3 იქვე, გვ. 151.

4 იქვე, გვ. 28.

5 იქვე, გვ. 38.

6 იქვე, გვ. 62.

7 იქვე, გვ. 121.

8 იქვე, გვ. 136.

9 იქვე, გვ. 148.

10 იქვე, გვ. 162.

11 იქვე, გვ. 164-165.

12 იქვე, გვ. 174.

წლებამდე, ვიდრე სიტყვის ახსნა და გააზრება მის მკაცრ მეცნიერულ ანალიზს დაეფუძნებოდა.

ვახუშტი ბაგრატიონმა ახალი ეტაპი შექმნა ქართულ ისტორიოგრაფიაში და დიდი მეცნიერული მემკვიდრეობა დაგვიტოვა, მაგრამ საქართველოს ძნელბედობამ ქართული ისტორიული აზრის განვითარება შეაფერხა. 1724 წელს მეფე ვახტანგ VI იძულებული იყო სამშობლოდან გადახვეწილიყო და მტერთაგან მიმძლავრებულს რუსეთისათვის შეეფარებინა თავი. ვახტანგს თან გაჰყვა საქართველოდან რჩეული ქართველი მოღვაწეები. ქართველებს რუსეთშიც არ შეუწყვეტიათ სამშობლოში დაწყებული სამეცნიერო მუშაობა და სასარგებლო საქმეს აკეთებდნენ, „მაგრამ მათი ეს მოღვაწეობა,—როგორც მართებულად შენიშნავს აკად. ნ. ბერძენიშვილი, — იმ დროის საქართველოს მეტად მცირედა რგებდა. სამშობლოში მათი ნამუშავევი ერთობ მცირედ მოდიოდა და ოსმალთა-ყიზილბაშობის პირობებში აქ ის ვერც სათანადო გამოძახილს პოულობდა. და, რაც უმთავრესი იყო, ორი თაობის სიგრძეზე ინტენსიური მუშაობის შედეგად შექმნილი ქართული კულტურის კერა უმემკვიდრეოდ გადასაშენებლად იყო განწირული: საქართველოს ნიადაგს მოწყვეტილი მოსკოვის ქართველთა კოლონია კულტურულ მოღვაწეთა ახალ თაობას ვერ ქმნიდა.“¹

ქართული ისტორიოგრაფიის განვითარება-დაწინაურებას დიდად შეუწყობელი 1845 წელს ქართველოლოგიის კათედრის დაარსებამ პეტერბურგის უნივერსიტეტში. ეს სასახელო საქმე აკად. მ. ბროსეს სახელს უკავშირდება. მ. ბროსეს წვლილი ქართველთმცოდნეობის განვითარებაში დიდია, მას ყურადღების გარეშე არც საქართველოს ისტორიული გეოგრაფია რჩებოდა. ამავე რიგის საკითხებს გულმოდგინედ სწავლობდნენ საქართველოში მომუშავე ისტორიკოსები: დ. ბაქრაძე, მ. ჯანაშვილი, ექვთ. თაყაიშვილი და სხვ.

ისტორიული გეოგრაფიისა და ტოპონიმიკისადმი განსაკუთრებულ ინტერესს იჩენდა აკად. ნ. მარი. იმ მრავალრიცხოვან ნაშრომებში, რომლებშიც ნ. მარი გეოგრაფიულ სახელთა ანალიზს მიმართავს ამა თუ იმ ისტორიული საკითხის გადაწყვეტისას, მრავალი სანიმუშო ღრმამეცნიერული მაგალითის მითითება შეიძლება.

ტოპონიმიკურ მონაცემებზე დაკვირვებამ მარი იმ მართებულ დასკვნამდე მიიყვანა, რომ აჭარა-გურია და იმერეთი ერთ დროს მეგრულ-ჭანურ ენაზე მოლაპარაკე ქართველური ტომებით იყო დასახლებული.

მაგრამ, ყველგან და ყოველთვის როდი ავითარებდა მარი ასეთ სწორ შეხედულებებს. მის ნაშრომებში საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიისა და ტოპონიმიკის არაერთი საკითხია გადაწყვეტილი მცდარად. ქართველთმცოდნეობა-

¹ ნ. ბერძენიშვილი, XVIII საუკუნის საქართველოს ისტორიიდან. მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, თბილისი, 1944 წ., ნაკვ. 1, გვ. 184.

ში დღეს უკვე ნ. მარის ასეთი შეცდომები მრავლადაა აღნიშნული და მეცნიერულად გასწორებული.

ვახუშტი ბაგრატიონის შემდეგ საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის შესწავლის საქმეს განსაკუთრებით დიდი ღვაწლი დასდო მეცნიერ ბატონი-შვილის დიდი ტრადიციების სახელოვანმა გამგრძელებელმა ქართულ ისტორიოგრაფიაში აკად. ივ. ჯავახიშვილმა. ივ. ჯავახიშვილს კარგად ესმოდა ჩვენი ქვეყნის ისტორიული გეოგრაფიის რიგიანი შესწავლის აუცილებლობა საქართველოს ისტორიის ნათელი წარმოდგენისა და გაგებისათვის. „ვისაც ჰსურს მომხდარი ამბების მნიშვნელობა და ქართველთა ცხოვრების განვითარების მიმდინარეობა ნათლად წარმოიდგინოს, მას ჯერ საქართველოს იმდროინდელი გეოგრაფია შესწავლილი უნდა ჰქონდეს“—ო—წერდა სახელოვანი ისტორიკოსი და სავესებით სამართლიანდაც.¹ მართალია საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის შესახებ ისტორიკოსს იმ დროს ხელთ ჰქონდა ვახუშტი ბაგრატიონის დიდებული წიგნი „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“ და ზოგიერთ ქართველოლოგთა ცალკეული გამოკვლევები, მაგრამ ეს საქმეს მაინც არ შეელოდა და ივ. ჯავახიშვილიც საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის შემდგომი სერიოზული დამუშავების აუცილებლობის წინაშე იდგა. იგი მისთვის დამახასიათებელი მეცნიერული გატაცებით შეუდგა საქმეს. წლების მანძილზე ამ დარგში ავტორის დაუღალავი მუშაობის შედეგად შეიქმნა „საქართველოს საისტორიო გეოგრაფია VII-XII სს.“, რომელიც 1914 წელს დაიბეჭდა „ქართველი ერის ისტორიის“ მეორე წიგნში, „საქართველოს საზღვრები“ და „საქართველოს ისტორიული რუკა.“

პირველი ნაშრომი, რომლის შეტანაც მკვლევარს ქართველი ერის ისტორიის შესავლის პირველ წიგნში ჰქონდა გამოზნული, ორი ნაწილისაგან შედგება. აქედან პირველი ნაწილი ძველ ქართულ გეოგრაფიულ ტერმინებს იხილავს, ხოლო მეორე — საკუთრივ საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის საკითხებს. ნაშრომის პირველ ნაწილში ავტორს ისტორიულ ასპექტში აქვს შესწავლილი „სოფელი“, „ქვეყანა“, „დაბა“, „აგარა“, „ქარი“, „მთა“, „ბარი“, „თხემი“, „ქედი“ და მრავალი სხვა გეოგრაფიული ტერმინი.

მეორე ნაწილში კი, რომელიც რამდენიმე პარაგრაფისაგან შედგება, თანმიმდევრულად განიხილება რიგი საკითხებისა: საქართველოს მთები, ზღვები, ტბები და მდინარეები; მესამე პარაგრაფში, რომელიც ივ. ჯავახიშვილის „საქართველოს საისტორიო გეოგრაფიის“ ცენტრალურ ნაწილს წარმოადგენს, ეროვნული და უცხოური წყაროების ცნობათა საფუძველზე გარკვეულია საქართველოს ცალკეული „ქვეყნების“, ლიხთ აქეთისა, ლიხთ იქეთისა და მესხეთის მხარეთა ისტორიული გეოგრაფიის საკითხები, დადგენილია თითოეული

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წიგნი II, თბილისი, 1948 წ., გვ. 1.

ქართული „ქვეყნის“ საზღვრები და ისტორიული გავრცობა-შემცირების არეები.

ავტორის მხედველობიდან არც საქართველოს ძველი გზები რჩება და, დასასარულ, ქართული ისტორიოგრაფიის ამ ხარვეზსაც მნიშვნელოვნად ავსებს.

1919 წელს დაიბეჭდა საქართველოს ისტორიულ გეოგრაფიაში ივ. ჯავახიშვილის მეორე საყურადღებო გამოკვლევა „საქართველოს საზღვრები“, რომელშიც მეცნიერული საბუთიანობით არის ნაჩვენები, თუ ისტორიულად სად გადიოდა ჩვენი ქვეყნის ესა თუ ის საზღვრის ხაზი.

საზღვრების მიმოხილვას მკვლევარი ჩრდილო-დასავლეთიდან იწყებს. საქართველოს საზღვრის ხაზი ამ კუთხეში, ისტორიულად, აწინდელთან შედარებით, „ძალიან ჩრდილოეთით მდებარეობდა, სახელდობრ, იმ ადგილას, სადაც კავკასიონის მთავარი ქედი იწყებოდა“.¹ (მროველით: „სადა წარსწუთების წუერი კავკასისა“).²

წყაროების კრიტიკული ანალიზით ივ. ჯავახიშვილი მართებულად აღადგენს საქართველოს ჩრდილო-დასავლეთის საზღვრის ხაზს, რომელიც მდ. ბზიზის (ძველი კაბოეტის წყალი), აუზის ჩრდილო-აღმოსავლეთისაკენ მდებარე ქედს გასდევდა.³

ჩრდილოეთის საზღვარი კავკასიონის მთავარი უღელტეხილით მიემართებოდა, რომელიც დარიალის ხეობასთან უფრო ჩრდილოეთით იყო გადაწეული და ქედის იქეთა მხარეზე გადადიოდა.⁴

საქართველოს ჩრდილო-აღმოსავლეთის უკიდურესი თემი ჰერეთი იყო. ამ კუთხის ჩრდილო-აღმოსავლეთი საზღვარი, რომელიც დაღისტნის მთებზე გადადიოდა, ამავე დროს საქართველოს სახელმწიფო საზღვარიც იყო. საქართველოს აღმოსავლეთი საზღვრის გარკვევისათვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს გიშის წყალის ადგილმდებარეობის დადგენის საკითხს. ივ. ჯავახიშვილი ძველი ქართული წყაროების გიშის წყალს აიგივებს რუსული რუკების მდ. კიშთან, და მართებულადაც: ვახუშტი გიშს ალაზნის შემდინარედ თვლიდა, რუსული რუკებით კი ეს მდინარე ალაზნის შენაკად აგრიჩაის ერთვის. საქართველოს ამ სასაზღვრო მდინარის სახელი, აგრიჩაი, გვიანი ხანისაა, ძველად კი იგი, როგორც სამართლიანად მიუთითებს ივ. ჯავახიშვილი, იმ ადგილიდან მოკიდებული, სადაც აწინდელი გიში (კიში) ერთვის, გიშის წყლის სახელით ყოფილა ცნობილი.⁵ ამ გარემოების გათვალისწინება ნათელს ჰყენს საქართველოს საზღვრის ხაზს ამ მხარეზე.

ისტორიული სამართლიანობითაა დადგენილი საქართველოს სამხრეთ-აღმოსავლეთი და სამხრეთი საზღვარი. განსაკუთრებით ვრცლად განიხილავს ავტორი ამ უკანასკნელს, რომელიც ისტორიულად მეტისმეტი ცვალებადობით ხასიათდებოდა. ასევე ითქმის საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთი საზღვრის

1 ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს საზღვრები, ტფილისი, 1919 წ., გვ. 4.

2 ქართლის ცხოვრება, ს. უახიშვილის რედ., თბილისი, 1955 წ., გვ. 5.

3 ივ. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 5.

4 იქვე, გვ. 9.

5 იქვე, გვ. 11.

შესახებაც. ზემო ქართლი, ანუ როგორც მომეტებულად უწოდებდნენ მესხეთი, რომელიც საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილს მოიცავდა, მრავალსხედასხვა სახელწოდების თემს აერთიანებდა. მათ შორის სანაპირო თემებს შეადგენდნენ: ჭავჭავთ-აბოცი, არტაან-კოლა, კლარჯეთი, ტაო-ოლთისი და თორთუმ-ისპირი. კლარჯეთის სამხრეთ-დასავლეთით შავი ზღვისპირა მხარე ჭანეთი იყო.¹

ისტორიული გეოგრაფიის საკითხებთან ერთად ავტორს განხილული აქვს მესხეთის მხარეთა ეთნიკური შემადგენლობისა და პოლიტიკური ისტორიის საკითხები.

ისტორიულ გეოგრაფიაში ი. ჭავჭავაძის ხანგრძლივი კვლევის გვირგვინია საქართველოს ისტორიული რუკა, რომელიც 1923 წელს დაიბეჭდა. ისტორიული გეოგრაფიის ეს ძვირფასი განძი, როგორც ასეთი რუკის შედგენის პირველი ცდა ჩვენში ცხადია, დაზღვეული ვერ იქნებოდა ნაკლოვანებათაგან (მასზე მართლაც შეინიშნება ზოგიერთი ხარვეზი), მაგრამ ძირითადად იგი საქმის საფუძვლიანი ცოდნით არის შესრულებული, დიდი ღირსებები გააჩნია და დღემდე ინარჩუნებს მეცნიერულ ღირებულებას.

ივ. ჭავჭავაძის ყურადღებით ეკიდებოდა, აგრეთვე, ისტორიულ ტოპონიმოკასაც. სახელოვან ისტორიკოსს გეოგრაფიულ სახელებზე დაყრდნობით საქართველოს უძველესი ისტორიის არა ერთი საკითხი აქვს გაშუქებული. ამ მხრივ აღსანიშნავია მისი, 1913 წელს გამოცემული „ქართველი ერის ისტორიის“ პირველი წიგნის შესავალი და „საქართველოს, კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიულ-ეთნოლოგიური პრობლემები“. ეს უკანასკნელი 30-იან წლებშია შესრულებული.

ძველ საქართველოს ისტორიულ გეოგრაფიაში რიგი საგულისხმო მოსაზრებები აქვს გამოთქმული პროფ. ს. კაკაბაძეს. ნაშრომში — „ქართული სახელმწიფოებრიობის გენეზისის საკითხები“, რომელიც 1924 წელს გამოქვეყნდა „საისტორიო მოამბის“ პირველ წიგნში, ავტორი ვრცლად მიმოიხილავს იბერიისა და კოლხეთის ტერიტორიული მოცულობის, მათი ოლქობრივი შედგენილობისა და ტოპონიმის საკითხებს. ამავე რიგის საკითხებზეა მსჯელობა აგრეთვე ს. კაკაბაძის იმავე წელს დაბეჭდილ გამოკვლევაში „საისტორიო ძიებანი“. ასევე ითქმის ნაშრომზე „ძიებანი ქართველთა IV-VII ს. ისტორიის შესახებ“,² რომელშიც მკვლევარს ეგრისის პოლიტიკური გეოგრაფიის ზოგიერთი საკითხი აქვს განხილული.

* საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის სადავო-საცილობელ საკითხებს ეხება ს. კაკაბაძე რეცენზიაში, რომელიც ივ. ჭავჭავაძის ისტორიული რუკის შესახებ დაიბეჭდა 1924 წელს „საისტორიო მოამბის“ პირველ წიგნში (გვ. 293—297) და ივ. ჭავჭავაძის პასუხის პასუხში.³

1 იქვე, გვ. 35.

2 „საისტორიო კრებული“, წიგნი II, თბილისი, 1928 წ., გვ. 1 — 59.

3 „საისტორიო მოამბე“, წიგნი II, თბილისი, 1925 წ., გვ. 265 — 268.

„მდ. ჰიბერის“ ლიახვ-გვერდისძირთან გაიგივებას მიუძღვნა ავტორმა ნარკვევი „საქართველოს უძველეს ტოპონიმიკიდან“, რომელიც დაიბეჭდა 1925 წ. „საისტორიო მოამბის“ მეორე წიგნში, (გვ. 1—3).

საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიისა და ტოპონიმიკის საკითხებს გულმოდგინედ ამუშავებდა გამოჩენილი ქართველი ისტორიკოსი აკად. ს. ჯანაშია.

ს. ჯანაშიას შრომებში, როგორცაა „უძველესი ეროვნული ცნობა ქართველთა პირველსაცხოვრისის შესახებ“,¹ „კავკასიელი ეთნარქ-ეპონიმების ანტიკური სქემა“,² „იბერიის (ქართლის) სამეფოს პოლიტიკური გეოგრაფიისათვის უძველეს პერიოდში“,³ „პარიადრი, სკიდისი, მოსხური მთები“,⁴ „აღმოსავლურ-ქართული სახელმწიფოს უძველესი კულტურულ-პოლიტიკური ცენტრების საკითხისათვის“⁵ და ბევრ სხვაში იბერიის უძველესი პოლიტიკური გეოგრაფიის მრავალი საკითხია გამუქებული.

სახელოვან მეცნიერს ყურადღების გარეშე არც კოლხეთის ისტორიული გეოგრაფია რჩებოდა. ამ პრობლემისადმი მიძღვნილი მისი გამოკვლევა „კოლხეთის ისტორიული გეოგრაფიიდან“, რომლის მხოლოდ ერთი ნაწილი — „ფასილი“ არის დაბეჭდილი.⁶

ისტორიული გეოგრაფიის მკვლევარმა არ შეიძლება განსაკუთრებული ყურადღებით არ მოეკიდოს ტოპონიმიკას და ს. ჯანაშიაც ენერგიულად სწავლობდა ჩვენი ქვეყნის ადგილთა სახელებს. ასე მაგ., დას. საქართველოს ტოპონიმიკაში ჩრდილო-კავკასიური წარმოშობის ადგილთა სახელების გამოვლინებას მიეძღვნა მისი ნაშრომი „ჩერქეზული (ადიღეური) ელემენტი საქართველოს ტოპონიმიკაში“ (გამოქვეყნდა 1940 წელს). გარდა ამისა ნაშრომში „თუბალ-თაბალი, ტიბარენი, იბერი“,⁷ და ზოგიერთ სხვაშიც, ს. ჯანაშიას რთული ისტორიული მოვლენების გასაშუქებლად მრავალი გეოგრაფიული სახელი აქვს მოშველებული და ღრმად გაანალიზებული.

ს. ჯანაშია დაუცხრომლად იბრძოდა ისტორიის ფალსიფიკატორთა წინააღმდეგ. ამ მხრივ აღსანიშნავია მისი — „Об одном примере искажения исторической правды“,⁸ ამ შრომაში გაცამტვერებულია ნ. ტოკარსკის წიგნის „ძველი სომხეთის არქიტექტურა“ — (რედაქტორი ი. ორბელი) ტენდენციურ-ცრუმეცნიერული შეხედულებანი სამხრეთ საქართველოს ხელოვნების ძეგლთა, ისტორიის, პოლიტიკური გეოგრაფიისა და სხვა საკითხებში.

1 ს. ჯანაშია, შრომები, ტ. II, თბილისი, 1952 წ., გვ. 21 — 101.

2 იქვე, გვ. 238 — 248.

3 იქვე, გვ. 249 — 259.

4 იქვე, გვ. 261 — 270.

5 იქვე, გვ. 282 — 305.

6 იქვე, გვ. 271 — 281.

7 სრულ მეცნიერებათა აკადემიის საქართველოს ფილიალის მოამბე, ტ. I, № 8, 1940 წ., გვ. 623 — 627.

8 Вопросы истории, 1947 г., № 5.

ტოპონიმისა და ისტორიული გეოგრაფიის დარგში საყურადღებო გამოკვლევების ავტორია აკად. ნ. ბერძენიშვილი. 1941 წელს ნ. ბერძენიშვილმა თ. ლომოურთან ერთად გამოსცა ვახუშტი ბაგრატიონის „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“, წიგნს უძღვის ნ. ბერძენიშვილის შესავალი წერილი, რომელიც ორი ნაწილისაგან შედგება; პირველი ნაწილი ვახუშტის ბიოგრაფიასა და საისტორიო გეოგრაფიაში მის ღვაწლს გვიხასიათებს, ხოლო მეორე — მისი ხელნაწერის აღწერილობისადმი მიძღვნილი. რედაქციამ დიდი მუშაობა გასწია ვახუშტის გეოგრაფიული მემკვიდრეობის საფუძვლიანი შესწავლის ხაზით; გულმოდგინედ შეაჯერა ვახუშტის ავტოგრაფი მისი გეოგრაფიის სხვა მრავალ ხელნაწერებს, მეცნიერულად დაადგინა ნაშრომის ტექსტი და უცილობლად დაასაბუთა ყველა მის ხელნაწერთა ერთი დედნიდან მომდინარეობის აზრი.

მუშაობის პროცესში დაისახა მეტად საინტერესო კულტურულ-ისტორიული ხასიათის საკითხი: „ვახუშტის გეოგრაფიის ისტორია“, რომელიც კიდევ დაამუშავა თ. ლომოურმა.

განსაკუთრებული გულისყურით ეკიდება ნ. ბერძენიშვილი საქართველოს ისტორიულ ტოპონიმის. 1950 წელს დაიბეჭდა მისი საყურადღებო ნაშრომი „ძველი თბილისის ტოპონიმებიდან“, რომელშიც დადგენილია გეოგრაფიულ სახელ „აგარანის“ ადგილმდებარეობა და ამ პუნქტთან დაკავშირებული შეფოთალური ხანის საქართველოს ისტორიის მნიშვნელოვანი მოვლენები.

ნ. ბერძენიშვილის გამოკვლევით XII-XIII საუკუნეებში თბილისის სამხრეთ-დასავლეთით მიმდგამი სოფლები შინდისი, ტაბახმელა და კოჯორი იწოდებოდნენ საერთო სახელით — „აგარანი“, სადაც საზაფხულო რეზიდენციები ჰქონდათ საქართველოს მეფესა და ქართველ დიდებულებს. ნაშრომში შესანიშნავად არის გარკვეული ისტორიული გეოგრაფია ფეოდალთა იმ ცნობილი აჯანყებისა, რომელიც 1178 წელს მეფე გიორგი III-ის წინააღმდეგ მოეწყო დემნა ბატონიშვილის მეთაურობით.

გეოგრაფიულ ტერმინ „საზურგე“-ს ადგილსამყოფელის გარკვევას მიეძღვნა ნ. ბერძენიშვილის ნაშრომი „ერთი უძველესი საბაჟოს ადგილმდებარეობისათვის საქართველოში“.¹

იმ მრავალ საინტერესო ნაშრომათგან, რომელიც ნ. ბერძენიშვილს საქართველოს ისტორიულ გეოგრაფიაში აქვს შესრულებული, ჯერ მხოლოდ მცირე ნაწილია გამოქვეყნებული, ბევრი მათგანი დღე-დღეზე ელის გამოქვეყნებას, მათ შორის, განსაკუთრებით საყურადღებოა „ძველი საქართველოს გზები“.

ონომასტიკურ მასალას განსაკუთრებით დიდი მნიშვნელობა ენიჭება ისტორიული მეცნიერების იმ უბანზე, რომელიც ჩვენგან ათასწლეულებით არის დაშორებული, და სადაც წერილობითი წყაროების სიმცირეს განვიციდით. ად-

¹ საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, ტ. X — B, ტფ., 1940 წ., გვ. 17 — 22.

გილთა სახელებს დიდ ყურადღებას აქცევს საქართველოსა და მახლობელი აღმოსავლეთის უძველესი ისტორიის გამოჩენილი მკვლევარი პროფ. გ. მელიქიშვილი.

ტოპონიმიკური მონაცემები წარმოადგენს, მაგალითად, ავტორის მთავარ წყაროს, მეორე ათასწლეულის დასასრულისა და პირველი ათასწლეულის დამდეგის სამხრეთ-ამიერკავკასიის მოსახლეობის ენობრივი მიკუთვნილობის გამოსარკვევად. ენობრივი კუთვნილების დადგენას კი უდიდესი მნიშვნელობა აქვს ამა თუ იმ ხალხის ეთნიკური ვინაობის გასაგებად, ვინაიდან ენა, როგორც ცნობილია, წარმოადგენს იმ უმთავრეს ნიშანს, რომელიც ყველაზე უკეთ ავლენს ხალხის ეთნიკურ სახეს.

ონომასტიკური მასალების მეცნიერული ანალიზი საშუალებას აძლევს გ. მელიქიშვილს დაასკვნას, რომ აღებულ ხანაში დიალექტის სამეფოს მოსახლეობა, ისე როგორც სამხრეთ ამიერკავკასიის სხვა ოლქების მცხოვრებლები, ეთნიკურად ახლო იდგნენ ხური-ურარტულ ტომებთან, მეტიც: აღნიშნული ტერიტორიის ცენტრალური და აღმოსავლეთის რაიონების (აირარატის ოლქი, სევანის ტბის რაიონი) განსაკუთრებულ სიახლოვეს ამჟღავნებს ურარტულ ტომებთან, ხოლო დასავლეთის რაიონებში (ყარს-ერზრუმის რაიონი, ყარასუს (ეფფრათი) ზემო წელი და სხვ.) სჭარბობს ხურიტული ელემენტები.¹

სატომო სახელებსა და ტოპონიმიკურ მონაცემებზე დაყრდნობით აშუქებს გ. მელიქიშვილი ლულუბიელების, ქაშქების და რიგ სხვა ძველდამოსავლურ ხალხთა ეთნიკური ვინაობისა და ისტორიის მრავალ საკითხს.²

ონომასტიკონი ფართოდ არის გამოყენებული აგრეთვე გ. მელიქიშვილის ცნობილ შრომაში „ამიერკავკასიის ხალხთა ისტორიის ძველდამოსავლური მასალები“, რომელმაც ავტორს ისტორიის მეცნიერების დოქტორის სამეცნიერო ხარისხი და ლენინური პრემიის ლაურეატის საპატიო წოდება მოუპოვა.

თანამედროვე საბჭოთა ორიენტალისტიკის ამ შესანიშნავი გამოკვლევის პირველ ნაწილში, — „ნაირი-ურარტუ“ (1954 წელს გამოსცა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობამ აკად. ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით), დიდი ადგილი ეთმობა ნაირ-ურარტუს ქვეყნებისა და მასში შემავალ სამხრეთ-ამიერკავკასიის ისტორიული გეოგრაფიისა და ტოპონიმიკის საკითხებს,

ადგილთა სახელებსა და საერთოდ ონომასტიკონს ყურადღებით ეკიდება და ვრცლადაც განიხილავს ცნობილი ქართველოლოგი პ. ინგოროყვა თავის ნაშრომში „გიორგი მერჩულე“, რომელიც 1949 — 1951 წლებში პერიოდულად იბეჭდებოდა ჟურნალ „მნათობის“ ფურცლებზე, ხოლო 1954 წელს ცალკე წიგნად გამოიცა.

1 გ. მელიქიშვილი, უძველესი სამეფო სამხრეთ საქართველოს ტერიტორიაზე, „მომომხილველი“, ტ. II, თბილისი, 1951 წ., გვ. 203 — 230.

2 გ. მელიქიშვილი, ლულუბის ხალხი და ზამფას ქვეყანა, „მომომხილველი“, ტ. III, თბილისი, 1953 წ., გვ. 169 — 191; მისივე, ქაშქების ხალხის ეთნიკური ვინაობის საკითხისათვის, იქვე, გვ. 193 — 205.

ზოგი ჩვენი ავტორიტეტული სპეციალისტი უარყოფით შეფასებებს ადგილას ადგილთა სახელების ინგოროყვასეულ ასსნა-განმარტებებს, და ეს ცალკეულ შემთხვევებში არც თუ უსაფუძვლო ჩანს. „გიორგი მერჩულა“-ში მართლაც გვხვდება გეოგრაფიულ სახელთა ზოგიერთი არასწორი და ნაკლებ სარწმუნო ეტიმოლოგიური ანალიზი, მაგრამ მისი ძირითადი ნაწილის მეცნიერული ღირებულება ეჭვს არ იწვევს.

ისტორიულ ტოპონიმიკას ავტორი განიხილავს თავისი შრომის მეოთხე თავის („დასავლეთ საქართველოს ფეოდალური სახელმწიფო „აფხაზეთის სამეფო“ და ცნობები მის შესახებ გიორგი მერჩულის ძეგლში“) პირველ ქვეთავში („აფხაზეთის მხარეთა მოსახლეობის ეთნიკური შემადგენლობა ანტიკურ ხანაში და საშუალო საუკუნეებში“, გვ. 119 — 189); აქ მოცემულ „სპეციალურ ექსკურსში“ სათაურით: „აფხაზეთის მხარეთა გეოგრაფიული სახელწოდებანი და მათი კავშირი ქართულ ენობრივ სამყაროსთან“ (გვ. 146 — 189), გაანალიზებულია 136 გეოგრაფიული სახელწოდება.

პ. ინგოროყვა გადაჭრით უარყოფს ჩრდილო-კავკასიური (ჩერქეზულ-ადიღური) ელემენტის არსებობას აფხაზეთისა და საერთოდ დასავლეთ საქართველოს ტოპონიმიაში და ამტკიცებს, რომ „ყველა ეს სახელწოდებანი... ქართულ ენობრივ სამყაროს ეკუთვნის“-ო (გვ. 146). აღნიშნულ ტერიტორიაზე იგი ვერ პოულობს „ვერც ერთ სახელწოდებას, რომელიც იხსნებოდეს ჩერქეზული ჯგუფის ენით“ (იქვე).

ასეთი მტკიცება მართებული არ არის. ჩრდილო-კავკასიური ტიპის სახელწოდებანი აფხაზეთში თითქმის ფეხის ყოველ გადადგმაზე გვხვდება, შედარებით იშვიათად, მაგრამ მაინც საკმარისად ვხვდებით ამგვარ ადგილთა სახელებს დას. საქართველოს სხვა რაიონების, განსაკუთრებით გურიის, ტოპონიმიაში. ჩერქეზულ-ადიღური ელემენტის არსებობა დას. საქართველოს ტოპონიმიაში კი, როგორც სამართლიანად აღნიშნავდა აკად. ს. ჯანაშია, „აქ ჩერქეზული მოსახლეობის ოდინდელი ნაკვალევია“.¹

„მერჩულეს“ ავტორი ვრცლად განიხილავს სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის საკითხებს, რომელიც ამჟამად ჩვენი განსაკუთრებული ყურადღების საგანს წარმოადგენს და შუქს ჰფენს ბურჟუაზისტულ თუ მცდარად გაშუქებულ მრავალ საკითხს.

ნაშრომის მეხუთე თავში „მესხეთის (შემო-ქართლის) მხარეები და ცნობები მის შესახებ გიორგი მერჩულის ძეგლში“ (გვ. 296 — 399) განხილულია შემო-ქართლის ქვეყნების — კლარჯეთის, შავშეთის, ტაოს, სპერის, ნიგალის, არტანის, ჯავახეთის, სამცხის, აჭარის და სხვათა ისტორიული გეოგრაფიისა და ტოპონიმიკის არა ერთი საკითხი.

მომდევნო თავში (გვ. 400 და შემდ.) პ. ინგოროყვა კრიტიკის ქარცეცხლ-

1 ს. ჯანაშია, ჩერქეზულ (ადიღური) ელემენტი საქართველოს ტოპონიმიაში, გვ. 626.

ში ატარებს საქართველოს სამხრეთი მხარეების ისტორიისა და ისტორიულ-გეოგრაფიის საკითხებში მეცნიერული კვლევების დამმარტებელთა (სენ. მარტენი, ჰ. კიპერტი, ჰ. ჰილბერტი, ნ. ტოკარსკი, ნ. მიხანკოვა და სხვ.) და უცხოურ თუ ძველ ქართულ წყაროთა ცნობების მომარტებითა და მკაცრი კრიტიკულ-მეცნიერული ანალიზით აღადგენს ისტორიულ სინამდვილეს.

გარდა აღნიშნულისა, საქართველოს ცალკეულ მხარეთა ტოპონიმიკაზე არსებობს კიდევ რამდენიმე გამოკვლევა, რომელთაგან აღსანიშნავია პროფ. ს. ჯიქიას ნაშრომი „სამცხე-საათაბაგოს ტოპონიმიკისა და ისტორიული გეოგრაფიის ზოგიერთი საკითხი“, რომელიც „მზვარე“, „ჩრდილი“, „ჩილიდრის“ ვარკვევას ისახავს მიზნად.¹ ლეჩხუმის გეოგრაფიულ ნომენკლატურაზე საყურადღებო მოსაზრებებს შეიცავს პროფ. მ. ჩიქოვანის „ლეჩხუმური კილო და ტოპონიმიკა“, რომლის ერთი ნაწილი „ტოპონიმიკური ლექსიკონი“ 1939 წელს დაიბეჭდა² ხოლო მეორე — „ტოპონიმიკური სახელთა წარმოება ლეჩხუმური მასალების მიხედვით“³ — 1949 წელს.

ჩვენი დედაქალაქის ისტორიული გეოგრაფიის ერთ-ერთი საინტერესო პუნქტის — „სოლდებლის“ (იხსენიება ძველ არაბულ წყაროებში) ადგილმდებარეობას არკვევს მ. ლორთქიფანიძის წერილი „ძველი თბილისის ისტორიული გეოგრაფიიდან“.⁴

აფხაზეთის ტოპონიმიკისა და ეთნონიმიკის საკითხებს ეხება ხ. ბლაჟბა წერილში «Некоторые вопросы этнонимии и топонимии Абхазии», რომელიც პ. ინგოროყვას „გიორგი მერჩულეს“ გამო დაიბეჭდა 1956 წელს.⁵ ამავე რიგისაა ზ. ანჩაბაძის სტატია «Вопросы истории Абхазии в книге П. Ингорквэ «Георгий Мерчуле» Грузинский писатель X века»⁶ ქ. ლომთათიძის — „აფხაზთა ვინაობისა და განლაგების ზოგიერთი საკითხების შესახებ“⁷ და გ. ახვლედიანის — „აფხაზეთის ისტორიული ტოპონიმიკის ზოგიერთი საკითხისათვის“.⁸

1 ი. ბ. სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები (ქვემოთ შემოკლებით — თსუ შრომები), ტ. XLI, 1950 წ., გვ. 185 — 195.

2 თსუ შრომები, ტ. IX, 1939 წ., გვ. 135 — 155.

3 ა. ს. პუშკინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომები, ტ. VIII, გვ. 233 — 242.

ეს სტრუქტურები აწუთბილი იყო, როცა გამოქვეყნდა მ. ალაიძის „ლეჩხუმური ტოპონიმიკური სახელწოდებანი“. წერილი დაბეჭდილია ალ. წულუკიძის სახელობის ქუთაისის სახ. პედინსტიტუტის შრომების XVIII ტომში (ქუთაისი, 1958 წ.). ამავე ინსტიტუტის შრომების XVII ტომში მ. ალაიძემ დაბეჭდა „ქვემო-რაჭული ტოპონიმიკური ლექსიკონი“, რომელსაც ერთვის ამბროლაურის რაიონის სოფლებისა და გვარების სია.

4 მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. 30, თბილისი, 1954 წ., გვ. 159 — 165.

5 დ. გულიას სახელობის აფხაზეთის ენის, ლიტერატურის და ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, ტ. 27, სოხუმი, 1956 წ., გვ. 279 — 303.

6 იქვე, გვ. 261 — 278.

7 მნათობი, № 12, 1956 წ., გვ. 132 — 139.

8 მნათობი, № 2, 1957 წ., გვ. 107 — 114.

წალკა-თრიალეთის ტოპონიმის ეხება პროფ. ლ. მელიქსეთ-ბეგი წარკვევაში — „წალკა-თრიალეთის მატერიალური კულტურის ნაშთებისა და ტოპონიმის შესწავლისათვის“, დაიბეჭდა 1934 წელს.¹

ქლუხორის რამდენიმე ტოპონიმურ სახელს განიხილავს გრ. ზარდალი-შვილი წერილში „ქლუხორის რაიონის ზოგიერთ გეოგრაფიულ სახელთა დადგენისათვის“.²

ქვემო მაკაბელის გეოგრაფიულ სახელთა წარმოებას არკვევს და ყურადღებას იმსახურებს, აგრეთვე, ა. მსხალაძის შრომა „მაკაბელის ხეობის ტოპონიმისათვის“³ და სხვ.

როგორც ვხედავთ, ქართულ ტოპონიმის საკმაო ტრადიცია აქვს და დღესაც ჩვენში გაცხოველებული მეცნიერული მუშაობა მიმდინარეობს ამ დარგშიც. ამას ადასტურებს ის, რომ აკად. ნ. ბერძენიშვილის ინიციატივით 1957 წ. ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტში ჩამოყალიბდა ისტორიული გეოგრაფიის განყოფილება, რომელშიც მ მეცნიერმუშაყია გაერთიანებული. მაგრამ ეს რიცხვი მაინც ცოტაა; გასაკეთებელი და სამუშაო ამ დარგში იმდენად დიდი და სერიოზულია, რომ მკვლევართა მრავალრიცხოვან კოლექტივს მოითხოვს.⁴

ტოპონიმის სწრაფი განვითარებისათვის ოდნავადაც არ არის საკმარისი რუკის მონაცემები ან „კანტი-კუნტად შეგროვილი მასალები. ამისათვის, უპირველეს ყოვლისა, საჭიროა ჩვენი ქვეყნის გეოგრაფიულ სახელწოდებათა თანმიმდევრობითა და დაწვრილებით შეკრება. 1945 წელს ამაზე სამართლიანად მიუთითებდა ცნობილი საბჭოთა ტოპონიმისტი ს. ბ. ვესელოვსკი.

„...უნდა აღინიშნოს, — წერდა იგი, — რომ სასურველია ტოპონიმურ მასალების უშუალო შეკრება ადგილების თანმიყოლებით შესწავლისა და ადგილობრივ მცხოვრებთა გამოკითხვის გზით. მხოლოდ ამ გზით შეიძლება იქნას შეკრებილი დიდი რაოდენობით სხვადასხვა პატარა მდინარეების, ხეუბნებისა და სხვათა სახელწოდება, რომლებიც არ მოხვედრილან და შეიძლება არც მოხვდნენ არც ერთ რუკაზე, არც სოფლების სიგეში. ასეთი ადგილობრივი სახელწოდებები დროთა ვითარებაში წაიშლება ხოლმე მოსახლეობის მეხსიერებაში მსგავსად ფოლკლორის ნაყოფისა და საჭიროა ვიჩქაროთ მათი შეკრება, ვინაიდან გაივლის, ალბათ, 40-50 წელი და არ დარჩება ხალხური შემოქმედების ამ ნაყოფის კვალიც კი. არქეოლოგიური და ფოლკლორული ექსპედი-

1 კრებული „მარქსისტული ენათმეცნიერებისათვის“, თბილისი, 1934 წ., გვ. 27 — 44.

2 თსუ შრომები, ტ. 36, თბილისი, 1949 წ., გვ. 144 — 150.

3 რუსთაველის სახელობის ბათუმის სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის სტუდენტთა შრომები, ტ. I, 1954 წ., გვ. 17 — 29.

4 მკვლევართა მრავალრიცხოვანი და კვალიფიციური კადრები მუშაობენ ტოპონიმის საზღვარგარეთის განვითარებულ ქვეყნებში, კერძოდ, ინგლისში, სადაც 1923 წელს ჩამოყალიბდა ადგილთა სახელების შემსწავლელი საზოგადოება პროფ. ალან მეუერის ხელმძღვანელობით; ამ გარემოებამ დიდი სტიმული მისცა ისტორიის ამ ღირსშესანიშნავი დარგის განვითარებას ინგლისში. (R. E. Zachrisson, Five years of English placename study (1922-1927), „Englische studien“, B. 6 2, Leipzig, 1928 (28) 64).

საზოგადოების წევრებმა დიდი მუშაობა გასწიეს ტოპონიმურ მასალების შესაკრებად; ამ საქმეში განსაკუთრებით ენთუზიაზში გამოავლინა ე. ბ. გვერძმა, რომელმაც უამრავი მასალა შეაგროვა სამხრეთ დევონშირში, კორნუელში და მიდლესექსში და გამოსცა კრება (იქვე, გვ. 101).

ინგლისის ტოპონიმის შესწავლაში დიდი ღვაწლი მიუძღვით პროფესორებს: მეუერს, სტენტონს, სეფილდის, ფორსტერს, და მრავალ სხვას. (იქვე, 64-103).

ციების მსგავსად, განსაკუთრებით სასურველია ექსპედიციების მოწყობა სსრკავშირის ცალკეულ ხალხთა ტერიტორიაზე, სადაც ადგილობრივ სახელწოდებებს სწრაფად სცვლის ახალი სახელწოდებები.¹

სასეებით სწორად მიუთითებს ავტორი ტოპონიმიკური მასალების შეკრება-შეგროვების გზებსა და ამ საქმის დაჩქარებით შესრულების აუცილებლობაზე. მაგრამ იმაში კი ვერ დავეთანხმებით მას, რომ თითქოს ჩვენი დღეს ადგილთა ძველი სახელწოდებანი სრული გაქრობის საფრთხის წინაშე იდგეს. მართალია, ჩვენი ეპოქის სიახლე სწრაფად პოულობს ასახვას ტოპონიმიკაში, მაგრამ ძველი ნომენკლატურა ადვილად როდი სთმობს პოზიციას და ახლის პარალელურად დიდხანს განაგრძობს არსებობას, რაც ტოპონიმიკის „კონსერვატიული“ ბუნებით აიხსნება. ტოპონიმიკურ სახელწოდებათა ძირითადი თავისებურებაც სწორედ არის „... მათი სიმყარე და სიცოცხლისუნარიანობა, რის გამოც ისინი წარმოადგენენ უძველეს ძეგლებს, რომლებიც საშუალებას გვაძლევენ ჩავწვდეთ კაცობრიობის ისტორიის, კულტურისა და ენის სიღრმეში.“²

გეოგრაფიულ სახელწოდებათა შეკრების საქმეს რომ დროულად უნდა მიხედვა, ეს უდავოა. ამას მოითხოვს არა მარტო ძველ გეოგრაფიულ სახელწოდებათა დაკარგვა-გაქრობის საშიშროება, არამედ უპირველეს ყოვლისა თვით ტოპონიმიკური კვლევა-ძიებისა და ისტორიული მეცნიერების განვითარების ინტერესები. სამწუხაროდ, დღემდე ტოპონიმიკურად საქართველოს არც ერთი კუთხე არ არის აღწერილი და შესწავლილი. ცალკეულ სახელწოდებათა შესახებ არსებული გამოკვლევები საქმეს ვერ შევლის. მთავარია პირველ რიგში საფუძვლიანად იქნას აღწერილი ადგილთა სახელწოდებებით მდიდარი ჩვენი ქვეყანა და შემდეგ დაუყოვნებლივ გამოიყენოს ეს მასალები, რათა საშუალება მიეცეს სათანადო დარგების სპეციალისტებს გაეცნონ მას და სათანადოთავე გააანალიზონ იგი.

უდიდესი დაკორდებული ყამირი არის გადაშლილი ისტორიკოსების წინაშე, რომლის გატეხა-დამუშავება დიდად შეუწყობს ხელს ქართული საბჭოთა ისტორიოგრაფიის დაწინაურებას და სინათლის სხივს მოჰყვანს საქართველოს ისტორიის დღემდე ბურუსით მოცულ მრავალ საინტერესო საკითხს. ამ საქმეში აქტიურად უნდა ჩაებან ჩვენი ახალგაზრდა ისტორიკოსები.

მართალია, ადვილი როდია საქართველოს ურიცხვი სოფლების შემოვლა და ტოპონიმიკური აღწერა, მაგრამ როცა ისტორიოგრაფიის წინსვლა-განვითარების ინტერესები მოითხოვს ამას, იგი უნდა აუცილებლად გაკეთდეს.

**სამხრეთ-დასავლეთ
საქართველოს
ისტორიული
გეოგრაფიული**

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ის ნაწილი, რომელიც ამჟამინდელ საქართველოს საზღვრებშია და აჭარის ასსრ-ში შედის, რამდენიმე ძველი ქართული თემისა თუ მისი ნაწილისაგან შედგება. ესენია: საკუთრივ ისტორიული აჭარა (აჭარისწყლის ხეობა), შავშეთის ნაწილი (ქვემო-

1 ს. მ. ვესელოვსკი, დასახ. ნაშრ., გვ. 29.

2 БСЭ, второе издание, 42, стр. 663.

შაჭახელი), ნიგალის ნაწილი (მირვეთიდან — კირნათ-მარადიდან), აფსარ-გონიის თემი (თხილნარისა და გონიის სასოფლო საბჭოები), ჭანეთის მცირე ნაწილი (მსქიბულალ-ტიბაშიდან კვარიათამდე) და ქვემო-გურია (მდინარეებს ჩოლოქსა და ჭოროხს შორის მდებარე მიწა-წყალი), უკანასკნელის გარდა, რომლის ტოპონიმის წარმოდგენა მეტისმეტი სიდიდის გამო წინამდებარე წიგნში ვეღარ მოხერხდა, ჩვენ აქ ყველა სხვა ჩამოთვლილი ძველი ქართული ოლქების ისტორიულ გეოგრაფიას დაეხასიათებთ მოკლედ, ხოლო ბათუმის რაიონის ჩრდილო-აღმოსავლეთი ნაწილისა და ქობულეთის რაიონის ისტორიული გეოგრაფიის საკითხებზე მსჯელობა გვექნება მეორე წიგნში.

დავიწყეთ ისტორიული აჭარით.

აჭარა

საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის დიდებული მკვლევარი ვახუშტი ბაგრატიონი აჭარას ასე შემოსაზღვრავდა:

„... მზღერის (მას) აღმოსავლით მთა აჭარასა და ზარზმას შორისი; და გარდაეალს მას ზედა გზა სამცხეს; სამხრით მთა აჭარასა და ლიგანის-ხეცს შორისი; დასავლით მდინარე ჭოროხი; ჩდილოთ მთა გურიასა და აჭარას შორისი“.¹

რამდენადმე განსხვავებული ცნობა მოეპოვება XI საუკუნის ქართველ ისტორიკოსს ლეონტი მროველს, რომლის მიხედვით აჭარა ვრცელდებოდა „ნოსტის თავიდან ზღუამდის“ (შავი ზღვა. ი. ს.)²

ხსენებული ისტორიკოსის თხზულებიდან ირკვევა, რომ „ნოსტი“ მდინარეა. ოძრხის საერისთავოში წარმოებული ბრძოლების აღწერისას მროველი ამბობს: „უფროსი ბრძოლა... იყუის მდინარესა ზედა, რომელსა ჰქუიან ნოსტი“.³

სამწუხაროდ, ნოსტის ადგილსამყოფელის დადგენა არ ხერხდება, რადგან ეს მდინარე არც 5-ვერსიან რუკაზე და არც სხვა წყაროში იხსენიება.⁴

აჭარის დასავლეთის საზღვრად მროველი შავ ზღვას დებს; შესაძლებელია ამ მხარის ერისთავის საგამგეოს ერთ ღროს მართლაც ასეთი განვრცობა ჰქონოდა დასავლეთით, მაგრამ აჭარა ისტორიულად აჭარისწყლის ხეობას აღნიშნავდა და დასავლეთით იქამდე მიდიოდა, სადამდეც ეს ხეობა ვრცელდებოდა. ხერთვისის და კიბე ამ მხარეს აჭარის უკიდურეს სოფლებს წარმოადგენდნენ.

გვიანი ბრინჯაოს ხანაში ისტორიული აჭარის მიწა-წყალი პენიოხთა მსხვილი გაერთიანების ფარგლებში შედიოდა. ამ გაერთიანებას ბოლო მოუღეს კოლხთა ტომებმა. კოლხების მიერ შექმნილმა ეთნიკურ-პოლიტიკურმა გაერთიანებამ, რომელიც ურარტულ წყაროებში „ეულხას“⁵ სახელით იხსენება, მალე დიდ წარმატებებს მიაღწია.

1 ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბილისი, 1941 წ., გვ. 134.

2 ქართლის ცხოვრება, ანასეული ნუსხა, თბილისი, 1942 წ., გვ. 17.

3 იქვე გვ. 29.

4 ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წიგნი II, თბილისი, 1948 წ., გვ. 57.

5 სახელწოდება „ეულხა“ „კოლხა“ წარმოსდგება გეოგრაფიული სახელისაგან „კოლა“, ზური-ურარტული სატომო სახელების მანქარობები „ხა“ ელემენტის დართვით (გ. მე-ლიქიშვილი, ურარტუ, თბილისი, 1951 წ., გვ. 142).

„კულხას“ სამხრეთით უშუალოდ ეკვროდა დიაუხ-დაიენის სამეფო, რომელიც XII-IX ს.ს. (ძვ. წ. ა.) ნაირი-ურარტუს ვრცელ ტერიტორიაზე ყველაზე ძლიერ პოლიტიკურ გაერთიანებას წარმოადგენდა. ახლანდელი არზრუმისა და ყარა-სუს (დას. ევფრატი) სათავეიდან მოკიდებული ეს სახელმწიფო შორს ჩრდილოეთით განივრცობოდა და თავის ფარგლებში მოიცავდა ისტორიული კოლხეთის მიწა-წყლის გარკვეულ ნაწილს.¹

დიაუხის გაერთიანება VIII საუკუნის შუახანებში დაეცა. ამით ისარგებლა „კულხამ“ და დიაუხის ჩრდილოეთ პროვინციებს დაეპატრონა.

VIII საუკუნეში კულხას დიდი ბრძოლების გადატანა მოუხდა ურარტუს წინააღმდეგ. განსაკუთრებით სარდურ II-ის (760 — 730 წ.წ.) დროს, მაგრამ შემდეგ ურარტუ თანდათან დასუსტდა, რამაც ხელი შეუწყო კულხას კიდევ უფრო გაძლიერებას.

კულხა — კოლხეთის² ძლიერების ხანაში მის ფარგლებში ერთიანდებოდა შავი ზღვის სამხრეთ და აღმოსავლეთ სანაპიროებზე მდებარე ტერიტორიების მნიშვნელოვანი ნაწილი.

ლუონტი მროველის ცნობების მიხედვით აჰარა უძველეს დროში ეთნარქ ქართლოსის უფროსი შვილის მცხეთოსის სამფლობელოში³ შედიოდა, შემდეგ კი ეს თემი უკანასკნელის საშუალო ვაეის ოძრხოსის წილხდომილ ქვეყანაში⁴ ერთიანდებოდა. უფრო მოგვიანებით ფარნავაზ მეფემ (IV-III საუკუნეების მიჯნა ძვ. წ.) ამ მიწა-წყალზე ოძრხის საერისთავო ჩამოაყალიბა, რომელშიც სამცხესთან ერთად აჰარაც შედიოდა. ლ. მროველის სიტყვით თავის მიერ განწესებულ რვა ერისთავთაგან ფარნავაზმა „ერთი გაგზავნა ოძრხის ერისთავად, და მისცა ტასისკარიდგან ვიდრე არსიანთამდის, ნოსტის თავიდგან ზღუამდის, რომელ არს სამცხე და აჰარა.“⁵

რა თქმა უნდა, სინამდვილეს არ შეეფერება ცნობა აჰარის თავიდანვე აღმოსავლურ ქართული გაერთიანების ფარგლებში არსებობის შესახებ. ეტყობა, მროველი გვიანდელ ანალოგიებზე აგებს თავის მსჯელობას. აჰარა იბერიის შემადგენლობაში საგულისხმებელია არა უადრეს II ს-სა (ძვ. წ.), როდესაც იბერია მნიშვნელოვნად აფართოებს თავის სამფლობელოს დაცემის გზაზე შემდგარი კოლხეთის სამეფოს ხარჯზე და ქოროხის აუზს ეუფლება.

აკად. ს. ჯანაშიას გამოკვლევით „სტრაბონის (თუ მისი სათანადო წყაროს) დროს იბერიის ტერიტორია ქოროხის ხეობაში გადადიოდა.“⁶

1 გ. მელიქიშვილი, უძველესი სამეფო სამხრეთ საქართველოს ტერიტორიაზე, „მიომხილველი“, ტ. II, თბილისი, 1951 წ., გვ. 209.

2 კოლხეთს პირველად იხსენიებს VIII ს. (ჩვ. ერამდე) ბერძენი ეპიკოსი ევმელოსი (აპოლონიოს როდოსელი, არგონავტიკა, ავ. ურუშაძის წინასიტყვაობით და განმარტებებით, თბილისი, 1948 წ., გვ. 224, შენიშვნა 1). მანამდე კი დასავლეთ საქართველოს ძველი ბერძენი მწერლები „აია“-ს უწოდებდნენ. (ს. ყუხუიშვილი, „გიორგი მერჩულის“ გარშემო, „მნათობი“, № 2, 1957 წ., გვ. 120).

3 მცხეთოსის სამფლობელო მოიცავდა მიწა-წყალს „ტფილისითგან და არაგვითგან დასავლეთ ვიდრე ზღუამდე სპერისა“ (ქართლის ცხოვრება, ანასუელი ნუსხა, გვ. 5).

4 ოძრხოსის სამფლობელო ვრცელდებოდა „ტასის-კარიოთგან ვიდრე ზღუამდე სპერისა“ (ქართლის ცხოვრება, გვ. 6).

5 იქვე, გვ. 17.

6 ს. ჯანაშია, შრომები, ტ. II, გვ. 256. (ხაზი ჩვენია ო. ს.).

პლინიუსის (23-79 წწ.) ცნობით: „140 ათას ნაბიჯზე ტრაპეზუნტადან არის მდინარე აფსარი, რომლის შესართავთან იმავე სახელის მქონე ციხე-სიმაგრეა. ამ ადგილებში მთებს გადაღმა იბერიიაა.“¹

მდ. აფსარი ქოროხია, ხოლო მის შესართავთან არსებული ციხე-ქალაქი აფსარ-გონია. ის მთები კი, რომლის გადაღმაც იბერიიაა, ავად. ს. ჯანაშიას სიტყვით, სტრაბონისეული მოსხური მთებია.² მოსხური მთები კი იგივე ჭანეთის მთებია, პონტოს მთაგრეხილის აღმოსავლეთი ნაწილი.³

აქვე ქოროხთან იწყება გურია-აჭარის ქედი, რომლის გადაღმაც აჭარაა. ამრიგად, პლინიუსის მოტანილი ცნობის საფუძველზე შესაძლებელი ხდება აჭარის მიჩნევა იბერიის შემადგენლობაში. ამავე ცნობაზე დაყრდნობით პროფ. ს. კაკაბაძე წერს: „შევეთი, სამცხე და, რრგორც ჩანს, აჭარის ერთი ნაწილი მაინც ამ დროს უკვე იბერიად ითვლებოდა.“⁴ სამცხე და აჭარა II საუკუნეშიც იბერიის ფარგლებშია.⁵

იბერიის შემადგენლობაშია აჭარა ანანია შირაქელის (VII ს.) გეოგრაფიის მიხედვითაც.⁶

VIII საუკუნის მეორე ნახევარში აჭარა ადარნესე (ნესრე პირველის ძის) ბაგრატიონის სამფლობელოში გაერთიანდა. „მატიანე ქართლისაჲ“-ს გადმოცემით ხსენებულმა მმართველმა „იყვალა... ნასამალი კლარჯეთისა, შავშეთისა, აჭარისა, ნიგალისა, ასისფორისა, არტანისა და ქუემოსა ტაოსა... და წარვიდა ადარნესე კლარჯეთად, და მოკუდა მუნ.“⁷

აქედან ირკვევა, რომ მესხთა ქვეყნების ცენტრი იყო კლარჯეთი, სადაც რეზიდენცია ჰქონდა ამ მხარის მფლობელს ადარნესე ბაგრატიონს.

IX საუკუნის დამდეგს ქართლიდან ტაო-კლარჯეთში გადმოდის და ახალ „ქართლის სამეფოს“ უყრის საფუძველს აშოტ ბაგრატიონი. ეს სამეფო ვრცელ მიწა-წყალს მოიცავდა, მის ფარგლებში ერთიანდებოდა აჭარაც.

IX საუკუნის 80-იანი წლებიდან აჭარა შედიოდა შავშეთ-არტანის საერისთავთ-საერისთავოში.

ამ სამფლობელოს პირველი მმართველი იყო ერისთავთ-ერისთავი გურგენ პირველი კურაპალატი (გარდ. 891 წ.).

გურგენის შემდეგ შავშეთში მთავრობს ჯერ მისი უფროსი შვილი ადარნესე, ხოლო 896 წლიდან — აშოტი, კუხად წოდებული.

აშოტ კუხი გარდაიცვალა 918 წელს. მას მემკვიდრე არ დარჩენია. აშო-

1 პლინიუსი, Naturalis Historia VI, § 12. Вестник древней истории, т. II, 1949 г., стр. 234 (ქვემოთ შემოკლებით—ВДИ).

2 ს. ჯანაშია, დასახ. ნაშრ., გვ. 256.

3 იქვე, აგრეთვე, მისი, პირიადრი, სკიდისი, მოსხური მთები, „შრომები“, II, გვ. 261—270.

4 ს. კაკაბაძე, ქართული სახელმწიფოებრიობის გენეზისის საკითხები, „საისტორიო მოამბე“, წიგნი I, თბილისი, 1924 წ., გვ. 33.

5 იქვე, გვ. 36.

6 ამ წყაროს ცნობით იბერიაში შემდეგი ოლქებია: კლარჯეთი, არტანი, შავშეთი, ჯავახეთი, სამცხე, აჭარა, და სხვ.

(Армянская география, изд. К. П. Патканов, СПб, 1877, стр. 83).

7 ქართლის ცხოვრება, ანასეული ნუსხა, გვ. 161-162.

ტის შემდეგ შავშეთში „ხელმწიფობდა“ მისი ძმისწული გურგენი (918-941 წწ.).¹

კონსტანტინე პორფიროგენეტის (912-959) ცნობით იბერიის კურაპალატს² ოთხი ერისთავი ექვემდებარებოდა. მათ შორის ვერიასახის, კარნატაის, ყუელისა და აჰარის.³ პირველი ორი საერისთავოს ადგილის დადგენა არ ხერხდება. ა. რამბო პირველს დამახინჯებულ ბერციხედ (იმერეთში), ან ბერშოეთად (ქართლში) თვლიდა, მეორის შესახებ კი ვარაუდობდა შეიძლება დამახინჯებული ქართული იყოსო.⁴ აკად. ივ. ჯავახიშვილი უარყოფდა რამბოს მოსაზრებას და ფიქრობდა, რომ, რადგან ჯავახეთი (ყუელის ციხე) და აჰარა მესხეთის ქვეყნებია, ამიტომ „ვერიასახი“ და „კარნატაისიცი“ მესხეთისავე სხვა თემების (შავშეთის, ტაოს, ან კოლას) ციხეთა დამახინჯებული სახელები იქნებაო.⁵

მოტანილი ცნობის მიხედვით X საუკუნის პირველ ნახევარში აჰარა ცალკე საერისთავო იყო, მისი ერისთავი იბერიის კურაპალატს ემორჩილებოდა.

საყურადღებოა ისიც, რომ ბიზანტიის კეისარი აფხაზეთის მფლობელს „ექსუსზიასტეს“ ტიტულით იხსენიებს, ხოლო აჰარისა და სხვათა მმართველებს „არხონტებს“ უწოდებს.

ივ. ჯავახიშვილის გამოკვლევით „ექსუსზიასტი“ ღირსებით „არხონტ“-ზე მაღლა იდგა.⁶

XI საუკუნიდან აჰარას, მესხეთის სხვა თემებთან (არტანუჯი, შავშეთი, კლარჯეთი, სამცხე) ერთად მართავს გაერთიანებული საქართველოს მეფის მიერ დანიშნული მოხელე აბუსერისძეთა ფეოდალური საგვარეულოდან. აბუსერისძეთა უძველეს წარმომადგენელს—არტანუჯის ციხის მქონებელ იოანეს იხსენიებს „მატიანე ქართლისაჲ“ XI საუკუნის 20-იანი წლების დასასრულის ამბების აღწერილობაში.⁷

XI საუკუნის დამდეგამდის. არტანუჯი „კლარჯთა მეფეების“ ხელში იყო. ბაგრატ მესამე კი, სუმბატ დავითისძის გადმოცემით, „კლარჯნი ხელმწიფენი“ სუმბატი და გურგენი მოტყუებით შეიპყრო და „აიღებუნა ქვეყანანი და ციხენი.“⁸ „კლარჯთა ხელმწიფენი“ თმოგვის ციხეში იყვნენ გამოკეტილნი 1011 წლამდე, ვიდრე დაიხოცებოდნენ.⁹ ამათი შვილებიდან ზოგიერთნი ბიზანტიაში გაიქცნენ და ბასილ კეისარს შეეხიზნენ, ხოლო „რომელ დაშთეს ამათ ქვეყანასა, მოისრნეს ყოველნი სიკუდილითა პატიმრობასა შინა.“¹⁰

1 ისტორიკოსები კარგად ახასიათებენ გურგენ ერისთავთ-ერისთავს. სუმბატის ცნობით გურგენმა „უმეტესნი სიმხენნი და ბრძოლანი ქმნა ყოველთა მამათა მისთასა და დამორჩილნა ყოველნი ვარემოსნი“ (ქართლის ცხოვრება. ს. ყაუხჩიშვილის რედ., ტ. I, თბილისი, 1955 წ., გვ. 380). გ. მერჩულეს სიტყვით გურგენი იყო „დიდი... ხელმწიფე ფრიადთა ნათესავთა“ (ცხოვრება გრიგოლ ხანძთელისა, პ. ინგოროყვას გამოც., თბილისი, 1949 წ., გვ. 72).

2 აკად. ივ. ჯავახიშვილი იბერიის კურაპალატის ქვეშ პირველ ქართველთა მეფეს აღარ-ნესე II-ეს (888 — 923 წწ.) გულისხმობს. ქართველი ერის ისტორია, წიგნი II, გვ. 111.

3 გეორგიკა, IV, ნაკვ. II, თბილისი, 1952 წ., გვ. 291.

4 ივ. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 111.

5 იქვე.

6 იქვე, გვ. 107.

7 ქართლის ცხოვრება, ანასეული ნუსხა, გვ. 183.

8 სუმბატი, ცხოვრება და უწყება ბაგრატოვანთა, ექვ. თაყაიშვილის გამოც., თბილისი, 1949 წ., გვ. 68.

9 იქვე.

10 იქვე.

ამ ღონისძიების გატარების შემდეგ ბაგრატ III „კლარჯთა ხელმწიფეთა“ სამფლობელოს მმართველად თავისი ერთგული მოხელე დაუდგენია და მისთვის ჩაუბარებია არტანუჯი და კლარჯეთი.

დოც. ლ. მუსხელიშვილის აზრით არტანუჯის ჩაბარება იოანე აბუსერისძისადმი რამდენადმე მოგვიანებით მომხდარა, ამავე დროს მის ხელში უნდა გადასულიყო შავშეთის ერისთავობაც.¹ XI საუკუნის 20-იან წლებში შავშეთის ერისთავობა ჩანჩახ ფალელს სუქერია.

1028 წელს ბიზანტიის კეისარი კონსტანტინე საქართველოს მეფის წინააღმდეგ გზავნის ლაშქარს ნიკიტა პარაკიმენონის საარდლობით, რომელმაც „მოვლო და მოაოხრა ქუეყანანი იგი, რომელნი პირველ მოეოხრნეს ბასილი მეფესა, და უმეტესცა“.² მტერი თრიალეთს მოვიდა და კლდეკარის ციხეს შემოადგა. ლიპარიტ IV-ის ხელმძღვანელობით ქართველებმა მედგარი წინააღმდეგობა გაუწიეს ბიზანტიელებს. „რამესა იხილა პარაკიმენონჴმან, რომელ ვერას ავნებდეს, შეიქცა გარე“.³ მტრის მხარეზე გადავიდა მესხეთის აზნაურთა ნაწილი. „და განდგეს კულად აზნაურნი, და მისცნეს ციხენი, ჩანჩახამან, ერისთავმან შავშეთისამან, მისცა ციხე წეფეთისა, და თვით წარვიდეს იგინი საბერძნეთს“⁴ — ამბობს სუმბატი.

ოდნავ განსხვავებული ცნობა აქვს დაცული „მატიანე ქართლისაჲ“-ს, სადაც ნათქვამია: „მასვე ეამსა წარვიდა ჩანჩახი ფალელი საბერძნეთს, მისცა ციხე და მიერთო ბერძნეთა.“⁵

ჩანჩახ ფალელის ღალატის შემდეგ შავშეთის ერისთავობა მეფეს რომელიმე ერთგული აზნაურისათვის უნდა ჩაეზარებინა. ლ. მუსხელიშვილის ვარაუდით „აღბათ ამ დროს ჩაჴბარდა იოანე აბუსერისძეს... არტანუჯიცა და შავშეთის საერისთავოც. გარდა ამისა, მას, უეჭველია, აჴარაც ექირა“.⁶

იმავე წყაროში 40-იანი წლების ამბების მოთხრობაში მოხსენებულია „აბუსერი, ერისთავი არტანუჯისა და ხიხათა და ციხის ჯურისა“,⁷ რომელიც ლიპარიტ კლდეკარის ერისთავმა გამოიტყუა ანისიდან და შეიპყრო.⁸ ბაგრატ IV-ის ერთგულებისათვის. აქვე შეიპყრო მან მეფისავე ერთგულები იოანე ერისთავი და ივანე დადიანი.⁹ ეს აბუსერი ხსენებული იოანეს-ძე უნდა იყოს.¹⁰

ბაგრატ მეფე ძლიერ შეაშფოთა ლიპარიტის მოქმედებამ. იგი მოეხსნა თბილისს და ჯავახეთისაკენ გაემართა, მაგრამ მაწყვერელის ღალატმა აიძულა ბრძოლას მორიდებოდა და უკან დაბრუნდა. კლდეკარის პატრონმა მეფეს მისივე ნახევარძმა დიმიტრი დაუპირისპირა და დიდძალი ლაშქარი შემოიყარა. მდგომარეობა გამწვავდა. ლიპარიტს მეფისადმი მიძევლად მიცემული შვილის

1 აბუსერისძე ტბელი, ლ. მუსხელიშვილის რედაქციითა და გამოკვლევით, თბილისი, 1941 წ., გვ. 18.

2 სუმბატი, გვ. 72.

3 ქართლის ცხოვრება, ანასეული ნუსხა, გვ. 182.

4 ქართლის ცხოვრება, ტ. 1, გვ. 385.

5 ქართლის ცხოვრება, ანასეული ნუსხა, გვ. 182.

6 აბუსერისძე ტბელი, შესავალი, გვ. 18.

7 ქართლის ცხოვრება, ანასეული ნუსხა, გვ. 187.

8 იქვე.

9 იქვე.

10 აბუსერისძე ტბელი, შესავალი, გვ. 18.

ბედი აფიქრებდა. ასეთ ვითარებაში ურჩი ფეოდალის მძევალს მეფისაგან კარგი დღე არ დაადგებოდა. ამიტომ, ლიპარიტმა „ითხოვა იგი (შვილი მისი ივანე. ი. ს.) ბაგრატიისაგან, ნაცულად გაუშუა აბუსერის თავის ციხითა მშუი-დობით“.¹ მაგრამ აბუსერს ბედი მაინც არ წყალობდა. სასირეთის ჭალის თავს გამართულ ბრძოლაში იგი ისევ ჩაუვარდა ხელში კლდეკარის ერისთავს.²

სასირეთის ბრძოლის შემდეგ ბაგრატ მეფის მომხრე მესხეთის ფეოდალები სულა კალმახელი და გრიგოლ არტანუჯელი (აბუსერისძე) გამოვიდნენ ლიპარიტის წინააღმდეგ. მათვე „შეიწუივნეს სხუანიცა აზნაურნი მესხნი“.³

ბრძოლად ამდგარმა მესხმა აზნაურებმა იხმეს მეფეც. ბაგრატ IV-მაც არ დააყოვნა, გამოემართა ლაშქრით, გადმოიარა რკინისჯვარი და მომხრეებს არყის ციხესთან შეუერთდა;⁴ მაგრამ ყურზე არც ლიპარიტს ეძინა. მან ყველაფერი ეს კარგად იცოდა, ამიტომ, იგი მოულოდნელად დაეცა მოწინააღმდეგეებს არყის ციხესთან და დაამარცხა ისინი.

გრიგოლ აბუსერისძე ტყვედ ჩავარდნილთა შორის იყო. მას „სთხოვეს არტანუჯი სიკუდილისა ქადებითა, და მისცა“.⁵ ამრიგად, არტანუჯი ლიპარიტის ხელში გადავიდა. ლიპარიტის შეპყრობის შემდეგ (1057 წ.) მეფეს არტანუჯი თავისთვის აუღია, ხოლო ციხისჯვარი და ოძრხე ურჩი ყმის შემპყრობი სულა კალმახელისათვის მიუცია.

ასე გამოეცალა ხელიდან აბუსერისძეებს თავიანთი სამფლობელოს ეს მნიშვნელოვანი ტერიტორიები. შემდეგში მათ შავშეთიც დაუკარგავთ და XII საუკუნის მიწურულისათვის თავიანთი ვრცელი სამფლობელოდან აჭარა-ლაშერჩენიათ მხოლოდ. ამას მოწმობს აბუსერისძე ტბელის თხზულება „სასწაულნი წმიდისა... გიორგისნი“. მიუხედავად ამისა, აბუსერისძეები მაინც ერისთავთ-ერისთავებად იწოდებიან, რაც, თქმა არ უნდა, „გადმონაშთილ არის ამ საგვარეულოს ოდინდელი ხანმოკლე დიდებისა“.⁶

XIII საუკუნის 60-იან წლებში აჭარას მესხეთის მფლობელი დაეუფლა.⁷ აკად. თ. უსპენსკის მტკიცებით XIV საუკუნის მეორე ნახევარში აჭარა მესხეთის სხვა თემებთან (შავშეთი, კლარჯეთი) ერთად თითქოს ტრაპიზონის საკეისროს ფარგლებში შედიოდა. აკად. ივ. ჯავახიშვილი „ტრაპიზუნდის ქრონიკის“ ცნობებზე დაყრდნობით უარყოფს უსპენსკის დებულებას და მაკრიალის აქეთ მდებარე მიწებს საცხებით სწორად აქცევს იმდროინდელი საქართველოს საზღვრებში.⁸ რაც შეეხება აჭარას, იგი ამ დროს, ივ. ჯავახიშვილის სიტყვით „გურიელის სახელისუფლოს ეკუთვნოდა“.⁹ ეტყობა მესხეთის ათაბაგი ისევ

1 ქართლის ცხოვრება, გვ. 187.

2 იქვე.

3 იქვე, გვ. 188.

4 იქვე.

5 იქვე.

6 აბუსერისძე ტბელი, შესავალი, გვ. 20.

7 ქართლის ცხოვრება, მარიაამისეული ნუსხა, ექვ. თაყაიშვილის რედ., თბილისი, 1906 წ., გვ. 758.

8 ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. III, თბილისი, 1949 წ., გვ. 283.

9 იქვე, გვ. 284.

მაღე დაუფლებია აქარას. XV საუკუნის პირველ ნახევარში აქარა და ქანეთი საათაბაგოს ფარგლებშია, 60-იან წლებში კი ყვარყვარე ათაბაგი (გარდ. 1466 წ.) ამ ოლქებს აძლევს კახაბერ გურიელს (გარდ. 1483 წ.) იმ დახმარების სანუფქოდ, რომელიც გურიელმა აღმოუჩინა მას მესხეთის ურჩ ფეოდალებთან ბრძოლაში.¹

1511 წელს მუხეაბუკ ათაბაგმა (1502-1516 წწ.) ისევ წაართვა გურიელს აქარა და ქანეთი.² გურიელმა ამათი დაბრუნება მოახერხა მურჯახეთის ბრძოლის (1535 წ.) შემდეგ. მაგრამ ახლა გურიის მთავარს ათაბაგზე გაცილებით ძლიერი მეტოქე გაუჩნდა ოსმალეთის სახით, რომელმაც მალე მისტაცა ქანეთი და გონია და არა ერთხელ აუოხრა ბათუმში და აქარა, თუმცა აქ ფეხის მტკიცედ მოკიდება დიდხანს მაინც ვერ შესძლო.

XVI საუკუნის 90-იან წლებში ოსმალეთმა სამცხე-საათაბაგო დაიპყრო, აქარა ერთხანს კიდევ რჩებოდა გურიელის საგამგეოში; XVII საუკუნის დამდეგს გურიის სამთავრო ვეღარ უმკლავდება ოსმალთა მოძალებას და კარგავს აქარას.

მიტაცებული აქარა თურქებმა სანჯაყად აქციეს და ჩილდირის (ახალციხის) ეიალეთში შეიტანეს.³ ჩილდირის ეიალეთის შემადგენლობაში დარჩა აქარა ახალციხის შემოერთებამდე (1829 წ.). ამის შემდეგ იგი ტრაპიზონის ეიალეთს შეუერთეს. ლაზისტანის სანჯაყი 11 კაზისაგან შედგებოდა. მათგან ორი კაზა საკუთრივ აქარაზე მოდიოდა.⁴ ერთი იყო ქვემო აქარის კაზა, რომელსაც თურქები „აქარა სუფლას“ უწოდებდნენ, ხოლო მეორე—ზემო აქარა ანუ ზეგანი, რომელიც „აქარა ალიას“ სახელით იყო ცნობილი.

თურქთა ბატონობისაგან გათავისუფლების შემდეგ აქარა ბათუმის ოკრუგში შევიდა. 1883 წელს ბათუმისა და ართვინის ოკრუგებმა ბათუმის ოლქი შეადგინეს, რომელიც შემდეგ ხან ქუთაისის გუბერნიასთან იყო შეერთებული, ხან კიდევ ამავე ტიპის ცალკე ადმინისტრაციულ ერთეულს წარმოადგენდა. საბჭოთა ხელისუფლების გამარჯვების შემდეგ-კი საქართველოს სსრ რევკომის 1921 წლის 16 ივლისის დეკრეტით იგი აქარის ასსრ-დ ჩამოყალიბდა.

მ ა ზ ა ხ ე ლ ი

მაჯახელი ანუ ძველი მიქიხიანი, როგორც შავშეთის შემადგენელი ნაწილი, მოხსენებულა სამცხე-საათაბაგოს მღვდელმთავართა სამრევლოების აღწერილობაში. „...დახატულას ზედათი, — ნათქვამია მასში, — ანაკერტს აქეთი სულა შავშეთი მიქიხიანი (ი) თ ბატონის კათალიკოზის“ ყოფილა.⁵

ვახუშტი ბაგრატიონს თავის „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“-ში მიქიხიანი არც კი აქვს ნახსენები, მაგრამ, რადგან სახელოვან მეცნიერს შავშეთის

1 ვახუშტი, საქართველოს ცხოვრება, ზ. ჭიჭინაძის გამოც., 1913 წ., გვ. 235.

2 იქვე, გვ. 241.

3 აინი ალი, „რისალე“, 1609 წ., M. Belin, Du regime des fiefs militaire dans l'islamisme, et principalement en Turquie, „Jornal asiatique“, t. XV, Mars-Avil, Paris, 1870, p. 279.

4 Д. Баградзе, Археологическое путешествие по Гурии и Адчаре, СПб, 1878 г., стр. 22. (ქვემოთ შემოკლებით — АПГА).

5 Д. Баградзе, АПГА, стр. 81.

დასავლეთის საზღვრად „მთა შავშეთისა, შავშეთსა და ქოროხსშორისი“ (გვ. 136) აქვს დანახელებული, ცხადია მაჭახელს შავშეთის ფარგლებში გულისხმობს. აკად. ივ. ჯავახიშვილს ბუნდოვნად ეჩვენებოდა ვახუშტის ეს ცნობა,¹ მაგრამ აქ ზედმიწევნით სწორად არის განსაზღვრული შავშეთის დასავლეთი საზღვარი, რომელიც მართლაც ქოროხის ხეობასა და შავშეთის გამყოფ მთების ზოლს გასდევს მაჭახლისპირ-გვარას გაყოლებით.

არ იყო სწორი აკად. ივ. ჯავახიშვილი, როდესაც შავშეთის დასავლეთის საზღვრად ქოროხს დებდა.² ასევე ითქმის პ. ინგოროყვას შესახებაც, რომელიც დასავლეთით შავშეთს შეცდომით ავრცელებს ქოროხამდე.³ აღნიშნული მთების დასავლეთით მდებარე მიწა-წყალი, როგორც ეს ნაჩვენები იქნება ქვემოთ, ეკუთვნოდა ისტორიულ ნივალს და არა შავშეთს.

უძველეს დროს მაჭახელი შავშეთთან ერთად კოლხეთის სამეფოს ფარგლებში შედიოდა. კოლხეთის დაცემისა და იბერიის ძლიერების ხანაში, როდესაც იბერია კოლხეთის სამეფოს მნიშვნელოვან ნაწილს ეუფლება და ქოროხის აუზში მტკიცდება, შავშეთი მაჭახლით მის შემადგენლობაში არის სავარაუდებელი.

ადრეფეოდალურ ხანაში ეს მხარე ჯერ კლარჯეთის საერისთავოს ფარგლებში ჩანს, ხოლო შემდეგ — ახალი „ქართლის სამეფოს“ შემადგენლობაში. მოგვიანებით იგი შავშეთ-არტაანის საერისთავო-საერისთავოში ერთიანდება. გაერთიანების ხანიდან-კი — ერისთავთ-ერისთავ აბუსერისძეთა საგამგეოშია. XI საუკუნის მეორე ნახევრიდან აბუსერისძეთა სამფლობელო მნიშვნელოვან შემეცირებას განიცდის. XII საუკუნეში, როგორც ჩანს, ისინი შავშეთსაც კარგავენ, აღნიშნული საუკუნის მიწურულში შავშეთი კლარჯეთთან ერთად ერისთავთ-ერისთავ გუზან აბულასანისძის განსაგებელს წარმოადგენს.⁴

გვიანფეოდალურ ხანაში შავშეთი სამცხე-საათაბაგოს შემადგენელი ნაწილი იყო. XVI საუკუნის შუა წლებში შავშეთი არტანუჯთან ერთად დაიპყროს მალაქთმა.⁵

ოსმალთა ბატონობის ხანაში მაჭახელი ლაზისტანის საფაშოს ერთ-ერთი კაზა იყო.⁶

1878 წელს შავშეთ-მაჭახელი გამოხსნილი იქნა თურქთა კლანჭებისაგან, მაგრამ 1918-1921 წლებში მტერმა ისევ მოახერხა მისი ოკუპირება და მთელი შავშეთი მაჭახლის ზემო ნაწილით დაისაკუთრა. საქართველოს ფარგლებში არსებული მაჭახლის ხეობის ქვემო ნაწილი თანამედროვე ადმინისტრაციული დანაწილებით ბათუმის რაიონში შედის.

1 ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წიგნი II, თბილისი, 1948 წ., გვ. 58.

2 იქვე.

3 მის შივრ შედგენილი „მესხეთის მხარე“ (გიორგი შერატლე, გვ. 301).

4 ლ. მუსხელიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 20.

5 ქართლის ცხოვრება, ნაწ. II, 1854 წ., გვ. 243, თ. ქორღანია, ქრონიკები, ტ. II,

გვ. 396.

6 Д. Бакрадзе, АПГА, стр. 22.

ნ ი მ ა ლ ი

საისტორიო წყაროებში ნიგალი ბევრი სხვადასხვა ფორმით არის ცნობილი. სუმბატ დავითისძე თავის „ცხოვრება და უწყება ბაგრატიონიანთა“-ში ამ მთებს „ხევი ნიგალისა“-ს უწოდებს, მათიანე ქართლისაჲ—„ნიგალს“, ვახუშტი ბაგრატიონი — „ლიგანის ხეობას“, თურქულსა და გვიანდელ რუსულ და ქართულ წყაროებში იგი „ლივანა“-დ იწოდება.

ვახუშტი ბაგრატიონის ცნობით ნიგალი ანუ, როგორც თვითონ ამბობს ლიგანი, ეწოდებოდა ქოროხის ხეობის ქვემო წელს ართვინის სანახებიდან მოკიდებული ერგეს საზღვრამდე.¹ უფრო ზუსტია ამ შემთხვევაში დ. ბაქრაძე, რომელიც ნიგალის საზღვრად ერგეს ნაცვლად ქოროხისა და აქარისწყლის შესაყარს ასახელებს.² სწორედ ესაა ნიგალ-ლიგანის ბუნებრივი საზღვარი ჩრდილო-დასავლეთით, ამას იგი ვეღარ სცილდებოდა და ერგესაც აღარ ეკროდა.

უძველეს დროს ნიგალის მიწა-წყალი, ისე როგორც მისი მეზობელი მხარეები, კოლხეთის ფარგლებში ერთიანდებოდა, ხოლო შემდეგ — იმერისაში.

ადრეფეოდალურ ხანაში ქართული წყაროები ნიგალს კლარჯეთის საერისთავოს ფარგლებში წარმოგვიდგენდნენ,³ ხოლო სომხური გეოგრაფია მას „ეგრის“⁴ შემადგენელ ნაწილად ასახელებს.⁵

საქართველოს ფეოდალური გაერთიანების წინ ნიგალი ტაო-კლარჯეთის სამთავროს შემადგენლობაში იყო, გვიანფეოდალურ ხანაში კი სამცხე-საათაბაგოს ფარგლებში. 1549 წელს ნიგალს ოსმალები დაეუფლნენ. ამის შესახებ ოსმალო ისტორიკოსის იბრაჰიმ ფეჩევის (1574 — 1650 წწ.) „ისტორია“-ში („თარიხი“) ნათქვამია: „955 წელი (ქრისტ. 1549 წ. ო. ს.). ამ ხანებში საქართველოს ქაფარები აჯანყებასა და არეულობას აწყობდნენ და როდესაც... ფადი-შაჰმა გაიგო მათი არასასიამოვნო საქციელის შესახებ, (საქართველოში გასაგზავნად დაინიშნა მეორე ვეზირი... აჰმედ-ფაშა, არზრუმის, ყარაშანის, ზულყადირლისა და სივასის ბეგლარ-ბეგებთან, სანჯაყ-ბეგებთან და აენიჩერის ქეთხუდასთან ერთად; რამდენიმე ათასი აენიჩრისა და ლურებას ბოლუქის ალათა თანხლებით“.⁶ ოსმალოები „შაბანის (თვის) პირველ დღეს (აგვისტოს

1 ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 136.

2 Д. Бахрадзе, АПГА, стр. 39.

3 პ. ინგოროყვა, ვიორგი მერჩულე, გვ. 440.

4 აკად. ივ. ჯავახიშვილს „ეგრი“ კლარჯეთის გვერდით მდებარე ოლქად მიაჩნდა და მას „ნიგალისაჲთ... კლარჯეთის საზღვრებში“ გულისხმობდა (ქართველი ერის ისტორია, წიგნი II, გვ. 59).

საქართველოს ისტორიულ რუკაზეც, რომელიც ივ. ჯავახიშვილის რედაქციით გამოიცა, ეგრი, როგორც ოლქი, ლოკალიზებულია ქოროხის შესართავში, სომხური წყაროს „ეგრის“ ამგვარი გაგება და ლოკალიზება მართებული არ არის. ეს ეგრი, როგორც ჩანს, დასავლეთი საქართველოს ერთი რომელიმე პატარა ოლქის სახელი კი არ არის, არამედ ლიხთიმერის საერთო სახელწოდება. ადრეფეოდალურ ხანაში — ეგრისი, სამართლიანად შენიშნავდა ს. კაკაბაძე აღნიშნული რუკის რეცენზიაში, რომ „ეგრი აქ პირდაპირ უნდა ნიშნავდეს იმავე ანონიმის ეგერს ანუ კოლხიდას“; („საისტორიო მოამბე“, წიგნი I, თბილისი, 1924 წ., გვ. 296). ასეთივე აზრს გამოთქვამს პ. ინგოროყვა (ვ. მერჩულე, გვ. 449, შენიშვნა).

5 Армянская география, стр. 35.

6 ს. ჭიჭია, იბრაჰიმ ფეჩევი საქართველოს შესახებ, ენიმკის მოამბე, ტ. V-VI, თბილისი, 1940 წ., გვ. 372.

25 ა. ს.). გაუდგნენ გზას. პირველად დიდი ბრძოლით დაპყრობილ იქნა თორთუმის ციხე.¹ ამის შემდეგ მტრებმა მრავალი ციხე-სიმაგრე იგდეს ხელთ. „დივან-ად² წოდებულ რაიონში შესევის შემდეგ ურიცხვი შავარდნის თვალეზიანი და კაკაბივით მოგოგმანე ყმაწვილები და ქალწულები მუსლიმან გმირთა ხელში ჩაიკვიდა.“³ ამას გარდა თურქებმა კიდევ სხვა რამდენიმე ციხის აღებაც მოახერხეს „და დად-ელის რაიონი თავისი დასახლებული სოფლებით ოსმალეთის სახელმწიფოს შეუერთდა. ხსენებულ რაიონში მდებარე ციხეებიდან თხუთმეტი ციხე იქნა დატოვებული. დანარჩენი მიწასთან გაასწორეს.“⁴ ყველა ეს დაპყრობილი ადგილები „თორთუმი და თალხისი და ახჩა-ყალა (და) დივანას ხეობა ერთ სანჯაყად გამოცხადდა და ერთ-ერთ ემირს ებოძა.“⁵ შემოერთების წინ ლივანა ლაზისტანის სანჯაყის კაზა იყო.⁶ განთავისუფლების შემდეგ იგი ბათუმისა და ართვინის ოკრუგებში განაწილდა. მენშევიკთა მმართველობის პერიოდში ართვინის მხარის მნიშვნელოვანი ნაწილი კვლავ თურქეთის ფარგლებში მოექცა.

ამჟამად საქართველოს საზღვრებშია და ბათუმის რაიონში ერთიანდება ნიგალ-ლივანის მხოლოდ მცირე ნაწილი კირნათ-მარადიდიდან მოკიდებული აჭარისწყლის შესართავამდე. ცდება პ. ინგოროყვა, როცა წერს, რომ თითქოს „ეს მხარე — ნიგალი — ამჟამად მთლიანად თურქეთის ფარგლებშია მოქცეული.“⁷

გ ო ნ ი ა

საისტორიო წყაროებსა და ლიტერატურაში გონიის სახელით ცნობილია მცირე ქალაქი, ციხე-სიმაგრე და ძველი ქართული თემი ჭოროხის სამხრეთ სანაპიროზე.

„და ბათუმის პირისპირს, ჭოროხის სამხრეთის კიდეზე, — ამბობს ვახუშტი, — არს გონია, მცირე ქალაქი და ციხე.“⁸ ცოტა ქვემოთ კი, როდესაც დიდებული მეცნიერი, შავი ზღვის ჭოროხის სანაპირო რაიონებს ახასიათებს, წერს: „და ბათუმს, გონიას და ერგეს (არს) ნარინჯი, თურინჯი, ლიმო, ზეთისხილი, ბროწეული მრავალი“⁹.

ამჟარაა, რომ ვახუშტის გეოგრაფიის ეს ადგილები ნათლად ადასტურებენ ზემოხსენებული თეზისის სისწორეს. ასევე მცირე ქალაქად, ციხედ და თემად არის გაგებული გონია ფ. ი. უსპენსკის საყურადღებო გამოკვლევაში „ძველი ციხე ჭოროხის შესართავთან“.¹⁰

გონიაზე მომუშავე მეკვლევრების უმეტესობა დღემდე მხოლოდ ციხე-ქალაქით იჩენდა დაინტერესებას და სრულიად უყურადღებოდ რჩებოდა გო-

1 ს. ჭიქია, იბრაჰიმ ფეჩევი საქართველოს შესახებ, ვენიკის, მოამბე, V-VI, თბილისი, 1940 წ., გვ. 372.

2 აკად. ნ. ბერძენიშვილის მართებული მოსაზრებით ლივანა უნდა იყოს ლივანას დამახინჯებული ფორმა. ამჟვე აზრს იზიარებს დოც. ს. ჭიქიაც (იქვე, გვ. 373, შენიშვნა I).

3 იქვე, გვ. 372.

4 იქვე, გვ. 372-373.

5 იქვე.

6 Д. Бакрадзе, АПГА, стр. 22.

7 პ. ინგოროყვა, დასახ. ნაშრ., გვ. 300.

8 ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 176.

9 იქვე.

10 Ф. И. Успенский, Старинная крепость на устье Чороха. «Известия Академии наук», № 2, 1917 г.

ნიის, როგორც თემის საკითხი. გონია რომ დეოდალური საქართველოს ინსტიტუტით იმეორე იყო, როგორც ნიგალი, აქარა, შავშეთი და სხვა, ამას ადასტურებს სამცხე-საათაბაგოს მღვდელმთავართა სამრევლოების ნუსხა, სადაც ანჩელის სამწყსოს შემოსაზღვრისას აღნიშნულია: „ანჩელის სამწყსო (ყოფილა), სამწყსალს აქეთი ხანძთას და ოპიზის შუა დახატულა, იმას ქვემოთი ნიგალის ხევი, გაღმა და გამოღმართი გონიას საზღვრამდინა“.¹

როგორც ირკვევა, ნიგალის ხევი დასავლეთით ესაზღვრებოდა გონიას. მაშასადამე, ნიგალის დასავლეთი საზღვარი გონიის აღმოსავლეთი საზღვარი იყო. გონია და ნიგალი მთების ბუნებრივი ზღუდეებით იყო გაყოფილი. ამ მთებიდან იგი ზღვამდე ვრცელდებოდა. აქარა-გურიისაგან გონიას მდ. კოროხი გამოჰყოფდა. სამხრეთით მას ეკვროდა ქანეთი.

მაგრამ ძველიდანვე, რა თქმა უნდა, ეს ასე არ ყოფილა. ადრე ეს ტერიტორია ქანთა სამეკიდრებელს წარმოადგენდა და ქანეთ-ლაზეთის შემადგენლობაში შედიოდა. პ. ინგოროყვას მიხედვით ქანეთი კოროხამდე ვრცელდებოდა VI-II—X საუკუნეებშიც.² აკად. ივ. ჯავახიშვილს ამავე პერიოდში აქ უფრო შავშეთის ნაწილი ეგულებოდა, მაგრამ ამის დასადაგენად აუცილებელი საბუთების უქონლობას უჩიოდა. „კოროხს გაღმა ზღვამდე შავშეთსვე ეკუთვნოდა, თუ არა, ამის გამოსარკვევად ჯერ-ჯერობით გარკვეული ცნობები არ მოგვეპოვება“, რის გამოც „დასავლეთით შავშეთი შავ ზღვას აღწევდა, თუ არა, არა ჩანს“-ო, — წერდა ივ. ჯავახიშვილი.³

გონია რომ შავშეთს კუთვნიებოდა ამის დამადასტურებელ ცნობებს მკვლევარი ვერ იპოვის, ვინაიდან იგი ადრე ქანეთ-ლაზეთის შემადგენელი ნაწილი იყო, გვიან კი ცალკე თემი.

მკვლევართა უმეტესობა გონიას აფსართან აიგივებს. როგორც ჩანს, თავდაპირველად აფსაროსი მხოლოდ მდინარის აღსანიშნავად იხმარებოდა, ხოლო შემდეგ გავრცელდა ციხე-ქალაქსა და მის მიდამოებზე. პირველი მნიშვნელობით იხსენიებს მას ფსევდო-სკილაქს კარიანდელი (ძვ. წ. IV ს.). კოროხს გულისხმობს, უეჭველად, სკილაქსის „აფსაროს-პოტამოს“, როგორც ამას მართებულად შენიშნავდა აკად. ს. ჯანაშია.⁴ უფრო მოგვიანო ხანის რომელიმე მწერალი პლინიუს უფროსი (23 — 79 წწ.) ამ სახელწოდების მდინარის შესართავში იხსენიებს უკვე ომონიმურ ციხე-სიმაგრეს.⁵

მომდევნო ხანის ბერძენ ავტორს არიანეს კი — აფსარის სახელით მოხსენებული აქვს მდინარე, ციხე-ქალაქიც და მხარეც.⁶

აფსარი სამხრეთი კოლხეთის ნაწილია. სამხრეთი კოლხეთი სამ მხარედ იყოფოდა. ეს მხარეებია; 1. კერასუნტ-ფარნაკიის (მხარე), 2. ტრაპიზონის მხარე და 3. რიზეს მხარე (ლაზეთი).⁷ ამ უკანასკნელის ნაწილი იყო აფსარის (გვი-

¹ Д. Бақрадзе, АПГА, стр. 81. (ხაზი ჩვენია ი. ს.)

² პ. ინგოროყვა, დასახ. ნაშრ., გვ. 301.

³ ივ. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 58.

⁴ ს. ჯანაშია, შრომები, ტ. II, თბილისი, 1952 წ., გვ. 271.

⁵ პლინიუსი, ნატურალის ჰისტორია, VI § 12. B. II, T. II, 1949, стр. 288.

⁶ არიანე, პერიპლუსი; B. II, T. I, 1948, стр. 267.

⁷ პ. ინგოროყვა, დასახ. ნაშრ., გვ. 202.

ანდელი გონია) სანაპირო ოლქი. შემდეგ იგი, როგორც ჩანს, გამოყოფილა ლაზეთ-ჭანეთს და ცალკე, დამოუკიდებელი ოლქი წარმოუქმნია. ამიტომ არის, რომ ვახუშტი ჭანეთის აღწერას კოროხიდან კი არ იწყებს, არამედ გონიის საზღვრიდან.¹ გვიანფეოდალურ ხანაში ძველ აფსარს (გონიის სახელწოდებით) რიზეს მხარეს რკინის პალოს აქეთურ ნაწილთან ერთად ხან სამცხე-საათაბაგოს და ხან კიდევ საგურიელოს შემადგენლობაში ვხვდავთ. 1547 წელს გურიის სამთავროს თურქებმა მოსტაცეს გონია. თურქთა მფლობელობის დროს გონია კახას წარმოადგენდა. მიტაცებიდან 331 წლის თავზე გონია კვლავ დაუბრუნდა დედასამშობლოს და ბათუმის ოკრუგში შევიდა. ამჟამად ეს კუთხე ბათუმის რაიონში ერთიანდება.

ჭ ა ნ ე თ ი

ვახუშტი ბაგრატიონი ჭანეთს ასე აღწერს:
 „... ბაიბურდისა და ფორჩხის სამხრით, ჭანეთის მთას იქით, არს ჭ ა ნ ე თ ი, და აწ უწოდებენ ლაზს ა ე ე. არს ესე შავი ზღვის კიდის წადენებით, გონიიდან ტრაპიზონის საზღვრამდე“.²

ვახუშტის აქ ჭანეთ-ლაზეთი იმ საზღვრებით აქვს მოცემული, რომლითაც იგი გვიანფეოდალურ ხანაში იყო წარმოდგენილი. ძველად კი, როგორც ირკვევა, ამ სახელწოდებით ბევრად უფრო ვრცელი მიწა-წყალი, მთელი სამხრეთი კოლხეთის ზღვის სანაპირო ზოლი აღინიშნებოდა. „სრულიადი ჭანეთის“ სახელით იხსენიება კოროხ-თერმიდონს შუა არსებული ტერიტორია სელჯუკიან თურქთა ოფიციალურ მატთანში — „სელჯუკ-ნამე“.³

ჩვენთვის ამჟამად საინტერესოა რიზეს მხარე, რომელშიაც შედიოდა სოფ. სარფი; პ. ინგოროყვას გამოკვლევით, აქ მცხოვრები ქართველი ტომების სახელებისა მიხედვით ანტიკურ ხანაში ეს მხარე მაკრონთა-სანთა და პენიოხთა ქვეყნის სახელით იყო ცნობილი.⁴ უფრო მოგვიანებით, ადრეულ საშუალო საუკუნეებიდან, როდესაც იგი იბერიის საზღვრებში შედიოდა და იბერიისავე ოლქთან — კლარჯეთთან იყო დაკავშირებული, ეწოდებოდა ზღვისპირა კლარჯეთი, ხოლო ლაზეთის (ეგრისის) სამეფოში შესვლის შემდეგ იწოდა ლაზიად.⁵

ანტიკური ხანიდან მოკიდებული ამ მხარის ისტორიის მთავარი ეტაპები ასე შეიძლება წარმოვიდგინოთ:

ჩვენი ერის პირველ საუკუნემდე რიზეს მხარე კოლხეთის ნაწილს წარმოადგენდა.

მეორე საუკუნის დამდეგს რიზეს მხარის ჩრდილოეთი სექტორი, კოროხიდან ვიდრე ბიწეს (ვიწეს) ნავსადგურამდე შევიდა იბერიის შემადგენლობაში, ხოლო მის დანარჩენ მიწა-წყალზე ჩამოყალიბდა ცალკე ქართული პოლიტიკური ერთეული — მაკრონთა (მაკრონ-სანთა) და პენიოხთა სა-

1 ვახუშტი, დასახ. ნაშრ., გვ. 142.

2 იქვე.

3 პ. ინგოროყვა, დასახ. ნაშრ., გვ. 204, შენიშვნა 1.

4 იქვე, გვ. 202.

5 იქვე, გვ. 203, 205, 207, 209, 210.

მეთო (იგივე სანეთი — სანიგეთი, ანუ სოსანეთი — სოსანეთი ნიგეთი).

მომდევნო ხანაში (III-IV სს.) ამ სამფლობელოს ტერიტორია გაფართოვებულა და მისი ჩრდილოეთის საზღვრის ხაზს მდ. ქოროხამდე მიუღწევია.¹

V-VI საუკუნეებში ეს მხარე ერთგვარ ბუფერულ ზონას წარმოადგენდა ლაზეთის სამეფოსა და ბიზანტიას შორის, ეს ბუფერული სანეთი ამ დროს ეკლესიურად ლაზეთთან ყოფილა დაკავშირებული.

VI საუკუნის უკანასკნელ მესამედში რიზეს მხარე იბერიის შემადგენლობაში შესულა, ხოლო VII საუკუნის 30-იან წლებში მას ბიზანტია დაეუფლა², მაგრამ ამ უკანასკნელის უშუალო მფლობელობაში ეს მხარე დიდხანს არ დარჩენილა. VIII საუკუნეში მას ვხედავთ ეგრისის სამეფოს ნანგრევებზე აღმოცენებული დასავლურ-ქართული ფეოდალური სამეფოს — აფხაზეთის ფარგლებში.³ რიზეს მხარის სამხრეთის ნაწილს აფხაზეთის სამეფო ბიზანტიის მოძალების გამო ჯერ კიდევ IX საუკუნის მეორე მეოთხედში კარგავს, ხოლო ჩრდილო სექტორს — მოგვიანებით, X საუკუნის პირველ ნახევარში.⁴ ამავე საუკუნის მეორე ნახევარში რიზეს მხარეს კვლავ იბრუნებენ ქართველები, მაგრამ იგი ამიერიდან შედის არა აფხაზეთის სამეფოს, არამედ ტაო-კლარჯეთის შემადგენლობაში.

მართალია, XI საუკუნის 20-იან წლებში ბიზანტიამ ისევ ჩამოგლიჯა ჩვენს ქვეყანას რიზეს მხარის ერთი ნაწილი, მაგრამ მისი ჩრდილოეთის სექტორი (ხოფის აქეთი) მაინც საქართველოს ფარგლებში რჩებოდა. 1073-1074 წლებში ქართველებმა შესძლეს რიზეს მიტაცებული ნაწილის დაბრუნება და საზღვრის ხაზი უფრო სამხრეთით გადასწიეს. ეს მდგომარეობა უცვლელი დარჩა XII საუკუნის მიწურულამდე, როდესაც ბიზანტიელებს კვლავ მოუქცევიათ თავისი პოლიტიკური გავლენის სფეროში ეს მხარე, მაგრამ ძლიერ მცირე ხნით. XIII საუკუნის დამდეგს ქართველებმა გამანადგურებელი დარტყმა აგემეს მოწინააღმდეგეს და, როგორც ამბობს თამარის ისტორიკოსი, „წარუღეს ლაზია, ტრაპიზონი, ლიშონი, სამისონი, სინოპი, კერასუნდი, კიტიორა, ამასტრია, არაკლია, და ყოველნი ადგილნი ფებლალონიისა და პონტოსანი“.⁵ თამარ მეფემ ამ მიწა-წყალზე საქართველოს ვასალური სახელმწიფო — ტრაპიზონის სამეფო ჩამოაყალიბა, რომელმაც იარსება 1461 წლამდე (ამ დროს იგი თურქებმა დაიპყრეს).

რაც შეეხება რიზეს მხარეს, XIII საუკუნის 80-იან წლებამდე, პ. ინგოროყვას მტკიცებით, სარგებლობდა განსაკუთრებული სტატუსით და ტრაპიზონის სამეფოსა და საქართველოს საერთო სამფლობელოს (კორკონდიუმს) წარმოადგენდა.⁶ 1282 წელს კი იგი დავით ნარინს დაუპყრია.⁷

1 იქვე, გვ. 205.

2 იქვე, გვ. 206.

3 იქვე, გვ. 208, 215, 226.

4 იქვე, გვ. 274.

5 ბასილი ეზოსმოძღვარი, ცხორება მეფეთ-მეფისა თამარისი, ივ. ჯავახიშვილის გამოცემა, თბილისი, 1944 წ., გვ. 31.

6 პ. ინგოროყვა, დასახ. ნაშრ., გვ. 284 და სხვ.

7 მ. პანარეტი, ტრაპეზუნდის ქრონიკა, აღ. ხახანაშვილის გამოც., 1905 წ., გვ. 2.

XIII საუკუნის მიწურულიდან XV საუკუნის 60-იან წლებამდე ესაზღვრებოდა რე მესხეთის შემადგენლობაშია, 1463 — 1511 წლებში — საგურელოში, 1511 — 1535 წლებში კვლავ — საათაბაგოში, 1535 — 1547 წლებში ისევ საგურელოში. 1547 წელს მას თურქები დაეპატრონენ. 1877-1878 წლების რუსეთ-თურქეთის ომის შედეგად საქართველოს შემოუერთდა ქანეთის ერთი ნაწილი, მაგრამ მენშევიკთა დიქტატურის პერიოდში თურქებმა ისევ მოახერხეს მისი მოტაცება და საქართველოს საზღვრებში დარჩა მხოლოდ სოფ. სარფის ნახევარი.

ტოპონიმიკურ სახელთა წარმოშობა გეოგრაფიულ სახელთა შედგენილობა და მათი წარმოება არაფრით განსხვავდება ჩვეულებრივ სახელთა შედგენილობისა და წარმოებისაგან. პირველშიც, ისე როგორც მეორეში, სახელები იშლება ფუძედ და აფიქსებად. სახელის ძირითადი საგნობრივი მნიშვნელობის მატარებელი ნაწილია ფუძე, რომელიც შეიძლება იყოს მარტივი, ნაწარმოები და რთული.

ფუძისაგან სახელი იწარმოება აფიქსების დართვით. ამის მიხედვით ტოპონიმიკურ სახელთა წარმოების რამდენიმე სახე გვაქვს: პრეფიქსური, სუფიქსური და პრეფიქს-სუფიქსური.

ადგილთა სახელების მართებული ანალიზისათვის, უპირველეს ყოვლისა, მათი სწორი დაშლაა საჭირო. სახელის დაშლა ფუძისაგან აფიქსების გარჩევა-გამოყოფას ნიშნავს. ზოგიერთ შემთხვევაში ამის გაკეთება ადვილად ხერხდება, ზოგჯერ კი არა. და მეცნიერული სიტუაციის ოდნავი მოდუნების ვითარებაში შესაძლებელია აფიქსი ფუძის ნაწილად იქნას მიჩნეული, ანდა პირიქით, ფუძისტიყვის ნაწილი აფიქსად გამოვაცხადოთ. ასე იშობა შეცდომა.

ასეთივე მდგომარეობაში ადვილად შეიძლება აღმოჩნდეს მკვლევარი მკვლევარი, როდესაც გეოგრაფიულ სახელწოდებას სახეცვლილება აქვს განვლილი და დაშორებულია თავის პირვანდელ სახეს. ასეთი სახელის ფუძეში ჩადებული აზრის გასარკვევად აუცილებელია მისი იმ ფორმით აღდგენა, როგორც მას ჰქონდა თავდაპირველად. ამ საქმის წარმატებით განხორციელება დიდად არის დამოკიდებული მეცნიერის გონებამახვილობასა, განსწავლულობასა და გამოცდილებაზე.

აქარის ასსრ ტოპონიმიკურ სახელებში (წინამდებარე წიგნში წარმოდგენილი მასალების მიხედვით) აფიქსები ძირითადად ორგვარი წარმოშობისაა: 1. საკუთრივ ქართული და 2. ზანური (მეგრულ-ქანური).

ადგილთა სახელების წარმოება აქარაში უმთავრესად სუფიქსური ხასიათისაა. ამიტომ, პირველ რიგშიც ამგვარი წარმოების სახელებს შევხებით. დაეიწყოთ საკუთრივ ქართული სუფიქსური წარმოებით.

ა: კირმაკიდ-ა, ორბაგ-ა, ზუნდაგ-ა, ზეგარდ-ა, ქეციმერ-ა, ყანაგრძელ-ა, მტირალ-ა, კურდღელ-ა, წინაველა, ნაყიდა, რუხმელ-ა, უკანტეხილ-ა, წამოდრეკილ-ა, წიაპ-ა, ფარებ-ა, ხელმყარალ-ა, ცხენიზრუგ-ა, ქედ-ა, ფშნილ-ა, შვეილ-ა, ქაჩალ-ა, მოხვეილ-ა, დარგულ-ა, შოლტ-ა, ქანგ-ა, ობოლ-ა, გიდელ-ა, და სხვ.

ავ: ფირცხელ-ავ-ი, გვენადირ-ავ-ი, ფელიკ-ავ-ი, ნასელ-ავ-ი, ნაქერ-ავ-ი, გაბრელ-ავ-ი, მეგრელ-ავ-ი, ქრელ-ავ-ი.

არ: ეწნ-არ-ა, ცხემლ-არ-ა.

გვხვდება არ სუფიქსის დისიმილირებული ფორმა ალ ფორმანტით წარმოები სახელებიც. კურცხალ-ა, ცხემლალ-ა.

ხშირად არაა სუფიქსებს ენაცვლება ნარ-ნალი: ცხემ-ნარი, ლეკ-ნარი, წიფ-ნარი, წაბ-ნარი, არყ-ნალი, ბარდ-ნალი, ხორგ-ნალი, სურ-ნალი, ძმერხ-ნალი.

ახ: ქანჭ-ახ-ი, კარწ-ახ-ი, (ამის ორეულია ეხ: ქერ-ეხ-ი, ჭეწ-ეხ-ი):

ებ: კალე-ებ-ი, ბაგ-ებ-ი, ლოდე-ებ-ი, კაპნ-ებ-ი, მინდრ-ებ-ი, ლარ-ებ-ი, წყარე-ებ-ი, ბარ-ებ-ი, ჭეჭე-ებ-ი, ვან-ებ-ი, სურსტყნ-ებ-ი; გვარებისაგან წარმომდგარი გეოგრაფიული სახელები: გუჩმანძე-ებ-ი, საითაძე-ებ-ი, ჩოხარაძე-ებ-ი, ბათაძე-ებ-ი, ტაქიძე-ებ-ი და სხვ.

ევ: ფერდელ-ევი, გამანათლ-ევი.

ეთ: კორომხ-ეთ-ი, ბაზალ-ეთ-ი, გობრონ-ეთ-ი, მოფრინ-ეთ-ი, ლაკლაკ-ეთ-ი, ტომაშ-ეთ-ი, არაკ-ეთ-ი, ჩიქუნ-ეთ-ი.

ეულ: ნიგაზ-ეული, პრასინ-ეული, იან-ეული, ინძრ-ეული, ვარან-ეული.

ვან: (ოვან) სურ-(ო)ვან-ა, სხულ-(ო)ვან-ი, კერკეტ-(ო)ვან-ა, კურდ-(ო)ვან-ა, ფარცხ-(ო)ვან-ა, ვერხ-(ო)ვან-ა, ჭილ-(ო)ვან-ა, ლელ-(ო)ვან-ი.

თა: ჯვართა, ბრინ-თა, ბელელ-თა, წყარო-თა, ხერხენ-თა, ქვაბ-თა, განაყოფ-თა, ქორ-თა, კალთ-თა.

იან: თხილი-იანი, ჭალ-იანი, კაკლ-იანი, ქოლ-იანი, კაქ-იანი, თავ-იანი, ფხავს-იანი, ლარ-იანი, ქარჩხ-იანი.

ივრ: ეან-ივრი, ვაჩ-ივრი, ქან-ივრი.

მა: ჯერ-მა, ფაჩხ-მა.

ო: დანდალ-ო, ხულ-ო, ბახმარ-ო, ჩიდილ-ო, ბაკ-ო, თავ-ო, ჩხრიალ-ო.

ობ: ფიქლ-ობ-ი, წითლ-ობ-ი, ვაშლ-ობ-ი, თეთრ-ობ-ი.

ობა: ქედ-ობა, ყელ-ობა, სერ-ობა, ვანაურ-ობა.

ომ-უმ: ლორჯ-ომ-ი, ბეშ-უმ-ი.

ურ-ულ: კიკიტ-ური, ქედლ-ური, ბაცელ-ური, გვარამ-ული, ყავარდ-ული, პატრიკ-ული, თერძ-ული, ტორიკ-ული, ნიქაბერ-ული.

აქარის ტომონიმიკაში ძლიერ გავრცელებულია აგრეთვე ქართული პრეფიქს-სუფიქსური წარმოება.

ა-ა: ა-ქარ-ა.

ნა-ავ: ნა-ბელლ-ავ-ი, ნა-საფენ-ავ-ი, ნა-წითელ-ავ-ი, ნა-ქერ-ავ-ი, ნა-ხნ-ავ-ი, ნა-კირტ-ავ-ი.

ნა-არ: ნა-გომ-არი, ნა-ლომ-არი, ნა-ფეტე-არი, ნა-ჭევე-არი.

ნა-ვარ: ნა-ქოხ-ვარ-ი, ნა-დიკ-ვარ-ი, ნა-ციხ-ვარ-ი.

ნა-ვალ: ნა-ბურ-ვალ-ი, ნა-ქერ-ვალ-ი, ნა-კარ-ვალ-ი.

ნა-ვებ: ნა-ვენახ-ებ-ი, ნა-ჭევე-ებ-ი, ნა-ნალი-ებ-ი, ნა-შევე-ებ-ი, ამის სახესვაობაა:

ნა-ეგ: ნა-დარბაზ-ევი, ნა-სახლ-ევი. ნა-მარნ-ევი, ნა-მინდრ-ევი, ნა-წურბლ-ევი, ნა-ხულ-ევი.

ნა-ჟრ: ნა-ტბე-ჟრა.

ნა-ურებ: ნა-ჯაეახ-ურებ-ი.

ნა-ა: სა-ბრაგუნ-ა.

ნა-ათ: სა-ქორიათ-ი, სა-კარქალ-ათ-ი.

ნა-არ-ა: სა-წუმმ-არ-ა.

ნა-ია: სა-ჩხიკე-ია, სა-ჭინკ-ია, სა-ჩორჩხ-ია, სა-წუმმ-ია, სა-ნისლ-ია, სა-ჯინჭრ-იან, სა-ძმეხლ-ია, სა-ქონდრ-ია, სა-ლორ-ია.

ნა-ე: სა-მგლ-ე, სა-მარილ-ე, სა-რახ-ე, სა-ტალახ-ე, სა-სეინტრ-ე, სა-თიბ-ე, სა-ქორ-ე, სა-თიხ-ე, სა-კანაფ-ე, სა-ქიკარტ-ე, სა-მელ-ე.

ნა-ეთ: სა-მოლ-ეთ-ი, სა-ფუტკრ-ეთ-ი.

ნა-ო: სა-ციკარათ-ო (საცისკარაძო?), სა-მსმელ-ო, სა-დავ-ო, სა-მჭედლო-ო, სა-ბერიძ-ო, სა-ნავარდ-ო, სა-სადილ-ო, სა-ვარდებ-ო, სა-კორკოტ-ო, სა-მაყვლო-ო, სა-ჯაყელო-ო, სა-პარასკე-ო, სა-კრეფ-ო.

ნა-ურ: სა-ციხ-ური, სა-ჭინკ-ური.

ნა-ურო: სა-ჯიხ-ურო.

ყველაზე ნაკლებად გვხვდება პრეფიქსური წარმოების ადგილთა სახელები. პრეფიქსებისაგან, რომელიც ტოპონიმიკურ სახელებს აწარმოებს, აქარაში გვხვდებით მხოლოდ „ნა“-ს და „სა“-ს.

ნა: ნა-შენი, ნა-გუთნი, ნა-ფლატი, ნა-კაფი.

სა: სა-ხვეტი, სა-ფენი, სა-სვენი, სა-რეკი.

აქარის ტოპონიმიკაში გვხვდება ზანური (მეგრულქანურ) წარმოების სახელებიც:

ზანური მაწარმოებლებიდან აქ უფრო არის გავრცელებული **ო**, **იშ** და **ათ**. პრეფიქსური წარმოება:

ო: (შეესიტყვება ქართულ სა პრეფიქსს): **ო-ღროკა**, **ო-ჯინკალა**, **ო-ჯინჯო**. სუფიქსური წარმოება:

ათ: ქართული **ეთ** სუფიქსის შესატყვისი: **ა-ხულ-ათ-ი**, **ფაწალ-ათ-ი**, **ბოყვ-ათ-ი**, **სხალ-ათ-ი**, **მანდრ-ათ-ი**, **ლედვ-ათ-ი**, **დობილ-ათ-ი**, **ვალ-ათ-ი**, **მუხლ-ათ-ი**.

იშ: **ჯინ-იშ-ი**, **ქყან-იშ-ი**, **კომპ-იშ-ი**, **ქვაბ-იშ-ი**.

უცხოური მაწარმოებლებიდან გვხვდება მხოლოდ თურქული „ლიქ“² „ლულ“-ის სახით და ისიც იშვიათად და მხოლოდ შემოსულ სიტყვებში, ჩაი-(რ)-ლულ-ი (სათიბი), მეზე(რ)-ლულ-ი (სასაფლაო) და სხვ.

ტოპონიმიკურ სახელებში გვხვდება როგორც ერთფუძიანი, ასევე, ორფუძიანი და უფრო იშვიათად სამფუძიანი სახელებიც.

1 ს. ელენტი, გურული კილო, თბილისი, 1936 წ., გვ. 28.

2 Lik (lik, luk, luk) აფიქსი თურქულში ზედსართავი სახელიდან აწარმოებს არსებით სახელს, ხოლო არსებითი სახელიდან კონკრეტულ სახელს, როგორც არსებითს, ისე ზედსართავს. მაგ: güzel ლამაზი, güzelik სილამაზე; tas ქვა, taslik ქვიანი ადგილი და სხვა. (Турецко-русский словарь, составил Д. А. Магазаник, Москва, 1945 г., стр. 702).

ერთფუძიან სახელთაგან, რომლებიც ყოველგვარი აფიქსების გარეშე აწარმოებენ გეოგრაფიულ სახელწოდებებს, უფრო გავრცელებულია: კაპანი, ქედი, მინდორი, ჭალა, გომი, უყვი, კორდი, ვაკე, ყელი და სხვ.

ხშირია ორფუძიანი სახელები: წისქვილიკარი, კაპნითავი, საქორბოლო, ჩანჩხალილე, ხიდითავი, კილდიქეშა, აბანოფერდი, ქედლიქედი ბალგვერდი, დობირვაკე, ცივწყალი, დაბაძველი, სკურდიდი, ტაბახმელა და სხვ.

სამფუძიანი სახელებიდან, რომლებიც შედარებით ნაკლებია აჭარის ტოპონიმიაში, გვხვდება: პაწაჭალ-გვერდი, ბტყელკილდიქეში, დათვიდეღე-წვერი, ცხემნარიკილდითავი და ა. შ.

გამონაკლისის სახით გვხვდება ოთხფუძიანი სახელებიც, მაგალითად, გამბულკილდითავილეღე (ლეღე და სათიბი ვერნებში, ხულოს რაიონი).

ტოპონიმიკა

სახელთა

წარმავლობისათვის

აჭარის ასსრ ადგილთა სახელების უმთავრესი ნაწილი საყოფიერ ქართული წარმოშობისაა (სართის გამოკლებით, სადაც გაბატონებული მდგომარეობა ქანურ სახელებს უჭირავს), ქართველური ენებიდან მომდინარე ტოპონიმიკური სახელებიდან ხშირად გვხვდება ზანური (მეგრულ-ქანური).

აი ზოგი მათგანი:

დავიწყით ქედის რაიონით: „ტობატრი“ (სათესი საფარიძეებში), „ჩხუში“ (სათესი დობოძეებში), „ოჯინკალა“ (სათესი ზუნდაგაში), „ქვანორი“ (ტყე და სათესი აგარაში), „ოჯინში“ (სოფლის უბანი კოლოტაურში), „ოჯინლა“ (საძოვარი ცხმენაში), „ქობლები“ (ქობალი?, საძოვარი ზენდიღში), „ოტოფნარა“ (ჩაის ფართობი ქედაში, იგივე სახელი გვხვდება კუჭაულაშიც). „ოჯინჯო“ (ჩაის ფართობი იმავე სოფელში), „ოჩია“ (სათესი კაკაბაძეებში), „სუჯუნეთი“ (სათესი შევაბურში), „ნაოჩევი“ (სათესი იქვე), „ნაჯარგველვი“ (საძოვარი ვარჯანისში), „ქყანიში“ (ვენახი მოსიაშვილებში) და სხვ.

შუახვეის რაიონი. „დუდი“ (სათესი და ბუჩქნარი ცივაძეებში), „ოჩე“ (სათიბი და ტყე ხაბელაშვილებში), „ნაჯიხურევი“ (სასვენი ადგილი იმავე სოფელში), „დუდები“ (საძოვარი ბრილში), „ოხოორიქეთი“ (სათესი ცინარეთში), „ოხოორთი“ (ვენახის ფართობი სამოლეთში), „ოხოორიქეთი“ სათესი იმავე სოფელში), „ნაჩამურები“ (სათესი ალოქოშვილებში), „ნაახორავი“ (სათიბი ზედაუბანში).

ხულოს რაიონი. „ოხოორათი“ (სათიბი კურცხლებში), „ოჩია“ (სათესი გორგაძეებში), „ოქივარათი“ (ტყე და სათესი საციხურში), „ოჩინე“ (სათესი და ტყე ნაშონასტრევიში), „ოქივარა“ (სათიბი და სათესი ბოძაურში).

ბათუმის რაიონი. „ოჯაბურა“ (სათესი ქედქედსა და კირნათში). „ნაუჩივარი“ (სათესი ქედქედსა და გვარაში), „ქენჭეხი“ (სათესი ქანივრში), „ოტკობენია“ (მირვეთში), „ქონჭყო“ (სასვენი ადგილი კობალეთში), „ქვაბიში“ (საძოვარი ფანჩვეთში), „ლრემში“ (მთა), „ონჩომეთი“ (სათესი ლომანაკეთში), „კომპიში“ (ტყე იქვე). ინტოფო (სათესი სიმონეთში), „ჩხანაფურა“ (ტყე იმავე სოფელში) და სხვ.

აქარაში გვხვდება არაბულ-თურქულ-სპარსული წარმოშობის ადგილთა სახელებიც, რომლებიც ტოპონიმიაში გზას იკაფავდნენ ოსმალთა ბატონობის პერიოდში, თუმცა ასეთ სახელთა წილი ამ მხარის გეოგრაფიულ ნომენკლატურაში ფრიად მცირე და უმნიშვნელოა.¹

გვხვდება რამდენიმე რუსული სახელწოდებაც. მაგ., „კაზიონი“ (სათესი ფართობი აქუცაში, ქედის რაიონი), „კარლიკაია“ (სპილენძის საბადო გუნდაურში, იგივე რაიონი), „რაკატკა“ (სათესი ფართობი ოლლაურში, ბათუმის რაიონი) და სხვ.

სწრაფი ტემპით იკვლევს გზას ტოპონიმიაში ჩვენი თანამედროვე ცხოვრების ამსახველი სახელწოდებანიც. ასეთია, მაგალითად, „პირველი მაისი“ (სასოფლო საბჭო ქედის რაიონში), „ოქტომბერი“ (სასოფლო საბჭოები ქედისა და ხულოს რაიონებში), „განთიადი“ (სოფლის უბანი გონიის სასოფლო საბჭოში) და სხვ.

ტოპონიმია სიანტერესო ცნობებს იძლევა ხალხის მეურნეობა-საქმიანობის შესახებ. ადგილთა სახელებში სარკესავით მოჩანს მიწათმოქმედება, მევენახეობა-მელენეობა, მესაქონლეობა და სხვა დარგები. „ნაქვეარი“, „ნაქერვალი“, „ნალომეარი“, „ნაპურვალი“, და მრავალი სხვა, მიგვითითებს იმაზე, თუ რა და რა კულტურები მოჰყავდათ წინათ აქარის მკვიდრთ. თესდნენ, აგრეთვე, კანაფს, სელს და სხვა კულტურებს. „ნაკანაფვარი“, („საკანაფე“ ან „ნაკანაფევი“), „ნასელვარი“, რომელიც ხშირად გვხვდება ადგილთა სახელებში, სწორედ იმაზე მიუთითებს, რომ წინათ ეს კულტურები იყო გავრცელებული აქარაში. კანაფსა და სელს სამოსელის დასამზადებლად იყენებდნენ. ასე მაგ., „ბამბანარეე კანაფისაგან ტილოს საცვლებსა ქსოვდნენ“.²

თურქული რეგიმის დამყარებამდე აქარა განვითარებული მელენეობა-მევენახეობის მხარე იყო, სადაც ქართული ვაზის მრავალი ჯიში ხარობდა: ბუდეშური, ბურძგლა, ბუტკურა, ბროლა, მათენაური, მეკრენჩხი, ჩხავერი. ცხენისძიძე, ჭოდი, ხარითვლა, ხოფათური, ჯანიში და სხვა.

თურქთა ბატონობის შეუბნელ ხანაში უყიდურესად დაეცა და განადგურდა ამ მხარის სოფლის მეურნეობის ეს სიამაყე და დოვლათი. „დაგვრჩენია მხოლოდ აღენიშნოთ ის სამწუხარო ფაქტი, — წერდა თ. სახოკია, — რომ მაჰმადის სჯულს ქრისტიანობასთან ერთად მეურნეობის ამ საპატიო დარგისათვისაც ამოუკვეთინებია ფეხი აქარიდან. თითქმის ყველა სოფელში დარჩენილი უზარმაზარი ქვევრები (შიგ ასი წლის ჩარჩენილი ღვინოც კი უნახავთ) იმას-ღა მხოწმობს, რომ მელენეობას აქ ოდესღაც საპატიო ადგილი სჭერია და ცხოვრების ერთ სახსართაგანს შეადგენდა“.³

თურქთა მძლავრობამ და ისლამმა ვენახი „ნავენახვარად“ აქცია, ხოლო მარანი „ნამარნეად“. ასევე შევიდა ეს სახელები ტოპონიმიაში.

1 ასეთებია: ყალე (ყახე), ყულე (სახლი), ჯამე (სამლოცველო), დარე (გზა), სირთი (სერი, ქედი), დერე (ზევი), ქილისე (საყდარი) და სხვ. ასეთი შემოსული სახელები, რომლებიც ქართულის კვალობაზეა გაფიქრებული, გვხვდება როგორც ცალკე, ისე კომპოზიტებში. ამ უკანასკნელში მსახლერელს ან საზღერულს, ჩვეულებრივ, ქართული წარმოშობის სახელი წარმოადგენს: ყალიძირი, ჯამიღლე, ყულიკარი, ქალიდარე, მერისირთი და ა. შ.

2 თ. სახოკია, მოგზაურობანი, თბილისი, 1930 წ., გვ. 178.

3 იქვე, გვ. 174.

მზოლად საბჭოთა პერიოდში აღორძინდა აჭარაში დიდი ხნის განმავლობაში მივიწყებული მევენახეობა და ძველ ნავენახარზე კვლავ ქართულმა ვაზმა ჩაიგრიხა რქა. აჭარის მთიანი რაიონების სოფლის მეურნეობის ეკონომიკაში მევენახეობა-მეღვინეობის ხვედრითი წონა დღითიდღე მნიშვნელოვანი ხდება.

თურქთა ბატონობის დრომდე ამ მხარის სოფლის მეურნეობაში მნიშვნელოვანი ადგილი ეჭირა მელორეობასაც, მაგრამ ისლამის გავრცელების შემდეგ მეცხოველეობის ეს დარგი სრულიად მოისპო და ღორის ხსოვნა მზოლად ტოპონიმეიკას შემორჩა. ღორი აჭარაში მრავალი ადგილის სახელს უკავშირდება. ასეთია მაგ., „სალორეთი“ (სოფ. ქედის რაიონში), „ლორიყბათი“ (ტყე და სათესი იმავე სოფელში), „ლორეჭეთი“ (სათიბი და სათესი სოფ. ჭალაში (შუახევი), „სალორია“ (საძოვარი სოფ. გარეტყეში (ქედა) და სათიბი სოფ. ბაკოში (ხულო), „ლორტყე“ (სოფ. დანდალოში (ქედა), „ლორიყბა“ (სათესი გოგინაურში (შუახევი), „ლორვაკე“ (სათესი) ნიგაზეულში (შუახევი), „ლორინათხარი“, (ჩაის ფართობი სოფ. კიბეში (ბათუმში) და სათესი სოფ. პაპოშვილებში (შუახევი) და სხვ.

საბჭოთა ეპოქაში, როდესაც საფუძველი გამოეცალა ისლამს, შესაძლებელი გახდა საზოგადოებრივი მეცხოველეობის — ამ ყველაზე უფრო მალე-მზარდი და პროდუქტიული დარგის დანერგვა-განვითარება აჭარაში.

აჭარის ტოპონიმეიკაში გარკვეული ადგილი უჭირავს რელიგიური წარმოშობის სახელებსაც. თავისი არსებობის მანძილზე ამ მხარის მოსახლეობამ რამდენიმე რელიგია შეიცვალა. კერძოთაყვანისცემა ქრისტიანობამ შეცვალა, ხოლო თურქთა ბატონობის პერიოდში, ქრისტიანობა ისლამმა, აჭარის ტოპონიმეიკაში ყველაზე უფრო არის დამკვიდრებული ქრისტიანული სახელოდებანი. თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ ქრისტიანობას მრავალსაუკუნოვანი ტრადიცია აქვს აჭარაში, მაშინ ეს გასაგები გახდება. ქრისტიანობა აჭარაში განუხრელად ბატონობდა XVII საუკუნემდე, ხოლო შემდეგ ისლამის გვერდით განაგრძობდა არსებობას XIX საუკუნის დამდეგამდე. ცხადია, ეს გარემოება ტოპონიმეიკაშიც უნდა ასახულიყო, და ასეც იქნა.

ქრისტიანულ რელიგიური სახელებიდან აჭარაში ყველაზე უფრო გავრცელებულია „ჯვარი“.¹ „ჯვარის“ სახელოდებას ატარებს სოფლის უბანი ბარათაულში (შუახევი) და სათესი ფართობები სოფ. განახლებასა, ბათაქეებსა და ოქრუაშვილებში (ხულო).

¹ ჯვარის ემბლემა უძველესი დროიდან მომდინარეობს. სხვადასხვა ეპოქებსა და ხალხებში ჯვარის სხვადასხვა დანიშნულება ჰქონდა. ჯვარი გამოიყენა და თავის სამსახურში ჩააყენა ქრისტიანობამაც. „ჯვარი, ისევე, როგორც ხატი, იყო გარკვეული ხარკი მმართველი წრეებისა იმ ფსიქო-იდერლოგიის მიმართ, რომლითაც ფართო მასები შეპყრობილი იყვნენ. ეს იყო ხარკი ძველი კერძოთაყვანისმცემლური განწყობილების სასარგებლოდ, რომელიც უაღრესად ძლიერი იყო ხალხში, ქრისტიანობამ ბევრი რამ მიიღო ძველი და ცდილობდა ძველ გუდაში თავისი ახალი ღვინო ჩაესხა, მაგრამ ცხადია, ამ გზით თვით სითხესაც გარკვეულად მკვლე-

ჯვარივე გამოიყოფა კომპოზიტებში: „ჯვარქედი“ (სოფლის უბანი, ლოტაურში და სათესი ფართობი ცხმორისში (ქედა) და სოფელი სასოფლო საბჭოში (ხულო), „ჯვარიყანა“ (სათესი ფართობი ფურტიოსა (შუახევი) და ვანაძეებში (ხულო).

„ფაჩიჯვარი“ (სათესი სოფ. ნენიაში (შუახევი), „ქვაბიჯვარი“ (მთა სოფ. საციხურში (ხულო), და სხვ.

გვხვდება აგრეთვე რიგი სხვა ქრისტიანული სახელწოდებანიც: „ფერის-ცვალება“ (ბუჩქნარი სოფ. გულებში (ქედა), „კვირიაწმინდა“ (სათესი შუა-სოფელი (შუახევი), „ამაღლება“ (სათესი სოფ. ძმაგულაში (ხულო), „ელია-წმინდა“ (სათესი სოფ. ოქტომბერში და სათესი შავაძეებში (ხულო), „თარ-ანგელო“ (მთავარანგელოზი) სათესი და საძოვარი სოფ. წაბლანაში (ხულო), „თარანგელოყელი“ (ტყე სოფ. გობრონეთში (ქედა), „თავარანგელო“ (ტყე სინდიეთში (ბათუმის რაიონი), „ხუცივაკე“ (სათესი სოფ. დავლაძეებში (ხულო), „ხატიმამული“ (სოფლის უბანი აგარაში), სათბი და ტყე საფარიძეებში (ქედა) და ა. შ.

აქარის მიტაცების შემდეგ თურქმა დამპყრობლებმა გაანადგურეს და დაანგრეს ამ მხარის მკვიდრთა მამაპაპური ქრისტიანული სამლოცველოები. შესანიშნავი ქართული ხუროთმოძღვრების სტილით ნაგები ქრისტიანული საყდრები ნასაყდრალებად იქცნენ. „ნასაყდრალი“, „ნაქილისვარი“, „ნამონასტრევი“, — ასე შემორჩა ეს სახელები აქარის ტოპონიმიკას.

დაპყრობის შემდეგ თურქები აქარაში ავრცელებენ ისლამს. ამისათვის ისინი ყოველგვარ საშუალებებს მიმართავენ (ეკონომიური იძულება, ფიზიკური ძალდატანება და სხვ.). ისლამი თავდაპირველად საზოგადოების მაღალ ფენებში იკაფავდა გზას, ხოლო გლეხობა დიდხანს გმირულად იცავდა მამაპაპურ ქრისტიანულ სარწმუნოებას. საზოგადოების დაბალ ფენებში ისლამს ღრმად ფეხი XIX საუკუნის დამდეგს ჯერ კიდევ არ ჰქონდა მოკიდებული. ისლამის ბატონობის მოკლე დროით აიხსნება ის გარემოებაც, რომ ტოპონიმოკაში ისლამისტური რელიგია სათანადოთ ვერ აისახა. იმ ვრცელ ტერიტორიაზე, რომელიც ჩვენ აღვწერეთ მხოლოდ რამდენიმე შემთხვევა გვაქვს, როდესაც მუსლიმანურ რელიგიასთან დაკავშირებული სახელები გვხვდება. აქედანაც უმეტესი მათგანი მუსლიმანთა სამლოცველო „ჯამე“-სთან არის დაკავშირებული. ასეთებია: „ჯამექვეშა“, (სოფ. უბანი დარჩიძეებში (შუახევი), ბალი ოქტომბერში (ხულო), საძოვარი სკურდიდში (ბათუმი) და სხვ. „ჯამიქალა“ (სათესი თხილევანაში (ხულო), და ზოგიერთი სხვ.

ბოლა იერი და ფერი“ (ს. ჯანაშია, საქართველო ადრინდელი ფეოდალიზაციის გზაზე, შრომები, I, თბილისი, 1949., გვ. 235-236).

ქრისტიანობის ხანაში ჯვარი დიდ გავრცელებას აღწევს. პირველ ხანებში ჯვარი სამლოცველოს მაგივრობას ასრულებდა. შემდეგ კი მის ადგილს იკავებს ტაძარი (ე. თოფურია, ქვაჯვარანი საქართველოში, „მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის“, ნაკვ. IV, თბილისი, 1942 წ., გვ. 63).

ტოპონიმია მრავალ სხვა საინტერესო ცნობას შეიცავს, მაგრამ ყველა მათ შესახებ ჩვენ აქ ვერ ვისაუბრებთ; ზოგიერთ მათგანზე ნათქვამი იქნება შენიშვნებში, ხოლო ბევრი სპეციალურ შესწავლას მოითხოვს და მეცნიერების სათანადო დარგების წარმომადგენელთა მსჯელობის საგნად უნდა იქცეს. ახლა რამდენიმე სიტყვა მასალების შეკრების მეთოდისა და ხასიათის შესახებ.

აქარის ასსრ ტოპონიმოლოგიურ აღწერილობას, რომლის ერთი ნაწილიც აქ არის წარმოდგენილი, ჩვენ შევეუდექით აკად. ნ. ბერძენიშვილის რჩევით 1953 წლის ზაფხულში.

პირველი სოფელი, რომელიც იმავე წლის აგვისტოში აღვწერეთ, იყო კიბე (აქარისწყლის სასოფლო საბჭო, ბათუმის რაიონი). ისტორიული აქარის ამ პირველ სოფელს მოჰყვა კაპნისთავის, ხერთვისის, მალაკონის და აქარისწყლის ხეობის სხვა სოფლების თანმიმდევრული აღწერა.

ტოპონიმოლოგიურ აღწერილობას ზამთრის გარდა წელიწადის ყველა სხვა დროს ვაწარმოებდით, განსაკუთრებით კი ზაფხულში. აქარისწყლის ხეობის აღწერას ორ წელზე მეტი მოვუხდით. 1955 წლის სექტემბერ-ოქტომბერში დავასრულეთ იგი და 1956 წლის გაზაფხულზე მაქაბელში გადავედით, იქედან ნიგალში, შემდეგ კი გონიაში და სარფში. ამავე წლის სექტემბერში უკვე კოროხს გამოვლა მხარის აღწერას შევეუდექით და ასე თანდათანობით მთელი ისტორიული ქვემო გურიაც შემოვიარეთ.

აღწერილობას ვაწარმოებდით თანამედროვე სასოფლო საბჭოების მიხედვით, მაგრამ ისტორიულ საფუძველზე.

თითოეული სასოფლო საბჭო რამდენიმე სოფლისაგან შედგება, ხოლო სოფელი კი თავის მხრივ მრავალ უბანს აერთიანებს. აქარის მთიანი მხარე სოფლებისა და უბნების დიდი სიმრავლით ხასიათდება.

თავდაპირველად ჩვენ სოფლის ტოპონიმოლოგიაში უბნებს არ გამოვეყოფდით, უფრო გვიან კი უბნების მიხედვით აღწერა ვამჯობინეთ.

აღწერილის სისრულისა და სიზუსტისათვის არც ენერგია დაგვიზოგავს, არც დრო და არც ცოდნა-გამოცდილება.

ამა თუ იმ სოფლის ან უბნის აღწერის დასრულების შემდეგ რამდენჯერმე წავუკითხავდით ხოლმე მთხრობელებს ჩამოთვლილ ადგილთა სახელებს და დაეინებით ვთხოვდი კარგად მოეფიქრათ კიდევ ხომ არ რჩებოდა ჩაუწერავი მათ სოფლებში რომელიმე ადგილის სახელწოდება. ერთის ან ორის მონათხრობს არ ვკვრდებოდით და აღწერილობას სხვებთანაც ვამოწმებდით. ხშირად ეს პირები ვერაფერს უმატებდნენ უკვე ჩამოთვლილს და გვიდასტურებდნენ აღწერილის სისრულე-სიზუსტეს, ხოლო ზოგჯერ ბევრსაც უმატებდნენ და მნიშვნელოვნადაც აზუსტებდნენ ჩვენს მონაცემებს. როგორც ცნო-

ბილია, ყოველ ორ ჰა ადგილს თავისი სახელი აქვს. ჩვენ თუმცა ვცდილობდით, რაც შეიძლება, დაწვრილებით აგვეწერა ყველა ეს სახელწოდებები, მაგრამ ზოგიერთი უდავოდ გამოგვრჩებოდა.

განსაკუთრებული ყურადღებით ვეკიდებოდით ტოპონიმიკურ სახელთა ზუსტად ჩაწერასაც, რადგან თუ სახელწოდება სწორად არ ჩაიწერა, მაშინ მისი ახსნა-ეტიმოლოგიაც ვერ იქნება მართებული.

პირველად ჩვენ მხოლოდ წმინდა აღწერილობითი ხასიათის მუშაობა გვქონდა გათვალისწინებული, მაგრამ შემდეგ მიზანშეწონილად ვცანით შენიშვნა-განმარტებათა დართვაც, თუმცა ყველა მათგანის სრულად წარმოდგენა აქ ვეღარ მოხერხდა.

მკაცრად ვიცავდით ტოპონიმიკური აღწერილობის ყველა წესს, მაგრამ ხარვეზ-ნაკლოვანებანი, ექვს გარეშეა, გვექნება. დაინტერესებულ პირთა ყოველ საქმიან შენიშვნას ამ სტრიქონების ავტორი მადლობის გრძნობით მიიღებს.

ტოპონიმიკური აღწერილობა

Վ Յ Վ Կ Վ

ქვემო აზარა

აზარისწყლის¹ სასოფლო საბჭო

კ ი ბ ე²ოფე¹³**ქეციქეთი³**

სირთი (სოფ. კუთხე)
 ზალგვერდი (სათესი, ტყე)
 ჩირდილი⁴ (ტყე, სათესი)
 ლაფრანა (სათესი)
 უყვი (სათესი)
 ჭორიფები (ბალი)
 ნაჯარგვლევი⁵ (ტყე)
 ნასაფხლევი (ტყე)
 ხოტოლაჭრი (სათესი)
 ნაფლატი⁶ (ჩაი)
 ბრანჯატი (სათესი)
 შუაღლე⁷ (ღელე)
 ნამყვარი (სათესი)
 კაპანი⁸ (სათესი)
 ნაფაცხვარი (სათესი)
 ნალომვარი (სათესი)
 ახორა (სათესი)
 კირმაკილა (სათესი)
 ჩოხარაძეები (სოფ. უბანი)
 ნაბელავე⁹ (სათესი)
 ატმანა (სათესი)
 სათიხარი (სათესი)
 ქოშვი¹⁰ (სათესი)
 საითაძეები (ს. უბანი)
 ნაგვერდატი (სათესი)
 საჭინკია¹¹ (ღელე)
 აგარისწყალი¹² (ღელე)
 მინდორი (საძოვარი)

ღერე

ვარანდიყული (სათესი)
 ნახუნდრევი (ტყე)
 ღმაღლე (სათესი)
 დებეჭური (სათესი)

გუჩმანიძეები

საკაიმაღლე (ღელე)
 სამძიარი (სათესი)
 წისქვილიკარი (სათესი)
 ჭამეჭვეში (ჩაი)

ქელი (ჩაი)
 ბეგავრა (ბალი)
 ხორგნალი (სათესი)
 ნაქილისვარი (სათესი)
 საცივი (სათესი)
 ყანაგძელა (ბუჩქნარი)
 თხილიანი (ბუჩქნარი)
 ლორინათხარი (ჩაი)
 კიკიტური (ჩაი)
 სამგლე (ჩაი)
 ბარდნალი (ტყე)
 წიფნარი (ტყე)
 ტალახნარა (ტყე)

აპარისწყალი

დავლატრა (ჩაი)
 საცრეთა (სათესი, ბუჩქნარი)
 ნასახლევი (ჩაი, ბუჩქნარი)
 შესართავიყანა (სათესი)
 ეკლიასუკან (სათესი)
 ნალაშქრევი (სათესი)

კაპნითავი**კაპნითავი**

სამზიარი (სათესი)
 ნიგზნარი (სათესი)
 დუდღნარი (სათესი)
 ქეციმერა (სათესი)
 საქორიბოლო (სათესი)
 ნასაფენავი (სათესი)
 დობირო¹⁴ (სათესი)
 ნაბაკვარი (სათესი)
 ნახუნდრევი (სათესი)
 საწუმპია (სათესი)
 ჭალა¹⁵ (სათესი)
 სამგლე (ჩაი)
 ყანაგძელა (ტყე)
 ბაძგარვაკე (სათესი, ტყე)
 სარცხელი (სათესი, ტყე)
 ხატიტყე (ტყე)

საკოტორო (სათესი, ტყე)
 მაგველეთა (ტყე)
 ნაჭერვალი (ბუჩქნარი)
 ხუმბრიძირი (სათესი)
 წყავყურძნიძირი (სათესი)
 მელყურძნარი (სათესი)
 კოაძირი¹⁶ (სათესი)
 ნაყულევი (სათესი)
 ბოსტანა (ტყე)
 ფერდელევი (სათესი, ტყე)
 ნაბელლავი (ტყე)
 ჩანჩხალიღელე (ღელე)
 გობელი (სათესი)

ცისკარაძეები

თხმელნარა (სათესი, ტყე)
 ჩხვენარა (სათესი)
 საისრე (სათესი, ტყე)
 უყვი (სათესი, ტყე)
 შუაჭალა (სათესი)
 სახვეტი (სათესი, ტყე)
 ჯუჯუხეთა (საძოვარი)
 ზევათიღელე (ღელე)
 საციკარათო (სათესი)
 წისქვილკარი (სათესი)
 კაპანბახჩა (სათესი)
 ნაჭვავები (სათესი)
 ნთარგმნევი (სათესი, ტყე)
 ჩხერითავი (ტყე)
 ნაჯამეარი (სათესი)
 კილდიძირი (სათესი, ტყე)
 ჩიდილა (ტყე)

ბერაძეები

მამიაშვილები (ჩაი)
 საჯიხურო (სათესი)
 საყდარი (ბალი)
 ბალგვერდი (სათესი)
 სასენი (სათესი)
 ხადავლატრი (სათესი)
 ბარჯიკალო (სათესი)
 გორაშლი (სათესი, ტყე)

საკავია (ტყე)
 საბერაძო (ტყე)
 სირთიყანა (სათესი, ტყე)
 ნამეხვარი (სათესი, ტყე)
 ჩიდილა (ტყე)
 მოზალო (ტყე)

ევგენიძეები

წრუბლიმინდორი (სათესი)
 ოროკი¹⁷ (ჩაი)
 სამჩხიკვია (სათესი)
 ნაფაროწყარო (ბუჩქნარი)
 ცხეკერეთაძ (სათესი)
 ყუზიხანა¹⁸ (საძოვარი)
 ნამქედვარა (ბუჩქნარი)
 წყაენაბირი (ბუჩქნარი)
 ევგენიძეებიღელე (ღელე)

ხეიტვიისი¹⁹

ძირიბოლო

ჯუჯუხეთა (ბუჩქნარი)
 დობირვაკე (სათესი)
 ნასელვარი (ბუჩქნარი)
 თერნალა (საძოვარი)
 წისქვილიკარი (ბუჩქნარი)
 სათიხე²⁰ (სათესი)
 სამარილე (სათესი)
 ოროკი (ბუჩქნარი)

ქვედობანი

წინწალიკატრი (ჩაი)
 კაპანი (სათესი)
 ჩუროლმული (სათესი, ტყე)
 წითლობი (ჩაი, სათესი)
 ზექეთი (სათესი, ტყე)
 ნაგმირევი (ტყე)
 გადაგადმო (სათესი, ტყე)
 ნაჩადირვალი (ტყე)
 სამზიარი (სათესი)

ზედობანი

ბასილეთური (სათესი)
 საყდარა (სათესი)
 ზებელტრი (ჩაი)

ჯაყიბახჩა (ჩაი)
კვეტელაჭრი (სათესი)
იქეთსოფელი (სათესი, ჩაი)
ზეგარდა (ბუჩქნარი)
ყელოფი (სათესი)
წყაერთა (სათესი, ტყე)
გუგულეთური (ტყე)

მალაკონი

ქვედა მალაკონი

ყურძნალათი (სათესი)
ყვირალი (სათესი)
უსტიკალო (ჩაი)
გომი ²² (სათესი)
ზეგარდაჲ (სათესი)
ზრუგიეთი (სათესი)
როხყანა (სათესი)
მერიბოლო (სათესი)
ლოკატრი (სათესი)

ზედა მალაკონი
ფირცხალავი (სათესი)
ჯამალური (სათესი)
დობირო (სათესი)
ცივწყარო (წყარო)
საყდარი (ბუჩქნარი)
გუგულეთური (სათესი)
ქედლიქედი (სათესი, სამოვარი)
საწნახელა (სათესი)
სახნავთავა (ღელე)
ნაფაცხვარი (სათესი)
ურთხნალა (სათესი)
ონავირა (სამოვარი)
რუთავი (სამოვარი)
მარანი²³ (სამოვარი)
ნამნარითავი (სათესი)
ზაქარევი (ტყე)
თელიანეაკე (სამოვარი)
უყვიღელე (ღელე)

მახუნეთის სასოფლო საგვო

დოლოგანი

საფარიძეები

ეწერლული (ბალი)
ნაქერვანა (ბალი)
მამული (ჩაი)
ბარცხნიღელე (ღელე)
ჯანატრი (ბუჩქნარი)
ხატიმამული (ტყე, სათესი)
პაპათისი (სათესი)
ბაწნარა (ბუჩქნარი)
კეჭინარა (სათესი)
ზედამზანა (სათესი, ტყე)
კოხოროია (სამოვარი)
ტობატრი (სათესი)
წყვედილიღელე (ღელე)
ჩხავნარი (ს. უბანი)
წისქვილები (ს. უბანი)
დოლაბიკარი (სათესი)
შეყრილიმიწლორი (სათესი)
იმანატრი (სამოვარი)
მელიეთი (ტყე)
ცხალატრიკალო (ვენახი)
საფუტყრეთი (ტყე, სათესი)

კურცხალა (ტყე)
ვაყუფყანა¹ (ბუჩქნარი)
ბიღითავი (ჩაი)

კინკაძეები

შიმშილვაკე (სათესი)
მერია² (სათესი)
საჭინყური (სამოვარი)
დიდეწერი (სამოვარი)
დედულა (სათესი)
ონავირა (ტყე)
თხმელნარა (ტყე)
მახუნჯურა (ტყე)
ქვაბიკარი (ტყე)
შერვალი (სამოვარი)
ბეგავრა (ტყე)
ნაველები (ბუჩქნარი)
ბარცხანა (სათესი)
ლექნარი (ჩაი)
სარჩვია (ტყე)
საისლე (ჩაი)
დიბე (ნიგვზნარი)
ზიარყანა (ბუჩქნარი)

კორნალა (საძოვარი, ტყე)
 ცხაკამერია (ტყე)
 წინწყლატრი (ჩაი)
 პაწკიშვილიყანა (საძოვარი)
 ზმალა (საძოვარი)
 ტყემგვალა (ტყე)
 გასახტომელა (სათესი)
 აბანო³ (სათესი)
 წითლობაქედი (ჩაი)
 ჯანატრი (ბუჩქნარი)
 ხიდითავი (სათესი)
 ცივწყარო (წყარო)

დობოძეები

ჩიკუტატრი (სათესი)
 ნადარბაზნევი (ჩაი)
 ქურციატლი (სათესი)
 საქორიხევი (სათესი)
 ბზანიღელე (ღელე)
 სამზიარა (სათესი)
 კონწყნარი (სათესი)
 ცივწყალი (წყარო)
 ნასელვარა (სათესი)
 წითელიქედი (სათესი)
 სატურია (სათესი)
 ნარუმევი (სათესი)
 კილდიქვეშა (სათესი)
 საჯინჭლია (სათესი)
 წაბლნარა (სათესი, ტყე)
 ნაბელღავი (სათესი)
 ნაფლატი (ჩაი)
 ჩხუში (სათესი)
 მელური (სათესი)
 გორძოხა (სათესი)
 ბარდნალიქედი (სათესი)
 ნასახლევი (სათესი)
 ხიდითავი (ჩაი)
 მთაყანა (სათესი)

ქალახმელა

ღინღალა (სათესი, ტყე)
 ლედნარა (სათესი)
 ნაწითელავი (ტყე, სათესი)

უყვი (ტყე)
 ყვატრიღელე (ღელე)
 ბლესინა (ბალი, სათესი)
 ნაყულევი (ბალი)
 ჯირეკნალი (ტყე)
 ფლატე (ტყე)
 კალიანი (სათესი)
 კორდი (სათესი)
 ქეცუჟანი (ჩაი)
 კიბათისი (სათესი)
 ბოლომწილ⁴ (სათესი)
 კაკლიანი (სათესი)
 ნაბელღავი (სათესი, ბუჩქნარი)
 ოთხზიარი (ნიგვზნარი)

ძოსოფელი

ნასელვარი (ბალი)
 ოკინარი (ბალი)
 ყვატრი (სათესი)
 ნაწიკქვილევიპირი (სათესი)
 დობირო (სათესი)
 ბობორტყა (ჩაი)
 სახლიგვერდა (ბალი, ჩაი)
 ყორნალიქედი (ბუჩქნარი)
 ტყვირათისი (ტყე)
 აბაზალოღლიკალო (ს. უბანი)
 ყირიეთა (საძოვარი)
 ნასაყდრევი (ს. უბანი)
 ნალომვარი (სათესი)
 საქორიათი (სათესი)
 ზეგვერდაქედი (სათესი, ტყე)
 კილდიქვეშა (სათესი)
 წაბლნარა (ტყე)
 ლომაჭრა (ტყე)
 ბარდნალა (სათესი, ბუჩქნარი)
 დათვავრა (სათესი, ბალი)
 ოკიდალა (სათესი)
 ბოლომწილა (სათესი)
 საგუგუღე (ტყე)
 საკავე (ტყე)
 მილიანწყალი (წყარო)
 ქარციყანა (სათესი)

ხორგნალიქედი (ქვარნალი)
წიფნარი (ტყე)
ხეზნალიწყალი (ნაკადული)

უჩხითი

ჩალეწილი (სათესი)
ბელლაძირი (სათესი)
ხულათიქედი (სათესი, ბუჩქნარი)
წისქვილიკარი (სათესი)
გამბარატლა (ბუჩქნარი)
ნაწურბლევი (ტბა)
ციეწყალა (წყარო, ბუჩქნარი)
ახარატლა (მინდორი)
ნასელვარი (სათესი)
ნაუჩვარი (სათესი)
ჩიხურა (ტყე)
ძალაკილდე (კლდე)
ნამჭვევი (ბაღი)
დარგული (სათესი)
კოქედი¹ (ტყე)
დამპალი (სათესი)
საქორიათი (სათესი)
წაბლნარა (ტყე)
ხეჩელა (სათესი, ტყე)
ფოსტნარათი (სათესი)
ეწრანქედი (ს. უბანი)
კოპლაციქედი (ს. უბანი)
ჟოლიანი (სათესი)
ფირცხალავი (სათესი)
ჯამიკარი (სასაფლაო)
გადადეველა (სათესი)
სურვანი (სათესი)

ნამილისხვი

წყალოქრო (წყარო) *
კალაშხევი (სათესი)
გვენადირავი (სათესი)
ბოგილი (სათესი)
ვასანეთაჲ (სათესი)
ტყემალათა (სათესი)
წყავნარი (ბუჩქნარი)
ვექელულა (ნიგვზნარი)

უყვი (სათესი)
ყორითავი (ქვარნალი)
ნაქვაეარი (სათესი)
დარე (სათესი)
ნაშენი (ბუჩქნარი)
მანგალა (სათესი)
ქედაველა (სათესი)
ნამლისვაკე (სათესი, ვენახი)
გოსრა (ტყე)
კაპანყანა (სათესი)

მილისი

სოციტრი (სათესი)
ფურნიკარი (სასაფლაო)
ქვინტილელე (ღელე)
სხალყანა (სათესი)
ქარნალუბი (სათესი)
გობიქადგომი (სათესი)
ნახვება (ს. უბანი)
ბებერახევი (ტყე)
ნაჭარბაკევი (სათესი)
დედაბერა (ტყე)
ნალომევი (ბუჩქნარი)
ტიტველქედი (ტყე)
ხუხუნაყანა (ბუჩქნარი)
მელატრი (სათესი)
საკეცე (სათესი)
წიწიაკალო (სათესი)
ნასელვარი (ტყე)

ბ ზ უ ბ ზ უ

ზედა ბზუბზუ

ვაკისადგური (სათესი)
საკეცია (სათესი)
ოღრუკაჲ (სათესი)
თეთრობი (ტყე)
თხმელნარა (სათესი)
მაჭახულა (სათესი)
სამატრია (სათესი)
კილდიძირი (სათესი)
წიაღირი (სათესი)
აბნავი (სათესი)

ჩიდილო (სათესი)
 გორგაჭლიხევი (სათესი)
 ბარდნალაჲ (სათესი)
 ვაკე (სათესი)
 კაპანოლორკაჲ (სათესი)
 სანატრი (სათესი)
 ბოლომწილა (ტყე)
 დარგულა (სათესი)
 არაევოჲ (სათესი)
 ნაშენი (სათესი)
 უჩხითური (სათესი)
 ქვაბნარა (სათესი)
 კორნალი (ტყე)
 წიფნარი (სათესი)
 კოხორია (სათესი)
 წისქვილები (სათესი)
 გოდორატლი (სასაფლაო)
 დამპალი (ტყე)
 სამეღეთი (ტყე)
 კატაწყარო (სათესი)

ქვედა ბზუბზუ

ყოლყვეთი (სათესი)
 ბოლომწილა (სათესი)
 მარქინა (სათესი)
 ორპირი (სათესი)
 ნაშევეები (სათესი)
 ქვაბნარა (სათესი)
 ქეჩატრი (სათესი)
 კონცხეთი (სათესი)
 სალობიე (სათესი)
 ხორგი (ქვარნალი)
 უბაკუნალი (წყარო, სათესი)
 ქოხი (ნიგვზნარი)
 ჩხვენარი (საძოვარი)
 საფუტკრე (ტყე)
 ნაფურნევი (სათესი)
 სასირია (სათესი)
 გოგოლაქედი (სათესი)
 წყავნარი (სათესი)
 ქვაკიბე (სათესი)
 ეწერული (სათესი)

კუქული (სათესი)
 სიბლამბერე (სათესი)
 ქედა (სათესი)
 წყვედილიღელე (ღელე)
 კომფოლო (სათესი)
 ქვატინატრი (სათესი)
 კილდიათი (სათესი)
 საკევერი (სათესი)

გელტული

პატრიკული (სათესი)
 თერძული (სათესი)
 შუაღელე (ნაკადული)
 კორნალი (ტყე)
 ჩახრახა (ნაკადული)
 წაბლნარა (ტყე)
 ზიარიყანა (სათესი)
 საქორიხევი (სათესი, ბუჩქნარი)
 ჯაქვა (სათესი)
 სხლობნიღელე (ღელე)

ფუნდაბა

ორცეითავი (სათესი)
 ტბათი (ტყე)
 ყელი (სათესი)
 ნამხლვევი (ტყე, სათესი)
 მტირალა (ტყე)
 ბოგლული (ტყე)
 ფარეხიღელე (ღელე)
 დანჩხერი (ნაკადული)
 ბზანა (ღელე)
 კვერნიეთი (ტყე)
 პრასინეტლი (სათესი, ტყე)
 ოჯინკალა (სათესი)
 ორმატლი (ს. უბანი)
 საწუმპია (სათესი, ტყე)
 ბოლომწილა (სათესი)
 თერძული (სათესი)
 უღელტეხილი (ტყე)
 კვიდრიეთი (სათესი)
 საფეტვია (სათესი)
 პაწაქედი (ბუჩქნარი)

ხოზობაღელე (ღელე)
ხურციატლები (სათესი)
მოსაფერეთი (სათესი)
მახაჰატრი (სათესი)
საქორიქელი (სათესი)
კობი (სათესი)
ზეგვერდაჲ (სათესი)
თხილნარა (სათესი)
საქონდრია (სათესი)
ქობვაკე (სათესი)
ნამპარევი (სათესი)
დიღმანა (სათესი)
ბასილეთური (სათესი)
ნაბოკვარა (სათესი)
ველდიდი (სათესი)
წინდებული (სათესი)
დათოტრა (სათესი)
ბელლატრიღელე (ღელე)
კილდემწვანა (სათესი)
ხოკატრი (სათესი)
ჩიქუნდურა (სათესი)
როხი (ტყე, ქვარნალი)
შაეიტყე (ტყე)
კინჰველიტყე (ტყე)
ქაბუტყე (ტყე)
ძალლატრი (სათესი)
ვაყუფი (სათესი)
ყორი (ტყე)
მერია (სათესი)
ნაეკლესიარი (სათესი)

მანუწცეთი

ქვედა მანუწცეთი

ცივწყარო (სათესი)
კალოგვერდი (სათესი)
ჩიდილათი (ტყე, სათესი)
ბაძგარა (სათესი, ტყე)
ნაჰვეარები (სათესი)
ბრაგა (სათესი)
ფიქალათი (სათესი)
ურთხნალა (სათესი)
თხილები (სათესი)
ნაპურვალა (სათესი)

მინდრები (ვენახი)
ოჯალი (სათესი)
წყაროთი (ტყე)
წყაროკაპანი (სათესი)
მარქინაები (სათესი, ბუჩქნარი)
ჩიქუნდრევი (სათესი)
კორნალი (ტყე)
ბოჯა (სათესი)
ლეკნარი (სათესი)
ბალათი (სათესი)
ფერისატლი (სათესი)
ვაყუფი (სათესი)
წისქვილიკარი (სათესი)
კურდღელა (სათესი)
კაჰვალა (სათესი)
პირდაპირი (სათესი)
აჰჰესი⁶ (დაბა)

ზედა მანუწცეთი

სალორულა (საძოვარი)
ნამხლევნი (საძოვარი)
საქერქითაი (სათესი)
ბოლომწილა (ტყე)
სალონიქელი (სათესი)
ჩიდილათევი (სათესი)
აგარა (სათესი, საძოვარი)
საკუბეთა (სათესი)
კანკახო (სათესი, ტყე)
სახლათი (სათესი)
ნამელლავი (სათესი, ტყე)
ნაკანაფევი (სათესი)
საროსია (ტყე)
საძიგველა (ნაკადული)
ტყემალათი (ს. უბანი)
ბალვანა (სათესი)
ნაყვიბრევი (სათესი)
გუფთი (სათესი)
ჯვარქეთი (სათესი)
კირკილეთი (სათესი)
ნასაყდრევი (ს. უბანი)
ზალუმაქელი (სათესი)
დობილათი (სათესი)
მეყურძნალი (ს. უბანი)

ბლესინა (ტყე)
 საგულიაქელი (სათესი)

წანარაგეთა (სათეს)
 წინაველა (სათესი)

პირველი მაისის სასოფლო საბჭო

სალორეთი

ფელიკავი (ს. უბანი)
 ოფე (სათესი)
 ქედი (საძოვარი)
 დაკოდლილიქვა (სათესი)
 თხილნარი (სათესი)
 ნაპურვალი (სათესი)
 ვალათი (სათესი)
 ბარდნალი (ტყე)
 ფიქალათი (სათესი)
 ქორიხანი (სათესი)
 ნარვალი (სათესი)
 ნაგაზი (სათესი)
 ტბათი (სათესი, საძოვარი)
 ნამხლევი (სათესი)
 ტბათხევი (საძოვარი)
 ღორიყბათი (ტყე, სათესი)
 ნამორევი (სათესი, ტყე)
 კალვათავი (სათესი)
 ქონთვარე (სათესი)
 ნაოდვარა (სათესი)
 ციხიძირი (ბუჩქნარი)
 ყალე¹ (ნაციხვარი)
 ციხიუკანი (ტყე)
 ჯვარქედი (სათესი)
 კოდნარი (ვენახი)
 ნაყულევი (ჩაი)
 ნადარბაზნევი (სათესი)
 ნაბრუტვალა (სათესი)
 საწირეთა (ჩაი)
 ცივასულა² (ს. უბანი)
 ქეცუკანი (სათესი)
 კაქაქედი (სათესი)
 მოლოქნარა (ს. უბანი)
 წინაველა (სათესი)
 ქანჯახათილე³ (ღელე)
 ხოჩინაღელე (ღელე)

ნასელვარი (ს. უბანი)
 რუხმელა (ნაკადული)
 ნაფეტვარი (სათესი)
 ნაშენი (სათესი)
 კილდითავი (სათესი)
 კილდიძირი (სათესი)
 საფენი (სათესი)
 კალა (სათესი)
 საკარჭალათი (სათესი)
 შვალთახევი (სათესი)
 საკვერცხია (ბუჩქნარი)
 ოზრუგეთი (ორზურგიანი მთა საძოვ.)
 უყვი (ტყე)
 ბოგილი (საძოვარი, ტყე)
 ნაჩადირვალი (ტყე)
 გვალა (ტყე, საძოვარი)
 მოყორვილა (ს. უბანი)

ა ბ ა რ ა

ქველა აგარა

დათვიყანა (სათესი, ტყე)
 ფიქალათი (სათესი)
 ნასელვარი (სათესი, ბუჩქნარი)
 ფაწალათი (საძოვარი)
 ტურატყე (ტყე)
 ოჩიკატრი (საძოვარი, სათესი)
 როდინაჭლი (სათესი, ტყე)
 ყორვანათი (ტყე, სათესი)
 ყრულელე (ნაკადული)
 რუხმელა (ტყე)
 ტიალიძირი (სათესი)
 ლეკნარი (საძოვარი, სათესი)
 ნაფაცხვარი (საძოვარი)

შედა აგარა

ხატიმამული (ს. უბანი).
 სათიხე (სათესი)

სანისლია (ს. უბანი)
 ორპირი (ს. უბანი)
 ქლასკურთიწყალი (ღელე)
 ფაცაცხვირი (საძოვარი, სათესი)
 ლორტო (სათესი)
 მინდოელა (საძოვარი)
 ჩანჭულაწყალი (ღელე)
 კვანორი (სათესი, ტყე)
 ჩიდილა (საძოვარი)
 ფარეხაჲ (საძოვარი)
 შავიტყე (ტყე)
 ნამორევი (საძოვარი)
 სათიბე (საძოვარი, სათესი)
 ნასელვარი (სათესი, ბუჩქნარი)
 რუთავი (საძოვარი)
 ნალომვარი (საძოვარი)
 ნაკანაფვარი (სათესი, ტყე)
 ბეთლემი* (ქედი)
 ხარმანი (ტყე)
 საჩოხია (ტყე)

კოლოტაური

ჯინიში (ს. უბანი)
 ჯვარქეთი (ს. უბანი)
 მარქინა (სათესი, ტყე)
 ლოლნარი⁵ (ტყე)
 ქედლური (ტყე)
 ნასეფვარი (ბუჩქნარი)
 გემინაბამი (კლდე)
 სასეინტრე (სათესი)

უკანეკე (სათესი)
 წიფეკერვანი (სათესი)
 ლართი (ტყე)
 შავიკლდე (ტყე)
 ურმიყელი (ტყე)
 ქათამვანი (სათესი)
 უკანტეხილა (ტყე)
 ლელვათი (ტყე)
 ბოღვა (სათესი)
 ნაჭვევარი (სათესი)
 ნაჭერავი (სათესი, ტყე)
 სატურიღელე (საძოვარი)
 კარნალი (ღელე, ტყე)
 კვანჭათური (ღელე)
 ახორა (ტყე)
 სამძიარი (სათესი)
 ბუქია (სათესი)
 საყდარი (ნაეკლესიარი)
 ნაბელლავი (ტყე)
 ბარი (სათესი)
 ქვაჭური (სათესი)
 თავტაბლა (საძოვარი)
 მთვარეწყალი (საძოვარი)
 ლოლოძირი (წყარო)
 ორთახოხნა (ს. უბანი)
 მოყორვილა (სათესი)
 ქვაბიგვერდი (სათესი)
 ცარა⁷ (სათესი)
 ლელვათი (სათესი)
 მასალი⁸ (ტყე)

ქედის სასოფლო საბჭო

ცხენა

პირვანათი (ბუჩქნარი)
 სათიხე (ბუჩქნარი)
 ჯანაგვერდი (სათესი)
 სათიბი (ტყე)
 ოჯინალა (საძოვარი)
 ზედამერე (საძოვარი)
 გვარამკალო (სათესი, ბუჩქნარი)
 პანტიეთი (ვენახი)

წაბნარა (ტყე)
 სულიაღელე (ხმელი ღელე)
 წყალითვალი (წყარო)
 ხემწილაღელე (ღელე)
 შავარდნიკილდე (კლდე)
 სამძიარქედი (საძოვარი, ტყე)

ჯინიდი

ღმაღელე (ხმელი ღელე)
 ნაშენი (საძოვარი)

ნაქუხვარა (საძოვარი)
 წყარვითი (სათესი)
 ნახნავი (სათესი)
 ევლიათალი (სათესი)
 ნასელავლე (სათესი, ღელე)
 ბლიძირი (სათესი)
 კალოქვეშა (სათესი)
 წყაროთვალა (საძოვარი)
 ვარდეთლა (ბუჩქნარი)
 ქანჭახა (სათესი)
 აბანოლე (ღელე)
 ნაყიდა (სათესი)
 მარანი (სოფლის უბანი)
 ფადობაღჩა (სათესი)
 ჩხაენარი (საძოვარი)
 ქობლები (საძოვარი)
 გოგიტრიქედი (საძოვარი)
 წიწყაჭური (ჩაი)
 მაყლანა (სათესი, საძოვარი)
 ნალობიევი (სათესი)
 საფერდავლა (საძოვარი)
 ხლართი (ტყე)
 ხორხიბირი (საძოვარი, ბუჩქნარი)
 ბარდნალი (ბუჩქნარი)
 ხემლეღეთა (ხევი)
 ქედიკარავი (საძოვარი)
 ფიქალათი (საძოვარი)
 დამპალი (საძოვარი)
 გენჯელბახჩა (სათესი)
 საყდარი (ნასაყდრალი)
 ქიპათი (საძოვარი)
 ხემყრალა (საძოვარი)
 ყორიათი (საძოვარი)
 გვალა (საძოვარი)
 ვერხენალა (საძოვარი)
 გვარამკალო (სათესი)
 ციხიაკილდე (ბუჩქნარი)
 ბზეკალო (სათესი)
 მორვეითავი (საძოვარი)
 ხორხივაკე (ბუჩქნარი)
 ქვაფუტკარა (ბუჩქნარი)
 უყვი (ბუჩქნარი)

დიდწერი (ტყე)
 სათიბი (საძოვარი)
 ბერიტყე (საძოვარი)
 ჯუმლიბოლო (საძოვარი, ბუჩქნარი)
 ნაბელღავი (ბუჩქნარი)
 სანისლია (ბუჩქნარი)

გულაბი

საწუმბი (საძოვარი)
 ორპირი (სათესი)
 ლოდნარა (სათესი)
 ნახნავედი (სათესი)
 ყანამგვალა (სათესი)
 ნაქარხნევი (სათესი)
 სამძიარი (საძოვარი)
 სასვინტრია (სათესი)
 ღმა (სათესი)
 ჩიდილითავი (საძოვარი, ბუჩქნარი)
 თხილნარი (სათესი)
 კვითკირი (ვენახი)
 ნაკაფი (ბუჩქნარი)
 ზედამინდორი (სათესი)
 ველა (ხეხილის ბაღი)
 წისაყარი (ჩაი)
 ბლესინა (ჩაი)
 წყანადღელა (საძოვარი)
 სარეცხელაღელე (ღელე)
 ნაჭურვალა (ბუჩქნარი)
 ფერიცვალემა (ბუჩქნარი)
 უყვიქედი (ბუჩქნარი)
 ნალომეარი (ბუჩქნარი)
 ჩქერიღელე (ტყე)
 კატნარიქედი (ტყე)
 ყორნალია (ბუჩქნარი, საძოვარი)
 ციწყარო (ტყე)
 საწუმბი (მთა)

ხუნაშუღა

ზეკალო (სათესი)
 ქვაბდიღელე (სათესი)
 ყვაევი (სათესი)
 ჩხაენარი (სათესი)
 ქვიშნარა (ბუჩქნარი)

ზოგილიღლე (ღელე)
გალმაკალო (სათესი)
სამძიარი (სათესი)
საქორე (სათესი)
წიწაკაჭრი (ბალი)

ქელა

აბანოპირი (სათესი, ხეხილნარი)
მოსარულა (ბალი)
ოტოფნარა (ჩაი)
ბაკანათი (სათესი, ტყე)
ყრუღლე (ღელე)
ნაშენი (წაბლნარი, ტყე)
ესედეყანა (საძოვარი)
სასელაძირი (სათესი)
ეკნარა (სათესი)
ქვაბნაძირი (ტყე)
კუჭულიყელი (ტყე)
ოჯინჯო (ჩაი)
მელაწინა (ტყე)
შაბშაბა (ტყე)

აქუსა

სხულ(ო)ვანი (სათესი, ტყე)
ზოგილი (სათესი)
დიდვაკე (ტყე)
ოთხზიარი (სათესი)
სამზიარი (სათესი)
აკენეთა (სათესი)
კიბეთა (სათესი)
სახიდე (ს. უბანი)
კოდიწყარო (წყარო)
ძიგვათა (საძოვარი)
ჯორჯინატილი (სათესი)
ქყირტი (ტყე)
ოტოფნარა (ჩაი, ტყე)
თერძული (ჩაი)
ზმელწიფლიძირი (ტყე)
ცარა (ბუჩქნარი)
ნაღომვარი (სათესი)
ბაცელური (ვენახი)
ნაქერვალი (სათესი)

ბარი (ს. უბანი)
ზენჭალა (ვენახი, სათესი)
თვალიეთი (სათესი)
კაზიონი (სათესი)
აბანო (სათესი)
კორნალი (ბალი)
ნასელვარი (სათესი)
ზუბანა (ღელე)

ორცვა

ქვატაბლა (საძოვარი)
უკანტეხილი (საძოვარი)
სარძლხევეი (საძოვარი)
ბეჩიყანა (საძოვარი)
საბულთე (სათიბი)
წიაგვერდი (სათესი)
ნასერვალა (სათესი)
ჰანჭახევა (ღელე)
ჩიხურტალი (საძოვარი)
ლარათი (სათიბი)
ბორყვაჭლი (სათესი)
ნაკარვალი (სათესი)
ძირყანა (საძოვარი)
შუაქეთი (სათიბი)
ახოთი (სათესი)
სალომე (სათიბი)
აკენეთი (საძოვარი)
საწუმბია (საძოვარი)
წყურთისი (სათესი)
ქაჭაღები (ს. უბანი)
ქეჩაჭრი (საძოვარი)
ზირაქული (ს. უბანი)
საქონდრია (საძოვარი)
დათვაჭრი (საძოვარი)

ბაბაბაქმეზი

ოჩია (სათესი)
სასვენი (სათესი)
ზეგარდა (ჩაი)
საყდრიგვერდი (სათესი)
ჯიბრული (სათესი)
ფლატე (სათესი)

ნაციხვარი (ბუჩქნარი)
 რუა (სათესი)
 ჩორმე (სათესი)
 ნახნაჭრი (სათესი)
 ნაბელღავა (სათესი)
 კორნალი (ბუჩქნარი)

აკსენაული*

ნაწისქვილარი (სათესი)
 უხმარიკილდე (სათესი)
 ახალნაკაფი (ბუჩქნარი)
 მინდრები (სათიბი)
 ნაყულევი (სათიბი)
 მოყორვილა (სათესი)
 ჩორაჭლა (სათესი)
 გორა (სათესი)

შვავაშუკი

კობორია (სათესი)
 ნაბაკევა (სათესი)
 ბეჯანიყანა (ჩაი)
 სუჯუნეთი (სათესი)
 შაბშაბაღლე (ღელე)
 ლოღნარი (საძოვარი)
 ორცხლები (საძოვარი)
 პინტაგეთა (სათესი)
 ნამყვარი (საძოვარი)
 ნადარბაზნევი (სათესი, საძოვარი)
 ნაასლარი (სათესი)
 შვიდმარჩილა (სათესი)
 ნამძრალი (სათესი)
 ბოგა (სათესი)
 ნალომვარი (სათიბი)
 ძელისახოხავა (სათესი)
 წისქვილთანი (სათესი)
 კაკნარი (სათესი)
 ბლესინა (სათესი)
 ალიბახტრიღლე (კაკლნარი)
 ზეგარდა (ჩაი)

ძინვაანი*

უკანტეხილი (სათესი, ტყე)
 ლობაჭეთი (სათესი, ტყე)
 გაღმაყანა (სათესი, ტყე)

კილდიძირა (სათესი, ტყე)
 რუთავიღლე (ნაკადული, ტყე)
 ნასაყდრევი (ბუჩქნარი)
 სელიმაყანა (სათესი)
 ნალომვარი (ბუჩქნარი, სათესი)
 ნაასლარი (სათესი)
 წიაგვერდი (ბუჩქნარი, სათესი)
 ოთხზიარი (სათესი)
 ტიალიყანა (სათესი)
 ბარდოხატლი (სათესი)
 ფიცაჭრი (სათესი)
 გოგოლაჭრი (სათესი)
 მოყორვილა (სათესი)

კოროგხეთი

ქეცუყანა (ჩაი)
 სხალთმერე (ვენახი)
 კონნაპი (საძოვარი)
 ნასახლევა (სათესი)
 ჯიბრულა (სათესი)
 ღელეგაღმა (სათესი)
 ჩუჩხურია (სათესი)
 ნაასლარი (ბუჩქნარი)

ღვთი

ნაფაცხვარი (საძოვარი)
 ცარა (საძოვარი, სათესი)
 ნაქერვალი (სათესი)
 სულიაბახჩა (სათესი, ბალი)
 ნასახლევი (სათესი)
 მინდრიკაპნები (სათესი)
 კიბორჩხალი (საძოვარი)
 მღარიკარი (სათესი)
 მამული (სათესი)
 კალოჭედი (ვენახი)
 ნაქვაგარი (საძოვარი)
 ლოღნარი (საძოვარი)
 დიდგაყე (საძოვარი, სათიბი, ტყე)
 ჭალა (სათესი)
 ფიჭვნარი (საძოვარი, სათესი)
 მარანი (სათესი)
 უყვი (ტყე)

* მთავრული უბჭვუს უქონლობის გამო სოფლის სახელებში ვხვარობთ უ-ს.

ოპტოგრაფის სასოფლო სახეობა

საქართველოს
საბჭოთაო სოციალისტური
რესპუბლიკის
საგარეო ურთიერთობების
მინისტროს
საბჭოთა სოფლის მეურნეობის
მინისტროს

კუჭულა

ქვედაკუჭულა (ს. უბანი)
სასვეთი (სათესი)
ხალატრი (ს. უბანი)
ნიგალინეტრა (ტყე)
სამშინარი (ბუჩქნარი)
ზედაკუჭულა (ს. უბანი)
ოტოფნარა (ჩაი, სათესი)
ბაკანათი (ვენახი, სათესი)
ნაჯერავა (ტყე)
ბაგა (სათესი)
მამული (სათესი)
გუბათი (სათესი)
წყარო (სათესი)
კორდოყელა (სათესი)
ბერგუძოლი (ტყე)
კატნარი (ტყე)
მინდორი (ს. უბანი)
ქვანჯიკარი (სათესი)
პერანგა (სათესი)

ალიძოვნილები

ჩოხაგარა (ს. უბანი)
კალოგვერდი (სათესი)
ჩედელუყა (სათესი)
ნაბელაყა (სათესი)
გოგვადანა (სათესი)
ნასელვარა (ჩაი)
გძელყანა (ბალი)
ბალნარი (ბალი)
მერე (ბალი)

სირთი

ყულიკარი (ს. უბანი)
ლენტყიწი (ვენახი)
გუნთიბოლო (ბუჩქნარი)
სანიხევი (საძოვარი, სათესი)
რუსუკანი (სათესი)
მიდამო (ჩაი)
ახალშენი (ტყე)
გადაღმითი (სათესი, საძოვარი)
შარვალა (სათესი, სათიბი)

გოგინიძეები

განძიყანა (სათესი)
სკვირჩა (სათესი)
ჩიდილღები (სათესი, საძოვარი)
წალიკორდი (სათესი)
გოგინატრი (სათესი, ვენახი)
ნამციხვარი (საძოვარი)
შუაქეთი (საძოვარი)
ქაშანი (ტყე)
ფარეხა (საძოვარი)
სკირჩიმინდორი (საძოვარი)
სამძიარტიქედი (საძოვარი)
ნამძრალი (საძოვარი)
აესებური (სათესი)
მერე (სათესი, საძოვარი)
წისქვალეკარი (საძოვარი)
კოტრობანი (სათესი, საძოვარი)
კალოპირი (საძოვარი)
ლევნარი (საძოვარი, სათესი)
გვერდა (სათესი, საძოვარი)
წიფნარი (საძოვარი)
ბოლვათი (სათესი)
წოწოლაქვიძირი (საძოვარი)
ბაგა (საძოვარი, სათიბი)
ნაქვევარი (საძოვარი)
მერეყანა (საძოვარი)
ქვანჯიკარი (საძოვარი)
სანაყარდო (საძოვარი)
საქერვაყე (საძოვარი)
ყავრიყარი (საძოვარი)
დიდვაყე (საძოვარი)
ქარნალი (საძოვარი)
სასადილო (საძოვარი)

ახამგამები

ქუჭუნური (სათესი)
მარანგადაღმა (ჩაი)
აჯაშპირი (ს. უბანი)
ლეღევანი (საძოვარი)
მანიქედი (სათესი)
წყვედილი (სათესი)
ნაქვევარი (სათესი)

ასანაზიარევი (სათესი)
 დვიბე (სათესი)
 ამონაძიარევი (სათესი)
 ახო (სათესი)
 ყრულელე (ნაკადული)
 საფონდოყანა (ბალი)
 ნამორევა (სათესი)
 სათიბე (სათიბი)
 ნასელვარი (სათესი)
 გაღმაყანა (სათესი)

ყურაული

კალოგვერდი (საძოვარი)
 დოლაბიკარი (საძოვარი)
 რუხვათი (სათესი)
 კაკნარი (სათესი)
 ჯავახეთა (სათესი)
 თეფე (სათესი)
 სახურავა (საძოვარი)
 ბოგილი (საძოვარი)
 დოლიყანა (ტყე)
 მოცვნარიქედი (ტყე)
 გოდერძი (ტყე)
 სათიხე (სათესი)
 ნაქვარი (სათესი)
 კაპანი (სათესი)
 ახო (სათესი)
 მინდორი (სათესი)
 თხმელნარა (სათესი)

მეძიხა

ნაყიდი (სათესი, საძოვარი)
 შარაქვეშე (ჩაი, საძოვარი)
 ნაქერვალი (საძოვარი)
 ხატიმამული (ჩაი)
 ყიზეთემიამამული (ბალი)
 სასვენნი (ვენახი, ჩაი)
 კალოსუკანა (ჩაი)
 ჭირეკნალა (ჩაი)
 საქორიტყე (ტყე)
 ახო (საძოვარი, ბუჩქნარი)
 ქადაგული (ვენახი)
 სხვანი (ს. უბანი)

ბალენარი (ბალი, ბუჩქნარი)
 ალიქოშვილები (ს. უბანი)
 მენიანური (სათესი)
 ყორვილი (სათესი)
 ჯანაჭრი (ტყე)
 კალოგვერდი (ს. უბანი)
 ნადუქნევი (დაფნარი)
 ნაჯამეარი (სასაფლაო)
 ლელიბოლო (სათესი)
 ჯამიკარი (ნაჯამეარი)
 საკვიტაო (ტყე)
 ფადიატყე (ტყე)

აგოსთა

ქვიაგოთა (ს. უბანი)
 ჯუმალი (ნიგვზნარი)
 აბღიასეშლი (სათესი, ტყე)
 ბლესინა (სათესი)
 ქომოყანა (სათესი)
 ლოღევი (ნიგვზნარი)
 ქალიკიდური (სათესი)
 გაღმატყე (ტყე)
 ქალა (სათესი, ბუჩქნარი)
 კორკოტოლიყანა (ს. უბანი)
 სამჭრია (ს. უბანი)
 ნაფაცხვარი (სათესი, ბუჩქნარი)
 დიდმინდორი (სათესი)
 გძელყანა (სათესი)
 ურცხოტყე (სათესი)
 ყორესუკანი (სათესი)
 ფარეხაა (ტყე)
 საჰინკური (ტყე, საძოვარი)
 ველეზური (ტყე, სათიბი)
 დივანხანა (ტყე)
 საბეგრიო (ტყე)
 მემედოტყე (ტყე)
 უყვი (ტყე)
 სასვენნი (საძოვარი)
 წიფნარი (ტყე)
 საჩეხველა (ტყე)
 ბაგები (ტყე)
 თენნარა (ტყე)
 ნაფლატი (ტყე)

გოლიმინდორი (საძოვარი)
მახასალელე (ნაკადული, ტყე)
ნახიზნავი (სათესი)
წიაპაძირი (სათესი)
სამსხლიძირი (სათესი)
ორპირი (სათესი)
ნაყიდი (სათესი)
ახო (ტყე)
ცხენიზრუგა (სათიბი)
ბოგილი (ტყე)
დამპალი (წყარო, ტყე)
გადათხრილი (ტყე)
ეწნარა (ტყე)

პვინესხა

სამჩოხატრი (ნიგვზნარი)
ხეკეპა (ბუჩქნარი)
ლოდლოძირი (ბუჩქნარი, ნიგვზნარი)
ხოკერაჲ (ბუჩქნარი)
რუთავი (საძოვარი)
ვერხვნალა (სათიბი)
მინდორი (საძოვარი)

ეწნარა (საძოვარი)
ბუმბულა (ბუჩქნარი)
ტბა (ტყე)
ბულნარი (მთა, საძოვარი)
ნაკონახვარი (ადგილი მთაზე)
ყურატლი (მთა)
ბაკანათი (მთა)
ნაგელეები (მთა)
კანაფურა (მთა)
დარეჭვეშა (საძოვარი)
არყნალი (საძოვარი)
დანგრეტლა (საძოვარი)
ხარიყულა (საძოვარი)
ბარდნალა (სათესი, საძოვარი)
ქიქათოთა (საძოვარი)
ნასლაველელე (ნაკადული, სათესი)
ჰაჯიათლამა (სათესი, ბუჩქნარი)
ნაჰვავარი (სათესი)
რუქვეშა (სათესი)
შარაქვეშა (საძოვარი)

მერისის სასოფლო საგზო

სიხალიქაშვი

ბალენარი (ბალი)
ერგელური (სათესი)
ჯანჯლი (ბალი)
ჩიტიატრი (ჩაი)
ბაბატრი (ვენახი, ბალი)
თათაბალი (სათესი)
ფლავტივერდი (ბალი, სათესი)
კიბონალა (სასაფლაო)
საჭორიტყე (ბალი, სათესი)
ორპირი (სათესი, სათიბი)
ნაჰვაველელე (ნაკადული, სათესი)
ბაღლარა (სათესი, ბალი)
წაბლნარი (ტყე)

გარემთე

ჩიდილა (სათესი)
საწურიკილდე (სათესი)

უყვი (სათესი)
დიდელელე (სათიბი)
ბლესინა (სათიბი)
ცხრამუხიძირი (სათიბი)
აბანო (სათიბი)
საყანე (სათიბი)
ურთხელიდელელე (ნაკადული)
ხერთვისი (სათესი)
წისქვილიდელელე (ღელე)
ნალაშქრევი (ტყე)
წიფნარი (ტყე)
თიფნარი (საძოვარი)
პაწამთა (საძოვარი)
ნადარბაზნევი (მთა)
ცულისაყუდარა (მთა)
ბოლოფართო (ტყე)
საღორია (საძოვარი)

კაწანი (საძოვარი)
მაჭახლიკორდა (საძოვარი)

გუნდაური

მალაყანა (ს. უბანი)
ტომპოვო (ტყე)
დიდმინდორი (სათესი)
საკანაფე (სათესი)
ჭალათი (ს. უბანი)
ღელეთი (საძოვარი)
კაპანჭალათი (სათესი)
ნასაყდრევი (ჩაი)
კაპანტყე (ს. უბანი)
ნაპურვალა (ბუჩქნარი)
სხალბერეკეთი (საძოვარი)
ჯინდინადები (ტყე, სათესი)
წყალშაქარა (სათესი)
სათევზია (სათესი, სათიბი)
ძოვრეთი (სათიბი)
წყალბოკელაღელე (ღელე)
საყენი (ტყე)
დეფანთი (ტყე, სათიბი)
ფარეხაჲ (ტყე)
ვარაზა (ტყვიის საბადო)
ბელტული (მთა, საძოვარი)
სასადილო (ყიშლა)
კარლიკაია (სპილენძის საბადო)
ობოლა (ტყე)
საჯოგია (ტყე)
საკავეტყე (სათიბი)
წყალწითელა (საძოვარი)
ნაფლატიღელე (ნაკადული)
ნალიაკილდიღელე (ღელე)
ნაკაფი (სათესი)

ინაზარაძეები

კორდი (სათიბი)
გობეტრა (ჩაი)
მერისნალი (სათესი)
საყდარქვეში (სათესი)
ნახნული (სათესი)
ტყვიაქედი (სათესი)

ზედვაკე (მინდორი)
ჩითლახევი (ნაკადული)
ბაწყარო (სათესი)
ნამჭახდევი (ტყე)
ბლესინა (საძოვარი)
ახომინდორი (საძოვარი)
ნახიზნარა (საძოვარი)
წითელაძეები (ს. უბანი)
ვერხენალა (ტყე, სათესი)
ახო (ტყე)
ჯვარვაკე (სათესი)
ობოლა (საძოვარი, ტყე)
ნაწურბლევნი (საძოვარი, ტყე)
გუბათი (სათესი, საძოვარი)
თხმელნარი (სათესი)
კაცითავი (სათესი)
გვალწყარვათი (სათესი)
ქვანარი (საძოვარი)
ხაშრეტლა (სათესი)
დობიტრა (სათესი)
ჩიდილა (სათესი)
ქეცუკანი (სათესი)
სანიღელე (ნაკადული)
ლეკათღელე (ნაკადული)
ბოსტანა (ბუჩქნარი)
ტურიქედი (ბუჩქნარი)
ნაჭურვალი (სათესი)
კორდიბოლო (სათიბი)
ნამოხვარი (ჩაი)
წყარვათი (სათესი)
ციხელი (საძოვარი)
ქვარნალიბოლო (ბუჩქნარი)
ექათღელე (სათესი)
კაკალატრი (სათესი)
სადინატრი (სათესი)
ლაზიყანა (სათესი)
რუპირა (სათესი)
დავლატრი (სათესი)
ზედაოფიზელეთი (ვენახი)
ნაფეტვარა (სათესი)
ნალომვარა (სათესი)
ქვედაოფიზელეთი (ვენახი)

ნაკვევარა (სათესი)
ნაპურვალა (სათესი)

შენიშნა

შუასოფელი (ს.უბანი)
-თევზაჭრი (სათესი)
ნაკვევარი (სათესი)
ყავარდული (სათესი)
ლუნტაჭრი (ს. უბანი)
გვარამული (სათესი)
დავლაჭრი (სათესი)
მარანათი (სათესი)
კაკაშვილიჭედი (ვენახი)
გზაქვეშა (ვენახი, ბალი)
ნასახლევები (სათესი)
ბოყვათი (ჩაი, სათესი)
ყუჟ (ვენახი)
წაბნარი (ტყე)
საყივარა (ტყე)
კორნალი (ტყე)
შაეშიყანა (სათესი)
ქვაბნილეღე (სათესი)
გოჩაყანა (სათესი)
ბლიძირი (სათესი)
სურნალი (სათესი)
სერისტო (სათესი)
გოგოლიშვილები (ს. უბანი)
მანგებაჭრი (ვენახი)
ლანდაჭრი (ვენახი)
ქალა (სათესი)
კორტივლი (ს. უბანი)
დარბარაძირი (სათესი)
ჩხაენარი (ჩხავერი მალღარი)
ორპირი (სათიბი)
ღვიბე (ტყე)
ფიალოცა (ტყე)
სარბენელა (ტყე)
საყონიათი (ტყე)
საკორკოტო (ტყე)
ცაცხენარი (ტყე, საძოვარი)
ფერათანაკაფი (სათესი)
დიღლეღე (სათიბი)

ნაბოსლევი (საძოვარი)
მოლოქნარა (საძოვარი)
ჩხერითავი (სათესი)
ფერდიყანა (სათესი)
ტყემლიჭედი (საძოვარი, სათესი)
სამძიარი (სათესი)
ქობაჭრი (სათესი)
ხევარწილა (სათესი)
საპარსავი (სათესი)
შხეფნარი (სათესი)
ნაკანაფვარი (სათიბი)
მელეყანა (სათესი)
სურნალი (სათიბი, საძოვარი)
ახოთავი (საძოვარი)
რუთავი (სათესი)
ქედობა (ს. უბანი)
საწუმპია (სათესი)
კაპანყანა (სათესი)
ობოლა (სათესი)
ნაბადური (სათესი)
ლაილური (ტყე)
ღვალისღები (ს. უბანი)
მერიახევი (სათიბი)
დეღემური (ჩაი)
მიქელწმინდა (სათესი, ნაკადული)
ნასახლევი (სათესი)
ნალომვარი (საძოვარი)
მიღმაყანა (ბალი)
გუგულავი (ბალი)
საშრობქვეშა (სათესი)
აბანო (საძოვარი)

სილიბაჟი

ჭეჭელური (სათესი)
ლაილური (სათესი)
ნანეკრავი (ბუჩქნარი)
გარეკუნი (ს. უბანი)
ჭევიში (სათესი, ტყე)
საყავრია (სათიბი, საძოვარი)
სამარწყვია (საძოვარი, ტყე)
კვერნაჭლი (სათესი, ვენახი)
მელაგვერდი (ს. უბანი)

მერიისირთი (ტყე)
 შუბლათი (ს. უბანი)
 ანწნარა (ტყე)
 ნაჯარგვლევი (სათესი, საძოვარი)
 ქუფთაღელე (სათესი, სათიბი)
 ნასელავათი (საძოვარი)
 აღდმაკალო (საძოვარი)
 ნაფხეკი (ნიგვზნარი)
 მოლოქნარა (სათესი)
 ნაფეტვარი (სათესი)
 ცივიყელი (საძოვარი)
 ნაბოსლაფი (საძოვარი)
 ცაცხვნარი (ტყე)
 ტყემალქედი (სათესი)
 კიჭიტატრი (ტყე)
 ნაშვავარი (ტყე)
 აღმართძირი (საძოვარი)
 ნაფაცხვარი (ტყე)
 თიენარითავი (საძოვარი)
 ხევზნალა (საძოვარი)

ნაშუნახატაძვი

სასვენნი (ტყე)
 ცეცხლატრი (ტყე)
 ქვაბიქალათი (ტყე)
 წაბნარა (საძოვარი)
 ლორჯინალი (ს. უბანი)
 ნაღვარევი (სათესი)
 სამშეღლო (ტყე)
 მოცენარისირთი (ტყე)
 კოსლითავი (მთა, საძოვარი)
 ბუჯგა (საძოვარი)
 კეჭეტატრა (ტყე)
 თენნარიდვიბე (ტყე)
 სალორია (მთა)
 სვანეთი (მთა)

ნაყანვარა (მთა)
 ლომა (მთა)
 უნავირა (მთა)
 კოტახხო (საძოვარი, სათესი)
 გვირაბი (საძოვარი)
 ცხემლიძირთი (სათიბი, სათესი)
 წყალთეთრა (სათესი)
 ხევზნარა (საძოვარი)
 თიენარი (მთა)
 აღმართძირი (სათესი)
 წყავნარივაკე (ტყე)
 სახადი (ტყე)
 სატალახე (საძოვარი)
 დიდღელე (ღელე, სათიბი)
 სამშხელია (ბუჩქნარი)
 წმინდაღელე (ღელე)
 სამძირი (საძოვარი)
 შავღელე (ღელე)
 ბოგილი (ტყე)
 ლაშე (მთა, საძოვარი)
 ნაჯარგვლევი (მთა, საძოვარი)
 თელნარა (ტყე)
 საკაფია (მთა)
 ოცდახუთმუხლა (მთა)
 საჭონდრია (საძოვარი)
 საჩორჩხია (ტყე)
 ნაფაცხვარა (საძოვარი)
 გუდნარი (ტყე)
 ბაგა (ტყე)
 ბუმბულა (საძოვარი)
 სასადილოყელი (საძოვარი)
 კომათი (მთა)
 სასადილო (მთა)
 ბელტულა (მთა)
 ჩილავაშლაჲ (ტყე)

ზვარძის სასოფლო საბჭო

ჰაიო

წინაყანა (სათესი)
 წითელატრა (სათესი)
 ფაფარათი (სათესი)

წეთილეთი (სათესი)
 ღრიაწყელა (სათესი, ტყე)
 ქვერი (ტყე)
 ნავომევა (სათესი)

ნაწიისქვილევი (ბუჩქნარი)
წყარვითი (სათესი)
სათიბელა (სათესი)
ჯენდინადები (ტყე)
ნაბელლავა (სათესი)
ნაასლარი (სათესი)
მახაჭაძეები (ს. უბანი)
აბანო (ვენახი)
საყივარა (სათესი)
ნატბეტრა (ვენახი)
კოპატატრი (ს. უბანი)
ყელობა (ს. უბანი)
ჭიკომახული (ხეხილნარი, სათესი)
ხარაჭლა (სათესი)
გორგინატლი (სათესი)
ნაჭუფარა (სათესი)
ლეკნარი (სათესი)
სამსხალი (სათესი)
ლორდი (სათესი)
დიდვაკე (საძოვარი)
კოლოშინარი (სათესი)
ხოკერათი (სათესი)
ნადოლაბევი (სათესი)
ღმაჭალა (სათესი)
ხორხა (საძოვარი)
ნასაყდრევი (სათესი)
ბოგილი (ტყე)
ბაკანათი (სათიბი)

კვანთა¹

ჭალა (სათიბი)
ჩიდილა (სათესი)
სათოვლეთი (ტყე)
გოგოტრი (სათესი)
კვიტიეთი (ნიგვზნარი)
ბოსტანათი (სათესი)
ეწნარა (სათესი)
საყავრეთი (სათიბი)
თელეხაშნარი (სათიბი)
ცხრაზიარი (სათიბი)
ბოსტნები (სათიბი)
ყორღანიჭედი (ტყე)
ნამუნასრევი (ტყე)

ხოზაპირი (ტყე, ბუჩქნარი)
ჭანჭახი (სათესი)
წამოდრეკილა (ბუჩქნარი)
ბალბანაჭედი (ჩაი)
სასრიჭედი (საძოვარი)
ჩიდილაები (ბუჩქნარი)
ნაასლარი (ტყე)
გიდელათი (ტყე)
ჭაჭუთი (ნიგვზნარი, სათესი)
კვაშტიჭედი (ჩაი, სათესი)
ნაოჩევი (სათესი)
სარახე (ღელე)
ჭადიეთიწყალი (ვენახი)

ტიბეთა²

კვაშტიღელე (ღელე)
შერე (სათესი)
წიფნარი (ტყე)
ბადენატრები (სათესი)
ტიბეთიღელე (ნაკადული)
ნაკანაფვარი (სათესი)
შარა (ვენახი)
ნატბევი (სათესი)

კანტატრი

ახალშენი (ჩაი)
კოხნაპირი (სათესი)
შერაგები (სათესი)
ნაასლარი (სავენახე)
თერძული (სათიბი)
ნაჭოხვარი (სათესი)
ნამჭედვარი (სათესი)
მაჩვიბოლო (სათესი, ტყე)
ზედიგალმა (სათესი)
მინდორი (სათესი)
კორდი (სათესი)
ავაზანი (სათესი)
ჭეტუკანი (სათესი)
ნასელვარი (სათესი)
რუჭევეშა (სათესი)
ნაპურვალი (სათესი)
კატნარი (სათესი)

აბუჯეთა

სასვენი (სავენახე, სათესი)
 თხმელნარა (ვენახი, სათესი)
 მერაგები (სათესი)
 ნათერძი (სათესი)
 ქვაბნითავი (სათიბი)
 ნაპურვალი (სათესი)
 კალეები (სათესი)
 მამული (ვენახი)
 შარი (სათესი)
 ნასელვარი (სათიბი)
 აზოსერი (სათესი)
 წიფნარები (სათესი)
 დუბე³ (სათესი)
 წიაპა (ჩაი)
 ნარუმალი (სათესი)
 დამტრეველი (სათესი)
 თხილნარა (სათესი)
 ბლიძირა (სათესი)
 საბადური (საძოვარი, სათესი)

ნავანები⁴

ვერხვანლა (სათესი)
 წიფნარი (სათესი)
 დტეთა (ჩაი)
 ფანდიყანა (სათიბი)
 ნავანებიღელე (ღელე)
 გოლაფერდი (ბუჩქნარი)
 სტამანთი (სათესი)
 მერე (სათესი)
 შავწყარო (ბუჩქნარი, სათესი)
 ორპირი (სათესი)

შპსოფელი⁵

საპნიქედი (ტყე) .
 დიდნაღლევი (სასვენი გზაზე)
 ამოღმართი (სათესი, სათიბი)
 ხეზნალაჲ (სათესი)
 შუაჭალა (ჩაი, ხეხილნარი)
 ბელატევი (ს. უბანი)
 ზედაღშე (სათესი)
 საქათმია (სათესი)

ნაკოპსათევი (სათესი)
 უყვი (ტყე)
 საყღრიძირი (ტყე)
 ნაბაკევი (სათესი)
 ლელიქედი (გორაკი)
 გულატყე (სათესი)
 წარბანეთი (სათესი)
 ნიკოლატრი (ტყე, სათესი)
 ნალმევი (ტყე)
 ქორთა (სათესი)
 ყანამგვალა (სათესი)
 რუთავი (სათესი)
 ბარდნალა (სათესი)
 ნაბელლავე (სათესი)
 კარიათი (ტყე)
 ფონათი (სათესი)
 ჭუჭუხეთა (ტყე)
 საბუქარათი (ტყე)
 დიდეწერი (ტყე)
 ბეთლემი (მთა)
 ქვისაგორავი (ფერდობი)
 ცივწყარო (წყარო, ტყე)
 კოლომბრისი (ტყე, სათესი)
 გოგნიბოლო (სათესი)
 ბოგახიდი (ხიდი მდინარეზე)
 ჭელლათი (ტყე)
 ყორნალია (ტყე)
 დირნალი (ტყე)
 ნაძვარახავი (სათესი)
 ზეანეფა (სათესი)
 ქოჩიკისერი (სათესი)
 ნეფიწყარო (ტყე)
 საქერქია (სათესი)
 კილდითავი (საძოვარი)
 ნალიკარა (სათესი)
 ჩარჩხალა (ღელე)

შვაკი⁶

კეპატრი (ქვარნალი ადგილი)
 ქვედადმერე (სათესი)
 მოყორვილა (სათესი)
 ლეკნარი (სათესი)

კატნარი (შერეული ტყე)
 დიდილელე (ლელე)
 კაბატრი (სათესი)
 ბრინთა (სათესი)
 ნაასლარი (სათესი)
 ბზეკალო (სათესი)
 ტყეშალათი (სათესი)
 ვაშლათხევი (სათესი)
 კილდიძირი (სათესი)
 კასრათი (სათესი)
 აგარა (სათესი)
 სროლისი (სათესი)
 ბალთვაკე (სათესი)
 ნაბელლავე (სათესი)
 კოძირი (სათესი)
 სათიბიტყე (სათესი)
 ნაჯვარევი (სათესი)
 მაჩოყანა (სათესი)
 იანეტლი (სათესი)
 მერია (სათესი)
 ჭიშკარკოხი (სათესი)
 ჩიდილათი (სათესი)
 ჯაბნისი (სათესი)
 წინდიწვერი (სათესი)
 ტიბატყელი? (ტყე)
 კილდაკვერცხა (ტყე)
 ჭურუხევი (სათესი)
 სურნალი (სათესი)
 ქორისათი (სათესი)
 კოლრული (სათესი)
 ქოცრაფინა (სათესი)
 კენტატრი (სათესი)
 ქელლათი (სათესი)
 ქვაშნარა (სათესი)
 თავარწიფელი (სათესი)
 ვირიზრუგა (სათესი)
 ნალიათხევი (სათესი)
 წიკორკალო (სათესი)
 კორნალია (სათესი)
 ფლათითავი (სათესი)
 ტურიტყე (სათესი)
 აღმართი (სათესი)
 სამელე (სათესი)

ქვაკიბე (ქვიანი ადგილი)
 კილვანა (სათესი)
 კორდი (სათესი)
 მამულეზი (სათესი)
 გვერდი (სათესი)
 მემიაყანა (სათესი)
 ნასყიდი (სათესი)
 კონცხათი (სათესი)
 უყვი (ტყე)
 ზვარილელე (ლელე)
 ბანკოყანა (სათესი)

ვარჯანისი

გებელატრი (ს. უბანი)
 ინძრეტლი (ს. უბანი)
 ბაიძეგები (ს. უბანი)
 ბალთაყანა (სათესი)
 ზეყანა (სათესი)
 ვაშლათი (სათესი)
 ვანეზი (სათესი)
 სერსუკანეზი (სათესი)
 დათეყანა (სათესი)
 წყაენარი (ს. უბანი)
 ბაჯათი (სათესი)
 ახუეზი (სათესი)
 ნაჯარგვლევი (საძოვარი)
 მთაყანეზი (საძოვარი)
 წუბანი (ვენახი)
 ხარისაწოლი (ტყე, საძოვარი)
 ძმერხნალი (ტყე, საძოვარი)

წონიარისი

საცხოვრილელე (ლელე)
 მორვალილელე (ლელე)
 წონიარისილელე (ლელე)
 საჰინჰვლია (ს. უბანი)
 სვანივრი (ს. უბანი)
 წალკოტი (ვენახი)
 მინივრი (ს. უბანი)
 ნატბევი (ვენახი)
 ბასილატრი (ს. უბანი)
 შიგნიგვერდი (სათესი)
 კეხივრი (ს. უბანი)

ოხერხევი (სათესი)
 გძელყანები (სათესი)
 სალორიათხევი (ს. უბანი, სათესი)
 მერე (სათესი)
 ჯარიმეღა (ს. უბანი)
 სურნალი (ტყე, საძოვარი)
 ქინძაკარავი (ს. უბანი)
 მორივლი (საძოვარი)
 საცხოვრია (საძოვარი)

ლატევი (სათესი, საძოვარი, ტყე)
 ცხრაძმათი (სათესი)
 ნაჭერვალი (სათესი)
 სკამლოგინა (საძოვარი)
 სასადილოყელი (ს. უბანი)
 ქვაკიცილაები (ტყე)
 ხიდმაღალა (სათესი)
 კურვა (მთა)

ცხმოარისის სასოფლო საბჭო

ა ხ ო¹

ახოღელე (ღელე)
 საჭავალი (ვენახი, სათესი)
 საპარასკევო (ვენახი)
 საკრეფო (ვენახი)
 ფარატლი (ჩაი, ვენახი)
 სოგატრიჭედი (სათესი)
 ნასახლევი (სათესი)
 კორნალები (სათესი)
 გურძატლი (ს. უბანი)
 კვიტატრი (ს. უბანი)
 ბაო (ს. უბანი)
 ჩეტციძეები (ს. უბანი)
 ცივყელი (ს. უბანი)
 კუჭველები (ს. უბანი).
 გურძაშვილები (ს. უბანი)
 სამნაშვილები (ს. უბანი)
 ნაჭვევარი (სათესი)
 ბაზალეთი (ს. უბანი)
 ბეღელთა (სათესი)
 ჩიდილები (სათესი, ჩაი)
 სალორეთი (სათესი)
 ნახულევი (სათესი)
 საჭინკატრო (სათესი)
 წყარვა (სათესი)
 საბადური (სათიბი, საძოვარი)
 დიდღელე (ხმელი ღელე)
 ჩიდილაღელე (ღელე)
 სასვინტრია (სათესი)
 კუნჭული (სათესი)

ქოთანაჲ (სათესი)
 ნანეფვარი (ტყე)
 საჯინჭლია (სათესი)
 კაკლიძირა (სათესი)
 პერანგა (სათიბი)
 პლიკონი (ტყე)
 თოკვიღელე (ხმელი ღელე)
 სოღეყანა (სათესი)
 ნაკანაფევი (სათესი)
 ოზრუგეთიღელე (ხმელი ღელე)
გოგრონეთი
 თარანგელოყელი (ტყე)
 ნიჭაბერული (საძოვარი, სათესი)
 ვაკე (სათესი)
 ბოგილი (სათესი)
 ნასაყდრი (სათესი)
 საწუმბი (სათესი)
 ნაღეთკალო (საკარმიღამო, სათესი)
 ლატევი (ბუჩქნარი, საძოვარი)
 ჩიდილა (ტყე)
 სერსუკანები (სათესი)
 ლეღვიძირა (სათესი)
 ნამინდრევი (სათესი)
გეგელიძეები
 ქანჭახი (ვენახი)
 გორიძირი (ვენახი, სათესი)
 შამბატრი (სათესი, ჩაი)
 თუთაგვერდი (სათესი)
 ნაბელავა (სათესი)
 საჭერქია (სათესი)

სათიბე (სათიბი)
ვანიხევი (სათიბი)
ნასლევი (სათესი)
ნაბაკევი (სათესი)
ნამინდრევი (სათესი)
გვიმბირი (სათესი)
ბუნგარი (ტყე)
ბაირალიძირი (ტყე)
ნასაყდრევი (ბუჩქნარი)
ქოთანა (ტყე)
ცქვიტაჭრი (ს. უბანი)
ლელვათაღელე (ხმელი ღელე)
კოკობლაჭრი (სათესი)
გუთაჭრი (სათესი)
ლიე (სათესი)
ხევი (სათესი)
წყაროთვალი (სათესი)
მელიკალო (ტყე)
საკვირიკეთი (სათესი)
აკვანეთი (სათესი)
ნაქუხვარაჲ (ტყე, საძოვარი)
ჩანჩხერი (ტყე)
ღუბირა (სათესი)
წილობანი (ვენახი)

ცხვორისი²

სირთი (ს. უბანი)
წინწყალაშვილები (ს. უბანი)
ბარამულა³ (ს. უბანი)
ბარკალაშვილები (ს. უბანი)
ჩარგულაჭრი (ს. უბანი)
ხიჟოკაპანი (სათესი)
ქედლობანი (ვენახი)
ხიდითაევი (ს. უბანი)
საწილე (ვენახი)
კებეხა (სათესი)
ლოდნარა (სათესი)
ჟოლთავაკე (სათესი)
სურნალი (სათესი)
ნაომვარი (ფერდობი)
ნიკოლაჭრი (სათესი)
საღაო (სათესი)

კუნულათი (ჩაი)
სამტანი (სათესი)
ვანი (სათესი)
მაყნარი (სათესი)
ფერდი (სათესი)
ჯვარიქედი (სათესი)
ნაწისქვილავა (ფერდობი,
ეკლნარი ადგილი)
პაწასასვენი (დასასვენებელი
ადგილი გზაზე)
შეშისაყარი (ჩაი)
კიბითაევი (სათესი)
დიდისასვენი (ადგილი გზაზე)
მეჩხერანი (სათესი)
გოგჩაფაჭრი (სათიბი)
ლაკვაშური (სათესი)
მათინაჭრი (ღელე და ლელისპირა
ადგილი)

ყურძნალა (ტყე)
კედელათი (სათესი)
კანტარი (სათესი)
ვერხნალი (ბუჩქნარი)
ბარდნალი (სათესი)
ქულუყანა (სათესი)
უყვი (საძოვარი)
ნაკანაფვარი (სათესი)
ობოლყანა (სათიბი)
თხმელური (სათესი)
თეთრობი (სათესი)
ჯლათი (სათესი)
ნასაყდრი (სათიბი)
აბანოპირი (სათესი)
ქლიავებშიძირი (სათიბი)
ნაპურვალი (სათიბი)
სხლიძირათი (სათიბი)
დამპალყანა (სათესი)
ნაკაფი (ტყე)
ფერდითაევი (ტყე)
ზენატყე (სათესი)
ნაფლატიღელე (ღელე)
ლორტყველიკილდე (ტყე)
ახალშენი (ტყე)
ორპირი (ტყე)

კოკობაური

ნაქერვალი (სათესი)
 ვარანეტლა (ვენახი)
 გეჭევი (სათესი)
 ვენახი (ვენახი)
 ზორტნალი (სათესი)
 ნასლევი (სათესი)
 თვიაგრები (ვენახი)
 ძენაძეები (ს. უბანი)
 ხორხა (ს. უბანი, სათესი)
 კიკაშვილები (ს. უბანი)
 ქვაბლიანიღელე (ღელე)
 აბანოღელე (შევე წყალი)
 თენწარი (სათესი)
 ბლიძირა (სათესი)

ზეყანა (სათესი)
 ხეცხულა (სათესი)
 გონთისერი (სათესი)
 ორნალია (სათესი)
 ნაქერალი (ტყე)
 ნაქვევარი (ბუჩქნარი)
 საწუმპია (სათესი)
 ნაბელავა (ტყე)
 ექსზიარი (სათესი)
 დაბლაგონთი (სათესი)
 ნიგზნარი (სათესი)
 საქორია (სათესი)
 თხილნარი (ტყე)
 ქვაკაცა (ტყე)
 გოლაფერდი (სათესი)

დანდალოს² სასოფლო საზოგ**დანდალო****გოგიაშვილები**

საწვეთიღელე (ღელე)
 ფოსოტანა (ღელე)
 სოლოგომისი (სათესი)
 ხიდითავი (სათესი)
 წინავეკე (ვენახი)
 შარაქვეშა (ვენახი, სათესი)
 ნაქვევები (სათესი)
 თვიატრები (ვენახი, სათესი)
 კაკლიძირი (სათესი)
 კატნარი (სათესი)
 ნადოლვარი (სათესი)
 კალოქვეშა (სათესი)
 წყარობირი (სათესი)
 კვერნატლი (სათესი)
 ახო (სათესი)
 შუაქედი (სათესი)
 ახუები (სათესი)
 წიფლგვერდი (ტყე)
 წყარო (წყარო)
 მათინატრები (სათესი)
 ნასყიდი (სათიბი, სათესი)
 ნასახლევი (სათესი)
 ნასელვარი (სათესი)

ბაუჩაშვილები

ალაბური (სათესი)
 საშზიარო (სათესი)
 თხილაძირი (სათესი)
 კედელათი (სათიბი)
 წაბნარა (სათიბი)
 ნაბატკნევი (სათიბი)
 ჩხვერი (სათესი)
 ქეჩეზი (სათესი)
 კანტარატლი (სათესი)
 ხორხა (სათესი)
 თხილაძირი (ღელე, სათესი)
 მოღულღი (სათიბი)
 ბელელსუკანა (სათესი)
 ზიარიჭალა (სათესი)

ტაკიძეები

ექსზიარი (სათესი)
 აგარა (სათესი)
 თხმენწარი (სათესი)
 სათემო (სათესი)
 კვაკაცამ (სათესი)
 ტაბალწარა (სათესი)
 ყალივაცე² (სათესი)

თხილნარი (წიფლნარი ტყე)
მოცენარა (ბუჩქნარი)
დაფენილიწყალი (ღელე)
სასვენი (ადგილი გზაზე)
საკორწიალა (სათესი, საძოვარი)
ნაჭვარევი (სათესი)
ქვაყვირალა (სათესი)
ბაკრატატლა (სათესი)
საყდარი (სათესი, ბუჩქნარი)
ვერხენალა (სათესი, ტყე)
ნაჭვავარი (სათესი, სათიბი)
ყორნალი (სათესი, ტყე)
ნალომვარი (სათესი, ბუჩქნარი, ტყე)
ნაფეტვარი (სათესი, სათიბი)
ჯანველები (სათესი)
ბზიკისერი (ტყე)
ახობოლო (ბუჩქნარი)
ნაგუთნი (სათესი)
მაჩვაცილდე (ცლდე, სასვენი
ადგილი)

ლორტყე (შერეული ტყე)
სათევიწიწყალი (ტყე, ღელე)

არძენამდეები

კიბიაკილდე (სათესი, საძოვარი)
ჯანჩხი (სათესი)
საწუმპი (სათესი, სათიბი)
საბრაგუნა (სათესი, სათიბი)
ხლერცი (სათესი)
ვაკე (სათიბი)
თხმელნარი (საძოვარი, სათიბი)
მოდულითავი (სათესი)
ბოსელათი (სათესი)
ნაკალევეი (საკარმიდამო, სათიბი)
მაყნარიღელე (ღელე)
თხილნარი (საძოვარი)
ნასაკალვარი (საკარმიდამო, სათესი)
ზენათური (სათესი)
წაიტირაეა (საკარმიდამო)
ფარეხი (სათიბი)
გზიქვეშა (სათესი)
ჯონყანა (სათესი)
კინტარატლი (სათესი)

ვენახი (სათესი)
ხელთაშვა (სათესი)
ბაყათატრი (სათიბი, სათესი)

ოტოლამდეები

ბარეზი (სათესი, ჩაი)
არდაჰანლები (სათესი)
ჯანვარი (ვენახი)
ტაბელა (სათიბი)
საგველია (სათესი)
ჯანიერი (სათესი)
საბელატრი (ვენახი)
რუქვეშა (სათესი)
ჯამექვეშა (სათიბი, ჩაი)
შამილაყანა (ვენახი)

ხარაშლა

ტაკიმდეები

ბარეზიღელე (ღელე)
სერბიატლი (სათესი, ბუჩქნარი)
გულიკაშვილები (ს. უბანი)
ოფე (ტყე)
სამწითარა (სათესი)
ახუები (ს. უბანი)
ნაქერვალი (სათესი)
ნაბრიჯვალი (სათესი)

წალყვამდეები

ყორნალი (ტყე)
თელიძირა (საძოვარი)
ნასელვარი (სათესი)
ეზოყანა (სათესი)
ვეყანიძირი (ტყე)
ქალეზიტბა (სათიბი, საძოვარი)
ნაქოხვარი (საძოვარი)
საშმეხლია (წიფლნარი ტყე)
ხარისაწოლი (ტყე, საძოვარი)
მურადაახო (სათესი)
გადასახედავი (ტყე, საძოვარი)

ხახულაშვილები

ბოგილი (ტყე, საძოვარი)
ქვიახრანცა (ქვიანი ადგილი)
მინდორი (სათესი)

ტბა (სათესი)
 ნაასლარი (სათესი)
 ნასვინთავი (საძოვარი)

ველაშვილები

სერბიატლები (სათესი)
 მინდრები (სათესი)
 დიდახო (სათესი)
 მინდორბოლო (ბუჩქნარი, ტყე)
 ნაჭვავარი (სათესი)

ჯაქარაშვილები

ცხემნარი (სათესი)
 თხმელნარი (ტყე, სათესი)
 ახოხერი (სათიბი)
 ნანალიევი (სათესი)

ახუები

ნაკარვეები (სათესი)
 პანტაძირი (საძოვარი)
 თელნარა (სათესი)
 ახოჰალა (სათიბი)
 საქერაძირი (სათესი)
 ტყემლიძირი (სათესი)
 მოდული (სათესი, სათიბი)
 დუბე (სათესი)
 ხარაზანი (ტყე)
 ბარდნალა (საძოვარი)

ჯალაბაშვილები

კავიანიღელე³ (ღელე)
 სამმერხლია (ტყე)
 მოდულები (სათესი)
 ნახიზნევი (ბუჩქნარი)
 ახუები (სათესი)
 მუხასერი (ტყე)
 ღვანტატი (სათესი)
 იმანაშვილები (ს. უბანი)
 კატნარი (ბუჩქნარი, ტყე)
 ფელოები (სათესი, სათიბი)
 ნაჯავახურევი (სათესი)
 ნაკანაფვარი (ტყე)
 ნასელვარი (სათესი, ჩაი)
 ნაჭვავარი (სათესი)

ავაზნები (ბუჩქნარი)
 კაკლები (ტყე)
 უყვი (ტყე)
 კოსოლიერი (სათესი)
 გულამედახო (ტყე)
 ნაფლატიახუები (სათესი, ტყე)

ბალაძეები

გვანცა (ტყე)
 ორპირი (ტყე, სათესი)
 ნაასლევი (ტყე)
 ჭიჭინური (სათიბი, ტყე)
 წიფნარა (სათესი, ტყე)
 ნაუყვარი (სათესი, ტყე)
 ნაქუხვარაა (სათესი, ტყე)
 ბოგშვადირები (სათესი, ტყე)
 დილიახო (ბუჩქნარი)
 კემისები (სათიბი)
 ნავენახვარი (სათესი)
 ყორნალი (სათესი)
 საქორიათი (ტყე)

გორკიშვილი

წაბნარა (ტყე)
 ნასათხევი (ტყე)
 ყრილდუბე (ტყე)
 რუთავი (ტყე)
 სავარდია (სათესი)
 ხიდითავი (სათესი)
 ჭიღვი (სათესი)
 გძელყანა (სათესი)
 მწვანეკორდი (სათესი)
 ნაომარი (სათესი)
 მოდული (სათიბი)
 შადაახო (სათესი)
 ლარი (ხმელი ღელე, სათესი)
 ნასელვარი (ბუჩქნარი)
 ნაბრინჯვალე (ვენახი)

მოსიაშვილები

ნაქვითკირევი (სათესი)
 ჭყანიში (ვენახი)
 საქონდრია (ბუჩქნარი)
 გოგაკილდე⁴ (სათესი)

ზ ე მ ო ა ზ ა რ ა

ჰვანის სასოფლო საგომო

ჴედანა

ხიკატი (დაბა)
სათიბე (სათიბი, სათესი)
ნალომვარი (სათიბი)
სალოყანა (ვენახი)
ახოსერი (სათესი)
ზეჴნიავისერი (სათესი, სათიბი)
ნახიზნევი (ბუჴქნარი)

ტაკიძეები

ხარისაწოლი (სათესი)
ნაასლარი (სათიბი)
ნალობიევი (სათიბი)
ნასიმინდვარილელე (ლელე)
სამზიარი (სათიბი)
სათიხე (სათესი)
ვენახი (სათესი)
სერი (ს. უბანი)
დუბე (სათესი)
ჩიდილი (ს. უბანი)
მუთანაძიარევი (სათესი)
კილდეგაჴრილი (სათიბი)
ნალომვარი (ბუჴქნარი)
ნამესხვალი (სათიბი)
ოთოლოილელე (ლელე)
კატნარი (სათიბი)
შუშხნარი (სათესი)
მუთიაჴოხი (ბუჴქნარი)
გოგინაძიარევი (სათესი)
ციხიყელი¹ (ბუჴქნარი)
ჴეჴეები² (ბუჴქნარი)
ჴედგაჴრილი (ბუჴქნარი)
შავტყე (ტყე)
გვანცა (ტყე)
თარანგელო (საძოვარი)
ნაჴუხვარი (საძოვარი)
მაღარა (კლდე)

ცივაძეები

დაბა (სათიბი, ვენახი)
ზოჴინარები (ბუჴქნარი, სათიბი)

მეგრელახევილელე (ლელე)
ვანატრები (სათესი)
სათიხე (სათესი)
ნახშუმი (ბუჴქნარი, სათიბი)
ყორნალი (სათესი, სათიბი)
დუდი (სათესი, ბუჴქნარი)
ახუბილელე (ლელე)
სამელია (ტყე)
ნაბოსტნევი (საძოვარი, ტყე)
ბილალიძიყიშლა (საძოვარი)

ახალდაბა³

ფიჴლური (სათესი, ვენახი)
მაჩვილელე (ლელე)
კოკოლაკილდე (კლდე)
ნაბოსტნევისერი (ბუჴქნარი)
საჴათმიასერი (მინდორი)
ყორნალი (ბუჴქნარი)
თხილნარილელე (ლელე)
კალო (ბუჴქნარი)
თჴნარი (სათესი, ბუჴქნარი)
ნაკალევევი (სათესი)
მოდული (ტყე)
წვერი (სათესი)
ჯავახეთურა (სათესი)
ჴოლო (ბუჴქნარი)
საწუმპარა (ს. უბანი)
ძალლატრა (ვენახი)
ნასახტრევი (ბუჴქნარი)
ნიგზნარი (სათესი)
დიდმერე (სათესი, ვენახი)
კელეტიმერე (სათესი)
ჴილატრი (სათიბი, ბუჴქნარი)
ნაჴუვარა (სათიბი)
ცაცნატრი (ს. უბანი)
მინდრები (სათესი)
ევგენურილელე (ლელე)
ბერჴეთი (სათესი, ბუჴქნარი)
ნაომარი (ს. უბანი)
ნასელვარი (სათიბი)
საყანთილელე (ლელე)

ქუმაწყალი (წყარო)
 უემურიწყალი (წყარო)

ჰჰანა

საყვარიქეთი (სათესი)
 ქონდარანასახლევი (სათესი)
 ყორნალი (სათესი)
 სამშრალი (სათიბი, ტყე)
 გიდევლაღელე (ღელე)
 სიფუტატრი (სათესი)
 ქვედაზეგანი (საძოვარი)
 ბოგილი (წაბლნარი, საფუტყრე)
 ნაკანაფეგარი (საძოვარი)
 ორპირი (სათიბი, საძოვარი)
 საყინულა (სათიბი, გამოქვაბული)
 ზეგანი (ყიშლები)
 ყელი (სათიბი)
 ნაქუხვარი (სათიბი)
 ჭინასარჩობელა (ხევი)
 პლაკიდუბე (კლდოვანი ადგილი)
 ყორნალიწვერი (ტყე)
 ვაკეწიფნარი (ტყე)
 ქესუმასათიბი (სათიბი)
 წყავნარი (სათესი)
 ნანალიევი (სათესი)
 ქოქოთანა (ტყე)

ცხეშინი

თაგვიყურიღელე (ღელე)
 ქედიღელე (ღელე)
 ბიჩურები (სათესი, სათიბი)
 კორდები (სასაფლაო)
 ვერხვნალა (სათესი)
 ნაქუხვარა (ბუჩქნარი)
 ნოსპარი (ტყე)
 ნიგზნარა (ტყე, სათესი)
 საისპირე (სათესი)
 ჰოკიდელე (ღელე)
 ძველნახიდვარა (სათიბი)
 ნაშვევბე. (სათიბი, სათესი)
 ქედი (სათიბი, სათესი)
 კინქყო (სათესი, სათიბი)
 მოდულევი (სათიბი, ტყე)

ნამპარატლი (სათესი)
 ნომპარისერი (ვენახი)
 სამშიარი (ვენახი, სათესი)
 სასვენი (ტყე)
 ლომანკალოღელე (ღელე)
 დარგულა (ს. უბანი)
 შოლტა (სათიბი)
 დიდმინდრევი (სათესი)
 საწაფე (სათესი, სათიბი)
 ყორნალი (სათიბი)
 სოკნარი (ტყე, სათესი)
 ნაქურთვალი (ტყე, სათესი)
 პერანგა (სათიბი)
 ავაზანი (ყიშლა)
 ორპირი (სათიბი)
 ჩანჩქრითავი (სათიბი)
 დათვიფოქვი (სათიბი)
 ჩიდილა (სათესი, სათიბი)
 კაპეცი (სათიბი)
 ხოჯისერი (სათესი)
 თარო (სათიბი)
 მერე (სათიბი, სათესი)
 პირდაპირები (ტყე, სათესი)
 წყავნარი (ტყე, სათესი)
 მუხნარი (ბუჩქნარი)

ჰარჯენაული

ფილიპატრი (ტყე, სათესი)
 ბუთური (ტყე)
 სათავანი (ტყე, ბუჩქნარი)
 სახურატილი (ს. უბანი)
 ტათლიაკალო (სასაფლაო)
 კავარდღელე (ღელე)
 ნაბელღავა (ტყე)
 ყორაული (ტყე)
 საკანაფე (სასაფლაო)
 პირდაპირი (სათიბი)
 ლაჩატყე (სათესი)
 ლაშია (სათესი)
 წისქვილიკარი (სათიბი)
 ქოროღლიყანა (სათესი)
 ბოსტანათი (სათესი, სათიბი, ტყე)
 ნახიზნარებისერი (ტყე)

დიდიკლდიდუბე (ტყე)
ყურღელე (ღელე).

ცეკვა

ოფე (ბუჩქნარი)
ხიკები (ტყე)
ნამყვარი (სათესი, ბუჩქნარი)
ბოგილი (ტყე)
ხითატრები (ს. უბანი)
სერები (სათესი, ბუჩქნარი)
ნაფეტვარი (საძოვარი)
ცხრაზიარი (საძოვარი, ტყე)
შაქირაყანა (საძოვარი, ტყე)
ნაკალეები (სათესი, ბუჩქნარი)
დიდსერი (საძოვარი, ტყე)
ყორული (ტყე)
მინდორტყე (ნაძენარი)
უყვი (ტყე)
ნაჰვაეარი (ტყე)
ვაკე (სათესი)
ბარდნალი (სათესი, სათიბი)
ყორითაეი (სათესი)
მინდრები (სათესი)
ქეჰო (სათიბი)
მეზელული (სასაფლაო)
ვენახები (ტყე)
ნაჰვაეარი (სათესი)
ნალომვარი (სათესი)
კილდითაეი (ტყე)
ორკალო (სათესი)
ბოგშეაძირი (სათესი, სათიბი)
ქვისასვენეი (სათესი, ბუჩქნარი)
ჩანჩხითაეი (სათიბი)
ორხერი (ტყე)

ბალა

საყავრია (სათესი, ტყე)
სამზიარი (სათიბი)
ტყემალათი (სათესი, სათიბი)
გონატრი (სათესი)
ქამილაყანა (სათესი)
საჯაყელო (სათესი)

ტობიკური (სათესი, სათიბი)
შოლტა (სათესი, სათიბი)
ღვინიაშვილები (ს. უბანი)
ზექეთი (სათესი, საძოვარი, ტყე)
ჰალითაეი (სათესი)
სადაო (ტყე)
მოსხარატლიღელე (ღელე)
ლორექეთი (სათიბი, სათესი)
ლარები (საძოვარი)
მალრანიღელე (ღელე)
ფორფოტაყანები (ბუჩქნარი)
წიფნარები (ბუჩქნარი)
ოთხნაძიარები (საძოვარი)
ჰოკები (საძოვარი, ბუჩქნარი)
ნაფოლოცვარი (სათიბი)
დოყლაბაჰ (საძოვარი)
ხარისაწოლი (ტყე)

წყაროთა

სამლორია (სათესი, საძოვარი, ტყე)
ბალეანა (სათესი, ტყე)
კატნარი (სათესი)
მარიშატლი (სათესი)
ბერატლი (ხეხილნარი, სათიბი, ტყე)
ვენახი (სათესი, სათიბი, ბუჩქნარი)
სამწურები (სათესი, ტყე)
ყალდუმალეღე (ღელე)
ნასკანათვარი (სათესი, ტყე)
მეგრელახევი (ღელე, ტყე, სათიბი)
საყენთი (სათესი, ტყე, ხეხილნარი)

თერნალი

გვერდნალი (ტყე)
ზვარე (სათესი, სათიბი)
ბოგილი (სათიბი, სათესი)
ნაჰარვალი (სათესი)
ტინტყო (სათესი, ტყე)
წოწოლაკილდე (ტყე)
ქვილარი (სათესი)
ვაკელარი (სათესი, სათიბი)

ბარათაულის სასოფლო საბჭო
გოგარდული

- ნაკალვევი (სათესი)
- კანჭახი (სათესი)
- უყვი (ბუჩქნარი)
- სამაყვლო (სათესი, ბუჩქნარი)
- ნალობიევი (სათესი)
- ნალომვარი (საძოვარი)
- ნაჭალვარი (სათესი, ბუჩქნარი)
- ყელა (სათესი)
- სენიდუბე (სათესი, სათიბი)
- გულაჭალა (სათიბი)
- კატნარი (სათესი)
- თხმელნარი (სათესი, ბუჩქნარი)
- მანალოთი (სათესი)
- ოლანგარე (ტყე)

წანკალატრი

- ციხეელი (ტყე, საძოვარი)
- ლამაზევერი (ბუჩქნარი, საძოვარი)
- ბოგილი (სათესი, საძოვარი)
- დოკლატრა (სათესი, ტყე)
- ხარისაწოლი (საძოვარი, ტყე)
- უყვი (საძოვარი, ბუჩქნარი)
- მიდორები (ბუჩქნარი, სათესი)

ბარათაული

- კათები (სათესი)
- ტაბი (სათესი, სათიბი)
- ზორტნალი (სათესი, ტყე)
- დუდი (სათესი, ტყე)
- ბოგილი (სათესი, ტყე)
- თერნალი (სათესი, სათიბი, ტყე)
- სალორია (ღელე, სათიბი, ბუჩქნარი)
- გორჭულათი (ს. უბანი)
- ნაქერვალი (ს. უბანი)
- ჯვარი (ს. უბანი)
- ორხევა (სათიბი)
- ნანალიევი (სათესი, ტყე)
- ნუკრიაღელე (ღელე)
- სამძოდელე (ს. უბანი)

- ნაფლატი (ს. უბანი)
- ჩატეხილისერი (სათესი, ტყე)
- კავიანისერი (ტყე)
- ტინტე (სათესი, ტყე)
- ძურძუხი (ს. უბანი)
- სოკნარი (სათიბი, ტყე)
- დაინწრატლი (სათესი)
- ვენახი (სათესი)
- ნასახლევი (სათესი)
- შაქარატლი (ს. უბანი)
- საპიტნია (სათიბი)
- ლობენარი (სათიბი)
- ტბათი (ს. უბანი)
- ხიჭნარი (ტყე)
- ქებატრი (ბუჩქნარი)
- ხიდითავი (ნაკადული)
- ბაგრატატლი (ტყე)
- ბრაგა (ს. უბანი)
- ცენტერაძეები (ს. უბანი)

ჯამოხევი

- შორტნალები (სათესი)
- ნაკანაფვარი (სათესი)
- მერია (სათიბი)
- ჭალიღელე (ღელე)
- ინწკაპური (სათესი, ტყე)
- ნაქერვალი (სათესი, ტყე)
- ხუშკურაძირი (სათესი, ტყე)
- სერი (სათესი)
- ვენახი (ვენახი)
- ვაჩიერი (სათესი)
- ბოგილი (სათესი)
- საბედნია (სათესი, სათიბი)
- ძალიანი (სათესი, ტყე)
- ხეღელე (ღელე)
- კოხნაპი (სათესი)
- თხმელნარი (ტყე)
- სოკნარი (სათესი, ტყე)
- ნაქუხვარი (ტყე)
- თხმელნარი (ტყე)

სასვინტრია (სათესი)
 ტინტე (სათესი, ტყე)
 ცხემნარი (სათიბი, ტყე)
 ოჭივარი (სათესი)
 ყორნალი (ტყე)
 ბოსტანათი (ტყე, სათესი)
 ფერხული (ბუჩქნარი)
 ჭინვეთი (ნაკადული, სათესი)
 შუაღელე (ღელე)

ვანი

როხილი (სათიბი, ბუჩქნარი)
 ბტყელია (საძოვარი, ტყე)
 წიფლისერი (ტყე)

საფუტარა (სათიბი)
 საშვაოსერი (ტყე)
 კარასერი (მთა)
 ზენჯირაკილდე (კლდე)
 გუროჭალა (სათიბი, ტყე)
 კარაყელი (ტყე, გადასასვლელი)
 საფილეთი (სათიბი)
 სათიბი (ს. უბანი)
 მწვანეტბა (ტბა)
 უყვი (სათესი)
 საჭინკია (ს. უბანი)
 ნაპურვალა (სათესი)
 ნამჭედვარი (ს. უბანი)
 საშხამია (სათიბი)

წყლისაყრის სასოფლო საგვო

ხაგელაშვილები

ხითატრები (სათესი, ბუჩქნარი)
 ხეაწყალი (ღელე)
 მელონი (სათიბი, სათესი)
 ცაცხვნარი (სათესი, ტყე)
 ქორქოთანა (სათიბი, ტყე)
 ღრუდე (სათიბი, სათესი)
 ჰაჯიყიშლა (საძოვარი)
 კარჩხალი¹ (მთა)
 ქედიაკე (მინდორი, ტყე)
 ნაფეტვარი (სათიბი)
 დიდხეაა (სათესი)
 ბერიყანა (სათესი)
 ყელადუდები (სათესი, ტყე)
 ნაქურთვალა (სათესი, ტყე)
 ჩანჩხითავი (სათიბი, სათესი)
 ნალობიევი (სათიბი)
 მერია (ს. უბანი)
 პირდაპირები (ბუჩქნარი)
 სამძორია (ტყე, მინდორი)
 ტორიკული (ს. უბანი)
 ცქილატრი (ბუჩქნარი, ტყე)
 საყორნია (კლდე, ბუჩქნარი, ტყე)
 უზუნალი (ტყე)
 კოხები (ქვარნალი)

ოქროყანა (ს. უბანი)
 დიდქვიმინდორი (მინდორი)
 ლოჭორყელი (სათიბი, სათესი, ტყე)
 თხმელნარი (სათესი)
 ოჩე (სათიბი, ტყე)
 გაპრილისერი (ბუჩქნარი)
 ღრუდიმინდორი (ს. უბანი)
 მახატრიღელე (ღელე)
 ჩიტიწყარო (წყარო)
 საყავრია (ტყე)
 ნაჯიხურევი (სასვენი ადგილი)

ჟანივრი²

წითლიანიწყარო (წყარო)
 ნაჭალვარი (სათესი)
 ნაკანაფვარი წყარო (სათესი)
 ლავაში (სათესი)
 ყრუღელე (ღელე)
 კავიანი (სათესი)
 მალაყანა (საძოვარი, სათესი)
 ეანივრითავი (ტყე)
 ნანალიევი (ტყე)
 ნალომვარი (სათესი)
 ნაჭვავარი (სათესი)
 ნაპურვალა (სათესი)
 ნაქილისვარი (ნალია დგას)

ნაქუხვარი (ბუჩქნარი)
 შედუღები (სათესი)

ფულისაჲარი

გძელყანები (სათესი)
 'სხალთაფლაძირი (სათესი)
 აბანო (მინერალური წყალი)

ნაზომარი

გიდელაღლე (ღელე)
 ტინტყო (ტყე)
 გძელკალიბოლო (სათესი)
 წისქვილიკარი (სათესი)
 ნაქერვალი (სათესი)
 თხილნარი (სათესი)
 ჩიტიწყარო (წყარო)
 ჯვარიმინდორი (საძოვარი)

ბ რ ი ლ ი

ბრილი

ნაბოსტნევი (სათესი, ტყე)
 ნახიზნევი (სათესი)
 კავიანი (სათესი)
 ქილაენაპირი (ტყე)
 ნაზიარევი (საძოვარი)
 თერნალები (სათესი)
 წისქვილიხევი (სათესი, სათიბი)
 ყიყვიანიცხემლიდუბე (ტყე)
 კოკიღლე (ღელე)
 ნაყვერავი (სათიბი, ტყე)
 კენავნარი (ტყე)
 დიდთერნალი (ტყე)
 ჩახტანა (ტყე)
 ურთხნალი (ტყე)
 სამმარია (ტყე)
 ჯაზიკავიანი (ტყე)
 დუღები (საძოვარი)
 ნაცერცვალი (სათესი)
 ცაცხენარი (საძოვარი)

ქილაჭრი

ორკალო (სათესი)
 ჩანჩხითავი (სათესი)
 ნიგზიძირი (სათესი)

ყელეთაჭრი (სათესი)
 ხიჯაჭრები (სათესი)
 ნაკაფა (სათესი)
 ტაბი (სათიბი)
 ნალომარი (სათიბი)

ინჟიკიხეთი

ქარისაქროლი (საძოვარი)
 ნაფლატიძირი (სათიბი)
 თერნალი (სათიბი)
 შეყრილგაღმა (სათიბი)
 ტბები (სათიბი)
 ჩანჩხითავი (ტყე)
 ურეყი (ტყე)
 ნაჯიხურევი (ს. უბანი)
 ახალშენი (ს. უბანი)
 კოქორი (ს. უბანი)
 თხილნარი (სათიბი)
 თხმელნარი (სათიბი)
 ბაბანაჭრი (ტყე)
 ბლუნარა (სათესი, საძოვარი)
 ახოთავი (სათიბი)
 ბახათები (სათიბი)
 პლაკითავი (საძოვარი)
 ფშნილა (ტყე)
 ფოთაროყელი (ტყე)
 გორა (ტყე)

ნაღვაძიხი

საციხველა (ტყე)
 საშვადღლე (ღელე)
 ცაცხენარი (ს. უბანი)
 ხილაძეები (ს. უბანი)
 კილთახევი (კლდეები)
 შავტყე (ტყე)
 მინდორიელა (სათესი, ტყე)
 კუნჭული (ტყე, სათიბი, სათესი)
 ქორისერი (ტყე)
 ფოთარო (ს. უბანი)
 ნაშალეარი (სათიბი)
 ლარები (სათესი)
 ვერხენალა (ტყე)

ქვაბიკარი (სათესი)
 ბაგათიღელე (ღელე)
 ჭინჭაოღელე (ღელე)
 მოლიახო (სათესი)
 გორაღელე (ღელე)
 ძალიანი (ს. უბანი, ნაკადული)
 ქათამაძეები (ს. უბანი)
 ხორხაბ (კლდოვანი ტყე)
 გორიკული (ს. უბანი)
 ლელთი (სათიბი, სათესი)

თხმელნარა (სათესი, ტყე)
 შტალეწილი (ტყე)
 ნაკალეები (სათიბი, საძოვარი)
 ტყვისველა (მთა, საძოვარი)
 შვეილა (მთა, საძოვარი)
 მერია (მთა, საძოვარი)
 მერიაყელი (მთა, საძოვარი)
 მერიაღელე (ღელე)
 შუშნიკილდე³ (მთა, საძოვარი)
 კიკიბო (მთა, იალალი)

უზახევის სასოფლო საბჭო

უ უ ა ხ ე ვ ი

ოღრიალი

სადაო (სათიბი)
 სადათვია (ტყე)
 ხარაზანი (სათესი)
 დიდვაკე (სათესი)
 პანტიძირი (სათესი)
 ჩანჩხერიღელე (ღელე)
 უღელტეხილი (ტყე)
 ნამწვავი (ტყე)
 ვერხენალი (ტყე)
 სოკნარი (ტყე)
 გზიპირი (სათესი)
 ნაქუხვარი (სათიბი)

კლდისუბანი¹

ნამანევი² (სათესი)
 ჭალიქედი (სათიბი)
 ნასელიქედი (სათიბი)
 უღელტეხილი (სათესი)
 ბლისინი (სათესი)
 გამოღმაჭალა (სათესი, სათიბი)
 დაღენკილი (სათესი)
 საქონდრია (საძოვარი)
 ნალობიევი (საძოვარი)
 ნაქვაეები (საძოვარი)
 ნაასლარი (ტყე)
 სამწოღელე (ღელე)
 ჭალიღელე (ღელე)

კილდიქვეში (სათიბი, საძოვარი)
 კოხნაპი (ბუჩქნარი)
 ოფექვეში (საძოვარი)
 გეჭეგი (საძოვარი)
 აბანოთავი (ტყე)
 ნასახლევი (საძოვარი)
 ნანალიევი (სათესი, ტყე)
 სარეხველა (საძოვარი)
 ნავენახვარი (საძოვარი)

ბესელაშვილები

ნიქელატრი (სათიბი)
 პირდაპირი (სათესი)
 ბალთაყანა (სათესი)
 გიგიტრი (ვენახი)
 იხვატრი (სათესი)
 სასოკეითავი (ტყე)
 ნანალიევი (ტყე)

დაბაძველი

ხუზიარი (სათესი)
 სასოკე (სათესი, საძოვარი)
 ჯამნაპირი (საძოვარი, სათესი)
 მერე (სათიბი, სათესი)
 აფხაკეთა (სათესი)
 ჯორიეთი (ტყე)
 ჯორაღელე (ღელე)
 სათიხე (სათესი)
 ქუმბეთი (სათესი)

მინდორი (სათესი)
 წვერგადაღმითი (სათესი)
 საბადური (სათესი)

ოქროპილაური

ყალაბონი³ (ციხე)
 ნაყოლანგრევი (სათესი)
 ყურძნალიღლე (ღელე)
 კილდითავი (სათესი)
 ნახშუმი (სათესი)
 მუხვა (ს. უბანი)
 ვენახი (სათესი)
 ქალიციდურა (სათესი)
 წყლისაყარი (სათესი)
 ნაქალვარი (სათიბი)
 ყრუღლე (ტყე)
 ონაგირა (ტყე)
 თოფისანაყელა⁴ (ტყე)

დ რ ო

ბრაგა (სათესი)
 იელნარი (სათესი)
 რეჭებანანალიევი (სათესი)
 ქურთინადები (სათესი)
 ბახჩა (სათესი)
 ჩაკიდულა (საძოვარი)
 ჩიდილი (ტყე)

გუნდაური

ტბები (საძოვარი)
 კალოთა (სათესი, საძოვარი)
 ფაფრები (სათესი)
 ოთხზიარი (სათიბი)
 კიდობანაღლე (ღელე)
 კოცნატი (სათესი)
 წვერი (საძოვარი)
 მორვილი (ტყე, საძოვარი)
 კაკლობიანი ახო (სათესი)
 მერაგები (სათიბი)
 საკუთარი (სათესი)
 ნამწვავისერი (სათესი)
 ამობერილი (სათესი)
 ნაოქვივარევი (სათესი)

ნაბოსტნევი (სათიბი)
 ბელღეთა (სათესი)
 შტვირი (საძოვარი)
 ონაგირასერი (საძოვარი)
 თარანგელოსერი (საძოვარი)
 კურდანახო (საძოვარი)
 ჩხარალიკილდითავი (საძოვარი)
 კონხაპი (საძოვარი)

მაგე

ვარდანულაძირი (სათესი)
 ახოსერი (საძოვარი)
 ნახევევი (საძოვარი)
 ქუქიახო (საძოვარი)
 ნაკალვევი (საძოვარი)
 გძელკოხი (საძოვარი)

კოლოშინარი

ვენახი (ვენახი)
 ბოსტანი (სათესი)
 ეზოკრები (სათესი)
 წისქვილაღლე (ღელე)
 ხარისაწოლი (ტყე)
 ნამწვავი (სათესი)
 კალოები (საძოვარი)
 მურაქალა (სათიბი)
 ორპირი (სათიბი)
 ქოლობანი (ვენახი)
 ნაქვარი (სათესი)

გორხანაული

ბოსტნები (სათესი)
 ახუები (სათესი)
 ქომოწყალი (წყარო)
 ლარისერი (ბუჩქნარი)
 საწუმბი (ბუჩქნარი)
 ალიზნარი (საძოვარი)
 ჯაბნადები (საძოვარი)
 შუაღლე (ღელე)
 ყრუღლე (ღელე)
 ხოზანი (სათიბი)

შუასოფელი

ვენახი (ვენახი)
კვირიაწმინდა (სათესი)
წყაროთვალი (წყარო)
კოხნაპი (სათესი)
გორგოშატი (სათესი)
სახათი (სათიბი)
დიდსავარდია (ვენახი)
ნამწვავი (სათიბი)
ლორეჭეთი (ს. უბანი)
ნაბუხრევი (სათესი)
რუბოლო (სათესი)
მწვანისერი (სათიბი)

ს ს ე ზ ი

სამიქელური (ს. უბანი)
ნატბევი (სათესი)
ნალობიევი (სასაფლაო)
ნეფისწყარო (წყარო)
ბრაგა (საძოვარი)
ყარაბაში (კლდე)
მედულები (საძოვარი)
კოკისერი (სათესი)
შავნაძნარი (ტყე)
შაყლანა (ტყე)
სხეფილე (დეღე)

სხეფელა

პაწაოფე (საძოვარი)
დისავარდია (საძოვარი)
დიდოფილე (ხმელი დეღე)

ნაწისქვილარი (ბუჩქნარი)
კოლოსერი (საძოვარი)
ნამწვავი (სათესი)
ჩიტიწყარო (სათიბი)
ნაკონახევი (სათიბი)
ვაშლიბელე (დეღე)

ჩანჩხალო

ნაფლატევი (სათიბი)
ქოქევი (სათიბი)
ბახტაური (სათესი)
სათიხეთი (სათესი)
სატრილა (სათესი)
ციხელი* (ნაციხვარი და მისი
მიდამოები)

ზეგანი (ს. უბანი)
ბალთაყანა (სათესი)
ხარიათალი (საძოვარი)
სურნალი (სათესი)
ქანჭახი (სათესი)
უყვი (სათესი)
ნაბრუხევი (სათიბი)
წისქვილილე (დეღე)
საყინულია (სათესი)
ნაკალევი (საძოვარი)
ფიქლობი (საძოვარი)
ნაყორავი (ტყე)
გადაღმაყანა (საძოვარი)
ლამანევი (სათესი)
სამზიარი (ტყე)
ლამაზევი (საძოვარი)

უჩამბის სასოფლო საბჭო**ცინაფეიი****ოღრიალი**

ზიზიარი (სათიბი)
სამყურები (სათიბი)
ქალიდუბე (სათესი)
ქალისერი (სათესი)
ნადიკორა (სათიბი)
ცხემლები (საძოვარი)
ეწრიაკეები (საძოვარი)

შარშოდული

გვერდები (საძოვარი)
ჩიხური (სათესი)
ნანალიევი (ბუჩქნარი)
ციხიძირი (საძოვარი)
სალელიწვერი (ბუჩქნარი)

ვენახი

პინოფელა (სათესი)

ნაომგალი (სათესი)
 ნახორევი (ბუჩქნარი)
 ნასეკევი (ბუჩქნარი)
 ოხორიქეთი (სათესი)

გუთაური

სამელეთი (სათიბი)
 მარიამეთი (სათესი)
 ფეტკიძირა (სათესი)
 სამძიარი (სათესი)
 გუთავრიკიდური (სათესი)
 გვერდები (სათიბი)
 ქვიკალო (სათიბი)
 ნაღვარევი (სათიბი)

მეჭყერთა

კატრები (სათესი)
 წყავნარი (ბუჩქნარი)
 ჯარინაპირი (ბუჩქნარი)
 საქორიქეთი (ბუჩქნარი)
 გვალტიალი (სათესი)
 წიფნარი (სათესი)
 წყაროპირა (სათიბი)
 საჯეხითავი (საძოვარი)
 წარნაქი (სათესი)

ხადაო

სადათვია (საძოვარი)
 ნაქერვლისერი (სათესი)
 ნაქერვალა (სათესი)
 ნაფლატი (საძოვარი)

ლაკლაკეთი

კალვათი

მერე (სათესი)
 გომიკარი (ვენახი)
 ლომთაწყარო (სათიბი)
 კიქეთი (სათესი)
 კილთაშვა (საძოვარი)

ხითარატლი

კეხივრია (სათესი)
 ბერკატლი (სათესი)

ლელეთი (სათესი)
 წყალთაშვა (სათესი)
 კაპანათი (სათესი)
 საბულთვე (სათესი)
 სოკოვრა (სათესი)

ოკისი

სასკეთი (სათესი)
 ნაჯავახურევი (სათესი)
 ოკისიბოლო (საძოვარი)
 ბოგილი (საძოვარი)
 გონთი (სათესი)
 საქორიქყე (სათიბი)
 სეჯილი (საძოვარი)
 ინდვეთი (საძოვარი)
 სამფხლია (საძოვარი)
 სათივრია (საძოვარი)
 საჯილიახო (საძოვარი)
 რუთავი (სათიბი)

წყარვათი

ჰოჭნარი (სათიბი)
 დიდრუთავი (სათიბი)
 წიფნარი (სათიბი)
 ნახიზნევი (საძოვარი)
 ჰახატები (სათიბი)
 დევთაბაგა (საძოვარი)
 ლორღე (საძოვარი)
 თხილვანა (საძოვარი)
 საყუერია (საძოვარი)
 სამარწყვია (საძოვარი)

ხევეთავი

ნატბოჭრი (საძოვარი)
 საწუმპარა (სათესი)
 საფიცრია (საძოვარი)
 სალელე (საძოვარი)
 ნაქერვალი (სათიბი)
 ზლოკვათი (სათესი)
 ნოსპარი (სათესი)
 ხევი (სათესი)
 ბერძენატლი (სათესი)

საზოგადოებრივი**კონცხეთი**

დედეთი (სათესი)
 დუბე (სათესი)
 ჩახათატი (სათესი)
 ქურთებიბახჩა (სათესი)
 ბირგველა (სათესი)

ქვაბთა

მიწრომელა (სათიბი)
 ქურთიხარი (საძოვარი)
 ქედრუნა (ვენახი)
 ტალავარი (სათესი)
 ნამწვარევი (საძოვარი)
 ნათაკრევი (სათესი)
 ქალივაკე (სათესი)

კვირიატი

ოხორთი (ვენახი)
 გველეთი (სათესი)
 ნაბასტაძირი (სათიბი)
 კეხიტრი (სათესი)
 ნადარბაზნევი (საძოვარი)
 ქოხკისერი (საძოვარი)

ველი

ბალთაყანა (სათესი)
 გვერდიბოლო (სათესი)
 კერკეტვანა (სათესი)
 ნარვალი (სათესი)
 ოქოფო (სათესი)
 ნაძენარი (სათესი)

მომზადებული**წიფორი**

გაბოსტანური (სათიბი)
 ჩხერი (სათიბი)
 ოქვიარაძირი (საძოვარი)
 სულატი (სათესი)
 ურდვილი (საძოვარი)
 სოვნილე (სათიბი)
 ქალიხევი (სათიბი)
 ნაქოფინევი (სათიბი)

ნალომეარი (საძოვარი)
 ქელო (სათიბი)
 ნახიზნევი (სათიბი)

ნატბოური

გეგვა (სათესი)
 შორშე (სათესი)

ნიშეთი

უყვი (სათესი)
 ფარცახი (საძოვარი)
 აბანო (სათესი)
 წყაროთვალი (სათესი)
 თომფოშავრი (სათესი)
 ვენახი (სათესი)

ვაბლანა**საქორია**

ტყედიდი (სათიბი, სათესი)
 გვერდი (ბუჩქნარი)
 ნაფეტვარი (ბუჩქნარი)
 ცაცხენარები (ბუჩქნარი, სათიბი)
 კაპარია (სათიბი)

შოტივრი

საბაყე (სათიბი)
 ხითარატილები (სათიბი, სათესი)
 წითლობი (სათიბი)
 წაბნარები (სათესი, ბუჩქნარი)
 ახუები (საძოვარი)
 საწოლათი (საძოვარი)
 თენნარი (ტყე)

კოლოტაური

გომპარები (სათესი, სათიბი)
 სასეენი (სათიბი, საძოვარი)
 ნახიზნევები (საძოვარი)
 მერისწვერი (ტყე)
 სატალახე (ტყე)
 ნაკაფი (ტყე)
 გაბოსტანურები (სათიბი, საძოვარი)
 ტბები (სათიბი, საძოვარი)
 ტიალები (საძოვარი)

გადასახედავი (ტყე)
 წინაელიძირი (ტყე)
 ჯვარი (მთასაძოვარი)
 გორასუანი (მთა)
 პაწაგორა (მთა)
 საყენდრია (მთა)
 ჭური (ტყე)
 ზორტნალი (ტყე)

სოფელი

ჰლავაკები (სათესი)
 ტყემლიძირი (სათესი)
 კაკლიძირი (ბუჩქნარი)
 ბარტაღლები (სათესი)
 კილდიბოლო (ბუჩქნარი)
 ნაციმციმელი (სათესი, ბუჩქნარი)
 უყვი (ბუჩქნარი, სათესი)

გ მ ზ ა ძ ე მ ბ ი

ვახტანგეთი

დუბე (სათიბი)
 სათიბელი (სათიბი)
 თონსამარეთი (სათიბი)
 კოკნარი (სათიბი)
 ნაკანაფვარი (სათესი)
 მესხატრი (სათესი)
 კურდანა (სათესი)
 ახუები (სათესი)

ქვედახოფელი

ჩვატივრები (სათესი)
 ნასელლები (სათესი, სათიბი)
 გოჩიტურები (სათესი)
 ქვაბიკრები (სათესი)
 სამარჩვია (სათიბი)
 ახოჰალა (სათიბი)
 ლელიანთები (სათესი)

შვაახოფელი

ახალშენები (სათესი)
 მახარავერდი (სათიბი)

ჰალიდარე (სათესი)
 რუსუკანი (სათესი)
 შვიდვაკები (სათიბი, სათესი)
 ნაფუძრები (სათესი)

მეხრამები

ჰანჰურები (სათესი)
 კვირიატლები (სათესი)
 მოდულები (სათესი)
 როშაფათი (სათესი)
 კორდიტყე (საძოვარი)
 შუასერები (სათიბი)
 საწვეთიქედი (სათესი)
 თავკალვა (სათესი)
 ოკისარი (სათიბი, სათესი)
 ჩანჩხერა (სათიბი)
 საყოფრამები (სათიბი)
 თელვანა (სათესი)
 ვერჯნიწყალი (საძოვარი)
 ნაქარვლები (სათიბი)
 წიფლითავი (სათიბი)
 უკანატბა (სათიბი)
 მეთერისამები (საძოვარი)
 საბადური (საძოვარი)
 კაჟიანი (საძოვარი)
 ნაომვარი (საძოვარი)

ზეკარა

ბოგილო (სათესი)
 სამარწყვია (სათესი)
 აბანოდლე (სათიბი)
 ზეკართავი (სათიბი, ტყე)
 ახო (სათიბი)
 სარანწყუნა (ტყე)
 აბანოყელი (ტყე)
 სარჩვია (ტყე)
 კორხოლი (ტყე)
 დიდვაკე (ტყე)
 გამოსახედავი (ტყე)
 კაჩაბათი (ტყე)

წამენარი (ტყე)
 ოკიაყელი (მთა)

ტ ბ ე თ ი

კურკეთი

ნამწვარევი (სათესი, საძოვარი)
 ლორღე (ბუჩქნარი)
 უზანღელე (ბუჩქნარი)
 წინსაყარი (ბუჩქნარი)
 მოყორვილა (სათესი)
 ზვარე (სათესი)
 ნაჭვევი (სათესი)
 ვაკენახევი (ბუჩქნარი)
 ძველახო (ბუჩქნარი)
 ტბათი (საძოვარი)
 ტრინკასერი (სათიბი)
 ბლენეთკილდე (ბუჩქნარი)
 საცურავი (სათიბი)
 ნაფეტვარა (საძოვარი)
 ნაქერვალა (საძოვარი)
 ნაშხამვარა (საძოვარი)
 კიბიათხევი (საძოვარი)
 სასვინტრია (საძოვარი)

დავითაძეები

ნასერვალი (ბუჩქნარი)
 ქვისასროლია (ბუჩქნარი)
 თხიფეხა (ბუჩქნარი)
 ხაბაშტი (სათესი)
 ჩხიკვეთი (ბუჩქნარი)
 ხერხენთა (სათესი)
 ხუძიარი (ტყე, სათიბი)
 შინდორიბოლო (სათესი)
 შრაგა (სათესი)
 გრძელაჲ (სათესი)
 ბოგშეაძირი (სათესი)
 სათივრეთი (სათესი)
 ნაფუძრები (სათესი)

გოჩიტეთი

ფარცხვანა (სათესი)
 ვადაღმითი (სათესი)
 წლიპვანა (სათესი)
 გონქეთი (სათიბი, საძოვარი)
 გუდნისერი (საძოვარი)
 მერე (სათიბი)
 გუდნა (სათიბი)
 ძაერისერი (სათესი)
 მოყორვილა (სათიბი)
 კოკნარი (სათიბი)
 საწაბლო (სათიბი)
 ახოჭალა (სათიბი)
 კუთრი (ბუჩქნარი)
 სათოვლია (სათიბი)

პატარეთი

მესხატრი (საძოვარი)
 კურდანა (სათესი)
 სათიხე (სათესი)
 სავარდებო (სათესი)
 ნასახლევი (სათესი)
 კავრები (სათესი)
 სასოკვე (სათესი)
 სასვინტრია (სათიბი, საძოვარი)
 ნაპურვალი (საძოვარი)
 ნაბელღავი (საძოვარი)
 სოჭიძირი (საძოვარი)

ლომსიანეთი

ქვაჯამა (ტყე)
 მომწვარე (ტყე)
 სატალახე (საძოვარი)
 შავწყალა (საძოვარი)
 გომანი (საძოვარი)
 ძათალი (საძოვარი)
 ჩოჩოლატრი (სათესი)
 არყიძირი (ტყე)
 ნასერვანა (საძოვარი)

ღვანის სასოფლო საბჭო
ჯაბნიძეები
ვერხვანა

გადაღმითი (ბუჩქნარი)
 სინორიღელე (ღელე)
 რიკიხეთი (სათესი, ბუჩქნარი)
 ყორნალა (სათესი)
 მერე (სათესი)
 ქუნცხიჭალა (სათიბი)
 გძელა (სათესი)
 შავგომანატრი (ბუჩქნარი)
 გომანატრი (სათესი, ვენახი)

ქვედასოფელი

სასვენი (სათესი)
 სამძიარი (ბუჩქნარი)
 უყვი (ბუჩქნარი)
 მესხატრი (სათესი)
 ფინხა (სათიბი)
 ნიგზნარა (ბალი)
 თავშატრი (სათესი)
 ბოგილი (ბალი)
 ფოხვერები (ბალი)
 გორახევიღელე (ღელე)
 ნაჩარხევი (სათიბი)
 მოსაქციელი (ბუჩქნარი)
 ზვინატრი (სათესი)
 ბახჩა (სათესი)
 ხრამი (სათესი)
 კუკუნახევი (ბუჩქნარი)

გორა

ნაორმალი (სათიბი)
 ნაოსპარი (ბუჩქნარი)
 ნაჯავახურევი (ბუჩქნარი)
 სამელიასერი (სათესი)
 ვერხვანითავი (ბუჩქნარი)
 ნაუახტევი (ბუჩქნარი)
 ნანწვარევი (სათესი)
 სხლეზიღებე (საძოვარი)
 წისქვილიკარი (სათესი)
 საყაურია (სათესი)

საწუმპარა (სათესი, საძოვარი)
 თენნარა (სათიბი)

ქაშვეთი¹

ზედრო (სათესი)
 ბერინასახლევი (სათესი)
 კორძატლი (სათესი)
 ფოცხვერატი (სათესი)
 გეჯევი (ბუჩქნარი)
 კომაკეთისერი² (საძოვარი)
 გულახმედყანა (სათესი)
 ქაჩალა (სათესი)
 მოხვეილა (საძოვარი)
 კარჩხალი (საძოვარი)
 ნაყანიქეთი (საძოვარი)
 დიდვაკე (საძოვარი)
 სოკონი (საძოვარი)
 სუფიარი (საძოვარი)
 ნასახლევი (სათიბი)
 საცხვირი (სათიბი)
 თავიანი (სათიბი)
 ნათხლები (სათიბი)
 ჩანდებული (ბუჩქნარი)
 ნაფეტვრები (საძოვარი)
 კიშკარი (სათესი)
 ნაქუხვარები (ტყე)
 ღურღუმელა (ბუჩქნარი)
 ნახიზნევი (ტყე)
 ვაკექალა (სათიბი)
 წიფლიძირი (სათიბი)
 გვერდქალა (სათიბი)
 ჩიდილქალა (სათიბი)
 ნაბოსტნები (სათიბი)
 საწვერო (სათიბი)
 ნაქერვალი (სათიბი)
 ნაშხამარა (სათესი)
 ნაჭარვალა (საძოვარი)
 ყიშლა (ტყე)
 ხარმათალი (ტყე)
 მომწვარი (საძოვარი, ტყე)

აეზანქვეში (საძოვარი, ტყე)
ჭირეჯლიყაია (ტყე)

მთანაცარა

ცხრამუხლაღელე (ღელე)
დათვანაღჯენა (მთა)
მათალი (საძოვარი)
ჩიტიწყარო (საძოვარი)
კილდიკარა (საძოვარი)
ლობილა (საძოვარი)
ტბა (საძოვარი)
ლორღე (საძოვარი)
გობა (საძოვარი)
არსიანიფერდი (საძოვარი)
კინკიჭალა (საძოვარი)
სასადილოსური (საძოვარი)
საბანისური (საძოვარი)
საყორნია (ტყე, საძოვარი)
ჭალა (საძოვარი)

ძიძინიძაფი

ქვედააზოფელი

ფორჩხითისერი (საძოვარი)
თიკანაღელე (ღელე)
ლორღნალი (სათიბი)
შტვირი (ტყე)
ბელელთა (სათესი)
სახათი (ღელე)
გორგიტლი (ვენახი, სათესი)
ხიდიწყვერა (სათესი)
სომეხინაკლავი (ტყე)
ვენახი (ვენახი)
სარეკი (ტყე)
ქორთა (სათიბი, სათესი)
ლერწიღელე
ნიგუნარი (სათიბი, სათესი)
ნანატრი (სათესი)
კილდიკარა (სათესი)
წითენალეები (სათესი)
ვაკისპირი (სათესი)
მარცინალი (სათესი)
თავენახი (ვენახი, სათესი)
მერე (სათესი)

ტყემალეები (სათესი)
ორპირები (საძოვარი)
ნახვევი (საძოვარი)
ბოგილი (საძოვარი)
საჯვარებო (სათიბი, სათესი)
სავგულე (ტყე)
ჩანჭქრითავი (ტყე)
ზორტიხიდი (ტყე)
საბუხრიასერი (ტყე)
წმინდისერიღელე (მდინარე)
წიფნარი (ტყე)
თეთრშაკი (მთა)
წყაროფერდი (მთა)
დიდიმერე (მთა)
ჯინიკილღე (მთა)
ცხრამუხლაღელე (ღელე)
კაჟიანი (საძოვარი)
გორაკილღე (საძოვარი)

ეიბანთები

ნაბოლოკეპართები (ტყე)
ყორნალა (ბუჩქნარი)
სასენთი (სათესი)
ღვაზლათები (სათიბი)
დათვიფოქეი (ტყე)
კილდიძირი (ტყე)
მომწვრიავაზანი (საძოვარი)
ნაქარვალა (სათესი)
ნატბევი (სათიბი)
კვინტა (ტყე)

კორძაჟლი

დრო (საძოვარი)
ხირხანი (საძოვარი)
ბოლოკილათები (სათესი)
ნამასკელევი (ბუჩქნარი)
დიღვაკაეები (საძოვარი)
ნაშხამეარა (ტყე)
ნაფეტვარა (სათესი)

დ ლ ვ ა ნ ი²

ბ ა რ ი

ხლუნთები (საძოვარი, სათესი)
 დარეკვეში (სათიბი, სათესი)
 მერე (სათიბი)
 კილდიბოლო (სათიბი)
 უორენალი (სათიბი, სათესი)
 ღანძილა (სათიბი)
 ლაზიახო (ვენახი)
 ყოჯათი (სათიბი)

სოფელი

ჯვარები (სათესი, სათიბი)
 კატრები (სათიბი, სათესი)
 შავაკალო (სათესი)
 სათიხე (სათესი, სათიბი)
 წყართი (სათესი, სათიბი)
 გვერდიჭალა (სათიბი)
 წვითახევი (სათიბი)
 ტბა (სათიბი)
 საყდარი (ნასაყდრი)
 გორტული (სათესი)
 კილდითავი (სათესი)
 გასავალჭალა (სათესი)
 გუნატრები (სათესი)
 საფუტკრეთი (სათესი)
 გვერდაბოლო (სათესი)
 ლორღნალი (საძოვარი)
 ევბაყანა (საძოვარი)
 ლეფხიატრი (სათესი)

განყოფთა

წყალთიბილა (საძოვარი)
 ქონდრიცილდითავი (საძოვარი)
 სოლიხევილელე (ლელე)
 ელეები (სათესი)
 ღმაჭალა (სათესი, სათიბი)
 ბაკათი (საძოვარი)
 ქათამყანა (საძოვარი, სათესი)
 შულავერიბოლო (საძოვარი)

ვ ა კ ი

ქვედაიასალი (ტყე)
 ვაკითავი (სათესი)
 ნაგონგვარი (სათესი)
 თენარა (საძოვარი)
 კილვანა (სათესი)
 მაჩვავე (სათესი)

მიწროთი

ლოდღიბი (საძოვარი)
 ახუები (საძოვარი)
 სოკინარილელე (ლელე)
 რანჩხილელე (ლელე)
 შულავერივაკე (საძოვარი)
 აღმართითავი (საძოვარი)
 ცაცხვნარი (საძოვარი)
 ბარღნალი (საძოვარი)
 დაკლაკნილიწყალი (საძოვარი)
 ტელეები (ბუჩქნარი)
 ჩარხილელე (ლელე)
 ჩანჩქერთავი (საძოვარი)
 ქოხები (საძოვარი)
 ლეკნარი (სათესი, საძოვარი)
 საყავრია (სათიბი)
 ბოლოჭალა (სათიბი)
 ბელტული (სათესი)
 საჯვარებო (სათესი)
 იასალითავი (სათიბი)
 ტბათი (სათესი, სათიბი)
 ღვრიანთელა (სათესი, სათიბი)
 წყავნარა (სათესი)

მერიელი

მერიელიბოლო (საძოვარი)
 ნალობიევი (საძოვარი)
 ფურნები (საძოვარი, სათესი)
 ბალატრი (სათესი, საძოვარი)
 პაწაფასალი (საძოვარი)
 ბიბაქეთი (საძოვარი)
 სულაყმატრი (სათესი, საძოვარი)
 გობები (სათესი)
 იმნადგმევი (სათესი)

უნეუნელა (სათიბი, სათესი)
 ნამწვარევი (სათიბი)
 ზოკელათი (სათიბი)
 დუბეჭური (სათიბი)
 უღელტეხილი სათიბი)

ლოგანაური

ბალაჭრი

სარიაყანა (საძოვარი)
 ნახვარი (სათესი)
 ნიგზნარი (სათესი)
 ვაშლები (სათესი)
 ტლაპოები (სათესი)

სოფელი

მენახები (ვენახი, სათესი)
 ნაფლატი (სათესი)
 ნაწიცივილავა (სათიბი)
 ნადიკვარი (სათესი)
 სამზიარი (სათესი)
 ნაფოძრები (სათესი)
 სასელაძირი (სათესი)
 გვერდი (სათესი)
 ლონგლაჭრი (საძოვარი, სათესი)
 ბუჭე (სათესი)
 ფერდი (საძოვარი)
 წყარო (საძოვარი)

ნაკალვევი

ქალითავი (სათესი)
 რუთავი (სათიბი)
 ქალიკიდურები (სათიბი)
 გაპაწყული (სათიბი, სათესი)
 ნაშხამვარი (სათესი)
 ოთხზიარი (სათესი)
 დმალე (ღელე)
 უღენარა (სათესი)
 ტბათი (სათესი)
 თენარა (სათესი)
 გვალქალა (სათესი)
 ვაკეჭალა (სათესი)
 საკორწიალა (სათიბი)
 წყაროთავი (ტყე)

წყარვები

ნაქიარი (სათიბი)
 ზორტნალი (სათესი)
 ნასეველები (საძოვარი)
 ნაციხვარი (საძოვარი)
 კილდიბოლო (საძოვარი)

ხეცივრი

დოლაბი (სათიბი)
 ბარიღლე (ღელე)
 ბარი (სათესი)
 ნარიმერე (საძოვარი)
 მუხნარი (საძოვარი)

სოფელი

ნაკანაფვარი (საძოვარი)
 დუბე (სათესი)
 ნაოდვარი (სათესი)
 დღენიგზა (საძოვარი)

შიშნიაჭრი

დარეკვეშა (საძოვარი)
 ბლიძირი (სათესი)
 ნანალიევი (საძოვარი)
 წყაროთვალი (საძოვარი)
 კიგოკისერი (სათესი)
 თელნარა (სათესი)
 გვალქალა (სათესი)
 ლორიტბა (სათესი)
 ნაქიკრისერი (საძოვარი)
 წიფნარი (სათიბი)
 წვერები (სათესი)
 ბლიძირიზედა (სათესი)
 უღელტეხილი (სათიბი)
 ლეშხივაკე (სათესი)
 თელები (სათიბი)

კვიზიძეები

კობალთა

ჩუტალე (ღელე)
 ნარიმერეები (სათესი)
 ნაჭევრი (სათესი)
 გვალქალა (სათესი)

კოტრიათლი (სათიბი)
 თელეები (სათიბი)
 უკანახო (სათესი)

სოფელი

თავკალო (სათესი)
 ქაჯათი (სათესი)
 ქაფილეთები (სათესი)
 რუსერი (სათიბი)
 ღმაღელე (ღელე)
 ოქივარავაჟე (სათიბი)
 წიფნარივაჟე (სათიბი)
 საქიკრიდუბე (სათიბი)

ნადიკვარი (სათესი)
 ზიარიქალაგები (სათიბი)

გაბრელაჭრი

მოდულაგები (სათიბი)
 მიღმაყანა (სათესი)
 ყიშლები (საძოვარი)
 დათვიფოლო (საძოვარი)
 ნათოხრები (საძოვარი)
 საყდარი (საძოვარი)
 არყნალი (საძოვარი)
 ლეკები (საძოვარი)
 ონაგირა (საძოვარი)

ოლადაუხის სასოფლო საგზო

ქ ა რ ა ვ მ ბ ი

ღოლაბი

ხიდითავი (საძოვარი)
 ჩანჩხითავი (ტყე)
 ლოდნარი (საძოვარი)
 ჩხინდითავი (საძოვარი)

ხეფუტკარი

ნატბევი (სათესი)
 კილდიბოლო (სათესი)
 წაბლიძირი (სათესი)
 სამელე (ტყე)

მოდული

ბარახტიახო (სათესი)
 ნალომვარი (საძოვარი)
 მოსაქციელი (ტყე)
 საყანე (სათესი, ტყე)
 ბოგილი (ტყე)
 ფხავსიანი (ტყე)
 ბარდნალი (ტყე)
 ცხემნარიკილდითავი (სათესი)
 მოდულითავი (სათესი)

აქეთა კარაპეტი

დიდვაჟე (საძოვარი)
 დაგაზული (სათესი)
 მომწიკიდლური (სათესი)

ყიშლები (სათესი)
 კილდიკოკლორია (საძოვარი)

იქითა კარაპეტი

ხოზნები (სათესი)
 წყაროთვალნი (სათიბი)
 ახუები (სათესი)
 საწუმპარა (საძოვარი)
 გაღმითები (სათიბი)
 სამჭოკა (საძოვარი)
 ნაჭერალი (ტყე)
 დათვიფელო (სათესი)
 კაკლიძირი (სათესი)
 დათვიღელეწვერი (საძოვარი)

მაყყვალთა

სამწიარი

ღუბეჭალა (საძოვარი)
 პანტიძირი (სათესი)
 ნასახლევი (სათიბი)
 ქვედამსამძირი (სათესი)
 გვერდიღელე (ღელე)

წემოჭრები

ტბა (ტბა)
 ორპირი (სათიბი)
 ლეკნარა (საძოვარი)

ნათიბი (საძოვარი)
ნაგუთი (სათესი, საძოვარი)

შუა უბანი

დაგაზული (სათესი)
ყიშლები (სათიბი)
ტბისერი (სათიბი)
შუაქუშინარი (სათიბი)
სათხიასერი (სათიბი)
ნაყორავი (ტყე)

მაკარაშვილები

კენჭინარი (საძოვარი)
მუხაგები (საძოვარი)
უკანახო (სათესი)
ბარდნალი (სათესი)
პანტაგები (სათესი)
ნაყორავი (საძოვარი)
არაკეთი (ბალი)
პაპახო (სათესი)
საბიძალა (სათიბი)
წიფლები (სათესი)
სამელე (ტყე)

ბაზიარაშვილები

ოთხზიარი (სათესი)
პანტიძირი (სათესი)
ენკენვაძირი (სათესი)
წყაროთვალის (სათესი)
წიფნარი (სათესი)

ემინასანები

ქარისაქროლი (სათესი)
ახოთხევი (სათესი)
წიფლები (სათესი)
კაკლები (სათესი)
გვერდახო (საძოვარი)
ბაო (საძოვარი, სათესი)
კოხისერი (სათესი)
წისქვილებილელე (ღელე)

მაწყვალთისმთა

კილდიბოლო (საძოვარი)
ზედაანაქერალი (საძოვარი)
ქალებიტყე (საძოვარი, ტყე)
ლამაზმერე (საძოვარი)
კარტნალი (საძოვარი)
მათალი (საძოვარი)
ონაგირასერი (საძოვარი)
სამარილე (საძოვარი)
ნამეთერისერი (საძოვარი)
ქურთინაომარი (საძოვარი)

ოლადაური

სინდაური

ფლატითავი (სათესი)
ნაკანაფვარი (ბუჩქნარი)
ნალობიევი (სათესი)
დათვატრი (სათესი)
სავალური (სათესი)

ქარცივაძეები

ვაკიათი (სათესი)
გაბრელავი (სათესი)
გაგადია (სათესი, საძოვარი)
ხითიატრი (სათესი)
ჩიხური (სათესი)
ლარი (სათესი)
მოდრატლი (სათესი)
გძელყანა (სათესი)
გორგოშატლი (სათესი)
ახუები (საძოვარი)
კარიტყე (სათესი, საძოვარი)
ღმაღელე (ხმელიღელე)

ალიქოშვილები

კობრიზულები (სათესი)
ნაჩაშურები (სათესი)
ბზიკარქალა (საძოვარი)
ვერხვანალა (საძოვარი, ბუჩქნარი)

ზედაუბანი

ბახჩაგები (ბალი)
ღელეობსტანი (სათესი)

დიდქვა (სათესი)
 ხარისაწოლი (სათესი)
 სოკინარა (სათიბი)
 საჩქელი (სათიბი)
 ნახოზნარი (სათესი)
 ინწყირეთი (სათიბი)
 ნახორავი (სათიბი)
 საყავრია (სათიბი)
 ნაწწვაი (სათიბი)
 ყიშლები (სათიბი)
 დაგაზულები (სათესი)

თამარკულა

ნადიკვარა (სათესი)
 წანწალაქი (სათესი)
 დუბეკულა (სათიბი)
 კველატონი (სათიბი)
 ხოზნები (სათესი)
 სამელო (სათიბი)
 ფლატითავი (სათიბი)
 ნაქერვალი (სათიბი)
 ტბა (სათიბი)
 მოზრითი (სათესი, სათიბი)
 ნაბოლოკვარი (სათიბი)
 ასავალი (სათიბი)
 ავაზნიპირი (სათიბი)
 ნასახლევი (სათიბი)
 ქუშინარი (სათიბი)
 ტბა (ტბა)
 კორტოხი (სათიბი)
 ნაქუხვარა (საძოვარი)
 უძიროტბიბოლო (მთა)

ჯუშუშაუარი

გამანათლევი

ნახალხმევი (საძოვარი)
 ნაქუხვარი (ვენახი)
 ნიგზნარა (სათესი)
 ცხემნარა (საძოვარი)

ჭუმუშაჭური

გელიხევი (სათესი)
 კობრანა (სათესი)

ნათუძრები (სათესი)
 ვენახი (სათესი)
 ფლატე სათესი)
 დაბლაქალა (სათიბი, სათესი)
 ამუშაჭური (სათესი)
 მოსაქცევი (სათესი)
 ნაქერვალი (სათიბი)
 ჭრელავი (სათესი)
 ნახევევი (საძოვარი, ბუჩქნარი)
 ნათეტვარი (საძოვარი, ტყე)
 ახოთხევი (სათესი)
 საწუმბარა (სათესი, სათიბი)

პაკოშვილები

პაკოშვილები

გაბრელავი (სათიბი)
 ვაშლები (სათიბი)
 წისქვილბანა (სათესი)
 საჯინქლია (სათესი)
 ყორითავი (სათიბი)
 ხიდითავი (სათესი)
 წიახტები (სათესი)
 ნაოსპრები (სათესი)
 ნატბევი (სათესი)
 საფლოგადამითი (სათესი)
 მოდული (ვენახი)
 წყალამპარა (სათიბი)
 ბახჩაგები (საძოვარი)

გორი

წიფნარი (სათესი)
 დიდვენახევი (სათესი)
 დუბე (სათესი)
 ასავალი (სათესი)
 გორგოშაჭლი (სათესი)
 სხალთიპირი (სათესი)
 ღორინათხარი (სათესი)
 კატნარიბოლო (სათესი)
 ყიშლები (სათესი)
 ნაკალევი (სათესი)
 კოსოლი (სათესი)
 გედუგი (სათესი)
 ახალშენი (სათესი)

ლურლუთი (სათიბი)
ცხენისაძეარი (სათესი)
კაკუტაჯალო (სათესი)
წუმპო (ტყე)

მანალაძიძე

ფეთაჭრი

კორტოხი (სათიბი)
ავაზნიპირი (სათიბი)
ქუშინარი (სათიბი)
ნაბოლოცვარი (სათიბი)
სამელო (სათიბი)
ვაკეჭალა (სათიბი)
სამზიარი (სათესი)
ნათუძრები (სათესი)

ახალატყე

ყურთისონი (სათესი)
კვიტამერე (სათესი)
ნაგომვარა (სათესი)
ბეშურითავე (სათესი)
ბეშური (სათესი)

ხუცური (სათესი)
თხილაძირი (სათესი)
კოდიწყარო (სათიბი)
მანბარატლები (სათიბი, სათესი)
ნაქელირუ² (სათიბი)
უსტიყუა (სათიბი)
ქენავნარა (სათიბი)
პანტნარები (სათიბი)
ლუბგები (სათესი)
თიკანატრი (სათესი)

რაბათი

ზუვალეთი (სათესი)
ნიგუნარი (სათიბი)
ნაბოსტნი (სათესი)
ვაკეები (სათესი)
ხიდითავე (სათესი)
ნასერვლები (სათესი)
ისმელიამერე (სათესი)
კობალთიხევი (სათესი)
მთიწყალი (სათესი)
შუაგორა (სათესი)

უზნის სასოფლო საგზო

ერდვათი

ქალიბროლო (სათესი)
წყაროპირი (სათესი)
ჩოქაქი (სათესი)
ქალა (სათესი)
ნაკალოდეღე (დეღე)
გალმაჭალა (სათიბი, სათესი)
ჩიხათი (სათესი)
ნათუძრები (სათესი)
ბარაქაძირები (სათესი)
შადრევანი (ბუჩქნარი)

კობალთა

ნასიმინდვარი (სათესი, სათიბი)
დაბლაჭალა (სათესი)
ატკენჩილი (სათესი)
გვერდი (სათესი)
სერი (სათესი)
წისკვილიხევი (სათესი)

გაღალმაჭალა (სათესი)
ჯირკნალა (სათესი)
კვირთავე (სათესი)
ნამყნარები (სათესი)
დაბლანათუძარი (სათესი)
ნასახლევი (სათესი)
ნათუძრები (სათესი)
ბოგილი (სათესი)
ფეზდავაკე (სათიბი)
ყიშლები (სათესი, სათიბი)
ხმელყანა (სათესი)
დიდახო (საძოვარი)
ლუბგები (საძოვარი)
ნაშოვარი (ტყე)
პაწახო (სათესი)
სასვინტრია (ბუჩქნარი)
მელიბუდე (საძოვარი)
საქათმიასერი (ბუჩქნარი)
გაზელურები (ბუჩქნარი)

ნიკორახედიცა (სათიბი)
 წყარო (სათესი)
 წვერები (სათესი)
 წვერებისერი (სათიბი)
 კორხები (საძოვარი)
 ნაშოვრიფერდი (საძოვარი)
 ველათი (საძოვარი)
 ამოსავალი (ტყე)
 გძელქალა (სათესი)
 საულლია (სათიბი)
 ქარხნები (სათიბი)
 ხმელხაგები (სათიბი)
 წუმპო (სათიბი)
 ჩარხები (სათიბი)
 საბძელათი (სათესი)
 ქვედაახო (სათიბი)
 ჩაპუქნილი (საძოვარი)
 საწარნაქე (საძოვარი)
 ნახიზნარი (სათიბი)
 თოფალაწილი (სათიბი)
 ღინჯვეთი (საძოვარი)

ქუთათრი

ნალომარისერი (საძოვარი)
 ნაფუძრები (სათესი)
 ბერიყანა (სათესი)
 კატრები (სათესი)
 შარა (სათიბი)
 კილდიქვაბი (სათიბი)
 შუადუბე (საძოვარი)
 ტბათი (საძოვარი, სათიბი)
 წუმპო (სათიბი)
 ნახრაკი (სათიბი)
 ეწნარიღელე (ღელე)
 იქითადუბე (სათესი)
 საბძელათივაცე (სათესი, საძოვარი)

ახიატრი

გძელიყანა (სათესი)
 წუმპო (სათიბი)
 ახეაცე (სათიბი)
 ზერანათი (სათიბი)
 შავკილდიძირი (სათიბი)
 უზნებიღელე (სათიბი)

პანტაგები (სათიბი)
 ნახრაკი (სათიბი)
 დარდოღელე (ღელე)
 ნაეაზნევი (სათიბი)
 ხარმათალი (სათიბი)

იაკობაჭრი

ფონაგები (სათესი)
 ნაფუძარი (სათესი)
 ბახჩა (სათესი)
 ლელეყანა (სათესი)
 ახუები (სათესი)
 ნაბახტევი (სათესი)
 დარიქალა (სათესი)
 იათური (სათესი)
 ახიავრდარი (სათესი)
 ნაწისქვილეგი (სათესი)
 კილდითავი (სათესი)
 გასაყარი (სათესი)
 ყორნალა (სათესი)
 ბირკნალა (სათესი)
 ტბათი (სათიბი)
 ყიშლეგივაცე (სათესი)
 დიდევაცე (სათესი)
 ნახორავი (სათესი)
 დიდფერდი (ტყე)

ახალშენი

მერე (სათესი, სათიბი)
 ბოლული (სათიბი, სათესი)
 გელათი (სათიბი)
 სერიყანა (სათიბი)
 დამაჯი (საძოვარი)

ვაქე

ვანი (სათესი)
 გვერდვანი (სათესი)
 აზრათი (სათესი)
 კურდღლისერი (სათესი)
 აბანოხევი (სათიბი)
 საქერებიძირი (სათესი)
 დუბიქალა (სათესი)
 ახოქალა (სათესი)
 ოლოღიბუღე (სათესი)

დეფანური (სათესი)
ვაკითავი (სათიბი)
ნახიზნები (სათიბი)
ყიშლები (სათესი)
ხმელხაგები (სათესი)
სამფხლე (სათესი)

შ უ ბ ა ნ ი

ვაშლათა (სათესი)
მარკოზულა (სათესი)
აფხაზურო (სათესი)
გეჭეგი (სათესი)
ნასხიდი (სათესი)
განგური (სათესი)
კანჭახი (სათესი)
ნასელავი (სათესი)
თევზვარიღელე (ღელე)
თეთრმიწიღელე (ღელე)
დეეთაბაგა (სათესი)
აბანოტიალი (სათესი)
პანტნარი (სათიბი)
ლოდნარი (სათესი, სათიბი)
სახვათტიალი (სათესი, სათიბი)
ნატბევი (სათიბი)
ნახაე (სათიბი)

ბოგაშეთი

გამოღმა ტომაშეთი

სამოთქაეთი (სათესი)
დიდყანები (სათესი, სათიბი)
ბახჩაგები (სათესი)
წყაროთავი (სათესი)
ხეფუტკარი (სათესი)
პაწაყანა (სათესი)
ფაფარაკილდე (სათესი)
სხვირათქოფი (სათიბი)
ტიბეღელე (ღელე)
კარდინიღუბე (სათესი)
ნაპურვალეები (სათესი)
ყორეთოკე (სათესი)
დათვიღელე (ღელე)
აბანოღელე (ღელე)
აბანოფერდი (სათიბი)

საკორწილა (სათიბი)
ტბა (ტბა)
სანალიღელე (ღელე)
ბლიბახჩა (სათიბი, სათესი)
მანულუნისერი (სათიბი)
ნახრაკი (სათიბი)
გვალჭალები (სათიბი)
სარიჩაირი (სათიბი)
კანჭახი (საძოვარი)
ფელო (სათიბი)

გაღმა ტომაშეთი

ლებისაკარა (სათესი)
ლებისაკრიღუბე (ტყე)
ბტყელკილდიქვეში (სათესი)
ბოგილო (სათესი)
კოხი (საძოვარი)
თერძული (სათესი)
თარო (სათესი)
დიდყანები (სათესი)
გორგიმელეთი (სათესი)
პაწაქალიგვერდი (სათესი)
ღელექალა (სათესი)
პაწაქალა (სათესი)
ნაგუთი (სათესი)
საწუმპი (სათესი)
ზეთიწყარო (სათესი)
ქვედამაყვლეთი (სათესი)
ზედამაყვლეთი (სათესი)
დიღუბე (ტყე)
სარახუნასერი (ტყე)
საპონავვერდი (ტყე)
თერნალითავი (სათესი)
თერნალი (სათესი)
ხეიშირა (ტყე)
ხართავი (საძოვარი)
ნაბოგილვეი (საძოვარი)

წელათი

გაღმატყე (სათესი)
ყავალყანაგები (სათესი)
თელებიღელეგები (სათესი)
თელებიწვერი (საძოვარი)

სერი (სათესი)
 თაროყანა (სათესი)
 ლეღეყანა (სათესი)
 გვერდახუები (სათესი)
 ბოკვერახო (ბუჩქნარი)
 მერაგები (სათესი)
 ნამწვავი (ბუჩქნარი)
 ძველწელათი (სათესი)
 თოხატრი (ტყე)
 ეწრიაწვაკეები (საძოვარი)
 გზიპირები (სათიბი)
 ღმალღე (ღეღე)
 უკანიქალა (სათიბი)
 წყაროები (სათიბი)
 გობაქალა (სათიბი)
 პანტნარები (სათიბი)
 ნაქუხვარი (სათიბი)
 ნაელუები (სათიბი, ტყე)
 თენნარები (სათიბი)
 პაწაქალა (სათიბი)
 გუზლიეთი (სათიბი)
 ლელოვანი (ტყე)
 დემურყაფი² (ტყე)

ღარჩიმამები

ნეგვატრი

ცქიტატრი (სათესი)
 გაწიატრი (სათესი)
 ხევიპირი (სათესი)
 გოგიეთისერი (სათესი)
 ახალყანა (სათესი)
 ნალობიები (სათესი)
 ოქროკაცული (სათესი)
 საწობლია (სათესი)
 ეჩვათი (სათესი)
 გვერდა (სათესი)
 გძელყანაგები (სათესი)
 კონნარისერი (სათესი)
 აბუები (ბუჩქნარი)
 მელისორო (ბუჩქნარი)
 ანიატრი (სათესი)
 წუმპო (საძოვარი)

საყარატლო (ბუჩქნარი)
 ქისრები (სათიბი)
 კოკოლაკილდითავი (საძოვარი)
 კამარაა (ბუჩქნარი)
 ახოკილდიძირი (ბუჩქნარი)
 თაროები (ბუჩქნარი)

ნაშეები

კარავათი (სათესი)
 ქარხანა (სათესი)
 ლალანძი (სათესი)
 ლაშივაკე (სათესი)
 ქვაკიბე (სათესი)
 ნაყიშლები (სათესი)
 ნატბოტრა (სათესი)
 კალოები (ბუჩქნარი)
 ხმელხაგები (საძოვარი)
 შავკილდე (სათიბი)

ჯამიკარი

პაპირები (სათესი)
 ჩანჩხე (სათესი)
 თხმელნარები (სათესი)
 დუდიასნები (სათესი)
 ქედლიანთი (სათესი)

ს ე რ ი

ბაბლეთები (სათესი)
 ნავაზნები (სათესი)
 თელიძირი (საძოვარი)
 ოფოყანა (სათესი)
 ნაწისქვილევი (სათესი)

ყიშლები

ლეკნარები (სათესი)
 ნასახლები (სათესი)
 გონიეთი (სათესი)
 ნაგაზები (სათესი)
 დიდმინდორი (სათესი)
 საყავრაგები (სათესი)
 ძველთა (საძოვარი)
 შაჯეთნამშისერი (საძოვარი)

სამქცნავია (სათიბი)
მელისორო (სათიბი)
მალალთი³ (სათიბი)
კიდობანა (სათიბი)
ნახორავი (სათიბი)
ორკატარი (სათიბი)

ყალაბოინი

ნაკაფი (სათესი)
მალარა (ბუჩქნარი)
ყალაბოინი⁴ (ნაცხვარი)
კინიუკანა (ბუჩქნარი)
გოგლატრი (სათესი)
თემინდრიკასერი (ბუჩქნარი)
ძველიკირი (საძოვარი)

კირილე (ღელე)
ნიორა (საძოვარი)
ნახრაკი (ტყე)
ნისლათა (სათესი)
ქილისისერი⁵ (ტყე)
კვესატრიბოლო (სათესი, სათიბი)
კვესატრი (მთა)
კუნტიჯვალი⁶ (საძოვარი)
ჯვარიჭოქი (სათიბი)
ფაფარიკილდე (ტყე)
ულელტეხილი (საძოვარი)
ხარისაწოლი (საძოვარი)
ქისაჰალა (საძოვარი)
ვერხვანა (საძოვარი)

სხალთის სასოფლო საბაჟო¹

ნივაჯიული

ხოზნები

ცხრამუხლა (სათიბი)
კალთა (სათესი)
მიჯნური (საძოვარი)
ლომიკარი (სათესი)
სამზიარი (სათესი)
ყორნალი (ტყე)
ონაგირა (ტყე)
ნაჰალიხევი (ტყე)
ოლოტურები (ვენახი)
გუგრახევი (სათესი, სათიბი)
პედლური (სათიბი)

წ ი ა ხ ი

ბრაგები (სათესი)
ლორავაქე (სათესი)
საწყარო (სათესი)
წყარვანათი (სათიბი)
ნავაზნები (ტყე)
ბაგა (ტყე)
აგარაქეთი (საძოვარი)
აჯარკელა (ტყე)
ნენკლისევი (ტყე)
სხანდარა (საძოვარი)

ქუფთაღელე

ნაკორდალი (სათიბი)
უკანახევი (ტყე)
ქომოვრები (სათესი)
წყანიშური (ტყე)
ზეგარდა (სათესი)
წყაროთული (სათესი)
ნაწიციქვილევი (სათიბი)
დვანა (სათესი)
ნაბაღურევი (საძოვარი)
პოლოღელე (ღელე)
ჩანჩხერი (ტყე)
ნარვანი (ტყე)

ნ ე ნ ი ა

ქვედასოფელი

ოლმატრი (სათესი, საძოვარი)
თხილნარი (საძოვარი)
სათიხე (სათესი)
პოპოღელე (ღელე)
კორდიკილდითაევი (საძოვარი)
შუაგზა (საძოვარი)
ბოგიღელე (ღელე)

შუასოფელი

წყალიპირი (საძოვარი)
 საყანიძირი (საძოვარი, ტყე)
 ზიარიტყე (საძოვარი)
 ძალისსარჩობელა (სათიბი)
 ბალიბოლო (საძოვარი)
 ჯერმილელე (ლელე)
 კოსოლიასერი (საძოვარი)
 მინდრიგვერდი (საძოვარი)
 პაწამერე (სათესი)
 დიდიმერე (სათესი)
 საფიცრია (სათესი)
 ნაფოტიასერი (ტყე)
 ნაქუხვარები (საძოვარი)
 მორეილი (სათესი)
 ელვატრები (სათესი)
 საჩხრიალა (ჩანჩქერი)
 ონაგირასერი (საძოვარი, ტყე)
 საწვეთურაკილდიძირი (საძოვარი)
 საყარწითელა (საძოვარი, სათესი)
 ნაქურავა (სათესი)
 სანთელაკილდიძირი (საძოვარი)
 ნასელავი (საძოვარი)
 ჯამიკარი (საძოვარი)
 ბოსლიკარი (საძოვარი)
 სკლატიგზა (სათესი)
 გვალეთები (ვენახი)
 ბარაქაძირები (საძოვარი)

შამანატრი

ღართთავი (სათესი)
 ზედადაკე (სათესი)
 ქვედადაკე (სათესი)
 აგარა (საძოვარი)
 საცურავები (ტყე)

ნაკანაფევი

ლარები (სათესი)
 ნაადგომევი (სათესი)
 თენნარა (სათიბი)
 ტაბი (სათიბი)
 ავაზნიტაბი (საძოვარი)

ტიალტაბი (საძოვარი)
 ლეკები (საძოვარი)
 გადამისერი (საძოვარი)

დედეშვილები

ფინხიჯვარი (სათესი)
 კონხაპი (სათესი)
 საყავრია (სათესი)
 დათვაწყარო (სათესი)
 სათიბი (საძოვარი)

ფ უ რ ბ ი ო**ბარი**

ვაზნარიგვერდი (ვენახი)
 გზიქვეშაჲ (საძოვარი)
 ლილიაბანოყელი (საძოვარი)
 ნაფუძრები (სათესი)
 ახო (ვენახი, სათესი)
 რუთავი (სათესი)
 რუთავისერი (საძოვარი)
 სამენელი (სათიბი)
 ქანჭახი (ვენახი)
 ოშოშმანა (ვენახი)
 სხალთიმერე (საძოვარი)
 კინიხილი (საძოვარი)
 კაპნები (ბალი)
 წისქვილიმინდორი (საძოვარი)
 დოლაბი (საძოვარი)
 იაერიტყე (ბუჩქნარი)

მახალაშვილები

პანტიჭალა (სათიბი)
 ნასახლევი (სათიბი)
 ხუცური (საძოვარი)
 აკვანეთაბოლო (საძოვარი)
 თეთრიეთი (სათესი)
 ჯაყელურები (სათესი)
 სამანურები (სათესი)
 ტახატრა (სათესი)
 ბუქუნატრი (საძოვარი)
 ბოტიადირები (ბალი)

ხილადები

- ნაფუძრები (სათესი)
- ქეციმერა (ტყე)
- ფახანძველა (საძოვარი)
- ჯვარიყანა (სათესი)
- ნაქერალი (საძოვარი)

პაწაუსენაშვილები

- აბანოყელი (სათესი)
- ორპირი (საძოვარი)
- ხიდითავი (სათესი)
- სამენელიგვერდი (სათესი)

ელვატრები

- ხიდითავი (სათესი)
- ელვატრივაკე (ბალი)

ფორჩხითი

- ნაფეტვარი (ტყე)
- თერნალი (საძოვარი)
- ასალივაკე (საძოვარი)
- ფორჩხითისერი (სათესი)
- ოთხზიარი (სათესი)

მომწვარი

- ნაფოდრები (სათესი)
- აკვანაძ (საძოვარი)
- ლობიკალო (სათესი)
- საფუტყრე (ტყე)

ბუთუხაული

ქედლები

- წყლიპირი (სათესი)
- ნატბევი (ვენახი)
- წყარო (ბალი)
- ნაკაფი (ბალი)
- კორდიბოლო (საძოვარი)
- ნახშენი (სათესი)

- მუხნარი (საძოვარი)
- ისარატლი (სათესი)
- ვენახი (ბალი)
- ბარი (სათესი, სათიბი)
- როხი (საძოვარი)
- კოხები (საძოვარი)
- ნაკალვევი (საძოვარი)
- ბოლოვენახი (სათესი)
- ალიზნარები (საძოვარი)
- ნაფლატი (საძოვარი)
- წისქვილები (საძოვარი)

ქობულები

- ბარაქები (საძოვარი)
- ოთხზიარი (სათესი)
- წყაროთვალი (სათესი)
- კაპანახო (საძოვარი)
- ნაკობოხვარი (სათესი)
- ქედლივაკე (სათესი)
- ჩიხურა (სათესი)
- ზეგანი (საძოვარი)
- ნაბოსტნევი (საძოვარი)
- თერნალი (საძოვარი)

ფოთელური

- მინდორი (სათესი)
- ნაფეტვარი (სათესი)
- ბარი (სათესი)
- სამენელი (სათიბი, სათესი)
- ნაქერალი (სათესი)
- ნაქვაფი (სათესი, ტყე)

ქედლური

- ფორჩხითი (სათესი)
- გაბმულწყარო (სათესი)
- ვენახი (სათიბი)
- წყაროთვალი (სათესი)

ქინიაურის სასოფლო საზოგადოება

ქ ვ ა გ უ ლ ა

- ცხმელათი (სათესი)
- კორბოსელი (სათიბი)

- თხმელნარა (სათიბი)
- შუაქალა (სათიბი)
- მუშამბალა (სათესი)

ამალღება (ს. უბანი)
 მაგრაძირი (სათესი)
 ხილართი (სათესი, სათიბი)
 მოწნილი (სათესი)
 მახარული (სათესი)
 ვენახი (სათესი, მალღარი)
 კატნარი (სათესი)
 შედღური (სათესი, სათიბი)
 კირკიათხვეღელე (ნაკადღული)
 ვანთიღელე (ღელე)
 ნასაყდრევი (საძოვარი)
 ძმაღულჭალა (სათიბი, სათესი)
 ნათუძარი (სათესი)

ბ ე რ ი

კაკეანჭალა (სათესი)
 სამარხიღო (სათესი)
 საკიჩხებე (სათიბი)
 დათვატრი (ს. უბანი)
 საწკრიაღა (სათესი, საძოვარი)
 გობღეკე (სათესი)
 ჭვარათი (სათესი)
 იფხღანა (სათესი)
 ნამანევი (ს. უბანი)
 სხალთიმერე (სათესი)
 სორნალი (ნაკადღული)
 ახალშენი (ნაკადღული)
 ორპირი (ნაკადღული)
 წყაროთი (ნაკადღული)
 კიღღიათი (სათესი)
 შაინიძღეღი (ს. უბანი)
 ნადირაქეთი (სათესი)
 კორეჭი (სათესი)
 ნაფღატი (სათესი)
 საზღმარტღია (სათესი)
 მღეღალიჭალა (სათესი)
 აბანოღელე (ნაკადღული)
 სასკია (ტყე)
 ბოღიღი (სათესი)
 ნადოღაბევი (სათესი)
 ვაშნარი (სათესი)
 სასახღე (ვენახი)
 გვერდღული (ვენახი)

კიღღიმარწუხი (კღღე)
 ეკღანა (სათესი)
 ჩხარათხევი (საძოვარი, ტყე)
 ქეპაობიღი (ტყე)

გ უ რ ა უ ლ ი

მიჭღიატრი (სათესი)
 *ანწღანა (სათიბი, სათესი)
 ვაკეარცხღა (სათესი)
 გაღმავაკე (სათესი)
 აბანო (სათესი)
 ვაკისანი (სათესი)
 ვენახი (სათესი)
 ჭალა (სათესი)
 კაღღგვერდი (სათესი)
 წისქვიღეღი (წისქვიღეღი)
 ნასეღვარი (სათესი)
 ნატარწვენი (საძოვარი)
 ოწინარი (სათიბი)
 შავიტყე (ტყე)
 გოღიწყარო (სათესი)
 მაღალითხმეღეღი* (სათესი, საძოვარი)
 ოფითავი (სათესი, საძოვარი)
 ჩარხიღელე (მღინარე)
 გორგიღატრი (სათესი)
 სახარტობიღი (სათესი)
 სამსობანი (სათესი)

ჟ ი ნ რ ა უ რ ი

ბაღჩა (ს. უბანი)
 პანტეღი (ს. უბანი)
 ხუციქეთი (ს. უბანი)
 იზრუგათი (ს. უბანი)
 შუასოფელი (ს. უბანი)
 სომეხატრი (ს. უბანი)
 ბიღურთი (სათიბი)
 გეჭეღი (ს. უბანი)
 მიწდიღატრი (ს. უბანი)
 ჩაკიღღული (სათესი)
 მამახევი (სათესი)
 ბოღოჭალა (საძოვარი)
 მოღღული (საძოვარი)
 ეკღესია¹ (სხალთის ტაძარი)

შუათხევი (საძოვარი)
საყაფრია (სათიბი)
წუბლილელე (სათიბი)
თელნარი (ტყე, საძოვარი)
სასახლე (ვენახი)
ნაღვარევი (სათესი, საძოვარი)

ფახხ(მა)

ფახხმატელი

ბაკარახევი (საძოვარი, ტყე)
ოწინარი (ტბა)
ხიდიწვერა (სათესი)
კილდიძირი (სათესი)
კობალაქეთი (ვენახი)
ნანალიევა (სათესი, საძოვარი)
ნაკალევეი (საძოვარი, სათესი)
განჩიანი (სათესი)
ხოდაბუნაჲ (სათესი)
მინდერითაეი (სათესი, საძოვარი)
თეთრათი (ტყე)

ტყითაეი

თელნარა (სათიბი, სათესი)
ლეკნარი (სათიბი, სათესი)
ყვერულანი (სათიბი, სათესი)
წვერიჭალა (სათიბი)
ტბილელე (ღელე)

ახალვაკე

ნამეგბიკისერი (სათიბი)
მგელაძეები (ს. უბანი)
გეგელაჭრი (ს. უბანი)

ბახმარო

ნამწვი (სათიბი)
ოპირხევი (ს. უბანი)
ნაფეტვარი (საძოვარი)
დიდახო (საძოვარი)
მაკარხევი (სათიბი)
სერიჭალა (სათიბი)
საყაფრია (ტყე)
სათარი (სათიბი)

მაყლანა (სათიბი)
მაჩაგნარა (საძოვარი)

ვაზლანა

სამელიანი (ვენახი)
ლარიწყალი (საძოვარი)
სათიხე (სათესი, საძოვარი)
ლარმანი (სათესი)
თვალაჭრი (სათიბი, ტყე)
საწარნაქე (სათიბი, ტყე)
ქელიშველა (საძოვარი)
ახო (სათესი, საძოვარი)
ვაშაჭრი (სათესი)
ლეკნარი (სათესი, საძოვარი)
ბოლიჭალა (სათესი, სათიბი)
ნიგზნარა (სათიბი)
სარნაღელე (ღელე)
გეჭეგი (სათესი)
კურცხალი (სათესი, ტყე)
ვარდენაჭლი (სათესი)
სამელისერი (ტყე)
განჩიანი (სათესი, საძოვარი)
ნაორმალი (სათესი, საძოვარი)
შიმშილანი (ს. უბანი)
ქვეშამინდორი (სათესი, საძოვარი)
ზედამინდორი (სათესი, საძოვარი)
პანტაევი (ს. უბანი)
სოლინე (სათიბი)
სერიყანა (სათესი)
თხილიძირი (სათიბი)
ორთაეაკე (სათიბი)
ტყემაღაკარა (სათიბი)
ბახმარო (სათიბი, საძოვარი)
ნაყვერავი (სათიბი)
ლეკნარი (სათიბი)
ფიცრუნალი (ს. უბანი)
წყალთაშუა (სათესი)
ჩიდილი (სათესი)
სამზიარი (სათესი)
ნამწვევისერი (ტყე)
თარანგელო (სათესი, საძოვარი)
კუნჭული (სათესი)
ჩარხიღელე (ღელე)

ჩანჭულიხევი (ს. უბანი)
 საკარკატილელე (ღელე)
 დუდგულანი (სათიბი)
 საგორაეი (სათესი, საძოვარი)
 საბაეო (სათესი)
 ზეგარდანი (ს. უბანი)
 სარმიძირი (სათესი, საძოვარი)
 ნათალგმევი (საძოვარი, ტყე)
 ნაკალვევი (საძოვარი)
 ცალკარი (ტყე)
 ქედი (სათესი, საძოვარი, ტყე)
 ვიფხოვრნი (სათესი)
 თხილთი (სათესი, საძოვარი)
 ქუფთაღელე (ღელე)
 ნახშუნი (სათესი, სათიბი)
 საფლავანი (სათესი)
 უკანღელე (ღელე)
 ჩიტიახო (სათესი)
 საყორია (ტყე)
 თელკარი (ტყე)
 სოლგომანი (ს. უბანი)
 ფარსაკიდე (სათესი)
 ტაბელნარივაკე (სათესი, საძოვარი)
 ვერხენლა (სათესი, ტყე)
 ნახალხმევი (ს. უბანი)
 სერი (სათესი, ტყე)
 დიდველათი (ტყე, საძოვარი)
 წიფნარი (ს. უბანი)
 ცაცხენარი (ტყე, საძოვარი)
 ვარდენაქალა (სათესი, ტყე).
 ბოვრეთა (ტყე)

კვაბია

საყდრიყელი (ს. უბანი)
 კორტოხი (ს. უბანი)
 ოხორანი (ს. უბანი)
 საქარულა (ს. უბანი)
 მერე (სათესი)
 კვატისერი (სათესი, საძოვარი)
 ზორტიხევი (სათესი, სათიბი)
 კილდამბი (სათიბი)
 ცალკარი (სათიბი)

მწვანია (საძოვარი)
 ბარდნალი (ს. უბანი)
 წიახი (ს. უბანი)
 ბოგილი (სათესი)
 ჩარჩილელე (ღელე)
 სამითაეი (სათესი, სათიბი)
 ნაულაფვარი (სათესი)
 ლეკიძირი (სათესი, სათიბი)
 ნაყვერი (საძოვარი)
 სერიქალა (სათესი, სათიბი)
 ნაყავრები (სათესი)
 სამხლია (სათიბი)
 ქოჩასერი (სათესი)
 დიდვაკე (სათესი)
 დიდლამაზა (სათიბი, ღელე)
 ხარუმალი (სათიბი)
 ნაქუხვარები (სათესი, სათიბი)
 ქარხანა (სათესი, სათიბი)
 ნაქერვალი (სათესი)
 მუსანქეთი (ბუჩქნარი)
 ნივზნარი (სათესი)
 ნოსპარი (სათესი)
 თარანგელო (სათესი)
 ცივიხევი (სათიბი)
 გულდიდა (სათესი)
 დიდახო (სათესი)
 შავტყე (სათესი)
 ოხორაღელე (ღელე)
 მოყვერილი (საძოვარი)
 წითელშიწისერი (ბუჩქნარი, საძოვარი)
 ნაკაფი (ბუჩქნარი, სათესი)
 ნახხევი (სათესი)
 ჩავვერდა (სათესი)
 სასკიხევი (ბუჩქნარი)
 სათრიხევი (სათესი)
 შართაეი (სათესი)
 ყურბანა (სათესი)
 თელნარი (სათიბი, სათესი)
 წყართავალიღელე (ღელე)
 ვერანაბოგილი (ტყე)
 ცაცხვიფოქვივაკე (ტყე)

ხიზაპირის სასოფლო საგზო

ფუზუჟაჟლი

ხიდი (სათესი)
 ნადაბურიღელე (სათიბი)
 სალიქობანი (ს. უბანი)
 ახოღელე (სათესი, ბუჩქნარი)
 აბანოახო (ბუჩქნარი)
 წიფნარა (სათესი)
 ყორნალა (სათესი)
 რაქეთიღელე (მდინარე)
 პერანგა (სათესი)
 პაპაყანა (სათესი)
 ობოლა (სათესი)
 ყიშლა (სათესი)
 ჩანჩხერი (სათესი)
 წყარო (სათესი)
 ვაკეები (სათესი)
 პანტაები (სათესი)
 ხიზნარაწვერი (სათესი)
 ტინტიძირი (სათესი)
 ცაცხენარასერი (ბუჩქნარი)
 ნაყარტოფევი (სათესი)
 ტინტითაი (სათესი)
 ქვედამინდორი (სათესი)
 ზედამინდორი (სათესი, ბუჩქნარი)
 ხმელიტყე (სათესი, ბუჩქნარი)
 ჩანჩხერთაი (სათესი, ბუჩქნარი)
 დიდსოჭიძირი (ტყე, სათესი)
 ნეგოსერი (ტყე)
 სამსმელო (მთა)
 სუმაგძეები (ს. უბანი)
 სერიგზა (სათესი)
 პანტნარი (სათესი)
 ლოდიყანა (სათესი)
 ჯირკისხლები (სათესი)
 ბოგილოღელე (სათესი, ბუჩქნარი)
 ღარიწყლები (სათიბი)
 ლომელა (ს. უბანი)
 ნატაბლაეა (სათესი)
 საყავერიწვერი (სათესი, ბუჩქნარი)
 ონაბავრაღელე (მდინარე)
 რუსათაიე (სათესი, ბუჩქნარი)

კანტორები (სათესი)
 დოკლატრა (ტყე)
 ზრისტოქოზი (ტყე)
 ჯეფერალამინდორი (ტყე)
 კარაპანიწვერი (ტყე)
 ლეკნარი (ტყე)
 ტბითაი (ტყე)
 სამწერვა (ტყე)
 დიდონაგირა (ტყე)
 პაწაფონაგირა (ტყე)
 ბარიქოლო (საძოვარი)
 შორაღები (ტყე)
 გვალქალითაი (ტყე)
 თელეყიშლები (ტყე)
 ნალუმარი (ბუჩქნარი)
 ხაპოსერი (ბუჩქნარი)
 ხოზნარაღელე (სათიბი)

რამშთა

ქოთინატრი (სათიბი)
 სართმატლი (სათესი)
 საასრეო (სათესი)
 ქადატრი (ს. უბანი)
 ცანდატრი (სათესი, სათიბი)
 გალმაქალა (სათესი, სათიბი)
 ბოვილი (ს. უბანი)
 ნადიკვარი (სათესი)
 თხილნარი (სათესი)
 მოღული (სათესი)
 ახო (სათიბი)
 თამარქალა (სათესი, სათიბი)
 ნამწვი (სათესი)
 ყიშლები (ს. უბანი)
 ეწნარი (ს. უბანი)
 პანტნარი (ს. უბანი)
 პინქარატლი (ს. უბანი)
 ყალიკარი (სათიბი)
 ჯიხური (სათესი, სათიბი)
 ბურმაღელე (სათიბი, სათესი)
 ნათლატიძირი (ს. უბანი)
 ბაკეანა (სათესი, ტყე)

არყნალიღლე (სათესი, ტყე)
 საირმია (სათესი, სათიბი)
 კოდნეზიძირი (საძოვარი)
 სარეკელა (სათესი, საძოვარი)
 ნალობიევი (სათესი, საძოვარი)
 ნაფეტვარი (საძოვარი)
 პლიკონსერი (საძოვარი)
 ქვედანაფუძრები (საძოვარი)
 მომწვარისერი (ტყე)

მანალაპური

ველატრი (სათესი)
 ბახჩა (სათესი)
 ვალმა ახუები (სათესი)
 ნაფუძრები (სათესი)
 სასკიხევი (სათიბი)
 ბოგილი (ტყე)
 ნაყვერავი (სათესი)
 დიდვაკე (სათესი)
 იალმანი (სათესი)
 პაწაწყარო (სათესი)
 წყლიგადასაგდები (სათიბი)
 ჩამურღლე (მდინარე)
 დუბეყანა (სათესი)
 ნაშვავები (სათესი)
 დიდახო (სათესი)

მეანობი'

ნიგზნარი (სათესი)
 მადიძირი² (ს. უბანი)
 ლაბაშური (სათესი)
 ნალობიევი (სათესი)
 სახნიატრი (სათესი)
 ლელეყანა (სათესი)
 გვერდაბოლო (საძოვარი)
 ნაქერვალი (სათესი)
 ჩანჩხერი (სათესი)
 წვერები (სათესი)
 ჩიდილა (სათესი)
 ბარდნალი (სათესი)
 თენარი (სათესი)
 უსახელო (სათიბი)
 ცვიღლე (ნაკადული)

სარაწყუნა (სათიბი)
 მერცხნალი (სათიბი)
 ვაკები (ტყე)
 ქალისაკაზმავი (სათიბი)
 მალალთა (სათიბი, საძოვარი)
 ონაგირა (მთის წვერი)
 გამბულკილდითავიღლე (სათიბი)

ოზანახვი

ვერხვნალი (სათესი)
 დიდიჭალა (სათიბი)
 წისქვილიღლე (ნაკადული)
 წიფნარი (სათესი)
 დოლომატრი (სათესი)
 სერები (სათესი)
 საყანური (სათესი)
 კვატურყანა (სათესი)
 სოკნარი (სათესი)
 ნაკანაფევი (სათესი)
 ურთხნალი (სათიბი)
 ნაფეტვარი (სათიბი)
 პაწამერცხნალი (სათესი)
 ნავაზნევი (სათესი)
 გოგილისერი (სათესი)
 მოლიახო (სათესი)
 კომიწყარო (ტყე)

ხინაძირი

ნადაბური (ს. უბანი)
 წისქვილიგზები (სათესი)
 ბოგილი (საძოვარი)
 ჩარხიღლე (საძოვარი)
 ვალმაყანა (სათესი)
 გზაბაწარა (ბუჩქნარი)
 ციხიყელი³ (სერი)
 ბოგილი (საძოვარი)
 ჩარხიღლეები (საძოვარი)
 ნადაბურიწვერი (სათესი)
 ბლარჯატლი (ს. უბანი)
 შუაღლეები (სათესი)
 ხარბალიკვალეები (სათესი)
 ძალლაშერი (ს. უბანი)

შიგანები (ს. უბანი)
 თიკანატრი (სათესი)
 ლეგიჭალა (ს. უბანი)
 თიკანატრითავეები (სათესი, სათიბი)
 ძველახევი (სათესი, სათიბი)
 სასვინტრია (ს. უბანი)
 ბარდნალო (სათესი)
 სამარილე (ს. უბანი)
 სართმატლი (ს. უბანი)
 კვახური (ს. უბანი)
 თენნარი (სათესი)
 ნახიზნავი (სათესი)
 საყავრია (სათესი)
 ობოლქვა (საძოვარი)
 პლიკონისერი (საძოვარი)
 ორხევილელე (ნაკადული)
 ტბები (სათესი)
 წერნაქები (სათესი)
 აქეთამთა (საძოვარი)
 ძველდეგლები (სათიბი)
 ნახანვეები (სათესი)
 პაპუნაყანა (ს. უბანი)
 შუამინდორი (ს. უბანი)
 ნასიმინდვარი (სათიბი)
 ფესენარა (სათესი, სათიბი)
 საკაყია (სათესი)
 ქადატრი (სათესი)
 ლაშე (ს. უბანი)
 დიდახო (საძოვარი, სათესი)
 ნამწვი (სათესი)
 მანგალახევი (სათესი)
 საციხველა (სათიბი)
 ქათმიწვენა (სათესი)
 ნავაზნევი (სათესი, სათიბი)
 ლელებოსტანი (სათესი)
 ნახშუნი (სათესი)
 სულახო (სათესი)
 კოკოლათა (საძოვარი)
 ნაეწრალი (საძოვარი)
 ტბებისერი (სათესი)

კ ა ლ ო თ ა

ახო (სათესი)
 უყვი (სათესი)
 საყავრია (სათესი)
 ყიშლები (სათესი, საძოვარი)
 თენნარი (სათიბი, სათესი)
 ყორნალი (სათიბი)
 ეწნარივაკე (სათესი)
 ნახამლხმევი (სათესი, სათიბი)
 უჩუმალადირი (სათიბი, სათესი)
 გასავალი (სათესი, სათიბი)
 ნაკანაფვარი (ს. უბანი)
 საყდარი¹ (ნასაყდრალი)
 საყდრიუკანი (სათესი)
 გალმაყანა (სათესი)
 პანტნარი (სათესი)
 თიგზაქვეშა (სათესი)
 თელეშიჭალა (სათესი, სათიბი)
 ნაყვერი (სათესი)
 ღმალელე (სათიბი)
 ქოლო (სათიბი)
 შუასერი (სათიბი)
 წყარო (სათიბი, წყარო)
 დასაქანი (სათიბი)
 შავიწყარო (სათიბი)
 დილაშე (სათიბი)
 ღმალელიფერდი (საძოვარი)
 ლაშაგორი (საძოვარი)
 ხარისაწოლი (საძოვარი)
 ჩირუხისერი (საძოვარი)
 დიდმინდორი (საძოვარი)
 ჰასანაქოხი (საძოვარი)
 ნაჩადრევი (საძოვარი)
 შქერიანსერი (საძოვარი)
 ავაზნები (საძოვარი)
 ქუქუბიდელე (ნაკადული)
 ფერდიყანა (სათესი)
 ღუბეყანა (სათესი)
 დიდაღმართძირი (სათესი)
 კოტობიწყარო (ნაკადული)
 შუატყე (სათესი)
 ნაშვაევი (საძოვარი)
 ნაფუძრები (სათესი)

არყნალი (სათიბი)
 სამარილე (სათიბი)
 პაწალაშე (სათიბი)
 ბოგილი (სათესი)
 საირმიაღელე (სათიბი)

ს კ ვ ა ნ ა

მახალაკურა (სათესი)
 ძერიბუდე (სათესი)
 საჩოქვარა (სათიბი)
 ბათალები (სათესი)
 ნეფიწყარო (სათიბი)
 ბოგლები (სათესი)
 სამყინავროსერი (ტყე)
 სამკლოთი (ტყე)
 საკამბეჩურა (ტყე)
 ხოზნები (სათესი)
 გეჯეგი (სათესი)
 ნამწვი (სათიბი)
 დარჩიძიყანა (სათესი)
 ჰერგიყანა (სათესი)
 ყიშლები (სათიბი)
 წყლოთავი (სათიბი)
 განიგზა (სათიბი)

ბ ა კ მ

ბოგილი (სათესი)
 კაეიყანა (სათესი)
 სამარწყვი (სათესი)
 თურბელუდი (სათესი)
 გადაღმა (სათესი)
 ნასაყდრი (სათესი)
 დუბეყანა (სათესი)
 ნაფუძარი (სათესი)
 ყორიანი (სათესი)
 დიდიახო (სათესი)
 ნაკალევეი (სათესი)
 ნაყანვარი (სათესი)
 კვატიტრა (სათიბი)
 გვალიქალა (სათიბი)
 ზიაქალა (სათიბი)
 ხოზანი (სათიბი)
 რუსეთევე (სათიბი)

სალორია (სათიბი)
 დანნები (სათიბი)
 თენნარი (სათიბი)
 ყიშლა (სათიბი)
 ჩატეხილიღელე (სათიბი)
 სისხლიანიწყარო (სათიბი)
 ბარიგზა (სათიბი)
 კურმუზო (სათიბი)
 შუასერი (სათიბი)
 სათიკნია (სათიბი)
 ჯაყელი (სათიბი)
 ნაფელევი (სათიბი)
 დიდიქალა (სათიბი)
 კორხი (სათიბი)
 კოლო (სათიბი)
 დუბექალა (სათიბი)
 გასაველი (სათიბი)
 ჯიმშერი (სათიბი)
 სარიჩაირი (სათიბი)

მთისუბანი

საციბველა (სათესი)
 ბათალები (სათესი)
 სერი (სათესი)
 ლელე (სათესი)
 ნათუძარი (სათესი)
 ყორიანი (სათესი)
 ქოჩახი (სათესი)
 თენნარიწყალი (სათესი)
 კოლო (სათესი)
 რამაზანღელე (სათიბი)
 ყუმახო (სათიბი)
 ყვერული (სათიბი)
 მერცხალი (სათიბი)
 ბურტული (სათიბი)
 ყიშლა (სათიბი)
 კილდესტყკანი (ტყე)
 ჩილოზოგილი (ტყე)
 დიდაღმართი (ტყე)
 თენნართავი (ტყე)
 წითელკილდე (ტყე)
 ბურტულიწყარო (ტყე)
 ნამწვი (ტყე)

ახალდაბა (საზაფხულო სამოვარი)
თავსახნისა (მთა)

თხილვანა

ქვედა თხილვანა

მერე (სათესი)
ნაფეტვარი (სათესი)
სათიხე (სათესი)
ხიდითავი (სათესი)
ლოდიძირი (სათესი)
წაბლიძირი (სათესი)
სამშხარი (სათესი)
სერობა (სათესი)
დარბაზატლი (სათესი)
ბიმბლები (სათესი)
პანტნარი (სათესი)
გონაყანა (სათესი)
მანგალახევი (სათესი)
ნაფუზარი (სათესი)
ბოსტნები (სათესი)
ფქვილაძირი (სათესი)
ნასახლევი (სათესი)
ნაიახევი (სათესი)
კობრიძული (სათესი)
მესარაძირი (სათესი)
საყდარი⁰ (სათესი)
საწურავი (სათესი)
გალმაყანა (სათესი)
საყაერია (სათესი)
ბურმალეღე (სათესი)
ხარაათალი (სათესი)
ბანარისერი (სათიბი)
ახალგზები (სათიბი)
ლობეყელი (სათიბი)
ორბლები (სათიბი)
კოლო (სათიბი)
თენნარი (სათიბი)
ნახარატევი (სათიბი)
ჩიტიწყარო (სათიბი)
საჰილიატბა (სათიბი)
ანატეჩა (სათიბი)

საირმოიპოლო (სათიბი)
ლეკნარი (სათიბი)
ქარხანა (სათიბი)

ზედა თხილვანა

ჯამიჭალა (სათესი)
ტაბენნარი (სათესი)
ქაქუნიწყალი (სათესი)
სუნგახო (სათესი)
სამოცია (სათესი)
ნაგუთნი (სათესი)
ყორნალი (სათესი)
წყაროჭალა (სათესი)
პასანჩაირი (სათესი)
ნალობიევი (სათესი)
გეჯევი (სათესი)
ნიგოშგოში (სათესი)
ნაკალევი (სათესი)
გასაველი (სათესი)
ნათუთუნევი (სათესი)
ნაფუზარი (სათესი)
ნახიზნევი (სათესი)
ახო (სათესი)
ნამწუწყალი (სათესი)
ნაფეტვარი (სათიბი)
თენნარი (სათიბი)
ქურუნი (სათიბი)
ქალღები (სათიბი)
ბურული (სათიბი)
ყურიდერე (ხევი)
ჰილიტბა (ტბა)
ციგებიადგილი (სათიბი)
ახალყიშლები (სათიბი)
საჰილია (სათესი)
ყიშლა (სათესი)
ჩხრიალო (სათიბი)
ლეკნარი (სათიბი)
ბოკელა (სათესი)
ქვიხარტი (სათიბი)
თეზიიტბა (ტბა)
ხირხათიძირი (სათიბი)

წიფნარი (სათიბი)
 ღირმანი (მთა)

ხაჩტაში (მთა)
 ხირხათი⁶ (მთა)

ოქტომბრის სასოფლო საგზო

ოქტომბერი¹

ბარი (ს. უბანი)
 კილდაღობილი (ს. უბანი)
 რიყეაძეები (ს. უბანი)
 საბატრი (ს. უბანი)
 ნაყურშულა (სათესი)
 ტოტობანი (სათიბი)
 ნარვანი (ვენახი)
 ქვენაწიხი (ტყე, საძოვარი)
 ნაბრძოლარი (სათესი)
 ქურცული (სათიბი)
 ნაბოსტნევი (სათესი)
 სატბაო (სათიბი, ტყე, საძოვარი)
 ყვავრები (სათიბი)
 მოყორილა (ტყე)
 ნახიზნარა (ტყე)
 ჩაკიდულა (სათიბი, სათესი)
 მარანა (სათესი)
 ჯამიკარი (ბალი)
 გორატლი (სათიბი)
 შუბათი (ბოსტანი)
 გორგულები (საძოვარი)
 საფრიქეთი (ტყე)
 ყადიქალა (ბალი, სათიბი)
 გოგოლაშა (სათესი)
 ხიდითავი (საძოვარი)
 აღმეკობი (საძოვარი)
 სამელვანი (სათესი)
 გზაშეები (სათესი)
 ნაძნარი (საძოვარი)
 ელიაწმინდა² (სათიბი)
 ნალობიევი (სათესი)
 ნაკობოხვარი (სათესი)
 ჭირეკნალა (სათესი)
 კვანტიაწყარო (სათესი)
 ანწნარი (ვენახი)
 მელატრი (სათესი)

საბძელანთი (სათესი)
 ჭყორტო (სათიბი)

ვამლოვანი

შუმრული (ს. უბანი)
 სამზიარი (ს. უბანი)
 სხანდარა (ს. უბანი)
 სოკოლოები (ტყე, საძოვარი)
 საფილეთი (ტყე, სათიბი, საძოვარი)
 ჯუმეთები (სათესი)
 ბელლატრი (სათესი)

ნ ა მ³

სოლგომეთი (სათიბი)
 ლობილი (სათესი)
 ნაფლატი (სათესი)
 აგარა (სათესი, სათიბი)
 ფიცნათალი (სათიბი)
 ყელობა (სათესი)
 გამართი (სათესი)
 ნასელვარი (სათესი)
 სამწუხი (სათესი)
 ჩიდილა (ტყე)
 ბოგილი (ტყე)
 კონხაპი (ტყე)
 ბუქარაძირი (სათესი)
 ნაოსპარი (სათესი)
 ალივაკე (სათესი)
 ჭებები (სათესი)
 პლიკიახო (სათესი)
 ტყე (სათესი)
 სათიხარი (სათესი)
 საგველეთი (სათიბი)
 წყაროთვალი (სათიბი)
 სიმატრი (სათესი)
 კაპარჭვანი (სათესი)
 ნაქერალი (სათესი)

ფინჯანაწვერი (სათესი)
 ნაოდვარი (სათესი)
 ბაღდადი (სათესი)
 ქორთხმელა (სათესი)
 პირდაპირი (სათესი)
 ახალჩენი (სათესი)
 რიყვატლი (სათიბი)
 რუხმელიღელე (ტყე)
 საჯინჭრო (სათიბი)
 ქედქედა (სათესი)
 ვირკურდანა (სათესი)
 კოტაჯვარი (ბუჩქნარი)
 გასაყარი (სათესი)

ვერხვნალი (სათესი)
 ფორნითავი (სათიბი)
 წისქვილიღელე (მდინარე)
 სათრითავი (ტყე)
 კარწახი (ტყე)
 ბოკელა (სათიბი)
 შვენაძნარი (ტყე)
 ჯაგიჯუგა (ბუჩქნარი)
 ლერმნალი (სათესი)
 ლელიბირი (სათიბი)
 საკონდრია (სათიბი)
 საყორნია (ბუჩქნარი)

ხულოს¹ სასოფლო საზოგ

ქედღეაი

წყალთიბილა (სათესი, სათიბი)
 ფაფაყანა (ტყე)
 სარყია (სათესი)
 ფინჩხნარი (სათიბი)
 თხილაძირი (სათესი)
 ქურცული (სათესი)
 ღომპური (სათესი)
 ნასეფვარი (სათესი)
 გუნდატრი (საძოვარი)
 ნაგუთი (სათესი)
 გორაწმინდა (სათესი, სათიბი)
 კაჩათი (სათიბი, სათესი)
 ლურღელეთი (სათიბი)
 გოგური (სათიბი)
 ბერიახო (საძოვარი)
 ნამწვავი (სათიბი)
 საფილეთი (სათიბი)
 ცეცხლაქალა (სათესი)
 ნაქიაღელე (სათიბი)
 წერწეტვანი (სათიბი)
 ოთხზიარი (სათიბი)
 თელვანა (სათესი)
 ვაშლიათხევი (სათესი)
 მეზელუღეები (საძოვარი)
 კარათი (ტყე)

კოსმაღელე (სათესი)
 მეხეშური (სათესი)
 კობალატრი (ს. უბანი)
 რემზიჭოლო (სათიბი)
 ჩენჩხერი (ტყე)
 კობანახო (სათიბი)
 საკობრიღელე (ნაკადული)
 ბოკელა (სათესი)
 ნაღელევი (სათიბი)
 გობიწყარო (სათესი)
 დამპალწყარო (სათესი)
 საკურღღლია (ტყე)
 ნაბარგი (სათიბი)
 ბაჩატრები (სათესი)
 ყანაწრილა (სათესი, სათიბი)
 თავღურღელეთი (სათიბი)
 ნაქერვალი (სათიბი)
 ონაგირა (სათიბი)
 ქოლონი (სათიბი)
 კოჩალიძინაკაფი (სათიბი)
 ბელტული (სათიბი, ტყე)
 გაქრილკაბანი (ტყე)
 ქოქოლატრი (სათესი)
 ეკლანა (სათიბი)
 ღინტატრი (საძოვარი)
 სათარი (ტყე)

წანდილიახო (საძოვარი)
 კონოსი (ს. უბანი)
 თელნარა (ტყე)

თ ა გ ო

სამწუხი (ს. უბანი)
 დემურხანა (საკარმიდამო)
 წვერი (სათესი)
 ნაქერვალი (ტყე)
 თხილნარივაკე (სათესი)
 პაწყანა (სათესი)
 გაღმევი (სათიბი)
 არგინეთი (სათესი)
 წიფნარივაკე (სათესი)
 მათალი (ტყე, სათესი)
 წიფნარი (სათესი, ტყე)
 შოლტები (სათესი)
 წისქვილიკარი (სათიბი)
 ბიზაზიარი (სათიბი, სათესი)
 შარატლი (ს. უბანი)
 სადათვია (სათიბი)
 სხალთაფლაძირი (სათესი)
 პანტნარი (სათესი)
 სადავახო (სათესი, სათიბი)
 გვერდები (ტყე)
 ძელაძირები (სათიბი, სათესი)
 ბოგშეაძირები (სათესი)
 ბალატრი (სათესი)
 სამზალიაძირი (სათესი)

დეკანაზვილები

ლევნარი (სათიბი)
 ბოსტანა (სათიბი)
 სალუმხია (სათიბი)
 სახარატო (სათიბი)
 წიფორი (სათიბი, სათესი)
 ორმანთი (სათიბი)
 ბურვილი (სათიბი, სათესი)
 ოთხზიარი (სათიბი)
 ღურღულეთი (სათიბი)
 თარგალიხევი (სათესი)
 გოგური (სათესი)
 ბზიკატრი (სათიბი)

ეკლანა (სათიბი)
 ახო (საძოვარი)
 პაწყახი (ბუჩქნარი)
 კუკუტატრი (სათესი)
 მალლატრი (სათესი)
 ბახჩა (ვენახი)
 გოზანატრი (სათესი)
 კიაგვერდი (სათიბი)
 ეწნარი (სათესი)
 ეკალა (სათესი)
 ჩაკიდულა (სათიბი)
 ქვაბისეველები (სათიბი)
 ნამწვაი (სათიბი)
 ბლიძირი (სათიბი)
 რუთავი (სათიბი)
 ვაკელეკნარი (სათიბი)
 ყორვანთახო (საძოვარი, სათესი)

განახლება

ხიდითავი (სათესი)
 დუმატრი (სათიბი)
 ნახინძი (სათესი)
 ყოლანგარი (სათესი)
 შაბიშლიხია (საძოვარი)
 საყაერია (სათესი)
 ნამუნასტრევი (სათესი)
 ლარდა (ტყე)
 ჯვარი (სათესი)
 ბირნიხევი (სათიბი)
 ქილნარი (სათესი)
 კოსოლი (სათესი)
 სასვინტრია (სათიბი)
 წყაროთვალი (სათესი)
 ნაქალაქევი (სათიბი)
 კოსოლიბოლო (სათესი)
 ბლიძირი (სათესი)
 ციხეცლა (სათესი)
 ონაგირა (სათესი)
 დიდქალა (სათიბი)
 ქურდატლი (სათესი)
 ტალახატრი (სათესი)
 ჩუგურავა (სათესი)
 ვენახები (ვენახი)

ნასახლევი (სათესი)
ფართლული (ვენახი)
თხმელნარა (სათესი)
შიმშილაგვერდი (სათესი)
ხიდითავი (სათესი)
ფოფინარი (სათესი)
გძელმერე (ტყე)
ყრულელე (ტყე)
არგინეთი (ტყე)

გოდგაქაეზი

წელეზური (სათესი)
ნაჯავახურევი (სათესი)
ონავირა (სათესი)
ნადიკვარა (სათესი)
ურთხვანი (სათიბი)
საციგია (სათიბი)
ნაკაევეი (სათიბი)
სამბოძალა (სათიბი)
ნალღეზი (სათესი)
თუთუნახო (სათესი)
სათიხარა (სათესი)
ბარდნალი (სათესი)
ფურნე (სათესი)
ღარდიძირი (სათესი)
ყუდავე (სათესი)
ჩიხიკარი (სათესი)
ღოშვილო (სათესი)
წითელწყალი (საძოვარი)
მერე (სათესი)
ნაფლატი (სათესი)
კაკლები (საძოვარი)
ერბენული (სათესი)
კოლო (სათიბი)
ჩამოსულკილდე (საძოვარი)
პანტიძირი (ტყე)
ღუღგულევი (ტყე)
აბანოხევი (სათიბი)
ფაფხაჭრი (სათესი)
ქვაბი (სათესი)
სერიყანა (საძოვარი)
ხარდათალი (საძოვარი)

დათვაწყყარო (სათიბი)
გუნთიყანა (საძოვარი)
პურითავი (საძოვარი)
ცხემლიბაირი (ტყე)

ელელძიძევი

ნამუნასტრევი (სათესი)
სათიბი (სათიბი)
მალლელური (სათიბი)
შვეველური (საძოვარი)
საჩრდილი (სათიბი)
სამზიარი (სათიბი)
სადილაჭრი (სათიბი)
ახო (სათიბი)
საყავრია (სათესი)

ბათაძევი

ახო (სათესი)
ზებეჭურიქალა (სათიბი)
ჯვარი (სათესი)
კუნტრუნელა (სათესი)
ქილნარი (სათესი)
კოსოლი (სათესი)
ბირნიხევი (სათიბი)
ლეკნარი (სათიბი)
კოხეთვარი (სათესი)
ძოძმახური (სათესი)
სურსუკანა (სათიბი)
ბანაღელე (სათიბი)

ღიაკონიძევი

ქვაკრეფულა (საძოვარი)
ნაფეტვარი (სათიბი, სათესი)
მიწრუათი (სათესი)
ოთხზიარი (სათესი)
ხიდითავი (სათესი)
საკარიბოლო (სათიბი)
გვერდები (სათიბი)
ნასახლევი (სათესი)
სანგლიასერი (სათიბი, საძოვარი)
ნაოსპისერი (სათესი, სათიბი)
ახოთავი (სათიბი)
ლოდნარი (სათესი)

გველიბუდე (სათესი)
 ზარმელაჭრი (სათესი)
 ვაშლანა (სათესი)
 კალოსუკანა (საძოვარი)
 საალაგო (სათესი)
 მერე (სათესი)
 ქურთიახო (სათესი)
 დიდქვიძირი (სათიბი, საძოვარი)
 ძველწისქვილიკარი (საძოვარი)
 წყაროთვალი (საძოვარი)
 ღორღები (საძოვარი)

ბეგოშვილები

გორგოზანტლი (სათესი)
 წისქვილიკარი (ბუჩქნარი)
 ციხიყელა² (ბუჩქნარი)
 კურდღელაჭრი (სათესი)
 ნაჰარი (სათესი)
 გაღმითა (სათესი)
 ბარდნალი (ტყე)
 ჩიხურები (საძოვარი)
 გვერდები (საძოვარი)
 საკანათე (სათესი)
 შახანატრი (სათესი)
 საწყებლია (საძოვარი)
 ახო (საძოვარი)
 ნოსპარი (სათიბი)

ღუაჩაძეები

ფენჯატრი (ვენახი)
 მიმინატრი (სათესი)
 საკარე (სათესი)
 შოლტა (სათესი)
 წიწიბაძირი (სათესი)
 გძელყანა (სათესი)
 ცხემლათი (სათესი)
 კენჭინარი (სათიბი)
 ნავენახევი (სათიბი)
 კაზმერე (სათიბი)
 აბანოყელი (სათიბი)
 ბოგალელე (საძოვარი)
 იმარწმინდა (სათესი)
 ზიახო (სათესი)

ნაბოსლევნი (სათესი)
 ნატეხი (სათესი)
 სალოცავიყელი (სათესი)
 დამშრალწყარო (სათესი)
 ნაჯავახურევი (სათესი)
 ამალღებიწყარო (სათესი)
 სამასი (სათესი)
 ნაფუძრები (სათესი)
 გლეთური (სათესი)
 ბურვილები (სათიბი)
 სახარატო (სათიბი)
 ბორციანი (სათიბი)
 დათვინაკლავი (სათიბი)
 ნაქალაქევი (სათიბი)
 შავექედი (სათიბი)
 თენნარი (სათიბი)

ოქრუაშვილები

ბურვალი (სათესი)
 წიფორი (სათესი)
 ნაქერალი (სათესი)
 ქალა (სათესი)
 მომწვარი (სათესი)
 კიკატრი (სათესი)
 ქელეშატრი (სათესი)
 ჯვარი (სათესი)
 ჩიჩახური (სათესი)
 ეკალა (სათესი)

ძიჩაძეები

ტაბი (სათიბი, სათესი)
 ახალახო (სათიბი, სათესი)
 კალოთავი (სათიბი, სათესი)
 ეწნარი (სათიბი, სათესი)
 ნავანევი (სათიბი, სათესი)
 ლეკნარი (სათიბი, სათესი)
 ტბა (სათესი)
 შოლტევი (სათესი)
 ბლიძირი (სათიბი)
 ჩანჩხერი (სათიბი)
 ჯალაბური (სათესი)
 კვარსული (სათესი)
 კორტოზანი (სათესი)

მერია (სათესი)
 თიკანაფერდი (სათესი)
 საყაერია (სათესი)
 ბაბანური (ტყე)
 სხალთავაკე (სათესი)
 დოშვილო (სათესი)
 ნამწვი (სათესი)
 წიქარასერი (სათესი)
 სამარილე (სათესი)
 სადილატრი (სათესი)
 იმერატლი (სათესი)
 გვალა (სათესი)
 მანჭიწყარო (სათესი)
 ლემური (სათესი)
 ცხემლარი (სათესი)
 ბლისნახო (სათესი)
 წითელათი (სათესი)
 ველისპირი (სათესი)
 საინი (სათესი)
 დიოსჩალა (სათესი)
 თუთინახო (სათესი)
 ბერიწყარო (სათესი)
 ჯვარი (სათესი)
 წყენარი (სათესი)
 სამწყრეველა (სათესი)
 იბნატრი (სათესი)
 სამზიარი (სათესი)
 ეღვანები (სათესი)
 ბურვილი (სათესი)
 წიფორი (სათესი)
 ნატეხები (სათესი)
 ზიახო (სათიბი)
 გზაქვეში (სათიბი)
 კაპარკული (სათიბი)
 წყაროყანა (სათესი)
 გამართი (ვენახი)
 ნაფუზრები (სათესი)
 მერე (სათესი)
 ქვაკიბე (სათიბი)
 ლარიანი (ტყე)
 საფილეთი (მთა)

გუდასახო

ნავენახევი (სათესი)
 სანახშირე (საძოვარი)
 ქვენტევენახი (სათესი)
 კოლოტატრი (სათესი, სათიბი)
 ნასახლევი (სათიბი)
 დარანი³ (სათესი)
 წყაროლანი (საძოვარი)
 ჰალითავი (სათიბი)
 წვერიყანა (სათესი)
 დიდახოლეღე (ღეღე)
 მოცენარი (სათიბი)
 სასაფილო (სათიბი)
 თხმელნარი (სათიბი)
 ლაშიფერდი (სათესი)

უ ჩ ხ ო

თავხმელა (სათიბი)
 თენნარა (სათიბი)
 ოხორათი (სათიბი)
 ნაქალაქევი (სათიბი)
 ჯოაძირები (სათესი)
 ნეფიკალო (სათესი)
 უღელტეხილი (სათიბი)
 კურცხალითავი (სათიბი, სათესი)
 წვერიყანა (სათესი)
 ნავენახევი (სათესი)
 ჯლინკევენახი (სათესი)
 ჯვარედინი (სათესი)
 გორითავი (სათესი)
 ზედაწყარო (სათესი)
 წინწილათა (სათესი, სათიბი)
 ნაორმალი (სათესი)
 ნაენევი (სათიბი, სათესი)
 კაზმერე (სათესი)
 ოთხზიართავი (სათესი)
 სამელე (სათესი)
 იბაქური (სათესი)
 ფოცხავა (სათესი)
 ნამწვი (სათესი)
 ბოგილი (სათესი)
 მოდული (სათესი)
 ცეცხლატრი (სათესი)

წყაროთვალე (სათესი)	თენწარა (სათესი)
ნანალიევი (სათესი)	ნეგოიანი (სათიბი)
ნაქილსევი (სათიბი)	თავზმელა (სათიბი)
სასადილო (სათიბი)	ბაზმარო (სათესი, სათიბი)
გვალეჭალა (სათიბი)	ნაქერალი (სათესი, სათიბი)
შხეფნარი (ტყე)	ნაქუხვარი (სათესი)
საყორწია (ტყე)	კურკლითაევი (სათიბი)
სამმერხლია (ტყე)	უკანაღლე (სათიბი)
ნაწისქვილევი (ტყე)	ოხორათი (სათიბი)
ცხადიატრი (სათესი)	ტყე (სათიბი)
კურცხლავი	ვეწირქა (სათესი)
უღელტეხილი (სათესი, სათიბი)	არიფოღლისერი (სათიბი)
ღათეინაკლავი (სათესი)	თხილაძირი (სათესი)
ნაქალაქევი (სათესი)	ნაყიშლევი (სათესი)
ნეფეკალო (სათესი)	ნაქელისერი (სათესი)

დიდაჭარის სასოფლო საბჭო

დიდაჭარა

შავადებე

ზანატრი (სათესი)
 ყვართი (სათესი)
 ღათეატრა (სათესი)
 კვაცათა (სათესი)
 ხოჩელა (სათესი)
 ამოსავალიჭალა (სათესი)
 ქობატრი (სათესი)
 სამორიწყარო (სათესი)
 ვენახი (ვენახი)
 ტინტე (ბალი)
 ჰვანტატრი (სათესი)
 ზედავეკე (სათესი)
 საბადური (სათესი)
 ვანი (სათესი)
 ნაოკივარევი (სათესი)
 ფიკვათი (სათესი)
 ნაკალევი (სათესი)
 ქარხანა (ტყე)
 კიდუბე (ტყე)
 ნაკვერხნალისერი (ტყე)
 ვანიგვერდი (ტყე)
 ელიაწმინდა (სათესი)

უემურიღლე (ნაკადული)
 პანტიძირი (ტყე)
 ბოკელათი (ტყე)

წულუკიძეები

არნატლი (სათესი)
 სხალიძირი (სათესი)
 მწვანეღლე (ნაკადული)
 ნაფლატი (სათესი)
 ყორვანათი (სათესი)
 ჩატეხილი დეფანი (სათესი)
 ცხავა (სათიბი)
 სასეინტრია (სათიბი)
 დამპალათი (სათესი)
 ნამწვი (ტყე)
 ჩდილა (ტყე)
 ზედაღლე (ტყე)
 ახოფერდი (ტყე)
 უღელტეხილი (ტყე)

გობადებე

ღორიყანისერი (ტყე)
 ძერაწყარო (ტყე)
 ცაცხვარი (ტყე)

თოფანანაძელები (ტყე)
წიფნარივაკე (ტყე)
ცხავა (ტყე)
სამშვიარი (ტყე, სათესი)
ნაყორნალი (ტყე)
დიდახო (სათესი)
კოჭი (სათესი)
ნაჭაფახური (სათესი)
ნახაზარევი (სათესი)
მოდული (სათესი)
დინთელათი (სათიბი)
ქვედალელე (სათესი)
ტყემალათი (სათესი)
საბძელათი (სათესი)
კალისაგარა (სათესი)
ნალომეარი (სათესი)
ნაოსპრევი (სათესი)
ლორმიჭა (სათესი)
ნაგუთნევი (სათესი)
ვაკეჭალა (სათესი)
ხოგილატრი (სათესი)
ფიქლანი (სათესი)
ქედქედა (სათესი)
გვერდვენახი (სათესი)

ხუციშვილები

საციხური (სათიბი)
ბულატრი (სათიბი)
კალიანჭალა (სათიბი)
ნაფრევი (სათიბი)
ზანტატრი (სათიბი, ტყე)
დიდგუნარი (ტყე)
სევანა (სათესი, სათიბი, ტყე)
ბოსტანათი (სათესი)
სიზმარათი (სათესი)
წიახი (სათესი)
ლელეყანა (სათიბი, ბალი)
ნაორმალი (სათიბი, ტყე)
ქვაკილდითავი (ტყე)
საბძელათი (ტყე)
ხოჩელა (სათიბი)
ხიდიწვერი (სათესი)
მეჩხერათი (სათესი)

ბაშატრი (სათესი)
ღმათი (სათესი)
ნაკობოხვარი (სათესი)
შილური (სათესი)
ჰანაყატრი (სათესი)
ხუცური (სათესი)
საკარე (სათესი)
ერდვა (სათესი)
ღრეზილი (სათესი)

ირვხაძეები

ბოსტანათი (სათესი, ბალი)
კაეიანი (სათესი)
ქვედაყანა (სათესი)
თაფლიძირი (სათესი)
ზანტატრი (ვენახი)
კახაბერი (სათესი)
ვაშლიძირი (სათესი)
ნასკანაფვარი (სათესი)
ნახიზნიღელე (ნაკადული)
ბატონიახო (სათესი)
ნიკოზალა (სათიბი, სათესი)
გუჯარეთი (სათესი, სათიბი)
სკანტლი (სათესი)
ჭაბორი (სათესი)
ნაქერალი (სათესი)
დიდგუნარი (სათესი)
წიფნარი (ტყე)
ბოკელა (სათესი)
პაწყანა (სათესი)
ნაასლევი (ტყე)
დიდნალია (ტყე)
თითოლუკმა (სათესი)
ნაქერალი (სათესი)
საძმერხლე (სათიბი, ტყე)

ბულაჭრი¹

ოთხზიარი (სათესი)
კალიანჭალა (სათესი)
ვანაურობა (სათესი)
სერობა (ს. უბანი)
ბახჩაგები (სათესი)

მირისაფლავი (სათიბი)
 ავაზნიყანა (სათესი)
 სათიხე (სათესი)
 აბანოყელი (ბუჩქნარი)
 დიდვაკე (ს. უბანი)
 ხეჰკუტრიძირი (სათესი; სათიბი)
 ჩიდილა (სათიბი, ტყე)
 გვერდა (სათიბი)

ნაორბალი (სათესი, ბალი)
 ცხრაწყარო (სათიბი, ტყე)
 წვერიახო (სათესი)
 ნამზითქალა (სათესი, სათიბი)
 უშტარატლი (ს. უბანი)
 ნაქუხვარები (სათესი)
 ჯორჯიყელი (სათესი)
 ჯინქარალეღე (სათიბი, ტყე)

ლორჯომის სასოფლო სახეობა

ბუნამეხები

მამალაღეღე (სათესი)
 ნაპურვალი (სათესი)
 დუბეყანა (სათესი)
 პიპილური (სათესი)
 ეკლიანი (სათესი)
 პირდაპირი (სათესი)
 ნაფეტვარი (სათესი)
 ლეღე (სათესი)
 წყალქვეშა (სათესი)
 ბანჯარი (სათიბი, საძოვარი)
 გვერდა (სათესი)
 კალოპირა (სათესი)
 ნოსპარი (სათიბი)
 ოხროხი (სათიბი)
 თენნარი (სათესი)
 ლეღეყანა (სათესი)
 წყაროები (სათიბი)
 ახო (სათიბი)
 ნაქერლიბოლო (სათიბი)
 ტაბისერი (სათიბი)
 ველიგზა (სათიბი)
 თარო (სათიბი)
 ურჯუყელი (სათესი)
 შავქეთი (სათიბი)
 ფესენარიძირი (სათესი)
 ქურდული (ს. უბანი)
 გაღმაქალა (სათიბი)
 თაფლაძირი (სათესი)
 ხონოლა (სათესი)
 ნაკაფი (სათესი)

ყვერული (სათიბი)
 ხუზირი (სათესი)
 დაელაძირი (სათესი)
 ნათაჯი (სათესი)
 დათვისაკლავაყელი (სათიბი)
 ახალიუბანი (ს. უბანი)
 კუჭიეთურა (სათესი)
 დიდგვერდი (სათესი)
 ბულარეთი (სათიბი)
 ბოკელათი (სათიბი)
 საყულაფერდი (სათიბი)
 დამპალწყარო (სათიბი)
 სასეინტრია (სათიბი)
 საყდრიყელი (სათესი)

ლორჯომი

ლორჯომი

ფონა (სათესი)
 გვალა (სათესი)
 ჩიტატრი (სათესი)
 ოსაჰატრი (სათესი)
 ქველატრი (სათესი)
 ტიბური (სათესი)
 მერე (სათესი)
 ლეშტატრი (სათესი)
 ფოლოცაყელი (სათესი)
 ნოსპარი (სათესი)

აღამეხები

გასატრი (სათესი)
 ერნალი (სათესი)
 ბუნიელა (სათესი)
 შუაგომი (სათესი)

გქელმინდორი (სათესი)
ღვანტა (სათესი)
ჯამიღელღ (სათესი)
კოტატრი (სათესი)
ტყეტვერი (ტყე, სათიბი)
აფსადღმური (სათიბი)
ბოღიში (სათიბი)
საირშია (ტყე, სათიბი)
ღელი (სათიბი, სათესი)
რუთავიღელღ (ნაკადული)
ალიშანაკაპანი? (ფერღობი)
ღუკუბროწყარო (წყარო)
ნაქალაქევი (სათიბი)
ბერსელა (ტყე)
ნახეთი (სათესი, სათიბი)
კობი (სათესი)
ყორვანი (სათესი)
ბოგა (სათიბი)
ზრეწიღი (სათიბი)
ორვეღათი (სათიბი)
მოტეხიღი ბალი (სათიბი)
წითელატრი (სათესი)
სათოვღიწყალი (მთა)
საჯოგია (მთა)
კარჩხალი (მთა)
ღეკნარი (მთა)
ზოტიყელი (მთა)

ღავღაძღეღი

თაფღაძიღი (სათესი)
ხუციღვაე (სათესი)
მეღვიაძიღი (სათესი)
ღოაძიღი (სათესი)
მურათატღი (სათესი)
ნაფუძარი (სათესი)
აჯატრი (სათესი)
გოგატრი (სათესი)
ბანტნარი (სათესი)
წითელაძიღი (სათესი)
ქერულა (სათიბი)
ფეღო (სათიბი)
ღელთავიღერი (სათიბი)

სადათეღა (ტყე)
საყღარი (სათესი)

ბახუნტარაძღეღი

სანიაგვერღი (სათესი)
ალვატრი (სათესი)
კიკარტი (სათიბი)
ნაფაცხავა (სათიბი)
ბონნარი (სათიბი)
ჯაფარაწყარო (სათიბი)
საყავრია (სათიბი)
პოტიკალღელღ (სათიბი)
კორტოხათი (სათიბი)
სანიღელია (სათიბი)
კობალატრი (სათესი)
თენნარი (სათესი)
ცხრაწყარო (სათიბი)
ვეღაყრიღი (სათიბი)
ტაბი (სათიბი)
გოგუღეღიქალა (სათიბი)

ბურმანასეღლა³

მერე (სათესი)
ეეცხღაძღეღი (ყუთხე)
ტბა (ტბა)
გამოკაფული (სათესი)
ნათიერეღი (სათესი)
ნადარბაზევი (სათესი)
სამეღღეთი (სათიბი)
ღიე (სათიბი)
შეშინაქარი (სათიბი)
ფექანღელღ (სათიბი)
ნაოჭივარეღი (სათიბი)
კოკიყელა (სათიბი)
ქოღათი (სათესი)

გორგაძღეღი

ოჩია (სათესი)
კანკალატრი (სათესი)
სათარი (სათიბი)
ყორვანი (სათიბი)
ჩარჩიღელღ (სათიბი)
მინთატრი (სათიბი)

საკარო (სათესი)
 ძერატლი (სათესი)
 თხილნარა (სათესი)
 ღვაჩა (სათესი, სათიბი)
 ტბა (სათიბი)
 ბარელატრი (სათიბი, სათესი)
 გოგრიკატლი (სათიბი, სათესი)
 კობი (სათიბი, სათესი)
 წითელატრი (სათიბი)
 ხრეწილიღლე (სათიბი)
 ჩხიკვაჭალა (სათიბი)
 ლელი (სათიბი)
 ნასადევი (სათიბი)
 ნაბოილევი (სათიბი)
 ტეფრი (სათიბი)
 ნანწვი (სათიბი)
 ბინდახევი (სათიბი)
 ნათატრი (სათესი)
 ნაეკლისერი (ბუჩქნარი)
 ახალშენი (სათესი)
 თეთრაფერი (სათესი)
 შაბითაჭალა (სათიბი)

წინწყალაშვილები

ფასეტლი (სათესი)
 ნასლევი (სათესი)
 ბაღვანა (სათესი)
 წისქვილიკარი (სათიბი)
 ბანჯარი (სათიბი)
 ბიდითავი (სათიბი)
 საფილეტი (სათიბი)

მეჩხერეთი

სერდიძირი (სათიბი)
 ნეკნარი (სათესი)
 სასრიყელი (სათესი)
 აბანოღლე (სათიბი)
 ლომელათი (სათესი)
 მაწაყნარი (სათიბი)

სტეფანაშვილები

ასოთავი (სათესი)
 საფილეტი (სათესი)

მელატრი (სათესი)
 კახატრი (ს. უბანი)
 გძელმინდორი (სათიბი)
 სახუნდია (სათიბი)
 საკობრითავი (სათიბი)
 ბოკელათი (სათიბი)
 ლუმელათი (სათესი)
 კყონარა (სათესი)
 ძალიანი (სათესი)
 სააქუე (ს. უბანი)
 ზედავაკე (ტყე)

ლაბაიძეები

ფლატი (სათიბი)
 ჩატეხილი (სათიბი)
 საფილეტი (სათიბი)
 ორველათი (სათიბი)
 საკინარი (სათიბი)
 ტეფრი (ტყე, სათიბი)

ვანაკიძეები

ჭედი (სათესი, ტყე)
 ყორვანა (სათესი, ტყე)
 წაბლანა (ტყე, სათესი)
 საშოიარი (ტყე, სათესი)
 ახო (ტყე, საძოვარი)
 კობლატრი (სათესი)
 ბალი (სათესი)
 სალტანიო (სათესი)
 ვერხვანალი (ტყე, საძოვარი)
 ნაბელლაევი (საძოვარი)
 საყდარი (ნაეკლესიარი)⁴
 საკანაფე (სათესი)
 კაბელატრი (ტყე, სათესი)
 წყალთავაკე (სათესი)
 სახერატლი (სათესი)
 ვარდავაკე (სათიბი)
 ყვერულიჭალა (სათიბი)
 ბოგა (სათიბი)
 სადარაჯო (ტყე, სათიბი)
 წყალსაქციელი (სათიბი)
 ვაციციხე (სათიბი)
 დაკებიანი (სათიბი)

საკრიხვეი (სათიბი)
კილდიძირი (ტყე, სათიბი)
შუატყე (ტყე)
ნაქუხვარი (სათესი)
სასადილო (სათესი, სათიბი)
ღელითავი (ტყე)
ჩუღურაჭლი (საძოვარი)
საწუმპი (სათიბი)
სალომიამთა (ტყე, სათიბი)
უკანაჭალა (ტყე, სათიბი)
ჯორისათიბი (სათიბი)
ჯვარიყანა (სათესი)
ღრუჭია (სათესი)
ფოლოსაყელი (სათესი)
ჭერულა (სათესი)
კორტოხა (სათესი)
რეჯებაწყარო (სათიბი)
ნადოლაბევი (მთა)
ჯინაჭალა (მთა)
უზანფერდი (სათიბი)

მეჩეიძეები

პანტები (სათესი)
შედღულაქეთი (სათესი)
ნაკალვევი (სათესი)
ქოსამღერი (სათიბი)
ცივწყარო (სათიბი)
ტაბი (სათესი)

ხეშევა (სათიბი)
კოლო (სათიბი)
ბეინავი (სათიბი)
ნაქუხვარი (სათიბი)
ნადემატრი (სათესი)

ვაშაყმაძეები

დავლაჭრი (სათესი)
სავაქრო (სათიბი)
ქერული (სათესი)
კიკლაჭრი (სათესი)
ქიკარტი (ტყე)
გორა (მთა)
ნასოფლარი (მთა)

მეხალაშვილები

განგზისაკარა (სათიბი)
ქინქარვაკე (სათიბი)
სავანეთი (სათიბი)
ნავომარი (სათიბი)
სასადილო (სათიბი)
ქანგაჭრი (სათესი)
ტოტრიქული (სათესი)
სამრავლო (სათესი)
ხიდითავი (სათესი)
ხუწყარუნა (სათესი)
ნადოლაბრევი (მთა)
ყვირალი (მთა)
კუშტური⁵ (მთა, მდინარე)

აზარის სასოფლო საზგო

აზარა

შავაძეები

ჩალაქეთი (სათესი, სათიბი)
ნარვანთი (სათესი, სათიბი)
ნალევი (სათესი)
სახარშევა (სათესი)
საყივარა (სათესი)
კისკასური (სათესი)
ოსანატრი (სათიბი)
კლიტია (სათიბი, სათესი)
ოდაბური (სათესი)
ნასადგომევი (სათესი)

მგელაძეები

ვარცხლა (სათიბი)
გელატრა (სათიბი)
რუთავი (სათიბი)
ცივწყარო (სათიბი)
დოლაბური (სათესი)
ციხია (სათესი)
ტარელატრი (სათესი)
საციკოსერი (სათიბი, ტყე)
ნაყელიავები (სათიბი, სათესი)
წვერიგანი (სათიბი)

მათონარი (სათიბი)
 ლეკნარი (სათიბი, ტყე)
 სახადი (სათიბი)
 ნეფიწყარო (სათიბი)
 სერიკალა (სათიბი, ტყე)
 ცხრამუხლი (სათიბი)
 ნაფლატი (სათიბი)
 კანკუხი (მთა)
 სამარილეყელი (სათიბი)
 კოლო (სათიბი)
 ნაკაფი (მთა)
 ჯერმა (მთა)
 აბანოხევი (მინ. წყალი)
 ყოლანგარი (სათესი)
 სერობა (ს. უბანი)
 ნალეკი (სათესი)
 ნატბევი (სათესი, სათიბი)
 გვერდა (სათესი)
 გიდელა (სათესი)
 ფერდიბოლო (სათესი, ქალა)
 ბოგილი (სათესი)
 სახარატო (სათესი)
 ნაქერალი (სათიბი, ტყე)
 რუთავი (სათიბი)
 სოჩი (სათიბი, ტყე, სათესი)
 საწუმპია (სათიბი, სათესი, ტყე)

საციხური

ბულატრი (სათესი)
 კაპანა (ტყე)
 ოქრომული (ტყე)
 ნასახლევი (ვენახი)
 ვაშლიძირი (ვენახი)
 ნიგოზათი (სათესი, ტყე)
 ნეწტარატლი (ტყე, სათესი)
 საზიარი (სათესი)
 ვალმამერე (სათესი)
 თხმელნარათი (ბუჩქნარი)
 ოქივარათი (ტყე, სათესი)
 მორჩვიანი (სათიბი, სათესი)
 საციხური (სათიბი, სათესი, ტყე)
 ნალობიევი (სათესი)
 ჯვართანი¹ (ბუჩქნარი)

აკვანა (სათესი)
 ნაფუძარი (სათესი)
 ნაკალევევი (ტყე)
 ნაქერვალი (სათიბი, ტყე)
 ლოროსერი (სათესი)
 გძელმერე (სათესი)
 ლუმელათი (ვენახი)
 დიდვაკე (სათესი)
 ქვაბიჯვარი (მთა)
 გძელმინდორი (მთა)
 კუნჭულეთი (მთა)
 ნათელათი (მთა)

ნამუხანობი

ნასადგომევი (სათესი)
 ოჩინე (სათესი, ტყე)
 ნაკალევევი (სათესი)
 მაჩხვერელი (სათესი, ტყე)
 ქარჩხიანი (სათესი)
 დათვაძირი (სათესი)
 ნაჩარხევი (სათესი)
 სასკედუმე (სათესი, ტყე)
 გზიპირითენნარი (სათესი)
 ფახი (ტყე)
 ტბა (ტბა)
 დიდგორი (სათიბი, სათესი, ტყე)
 პოტიკა (სათესი, სათიბი, ნაკადული)
 ნაფლატი (სათიბი, ტყე)
 წალკოტი (სათიბი)
 ცხრამუხლი (სათიბი)
 ნეფიწყარო (სათიბი)
 ღვალაოიანი (სათიბი)
 სახადი (სათიბი)
 სამარილეყელი (სათიბი)
 უზანაფერდი (სათიბი)
 დოხუდი (სათიბი)
 ლეკნარი (სათიბი, ტყე)
 მათოთნარი (სათესი, ტყე)
 წვერიგანი (სათესი, სათიბი)
 წუმწუშაკატარი (სათიბი)
 დიდკოლო (სათიბი)

ველურა

ძნელათი (სათესი)
მათალი (სათესი)
დამპალწყარო (სათიბი)
ჯორიფეხი (სათიბი)
შავტბა (ტყე)
სილა (სათესი)
თხილნარი (ტყე)
საქორიქედი (სათიბი)
ხრიგინა (სათიბი)
ველათი (სათიბი)
ქურიბირი (ტყე)

დამწვარი (ტყე, სათიბი)
აღდენა (ტყე)

პანტნარი

თეფურათენნარი (სათესი)
გზიპირითენნარი (სათესი)
ყვერული (სათესი)
ჯორჯიყელი (სათესი)
პანტნარივაკე (სათესი)
ჩარხილეღე (ტყე)
ნაქუხვარი (ტყე)
სერსუკანა (ტყე)
ნაშვავებილეღე (ღელე)
ქილისესერი² (სათიბი)

დიოქნისის სასოფლო საზოგ**ღ უ რ ბ ა****იაკობიძეები**

ირემატლი (სათესი, ვენახი)
წითელიწყალი (სათესი)
დოშკილი (სათესი)
ცხემლარა (სათესი)
ჰანგა (სათესი)
გელეგური (სათესი)
სხალთავაკე (სათესი)
ურთხვანი (სათესი)
თენნარი (სათიბი)
შუაჭალა (სათიბი)
საფიცრია (სათიბი)
სამბოძალა (სათიბი)
შავტბა (საძოვარი, ტყე)
სამზიარი (საძოვარი)
ღელეგური (საძოვარი)
გასაყიდელა (სათესი)
ფონა (სათესი)

ღურტა

ხურცატლი (სათესი)
გობიკარი (სათესი)
ქრელატრი (სათესი)
ხუთყანა (სათესი)

ბერიყანა (სათესი)

წყენარა (სათიბი)
თეთრათი (სათიბი)
სერები (სათიბი)
ყვერული (სათიბი)
ნაყვერაღე (საძოვარი, ტყე)
მაწაქნარა (სათესი)
ნაქუხვარი (სათესი)
თენნარები (სათესი, სათიბი)
ბოკლები (სათესი)
პირვარდები (სათესი, სათიბი)
ლეკნარი (სათესი, სათიბი)
საწუმპია (სათიბი)

ღორჯომელაძეები

დიოშქალა (სათესი)
კახევენები (სათესი)
ბერიწყარო (სათესი)
ასავლიანი (სათიბი)
საჭილია (სათიბი)
ყიშლა (სათიბი)
ფერთავაკე (სათესი)
საინები (სათესი)

პანსამაგნი

ასკლატრა (სათესი)
 ელიატრი (სათესი)
 დავლატრი (სათესი)
 ხიდითაფი (სათესი)
 საყარვანა (სათესი)
 წყარო (სათესი)
 კვირატლა (სათესი)
 ზარაბულა (ვენახი)
 ბახჩა (ვენახი)
 ზეგანი (ს. უბანი)
 საყავრია (სათესი)
 ნაჩეხი (სათესი)
 ნისლათი (სათესი)
 ქვილარი (სათესი)
 წისქვილილე (სათიბი)
 სადავანო (სათესი)
 ჯიხური (სათესი)
 სამბოძალა (სათესი)
 სკვანი (სათიბი)
 ყვერული (სათიბი)
 მგელაძეები (ს. უბანი)
 ტინტე (სათესი)
 გვერდა (სათიბი)
 ნაფუძარი (სათესი)
 საბადური (სათიბი, სათესი)
 დუბე (სათესი)
 ბირკატლი (სათესი)
 ყველანგარი (სათიბი)
 წყაროკარი (სათესი)
 ნანტბატრა (სათესი)
 ახობოლო (სათესი)
 თხილნარა (სათიბი)
 ჩამოგძელა (სათესი)
 ყვერული (სათიბი, სათესი)

ლიოქნისი

ანთახატრა (ვენახი)
 ფერატლი (სათესი)
 შოტატრი (სათესი)
 ვენახი (სათესი)
 ნასაყდრი (საძოვარი)
 გვერამული (სათესი)

გოქატრი (სათესი)
 შობანი (სათესი)
 ძელატრი (სკოლის ეზო)
 წითალატრი (სათესი)
 ნაქოხვარი (სათესი)
 ნაფუძარი (სათესი)
 პეტრული (სათესი)
 ბალვანი (სათესი)
 ჩოხატრა (სათესი)
 ავაზანი (სათიბი)
 ნაქერვალი (სათიბი)
 გვერდიტერნალი (სათიბი)
 წაბლიძირი (სათესი)
 ფონა (სათესი)
 სოფლური (სათესი)
 საახვე (საძოვარი)
 ნაყორვალი (სათესი)
 ქოქმათალი (სათიბი)
 გვალათები (სათესი)
 ყვერულთები (სათიბი)
 მერცხლები (სათიბი)
 ლაშილე (სათიბი)
 მაჩაქნარა (სათიბი)
 ბოკელა (სათიბი)
 საყორნია (სათიბი)
 ნაშვავები (სათესი)
 ხორხი (სათიბი)
 ხრამილე (ნაკადული)
 ხოჩია (სათესი)
 მათობარგულ (ტყე)
 ტაბი (ტყე)
 სამარილე (სათიბი)
 ხარმათალი (სათიბი)
 წყავითენნარი (სათიბი)
 სადავო (სათიბი)
 ვაშლანა (სათესი)
 ქუქაძირი (სათესი)
 ნაბელლარი (ტყე)
 სერიჟალა (სათიბი)
 ჩიტწყარო (სათესი)
 ნარინსერი (ტყე)
 მუსაახო (სათესი)

სახარატო (საძოვარი)
სათიბი (სათესი)
ლევნარი (სათიბი)
ონაგირა (სათიბი)
ნაფლევი (სათიბი)
ყრულელე (ტყე)
გელატრაჰ (სათიბი)
კათხევა (სათესი)

მანიაკთი

კვიტატრა (სათესი)
ზოგილი (ბალი)
გადაღმიტა (სათესი)
თხილაგვერდა (სათესი)
ლეკები (სათესი)
სანანური (სათესი)
წალკოტი (სათესი)
ლეღითავი (სათიბი)
ნაფუზრები (სათესი)
თხილნარი (სათიბი)
იგრივაკე² (სათიბი)
ჰონჰყე (სათიბი)
მუხლა (სათიბი)
სადავო (სათიბი)
ეშამური (სათესი)
ტბები (სათესი)
ძალელე (სათესი)
გძელჰალა (სათესი)
ახო (სათიბი)
ნაყიშლევი (სათიბი)
ყმა (სათიბი)
ლევნარი (სათიბი)
ყვერული (სათიბი)
დაბალწვეერი (სათიბი)
თენნარი (სათიბი)

შვადიქთი

ულელტეხილი (სათესი)
ბენჩატრა (სათესი)
ამოღინი (სათესი)
სერი (სათესი)
სალაყანა (სათესი, სათიბი)
ფისკერვანათი (სათესი)

გვალათი (სათესი)
ნარიანსერი (სათესი)
ყვერული (სათიბი)
ლეღიჰალა (სათიბი)
თენნარი (სათესი)
მერცხლები (სათიბი)
ლევნარი (სათიბი)
ნაგვიმრალა (სათიბი)
ონაგირა (სათიბი)
მელისორო (სათესი)
ფუშტურაძირი (სათესი)

ტაბაახელა²

ნაღვარევი (სათესი)
გვერდა (სათესი)
გვეგეშური (სათესი)
ჩაო (სათესი)
ნაფეტვარა (სათესი)
ნატბორევი (სათესი)
ჰოლო (სათესი)
ავაზანა (სათესი)
უკანახევი (სათესი)
მერე (სათესი)
თხმელნარი (სათესი)
ხოზანი (სათიბი)
ძათალი (სათიბი)
ლეღიჰალა (სათიბი)
ლორსაწუმჰარა (სათესი)
თხმელნარი (სათიბი)
ნაკანაფვარი (სათიბი)
ნარვალე (სათიბი)
ყვერული (სათიბი)
ზოკელა (სათიბი)
შავტბა (ტბა)
წითელტბა (ტბა)
სამსმელო (სათესი, ტყე)
ნაგვიმრალა (სათესი, სათიბი)
ლევნარი (სათიბი)
ნაფლევი (სათიბი)
ირმეზიჰოლო (სათიბი)
მწვანია (ტყე, სათიბი)
თელიყიშლა (სათესი)
ბარდნალი (საძოვარი)

ბელეთი

ტბა (ტბა)
 ხოჩელა (სათესი)
 დილვანი (სათესი)
 ნიგოზათი (სათესი)
 ქეციმერი (სათესი)
 წიახი (სათესი)
 ლოდნარი (ვენახი)
 ნაფუზარი (სათესი)
 სიბელატრი (სათიბი)
 ბუცეყატრი (სათესი)
 ბერეჭული (სათესი)
 ვაკე (ს. უბანი)
 წერწეტვანი (სათესი)
 ავაზანათი (სათესი)
 ღარათი (სათიბი)
 ღორღნალი (სათესი)
 აგარა (ს. უბანი)
 კიდობანათი (სათესი)
 მოლიახო (სათიბი)
 ნანტბოტრები (სათესი)
 სალილიე (სათესი)
 კატრიძირი (სათესი)
 ნაფეტვარი (სათესი)
 ძეწნაღლე (სათიბი)
 ნამშვითავი (სათესი)
 ომარაყანა (სათესი)

თხმელნარი (სათიბი)
 აგარლებიახო (სათესი)
 ნაფლატი (სათესი, სათიბი)
 გოგაწყარო (სათესი)
 კილდითავი (საძოვარი)
 აბანოყელი (საძოვარი)

კობოზი

ბიკობინა (ს. უბანი)
 კა (სათესი)
 ახო (სათესი)
 ბახუნტარატლი (სათესი)
 გოდორძატლი (სათესი)
 საფინატრი (სათესი)
 წისქვილიღლე (სათიბი)
 ლარი (სათიბი)
 საყავრია (სათესი)
 ნისლათი (სათესი)
 საბალატრო (სათიბი)
 ნაჩეხი (სათიბი)
 სარეკელა (ს. უბანი)
 ბლესინა (სათესი)
 გაღმაჭალა (სათიბი)
 ქილისე (სათესი)
 სკვანა (სათესი)
 ნაბერავი (სათიბი, სათესი)
 ბაიბურთე (სათესი, სათიბი)
 ბარდნალი (სათესი)

რიყეთის სასოფლო საბჭო**ბოკაუარი**

ტბები (სათესი, სათიბი)
 ხლარცვა (სათიბი, სათესი)
 მერე (სათიბი, სათესი)
 ნაჭრისერი (სათიბი, სათესი)
 ურთხვლიძირი (სათიბი)
 უკანწყარო (სათიბი, სათესი)
 ჯინტალი (სათიბი)
 ვაკებერსნალი (სათესი, სათიბი)
 ასავალი (სათესი, სათიბი)

ახო (სათესი, სათიბი)
 წყაროკანი (სათესი, სათიბი)
 ნახვევი (სათესი, სათიბი)
 თერძული (სათიბი, სათესი)
 ნაფუძარი (სათიბი, სათესი)
 საბოგილო (სათესი)
 ნალობიევი (სათიბი)
 ოკივარა (სათიბი, სათესი)
 კოჭი (სათესი)
 კიბიათი (სათიბი)

შუაქალა (სათესი, სათიბი)
საღაო (სათესი, სათიბი)
ლუმელათი (სათიბი)
ხარმათალი (საძოვარი)
კილდითავი (საძოვარი)
ვერხოფერდი (სათესი, სათიბი)
ჯაჭვატრი (სათესი, სათიბი)
მოწული (სათესი, სათიბი)
ნასაყდრი (საძოვარი)
ბახჩა (ბალი)
კობახურა (საძოვარი)

ჩიხეთი¹

ტალახატრი (სათიბი, სათესი)
კაპნითავი (სათიბი, სათესი)
თენნარი (სათიბი)
ნაკალვევი (სათიბი)
წყაროთვალის (სათესი, სათიბი)
თხილნარითავი (სათიბი, სათესი)
შუაძტაბი (სათიბი, სათესი)
ხმელტაბი (სათესი, სათიბი)
ზიზნიეთი (სათესი, სათიბი)
ტომპაყვირო (სათესი, სათიბი)
ჩანგალა (სათიბი)
დიდგულო (სათიბი, სათესი)
სალილე (სათიბი, სათესი)
კენავნარი (სათიბი, სათესი)
მოწული (სათიბი, სათესი)
ნადირაწყარო (წყარო)
ნასახლევი (სათიბი, სათესი)
გასაყარი (სათესი)
ყრუღელე (ღელე)
ზეგანი (სათიბი, სათესი)
საშველია (სათიბი)
ნაბელღავი (სათესი)
ჩაკიდულა (სათესი)
გძელახო (სათიბი)
ტბიღელე (ღელე)
თენნარიბოლოზი (ტყე)
მანგალა (ტყე)
პაწაქალა (სათიბი)
ჩაჩეხილა (საძოვარი, ტყე)

ახო (სათესი)
ზანეგბი (სათიბი)
ბარდნალი (სათიბი)
საყავრითავი (სათიბი, სათესი)
ველათი (სათიბი, სათესი)
საწუმპია (სათიბი, სათესი)
საბუზია (სათიბი, სათესი)
ტინეიქალა (სათიბი, სათესი)
მაწაქნარა (სათიბი)
უკანაქალა (სათიბი, სათესი)
საყავრია (სათესი, სათიბი)
ახოთავი (სათესი, სათიბი)
ჩატეხილა (სათიბი, სათესი)
საწუმპარა (სათიბი, სათესი)
ფოცორატული (სათესი)
ნაფლატი (სათიბი, სათესი)
მერე (სათიბი, სათესი)
ნამწვი (სათიბი, სათესი)
სიზმარა (სათესი)
ბურული (სათესი)
ხლარცვა (სათიბი, სათესი)
ნამუნასტრევი (სათესი, სათიბი)
გალანძული (სათიბი)
ტალახატრა (სათიბი)
საზიარო (სათესი)
კოლო (სათიბი, სათესი)
აპუღი (სათიბი)
ნიგდიძირი (სათესი)
გასაყარი (სათესი)
ლოდიძირი (სათესი)
სამტატა (სათესი)
საღავო (სათიბი)

შუასოფელი

ნადიკვარა (სათესი)
ვაკეგბი (სათესი)
ღელიქალა (სათესი)
პანტიძირი (სათიბი)
ქვედაპანტიძირი (სათიბი)
სახარატო (სათიბი)
ბარდნალი (სათიბი)
ლევნარი (სათიბი)

ნალობიევი (სათესი)	ლაშითავი (სათიბი)
ღუმელათი (საძოვარი)	ლაშე (სათიბი)
შქერითავი (საძოვარი)	აბანო (სათესი)
ნათატრი (სათიბი, სათესი)	საძმერხლია (ტყე)
ნალღუზი (სათესი)	ნაცელევი (სათესი, ტყე)
ჯანაწისქვილები (სათიბი)	ურეყი (სათესი)
თავრაჯულები (სათიბი)	საჯგვერეთი (სათესი, ტყე)
შამელე (სათესი)	კენჭნარი (სათესი, სათიბი)
ნაცერცვალი (სათესი, სათიბი)	წოწოლასერი (სათესი, სათიბი)
სამოცეე (სათესი, ტყე)	შავწყარო (სათესი, სათიბი)
სამპრილე (სათესი, სათიბი)	სასადილოთავი (სათიბი, სათესი)
ალიაღითენნარი (სათიბი)	სასადილო (სათესი, სათიბი)
გძელითენნარი (სათიბი)	ჯინიციშლები ² (ტყე)
ყუდასერი (სათიბი, ტყე)	დასილული (სათიბი)
მაწაქნარა (სათიბი)	სახბოვრია (საძოვარი)
ღარღოთენნარი (სათიბი)	ლექიძირი (საძოვარი)
დანისპაკაული	ღელისერი (ბუჩქნარი)
ენგენატრი (სათესი)	ყიშლა (ს. უბანი)
ბოგილი (სათესი)	ნასახლევი (სათიბი)
ნასახლევი (სათესი)	ქკნანარი (სათიბი)
გვალიჭალა (სათიბი)	ღელიბოლო (სათესი)
უჯანაჭალა (სათიბი)	

გოდუაძის უღელბინილი

საჯაფხუმო საძოვარები	ქვითავი
ყალიგალა	ქანჭახი
ყორანაგეგალა	უზანფერდი
აგაზანჯოლო	ბეგეყიშლა
ბერიჭალა	ზამბორი
დიდიგეგალა	კიკინაწყარო
ტიალიფერდი	საბანელა (ტბა)
დიდაჭარიგეგალა	საიხვია (ტბა)
ალმიგეგალა	ხმელტბა
ლოდიძირი	საკამბეჩო
შქერნალი	ირმიჯოლო
ბელღეთგეგალა	წითელიკილდე
ბოძატრიგეგალა	გძელიჯოლო
ჩათანაღელე	ყიშლიყელი
სათიბი	ს ა თ ი ბ ე ბ ი
კობახურა	ჯორიფეხი
შავარდენა	კაქიანი

თხილნარი
ტინტიჰალა
საქორიქედი
ქურიპირი
ველათი
ნაყიშლევი
ლეკნარი
შლეგათი
ლაშიფერდი
მერცხლიანი
თენნარი
კველო
რიკრიკიწყარო
ნაგუთნი
გძელისათიბი
განგზისერი
საძვევრეთი
დასილული
საირმია
შავი ტყე
საწუშპია
საბუზია
სამარილეყელი
ნამწვისერი

მთავნი, ტყავანი

ყალნი
შავი ტბა
ლეკნარი
აღდეწა
საბზოვრია
ლეკიძირი
მწვანე ტბა
ტიალფერდი
პაწამწვანე ტბა
ზედანაომვარი
წითელკაბანი
უკანაჰალა
ქვაკაცა
ფხარგაშლილიკატარი
ჩოფბნიხიდი
ქვედანაომვარი
საკირიხევი

ჩაურგელა
ყრალტბა
ყურლანი
წყვილკატარი
ნაფლატი
ბუმბულასერი
ქვინტსერი
ქანქახისერი
საკამბეჩო
საუზნია
შხამიამინდორი
ფოშტა
ნაძვიძირიტბა
კილდიძირი
კლაკნილი
აბანოყელი
ბოხრიკაყიშლა
ნაგელევი
კერათი

ბ ე შ უ მ ი

გვალმინდორი (საძოვარი)
შავტბა (სათიბი)
კატრიძირი (საძოვარი)
ტბები (ქაობიანი ადგილი)
დიდიგელა (საძოვარი)
ვერხვნალი (საძოვარი)
აბანოყელი (საძოვარი)
გაფენილიწყალი (საძოვარი)
ღმანი (საძოვარი)
ბეშუმგელა (საძოვარი)
აგარაკი
ნაჩადრევი (საძოვარი)
ეგრიყანა (საძოვარი)
ჩეგილი (საძოვარი)
თაგოგელა (საძოვარი)
გოდერძი (საძოვარი)
შავი ტყე (ტყე)
ვაშლობი (სათესი)
ქედელეთი (ტყე)²

ქვემო მაჭახელი

აზარის აღმართის სასოფლო საგზო

სინდონთი

სურიანქვა (საძოვარი)
 ბალვანა (საძოვარი, სათესი)
 სულიბეგიალო (სათესი)
 ტაბანი (ს. უბანი)
 ქვაბნარა (სათესი)
 კაკალატრი (სათესი)
 ჩირდილა (სათესი)
 ტოხიეთი (სათესი)
 ქვითაფი (სათესი)
 ნატბევი (სათესი)
 ჩალეწილი (სათესი, საძოვარი)
 ბურიღელე (ღელე)
 წყარო (სათესი)
 ზედაეკე (სათესი)
 მალაროკარი (ტყე)
 ნაბელლაფი (საძოვარი, ტყე)
 ხიკოკაპანი (ბუჩქნარი)
 ნალომვარი (სათესი)
 თვარანგელო (ტყე)

ძეღძედი

საკიკარტე (სათესი)
 ნაუჩვარი (სათესი)
 ქედი (სასვენნი)
 ოჯაბურა (სათესი)
 ხეროღმა (სათესი)
 მეგრელაფი (ტყე)
 ნაფლატი (ჩაი, ვენახი)
 ნაშენი (სათესი)
 დევატრი (სათესი)
 ვაკეყანა (ტყე)
 პლაკიანი (სათესი)
 კილდიხევა (სათესი)
 საკოხია (ბალი)
 ცეცხლატრი (სათესი)
 ჩირდილი (ტყე)
 სატურია (სათესი)
 ბელღები (ბალი)
 სახეწელა (სათესი, ტყე)

მარჯანეელი (ბუჩქნარი)
 ჭირეკნალი (ბალი)
 კორდი (სათესი)
 სარახია (ბუჩქნარი)
 მადენითაფი (სათესი)
 ქვასავენი (სათესი)
 რაბათი (ს. უბანი)
 მაჭახელჰესი (ჰესი)
 ყულიკარი (სათესი)
 დევატრა (ღელე)
 ნასხლტიღელე (ღელე)

ჰანივარი

ორბაძეთი (ჩაი)
 წყერაბახჩა (ჩაი)
 ნამოხვარი (სათესი)
 სამხლია (ბალი)
 ახოთაფი (სათესი)
 ნაბელლაფი (სათესი)
 ნაბოსტნევი (ბუჩქნარი)
 შუბლიწვერა (საძოვარი)
 ჩამოწყვეტილი (საძოვარი)
 სასირე (სათესი)
 კოსლოპი (სათესი)
 გზიქვეშა (სათესი)
 ჩხერიითაფიღელე (ღელე)
 ყრუღელე (ღელე)
 საცრიქედი (ბუჩქნარი)
 ნაფეტვარი (ბუჩქნარი)
 ნაკაბახევი (სათესი)
 ქენჭეხი (სათესი)
 ნასახლევი (სათესი, ჩაი)
 მორთულაძეგები (ს. უბანი)
 ნაქვევარი (ბუჩქნარი)
 ფერდი (სათესი)

წიახი

ნასელვარიქედი (სათესი)
 მსხლიანი (სათესი)

სასირე (სათესი)
 ნაპურვალი (საძოვარი)
 კონდარაყანა (სათესი)
 ვაკეყანა (სათესი)
 დიდიღელე (ღელე)
 ჯორიღელე (ღელე)
 ქვაბითავი (სათესი)
 ნასახლევი (საძოვარი)
 ძღვტრი (საძოვარი)
 ნაფეტვარა (საძოვარი)
 ციფწყალი (საძოვარი)
 წაზნარი (საძოვარი)
 ბაღვანათავი (სათესი)
 სასვენი (სათესი)
 ჩაქარდნილი (სათესი)
 ბიძაყანა (სათესი)
 ლოღემი (სათესი)
 ალიბეგივაკე (სათესი)
 ძაღლიკარი (ჩაი)
 დიღმიანი (ტყე)
 სანისლია (ტყე)

ქუშნარა

ხიდითავი (საძოვარი)
 წაზნარი (ტყე)
 ნასახლევი (სათესი)
 დოლოგნივაკე (საძოვარი)
 წისქვილიკარი (საძოვარი)
 ხუშუტავაკე (საძოვარი)

საქარდლი

ნაქურთვალა (სათესი)
 დიდვაკე (სათესი)
 ნაპურვალი (სათესი)
 დიდვანიქვები (საძოვარი)
 ყურწითელაქედი (საძოვარი)
 ყადიბოლო (საძოვარი)
 ჯამიკარი (საძოვარი)
 კურათი (ს. უბანი)
 დუნვა (საძოვარი)
 თხილები (საძოვარი)
 ნუქრავი (სათესი)
 კვადავი (სათესი)

ყურიბოლო (საძოვარი)
 ნამწვარიქედი (ს. უბანი)
 ჯერმე (საძოვარი)
 აჩხოილა (ტყე)
 გადასაქციელი (ტყე)
 სადგომიანი (საძოვარი)
 ზრუგენა (სათესი)
 დიდიღელე (ღელე)
 ჩამპალი (სათესი)
 სანისლია (ტყე)
 ქალივენარქედი (ს. უბანი)

ნაზანანი

სამოცია (ტყე)
 მოფლატული. (ტყე)
 ხერხაჟ (ტყე)
 ვაკე (საძოვარი)
 ბარდნალი (ს. უბანი)
 სათიბი (საძოვარი)
 მიღმაყანა (საძოვარი)
 ქვითავი (საძოვარი)
 ჩინჩალაევი (ღელე)
 გვალყანა (საძოვარი)
 ნაჯველევი (საძოვარი)
 იფთხნარიკუდიღელე (ღელე)
 ახალთა (საძოვარი)
 ქუცუბანი (საძოვარი)
 ბოსტანა (საძოვარი)
 ქედქედიტყე (საძოვარი)

აღმათი

გომპარეთი (ს. უბანი)
 გორაქედი (სათესი)
 გვიანეთი (ს. უბანი)
 საწიეხიანი (სათესი)
 სამწიფია (საძოვარი)
 ვაკისირა (ს. უბანი)
 საცრიქედი (ტყე)
 ჩალეწილი (სათესი)
 სარცხელა (საძოვარი)
 გძელიყანა (სათესი)
 ღელეყანა (სათესი)
 ციცალა (სათესი)

წაბუცებული (სათესი)
 კორნალიჭედი (საძოვარი)
 ნასკვიმერე (სათესი)
 მინდორი (სათესი)
 კაპანი (ს. უბანი)
 დიდმამულა (სათესი)

აბესლამიძეები

ვაშლიანი (სათესი)
 ტყემლიანი (სათესი)
 ხეჩელა (სათესი)
 ლამაზიყანა (სათესი)
 ნალომვარი (სათესი)
 აკვანეთა (სათესი)

ფარტენაძეები

ხორგი (სათესი)
 ბლანეთლა (სათესი)
 სარტყელა (სათესი)
 კალოთქედი (ს. უბანი)
 წიფნარი (სათესი)
 ნასახლევი (სათესი)
 გძელოყანა (სათესი)
 ღამედელე (ღელე)
 ნალომვარი (საძოვარი)
 ჩქუნი (სათესი)
 მელავე (საძოვარი)
 ხამიყანა (სათესი)
 საწვეთურა (სათესი)
 ნალიკარი (საძოვარი)
 ხორგნალი (სათესი)
 წაბნარი (სათესი)
 პიტნაწყარო (სათესი)
 სამძივია (სათესი)
 გრეხილა (სათესი)
 კაპანთხევი (სათესი)
 ჩიტოყანა (სათესი)

ცხემლარიძე

გოგოძეები

ნაპურვალი (სათესი)
 ციცნათელა (სათესი)
 ხუმრები (ტყე)

დოლოგნიმინდორი (ტყე)
 მალალიკარი (ტყე)
 ბოიალმიწა (ტყე)
 ჯაპანგუნა (ტყე)
 ტრიკიძეყანა (ტყე)

პირპილეთი

ჩირდილა (ტყე)
 მადენიჭედამები (სათესი, ტყე)
 ლომანდღედქედი (სათესი, ტყე)
 დიდკოთავეი (სათესი)

ყუა

განგზიქვეშა (საძოვარი)

შოტიეთი

უყვი (ტყე)
 სამზიარი (სათესი, ტყე)
 თუთყურიბაზჩა (სათესი)

ავჯანდრა

ნაკიტრევი (სათესი, ტყე)
 ნაფაცხევი (ტყე)
 ნაკორნალევი (ტყე)
 დიდვაკე (ტყე)
 ნასახლევი (სათესი)
 წითელქედი (სათესი)
 კიშკარი (ბალი)
 ფიდნები (ბალი)
 წოწოლაქედი (სათესი)
 მააღლიკარი (სათესი)
 დიდვაკე (საძოვარი)

ჩხუტუნეთი

ქვედა ჩხუტუნეთი

ნაქილისევი

ფარჩები (სათესი)
 ბორგნალა (საძოვარი)

ბადუყვეთი³

ქაჩალა (სათესი)
 ლუმბათი (საძოვარი)
 მანჯარევი (სათესი, საძოვარი)

კილდიანი (ტყე)
საფქვილია (ტყე)
ქვაკიბე (ტყე)
ფიქლები (ტყე)
ჭარყვალევი (ტყე)

დავითეთი

ჩხაენარი (სათესი)
ჩასუქეთი (სათესი)
ჯალაბატრი (სათესი)
ყალივაკე* (ნაციხვარი)
წისქვილიხევი (ტყე)
კეფერეთა (სათესი)
საძიგვლიანი (სათესი)
ბოლომწირა (სათესი)
ნაღვარევი (სათესი)
სანისლია (საძოვარი)
ქორისათი (სათესი)
იკორწყაო (ტყე)
წაბნარი (ტყე)
მადენები (საძოვარი)
ნასახლევი (სათესი)

სათაო

კინტურეთი (ტყე)
ცხემლიანქელი (სათესი)
ტალახური (სათესი)
ქაბუკატრი (სათესი)

კოსტანეთი

აგარათავი (ტყე)
თოვლივაკე (ტყე)
კუნჭული (ტყე)
ჯვართა (ტყე)
საპობი (ტყე)
დიღმიანდარდო (ტყე)
ნაღომვარი (ტყე)
ჩაილული (ტყე, სათიბი)
ნაბოსტნევი (სათესი)

ზედა ჩხუტუნეთი

გვიანეთი

ჯანატრა (სათესი, ტყე)
ბაქეტლა (საძოვარი)
ღელიბოლო (სათესი)
ძნელიეთქელი (სათესი)
მერე (ტყე, სათესი)
ცოცხათი (სათიბი, სათესი)
ღობირო (სათესი)
ნანალევი (საძოვარი)
საჭინყურია (საძოვარი)

ნაგერვეთი

ბაზიარეთი (სათესი)
ღუბიანი (სათესი)
ციფწყარო (სათესი)
ვაკითავი (ტყე)
ნასაფენავი (ტყე)
მამლიყანა (ტყე)
შიმშილახევი (ტყე)
ბარდალვაკე (ტყე)
კილდიძირი (ტყე)
ნასელვარი (სათესი)

დავითეთი

ნაპურვალი (ტყე)
უსტალიყანა (საძოვარი)
გოხინამერე (სათესი)
თაგვატრა (ტყე)
ჯებნევიღელე (ტყე)
ტარხვენი (ტყე)
აკვანეთა (ტყე)
ზედავაკე (ტყე)
ცაცხეებივაკე (ტყე)
წყვილიღელე (ტყე)
ეწრიანვაკე (სათესი)

ცხადეთი

გოგირდიქელი (სათესი)
კორნალი (ტყე)
კორტოხათი (სათესი)
ფონიკიღითავი (ტყე)

კახეთი

ბარი (სათესი)
 მერკულეთი (სათესი)
 პეტრივიქედი (სათესი)
 სათაო (სათესი, ტყე)
 ლოდი (სათესი)
 ჩხერი (ღელე)
 ახოთიღელე (ღელე)
 წითელმიწა (ტყე)
 სათიბე (სათესი)
 ოჭკრიალავეკე (საძოვარი)
 საბილანცრო (ტყე)
 წითელკილდე (ტყე)
 სამზიარი (ტყე)
 საჩორჩხე (ტყე)
 ახოთივაკე (ტყე)
 ანჯორიკები (ტყე)
 ხვართქლიანიქედი (ტყე)
 გზიპირი (ტყე)
 მოხეთქილი (ტყე)
 სამმერხლე (ტყე)
 აჩხილა (ტყე)
 ქუცუბანი (საძოვარი)
 აბანოქედი (ტყე)
 საყავრია (ტყე)
 კილდიკიკინა (მთის წვერი)

გორგაძეთი

კაპანთი (სათესი)
 ქერაბსაქარი (საძოვარი)
 აკვანა (საძოვარი)
 ნასელავი (სათესი)
 ნაუჩვარი (სათესი, საძოვარი)
 წყავნარი (სათესი)
 ჩირდილა (სათესი)
 ნაჭიშკრევი (სათესი, საძოვარი)
 ხოხოლეზი (სათესი)
 სხლიანი (სათესი)
 წყარო (წყარო)
 კორნალი (საძოვარი)
 გვერგვეთი (საძოვარი)
 ცანცრატლა (საძოვარი)

კაციმიწა (საძოვარი)
 მონაზლატრი (სათესი)
 მახუნდრავა (საძოვარი)
 წითელმიწა (სათესი)
 ახოთი (სათესი)
 ცივწყარო (სათესი)
 კონცატყე (ტყე)
 ცხრაგივა (ტყე)
 ნატბევი (ტყე, ტბა)
 პირდაპირი (სათესი)
 ბლიანი (სათესი)
 ნიგვზიანი (სათესი)
 ქებატრი (სათესი)
 ვაკე (სათესი)
 კალაბოლო (საძოვარი)
 მორვატლი (სათესი)
 სახადა (სათესი)
 წყლისაყარი (საძოვარი, სათესი)
 ზეგანი (ტყე, სათესი)

ქავთარეთი

წისქვილნარა (სათესი)
 ინატრი (სათესი)
 დავლატრი (სათესი)
 დუქნიწინა (სათესი)
 დვიბე (სათესი)
 წიაპალეღე (საძოვარი)
 ყანითავი (სათესი)
 შტვირი (ტყე, სათესი)
 ბეჭირალიქედი (სათესი)
 მალაყმიეთი (სათესი)
 ლობალური (სათესი)
 სურვანა (სათესი)
 ნასაფინავი (საძოვარი)
 ნაკანაფევი (საძოვარი, სათესი)

საფუტკრეთი

ზვარია (სათესი)
 კვადატრა (სათესი)
 ბელტური (სათესი)
 ფაფხატრა (საძოვარი, სათესი)
 ზელიეთა (სათესი)

დიდველი (საძოვარი)
წყალგალმა (საძოვარი)
პერანგა (საძოვარი)
წაბლონიქედი (საძოვარი, ტყე)
ნაუყვარი (საძოვარი)
ცისკარა (საძოვარი)
დათვიტყე (საძოვარი)
სალძენი (ტყე)
საწყაო (საძოვარი)
ფიქლანა (სათესი)
საბილანცრო (საძოვარი)

ჩიქუნეთი

გორიეთი

ბუქატრი (სათესი)
საძლიგვერდა (ვენახი)
ხმელილე (სათესი)
ქვიანი (სათესი)
კონცხა (სათესი)

ბასილეთი

ალილაქედი (ვენახი)
გოგანეთი (სათესი)
ჯამიგვერდი (სათესი)
სასვენი (სათესი)
დიდსასვენუკანა (სათესი)
კორდითავი (სათესი)
საქკიტე (სათესი)
ჰაჯიაყანა (სათესი)
ნაბალევი (სათესი)
ნაშენი (სათესი)
ღრუბლანი (სათესი)
ფოფანკალო (სათესი)
კორდი (ბალი)
ვაკითავი (საძოვარი)
კოპტამური (სათესი)
აელი (სათესი)
დიდლე (ლეღე)
ცხემნალიგვერდი (საძოვარი, სათესი)
ქვაბისგარა (სათიბი)
თერციხანა (სათესი)
ონაგირა (სათესი)

ბერიყანა (სათესი)
წითელმიწა (სათესი)
ნაპურვალი (საძოვარი)
ლორტო (საძოვარი)
ბარდნალი (საძოვარი)
ჩირდილა (სათესი)
ნაძენარა (სათესი)
ხარნაყალევი (საძოვარი)
გათხილი (საძოვარი)
ჯინჭვანი (სათესი)
ფოტორო (სათესი)

ხინკილეთი

ბეგზიარი (სათესი)
მამული (სათესი)
საყნიძირი (სათესი, ბუჩქნარი)
ვაკე (სათესი)
ჯვარილე (ხმელილე)
ქვინტური (სათესი)
მერთეგნალი (სათესი)
მოყორვილა (სათესი)
კორდები (ვენახი)
ბოლაზო (ტყე)
ციცილექედი (ბალი)
ქუმბატრი (სათესი)

კირკიტეთი

თავდიეთი (ს. უბანი)
ნასელვარი (სათესი)
ნიგზნარიძირი (სათესი)
მერე (სათესი)
ჩამახისური (ტყე)
ხიდითავი (ბალი)
წყვენარა (ბუჩქნარი)
საკოხია (სათესი)
წისქვილალმართი (სათესი)
ბაბლუცავი (ჩაი)
ნაკანაფევი (სათესი)
ქვაწინწყილა (სათესი)
მელაბოლო (სათესი)
კოტამერა (სათესი)
მადენითავი (სათესი)

ქოქოლეთი

ორცულევაკე (საძოვარი)
 კომსიმერე (სათესი)
 ნაბელლავი (სათესი)
 შოლოქნარა (სათესი)
 მალაქედი (სათესი)
 ქახატრი (სათესი)
 თიკრათავი (საძოვარი)
 საწაბლობელი (სათესი)
 კარცხატიანი (საძოვარი)

სიკალეთი

ჭვიტივრი (სათესი)
 დოლაბეთი (სათესი)
 მანუცა (სათესი)
 შეფენილი (სათესი)
 სათიხელელე (ლელე)
 ჩამპალი (საძოვარი)
 ურთხვანი (საძოვარი)
 კვერცხიკაკალო* (სათესი)

ნ ი გ ე ლ ი**აზარისწყლის სასოფლო საზოგადოება****მ ი რ ვ ი თ ი**

ჭოროხი¹ (მდინარე)
 ხანიკარი (სათესი)
 ვაკე (სათესი)
 წიფნარი (ტყე)
 ოჯალი (ტყე)
 ბაღნარი (ბაღი)
 ცივწყალი (სათესი, ტყე)
 ძიგურეთი (სათესი)
 კუმლული (სათესი)
 ხამიყანა (სათესი)
 საძიგლიკარი (სათესი)
 საისეთი (სათესი)
 გობილელე (ლელე)
 ოტკობეჩია (ტყე)
 ქანიმილელე (ლელე)
 მუთუნაიშვილები (სათესი)
 თხილნარი (სათესი)

დიდილელე² (ლელე)
 სასვენია (ტყე)

მახახალივირი

დედალუყვათი (ჩაი)
 ნაეთავი (საძოვარი)
 მორევითავი (სათესი)
 ქვედამაჭახალივირი (ს. უბანი)
 ქვაკიბე (სათესი)
 ჩიდილა (სათესი)
 ნასახლევი (საძოვარი)
 ლომავრი (საძოვარი)
 ნაშენი (სათესი)
 ცივწყალი (სათესი)
 ზედავაკე (ტყე)
 ზექეთი (ტყე, სათესი)
 შუშხნარა (სათესი, ტყე)
 გომი (ტყე, სათესი)

ქირნათის სასოფლო საზოგადოება**მ მ ა რ ა**

ყალიძირი (ტყე)
 ყალე¹ (ნაციხვარი)
 სეემია (სათესი)
 გოგოლიქედი (სათესი)
 სხვანა (სათესი)
 დარანი (ჩაი)

ბენდელიკალო (სათესი)
 ნაფლატა (ტყე)
 ჩიმაგატრი (სათესი)
 ყარალიადგწილი (სათესი)
 საჭიკარტე (სათესი)
 ნოჩვარი (ტყე)

კირნათი

ნაკირნათევი

- ბლესინი (საძოვარი)
- მილმაყანა (საძოვარი)
- ქებაშუანი (ს. უბანი).
- ფაცხიკარი (სათესი)
- ულელტეხილი (სათესი)
- ხამიყანა (სათესი)
- ვაკე (სათესი)
- ნალობიევი (სათესი)
- ფოშტიღელე (ღელე)
- ნაგომავი (ს. უბანი)
- გაჭრილიქედი (ბუჩქნარი)
- ყორნალი (სათესი)
- ვაკესეეშია (სათესი)
- მელყურძენა (ვენახი)
- ბერისარჩობი (ტყე)
- გვარიქედი (სათესი)
- სამგლიათი (ტყე)

შუშანეთი

- გვარიქედი (სათესი)
- კოთქედი (სათესი)
- ეკლესიგვერდი (სათესი)
- მუსლულიკარი (სათესი)
- ქიბაკურიღელე (ღელე)
- ხუნდურათი (სათესი)
- მანანათი (სათესი)
- ფოტური (ჩაი)
- ხორხა (ჩაი)
- აბანვა (ჩაი, სათესი)
- სამელია (სათესი)
- ნაჭილისვარი (მარანი)
- სასულთობო (სათესი)
- წითელათური (ტყე)
- წვერსიქეთი (სათესი)
- ყორნალა (სათესი)
- კაპანათი (ტყე)
- ვაციქედი (სათესი)
- გოგუეზიკალო (სათესი)

კირნათი

- სანიწყალი (ღელე)
- წაბლნარი (ბუჩქნარი)
- საქორია (ს. უბანი)
- ლემტიეთი (სათესი)
- მეფისწყარო (წყარო)
- უსტიქედი (ს. უბანი)
- ატობანა (სათესი)
- ნასახლუვი (სათესი)
- დობრიო (სათესი)
- ბამბათი (ს. უბანი)
- საფერიანი (სათესი)
- ნაჭიშკრევი (სათესი)
- ჭანიყვაი (სათესი)
- სამკოდია (სათესი)
- ნაბელლავი (სათესი)
- სახვავი (სათესი)
- პლაკნარა (სათესი)
- ჭურთა (ბორცვი)
- ოჯვაბურა (სათესი)
- ონაგირა (ქედი)
- ზეგანი (ტყე)
- ხეროლომა (ტყე)

კობალეთი

- ტურიბუღე (სათესი, ბუჩქნარი)
- ბესანახლუვი (სათესი)
- ფურუნკიკარი (სათესი)
- საფანელა (სათესი)
- დარღალა (სათესი)
- ჯინჭარაჭლი (ს. უბანი)
- ქოთანავი (სათესი)
- მელავი (სათესი, სათიბი)
- საჭინკია (ტყე)
- ქეციმერა (სათესი, ტყე)
- საძიგველაქედი (სათესი)
- ტურავი (სათესი)
- ქონჭყო (სასვენი ადგილი)
- ნაშენი (სათესი)
- ჩირდილა (სათესი)
- მამულითავი (სათესი)
- ნადარბაზევი (სათესი)
- შავყანა (ტყე, სათესი)

თავარანგელო (ტყე, სათესი)
 კილიძიძი (სათესი)
 აკვანთა (სათესი)
 ნაბოსლავი (სათესი)
 ცხენიზორცა (ტყე)
 კუხმუნჯა (ტყე)
 ვირიზრუგა (ტყე)
 ნაეკლესევი (ბუჩქნარი)
 კვერეზია (ბუჩქნარი)
 თოდორავი (სათესი)
 უყვი (ტყე)
 ყორნალა (ტყე)
 ნაახვევი (მთა, ტყე)
 ბოლოწრილა (ტყე)
 ბარდნალა (ტყე)
 კერკეტევი (მთა)

ოღლაუში

თოთიჭრი

ოღლავევაკე (სათესი)
 ნაციხვარი (სათესი, ტყე)
 საძიგველაქედი (ტყე)
 ჩირდილა (სათესი)
 ეკალატრი (ბუჩქნარი)
 ნასახეთი (ბაღი)
 თავგუბე (წყარო)
 ლაფრანა (სათესი, ბუჩქნარი)
 კალოპირი (საძოვარი)
 იორდანევი (ბუჩქნარი, სათესი)
 გეგზეთი (სათესი)
 ნალომვარი (ბაღი)
 ვირიზრუგა (სათესი, ტყე)

ბურკენავი

მკედლივი (სათესი)
 ჯამეკარი (საძოვარი)
 რაკატკა (სათესი)
 ჩირდილა (სათესი, ბუჩქნარი)

ზეგანი

მოლიბეგიაკარი (სათესი, საძოვარი)
 ქვაბტყელი (სათესი)
 ჭიბატრი (საძოვარი)

საყდარი (სათესი)
 ნაფაცხევი (სათესი)
 ხარლი (საძოვარი)
 ხუცური (ბაღი)
 მუხნართავი (სათესი)
 წყავიძირი (სათესი)
 რუთავი (სათესი)
 ხამიყანა (სათესი)
 დიდქედი (სათესი)
 დაბლავაკე (ტყე)
 მაღლავაკე (ტყე)
 გომთხევი (ტყე)

ძველა მარადილი

ფანჩვეთი

საყდარი (სათესი)
 ქვაბიში (საძოვარი)
 ცივიწყალი (საძოვარი)
 საზღვარო (სათესი)
 კვირიკეთი (საძოვარი)
 ტყემლიძირი (სათესი)

ბრევეთი

ქეციქეთი (სათესი)
 ბაღნარი (სათესი)
 ლესპარა (სათესი)
 კაპანი (სათესი)
 ქვაპურგი (ტყე)
 ყორნალა (საძოვარი)
 ნორმევი (ტყე)
 ღრემში (ტყე)
 შეფათანბაში (მთა)

ლომანაკეთი

ქვაბლაკია (საძოვარი)
 შაყყანა (საძოვარი)
 ქურიპირი ქედი (სათესი)
 ქუშალა (სათესი)
 ჯამიკარი (სოფლის ცენტრი)
 ნაოჯღვარი (ჩაი)
 ლოლემი (ჩაი)
 წისქვილიკარი (ჩაი)

სკელე³ (სათესი)
 ონჩომეთი (სათესი)

სახახლეო

ორბეთი (სათესი)
 კალავეთი (სათესი)
 გამტკიცული (სათესი)

ძაბლავეთი

წისქვილიკარი (საძოვარი)
 ოკუხულეთი (სათესი)
 ეწერი (სათესი)
 საჩქეთი (საძოვარი)
 საისალეთი (ტყე)
 ტყედიდი (სათესი)
 ბელლიკარი (საძოვარი)
 ბუმბულიკარი (საძოვარი)
 კაზანჯი (ტყე)
 დიდმანიძე (საძოვარი)
 ორპირი (საძოვარი)
 გეფინერი (ტყე)
 კორნალი (სათესი)
 ვაშლიძირი (სათესი)
 მოზენია (სათესი)
 ჭოდნარა (სათესი)

გეზენი (საძოვარი)
 კომპიში (ტყე)
 სარავეთი (სათესი)

ქუთურეთი

საქალიმეთი (სათესი)
 ნაგერვაძე (სათესი)
 ლომგურეთი (სათესი)
 გელიარჩვეთი (სათესი)
 კორითავი (ტყე)
 ოთხზიარი (სათესი)
 თოდრეთი (სათესი)
 ტურიფოქვი (სათესი)
 ნიგზნარა (სათესი)
 დიბეყანა (სათესი)
 ლონკროფეთი (სათესი)
 ჭიბაკური (ტყე)
 საითაძირი (სათესი)
 სხალკეხიანი (სათესი)
 ცარა (ტყე)
 დავისაყენი (ტყე)
 ტყემლიძირი (სათესი)
 ქვითავი (ტყე)
 ღრემშიღელე (ღელე)
 ინჯინარი (მთა)
 ქვაძგი (სათესი)

გ მ ნ ი უ

თხილნარის სასოფლო საგზო

ს ი მ ო ნ ე თ ი

საისეთი (ბუჩქნარი, საძოვარი)
 ქეციქეთი (ბუჩქნარი)
 ყოლიძირი (საძოვარი)
 ონტოფო (სათესი)
 ცარა (საძოვარი)
 სიმონეთივაკე (სათესი)
 ნეფეკოპიანი (საძოვარი)
 კორტოზი (ბუჩქნარი)
 გძელყანა (საძოვარი)
 ნაფაცხვარი (ჩაი)
 ნასელავი (ჩაი)

სამძიარი (ჩაი)
 პარუნყყანა (ტყე)
 ყადიოლიბაღჩა (ჩაი)
 ჭამიკარი (სოფლის ცენტრი)
 ცკიტური (ჩაი)
 ქვათეთრა (ტყე, სათესი)
 ჭიბაკური (საძოვარი)
 გეზენი (საძოვარი)
 ქილისე (ტყე)
 ჩხანაფურა (ტყე)
 გოჩი (ტყე)
 სხალიძირი (ტყე)

საჩიქეთი (ბუჩქნარი)
საქალიმე (საძოვარი)
თოფისაიალა (ტყე)
უყვი (ტყე)

მ ა ხ ო

მახო

კიკიკალი (ჩაი)
ყავეკარი¹ (სათესი)
მახოსწყალი (ღელე)
ჯამიკარი (ციტრუსები)
დობრიყანა (საძოვარი)
მინდორყანა (ჩაი)
ნასახლევი (ჩაი)
ბარდნალა (ჩაი)
კილიეთი (ჩაი, სათესი)
საპური (ჩაი)
გოჩი (ჩაი)
ჩხავნარა (ჩაი)

ზენაქეთი

ყავეკარი (ბუჩქნარი)
ჩარხიწყალი (ტყე)
კალაში (სათესი)
ბარდნალა (ტყე, ჩაი)
აჩიქბარდი (ტყე)
ჩათალდერე (ტყე)
ინჯინარი (ტყე)

ღავითაძეობი

ყურტყუა (ტყე)
მინდორყანა (სათესი)
ჯამბაზოლიტყე (ტყე, ციტრუსები)
საძიგლიკარი² (ჩაი)
ზოროსკანად (საძოვარი)
მეჭელე (ციტრუსები)
ლანგათი (ჩაი)
სანაფოტე (ციტრუსები)

ა მ ა რ ა

ტურინაკვეთი (ჩაი)
ვაშნარი (ჩაი)
კაკლნარი (ჩაი)
ლელენარი (ციტრუსები)

მერჯანჩავეში (ბუჩქნარი)
ყადირამინდორი (ბუჩქნარი)
ზინდანი (ტყე)
ნაბელლარი (ბუჩქნარი)
რეფიკამინდორი (საძოვარი)

თხილნარი

ქვედა თხილნარი
ლანგათი (სათესი, საძოვარი)
გვერდამი (საძოვარი)
ბოროსოჯაქლული (ჩაი)
ზაიქეთი (სათესი, საძოვარი)

ზედა თხილნარი

გუშეგი (ჩაი)
წითელიმიწა (ჩაი)
უწყუბი (ჩაი)
მინდორი (ჩაი)
ფარდულიბახჩა (ჩაი)
დიდითლიანი (ჩაი)
პაწათლიანი (ჩაი)
ბახჩიბოლო (სათესი)
აღმასაქუთარი (ციტრუსები)
ბოშტეფე (საძოვარი)
ხერხიმინდორი (საძოვარი)
დიდგულევი (ჩაი, ტყე)
კომონაჰარი (ტყე)
ახო (საძოვარი)
თხმელნარი (საძოვარი)
ანწნარი (საძოვარი)
ფანჩვეთი (საძოვარი, ტყე)
ნაკაფი (ჩაი)
ჩაფაყანა (სათესი)
შუაახო (ჩაი)
ლომიახო (ჩაი)
ქვედაყანა (საძოვარი)
ბოლოდუზი (საძოვარი)

ო მ გ ო ლ ო

ადა (საძოვარი)
ნაქილისვარი (ბუჩქნარი)
პიტასირთი (ჩაი)
ყავევიდერე (ღელე)
ნაციხვარი (სათესი)

ფარჩები (სათესი)
 ჩევირმე (სათესი)
 მიკლიკური (ციტრუსები)
 ჩიფთიქვა (ციტრუსები)
 ტალახნარი (ბამბუკი)
 ბეშლარიკარი (ციტრუსები)
 ნაბელღავი (ჩაი)
 ხოჯაჭრი (ჩაი)

მუკავანთი

ფილაგეთეფე (ტყე)
 ბოლოყო (ღელე)
 თხმელნარი (ბუჩქნარი)
 ბილკორდი (საძოვარი)
 ღომიყანა (ბუჩქნარი)
 ზინდანი (ტყე)
 მალღაყანა (საძოვარი)
 მინდორი (საძოვარი)
 გძელყანა (საძოვარი)
 ნაღომვარი (ბუჩქნარი)
 ქილისე (ბუჩქნარი)
 კენჭნარი (ბუჩქნარი)
 დიდიმინდორი (ტუნგო)
 თიხნარი (საძოვარი)
 ქაზიმფაცხა (ბუჩქნარი)
 ჰაჯიაყანა (ტყე)

გალმევაკე (ჩაი)
 კოკიწყალი (ღელე)
 ფელუდიბი (ჩაი)

ჭ ა რ ნ ა ლ ი

გალმა კარნალი

მინდორი (საძოვარი)
 ქურთლული (ჩაი)
 ჯამისერი (ჩაი)
 ტყემლისერი (ჩაი)
 შალვაძე (ჩაი)
 ყარაშარვალი (ტყე, ჩაი)
 ყუზიხანა (ციტრუსები)
 სინეგდერე (ღელე)

გამოღმა კარნალი

ქადაგიძეები (სათესი)
 ქილისეკარი (ციტრუსები)
 დიბეგდუზი (საძოვარი)
 ჩარჩახანი (ღელე, ტყე)
 არღუჯსირთი (ტყე)
 აბანოწყალი (ტყე, ღელე)
 ძურწა (ტყე)
 ხორსონისირთი (ტყე)
 მადენდერე (ღელე)

გონიის სასოფლო საბჭო

ახალი სოფელი

ახალსოფელი

სხლები (ჩაი)
 ბიტონიკი (ჩაი)
 ხოფშოშიტყე (ტყე)
 ჩერქეზლული (საძოვარი)
 ყიზილთოფრადი (სათესი)
 დომუზადა (სათესი)
 ხეხილნარი (ჩაი)
 აეთემიღელე (ღელე)

განთიადი¹

ასლიბადი² (ციტრუსები)
 კახიძეებისახლიგვერდა (ციტრუსები)

ავგია

ცივიწყარო (ტყე)
 კილაძიმინდორი (ჩაი)
 ზვარეღებისირთი (ჩაი)
 დიასამიძინასახლევი (ჩაი)

გონიო

ქუჩუკქოროხი³ (მდინარე)
 ტაბახანა (ციტრუსები)
 ციხე⁴ (ციხე)
 ოლუმბაში (ს. კუთხე)
 იმამსუფ (სერი)
 ჰევად⁵ (ს. კუთხე)
 ქერეჩხანა (ს. კუთხე)
 ჩერქეზლული (ჩაი)

ბუჯალი⁶ (ს. კუთხე)
 ადა (სათესი)
 გიოლბაში (საძოვარი)
 თეფეალთი (სათესი)

კვარიათი

კვარიათიღელე (ღელე)
 დაღლისირთი (ჩაი)

ჭ ა ნ ე თ ი

ხ ა რ უ ი¹

ქვაკამარა (ბუჩქნარი)
 მანდრათი (ციტრუსები)
 დემირკაფი (კლდე)
 სქინდონა (ჩაი, ციტრუსები)
 ბარდიშლალი² (ჩაი)
 კალენდე(რ)ე³ (ჩაი)
 ცხემურლული⁴ (ჩაი)
 ხეშვილული⁵ (ციტრუსი, საძოვარი)
 დერემენდერესი⁶ (ჩაი)
 ქილისე (საყდარი)
 მალაროლიფაცხა (ჩაი)
 ოკანდელე (ციტრუსები)
 მაისა (ციტრუსები)
 ცარა (ჩაი)
 აბანოშუკა(რ)ი (წყარო)
 ქილისესირთი (ბუჩქნარი)
 ქვაქაქი (ციტრუსები)
 მონტრაცა⁷ (ციტრუსები)
 კერკეტაში⁸ (ციტრუსები)
 ოჯალანე⁹ (ციტრუსები)
 ქვადიდი (ქვარნალი)
 ობურბე¹⁰ (ციტრუსები)
 ზეითინლული¹¹ (ციტრუსები)
 ქაუმხაზი¹²

რაკანი (ციტრუსები)
 მეწკანკი (ციტრუსები)
 მაჯგინი (ციტრუსები)
 დიდიოჯალი (ციტრუსები)
 ლურბელა (ციტრუსები)
 ფუჯონჯერე¹³ (საძოვარი)
 ბურჭულიმეჭაელი¹⁴ (ტყე)
 თხირეფუნა¹⁵ (საძოვარი)
 ქვანჩამურე¹⁶ (საძოვარი)
 გენიალონი¹⁷ (საძოვარი)
 ქუროთოჯალი (ციტრუსები)
 კაკლიშყონა¹⁸ (საძოვარი)
 ჰიტოჯალი¹⁹ (ციტრუსები)
 ნომექთებენი²⁰ (ციტრუსები)
 მეზარლული (სასაფლაო)
 მსკიბუკალა²¹ (ციტრუსები)
 მსქიბულალი²² (ღელე)
 ჩელეგები (ციტრუსები)
 ტიბაში²³ (ღელე)
 ნოლა²⁴ (სოფლის ცენტრი)
 ლალდიდი (სათესი)
 ყონამგერი²⁵ (სათესი)
 ლავრა (სათესი)
 პაპათი (სათესი)
 მცხულეფუნა²⁶ (სათესი).

Յ Ծ Ե Ո Յ 3 Ե Ծ Յ Ո

ა ბ ა რ ა

აქარისწყლის სასოფლო საბჭო

1. აქარისწყალი ეთნოგრაფიული აქარის მთავარი მდინარეა; ამავე სახელით იწოდება აგრეთვე მშვენიერი დაბა აქარისწყლის შესართავში. ეს დაბა რევოლუციამდე შესართავის სახელით იყო ცნობილი და რამდენიმე ფიქრულ სახლს ითვლიდა, დღეს კი ქვეითარის საართულებიანი სახლებით არის დამშვენებული.

აქარისწყალი არ არის ამ მდინარის სახელწოდების თავდაპირველი ფორმა, ძველად იგი მხოლოდ აქარად იწოდებოდა. შემდეგ კი ეს სახელი მზარეზეც გავრცელდა და ამ მდინარის ხეობაში მდებარე მიწა-წყლის აღმნიშვნელ გეოგრაფიულ ტერმინად იქცა.

სახელწოდება აქარა-ს მნიშვნელობისა და წარმოშობის საკითხი კარგახანია დგას სამეცნიერო ლიტერატურაში.

მ. ჭანაშვილი, რომელიც ამ საკითხს შეეხო 1894 წელს, აქარას უკავშირებდა სიტყვა „ჰა“-ს, რომელსაც წყაროს, მდინარის და საკუთრივ ჰეს განმარტებას აძლევდა: ჰა-რი-ა-ჰა-რი — აქარა (მ. ჭანაშვილი, აფხაზეთი და აფხაზეთები, ზეიორგო, წიგნი XVI, ტფ., 1894 წ., გვ. 2-3. რუს. ენაზე).

აქარის ამგვარი დაკავშირება მართებული არ არის. არც ამ სახელწოდების ნ. აღონციელი ეტიმოლოგიაა სწორი. აქარა არ არის „ეგერ“, „ეგერია“-ს სახეშეცვლილი ფორმა, როგორც ეს ნ. აღონცის მიაჩნდა (ნ. აღონცი, სომხეთი იუსტინიანეს ეპოქაში, მოსკოვი, 1908 წ., გვ. 26. რუს. ენაზე).

ამავე საკითხს გაკვრით შეეხო აკად. ს. ჭანაშვილი 1940 წელს დაბეჭდილ შრომაში „ჩრტყე-ზულა (ადილეური) ელემენტი საქართველოს ტოპონიმიაში“ და იგი „აჰ-ი“-საგან (სოფელია გურიაში, აქარა-გურისის ქედის ჩრდილოეთ კალთებზე შეფენილი) ნაწარმოებ გეოგრაფიულ სახელწოდებად მიიჩნია. „მდ. აქუყას სათავეებთან, — წერდა იგი, — ჩვენ ვხვდებით სახელწოდება აჰ-ს (სოფელია, ზემო და ქვემო); აქედან არის ნაწარმოები აჰ-არა-ც, რომელმაც სახელწოდება მისცა ამ მთების სისტემას — აქარის ქედი — და თვით ოლქსაც“ (სსრკ მეცნ. აკადემიის საქ. ფილიალის მოამბე, ტ. 1, № 8, თბ., 1940 წ., გვ. 625). სამწუხაროდ სახელოვან მეცნიერს ამ მოსაზრებისათვის სათანადო ახსნა-განმარტება და დასაბუთება არ მიუცია. ეტყობა „აქარა“-ს გავრცელების არესა და მნიშვნელობის საკითხის შეუსწავლელობის ვითარებაში, იგი ამ მიმართულებით სიტყვის გაგრძელებას ერიდებოდა.

უძისა და აქარის დაკავშირება სწორია, ეს სახელწოდებები წარმოშობის თვალსაზრისით მართლაც უკავშირდებიან ერთმანეთს და საერთო ფუძიდან ამოდიან, მაგრამ უკანასკნელი რომ პირველისაგან იყოს ნაწარმოები მართებული არ ჩანს.

ასევე იოჭმის აქარის პ. ინგოროყვასეულ ეტიმოლოგიაზეც, რომლის მიხედვით აქარა წარმოდგება ეთნიკური სახელწოდებისაგან „ჰანი“. „...სატომო სახელიდან „ჰანი“, — წერს პ. ინგოროყვა, — ჩვენ გვაქვს გეოგრაფიული სახელწოდებანი:

ა) ჰან-ეთი და

ბ) ა-ჰან-რა, რომლის სახენაცელი ფორმაა: ა-ჰარა“. (გვ. 138).

ამ უკანასკნელში ავტორი გამოყოფს თავიღურ ნაწილსაც „ა“, რომელსაც „სა“ პრეფიქსის შესატყვისად თვლის, და ფუძეს „ჰან“. პრეფიქს „ა“-ს შესახებ ინგოროყვა ამბობს: „ეს თავიღური გრამატიკული ნაწილაკი „ა“ (როგორც, მაგალითად, გეოგრაფიულ სახელში „ა-ჰარა“), და მისი ვარიანტული სახეობა „ე“ (როგორც, მაგალითად, გეოგრაფიულ სახელში „ე-გარ-ისი“), თავისი მნიშვნელობით უდრის გრამატიკულ ნაწილსაც „სა“ (მაგალითად, გეოგრაფიულ სახელში „სა-მცხე-“)“. (იქვე).

ამ შეფარდებათა სისწორის ნათელსაყოფად მას მოაქვს შემდეგი მაგალითები: „ა-დგილი“, — რომელიც მისი მტკიცებით, — იგივეა რაც „სა-დგილი“, „ა-ბანი — იგივეა, რაც „სა-ბანი“ და სხვანი, ამინარადღე ა-ჰან-რა იგივეა, რაც „სა-ჰან-რა, სა-ჰანო, — დასკვნის მკვლევარი. (გვ. 139).

ა ხმოვნის პრეფიქსად მიჩნევა ამ სახელში მართებულია, მაგრამ ფუძეში სატომო სახელ ჰ-ან-ის აღდგენა და რა სუფიქსის გამოყოფა სწორი არ არის.

ამ სახელწოდებების შესახებ რამდენიმე ხალხური ვერსიაც არსებობს.

ერთი მათგანის მიხედვით აქარა ანუ აჯარა თითქოს თურქულიდან მომდინარე სახელწოდებაა და „აჯა მემლექეთს“ — მშვიერ ქვეყანას ნიშნავს. თავი რომ დავანებოთ იმას, რომ მოხალისე ეტიმოლოგი თვის არ იწუხებს ამ სახელწოდების დასლზე, მასში აფიქსებისა და ფუძემდებლის გამოყოფაზე, რომლის გარეშეც შეუძლებელია სახელწოდების რაიმე საფუძლისამო ახსნაზე ლაპარაკი, მას არც ის აფიქრებს, რომ აქარა, როგორც გეოგრაფიული სახელი, არსებობდა ჯერ კიდევ იმ ძველ დროში (იხსენიემა VII ს. ძველში), როდესაც თურქოსმალები არა თუ საქართველოსთან არ იყვნენ დამუხობლებული, არამედ საერთოდ არც კი ჩანდნენ ისტორიის არენაზე. მაგრამ ეს ეტიმოლოგია თუ აქ მაინც მოვიხსენიეთ, ეს არა იმიტომ, რომ მას რაიმე ღირებულება ჰქონდეს ამ სახელის მეცნიერული ახსნისათვის, არამედ იმიტომ, რომ მასში შესანიშნავად არის გააზრებული ოსმალთა მფლობელობის პერიოდის აქარის მძიმე ეკონომიური ყოფა, მისი ვალატაყება და მშვიერ ქვეყანად ქცევა. მართლაცდა მიტაცების შემდეგ აქარის მკვიდრნი მძიმე ეკონომიურ მდგომარეობაში მოექცნენ, დაეცა სოფლის მეურნეობა, ხელისნობა, აღებ-მიცემობა, ვალატაყდა ხალხი, დამშვიდა ქვეყანა, რამაც საფუძველი მისცა მრავალ ავებლობა განცდილ ამ კუთხის ქართველს თავისი სამშობლო მიწის სახელი იმ თურქ დამპყრობელთა ენისათვის დაეკავშირებინა, რომლებმაც აქარალებს სიმშვილი, სიკვდილი, ძარცვა, ტანჯვა და სხვა მრავალი უბედურება მოუტანეს.

მეორეხარის სახლური ეტიმოლოგია აქარას ეპყრობას უკავშირებს და ასეთი სახელწოდების წარმოშობას ამ კუთხის მკვიდრთა ვაჭრული მიდრეკილებით ხსნის. „აქარული დღესაც ამბობენ, — წერდა ზ. კივინიძე, — რომ ძველად აქარას ვაჭარ ერქვათ, რადგანაც აქარული გამოიხენილი ვაჭრები ყოფილან და ამათ შავი ზღვით ბევრი რამ ნაწარმოები გაქონდათ შავი ზღვის იქითა ქვეყნებში“ (ზ. კივინიძე, ოსმალის საქართველო ანუ აღწერა კლარჯეთისა, გვ. 6).

აქარის ვაჭარადან-მომდინარეობის აზრი, რომლის სისწორეში, როგორც ჩანს ზ. კივინიძეს ეჭვი არ ეპყრებოდა, ავებულია ამ სიტყვების მარტოოდენ გარეგნულ მსგავსებაზე და არაფერი აქვს საერთო სინამდვილესთან.

აქარა ა-ა სუფიქსურ-პრეფიქსური წარმოების სახელია. მისი ძირეული მასალაა კ. ამავე ძირის სახელებია კ-ან-ეთი (წარმოსდგება სატომო სახელისაგან კ-ან-ი), კ-ალ-ა, კ-ალან-გარი და სხვ. ყველა მათგანში კ წყალს უკავშირდება. აქარაც ბირველად ჩანს მდინარისათვის, ხოლო მიჩქმეული და მეორადია ოლქისათვის.

2. „კიბე — აღსავალი ხარისხი“ — განმარტავს სახელოვანი ლექსიკოგრაფი საბა ორბელიანი (ქართული ლექსიკონი, სრფ. ი. ყიფშიძისა და პრაფ. ა. შანიძის რედ., თბილისი, 1928 წ., გვ. 186) და მიუთითებს ნახე აღსავალი“-ო. აღსავლის ქვეშ კი ნათქვამია: „კიბე არს წულილის ხით დანადლოვანი აღსავალი“ (იქვე, გვ. 26).

„კიბე“-საგან არა ერთი სოფლისა თუ ადგილის სახელია ნაწარმოები, ასე მაგ, სოფ. მაჭახლისპირში (აქარისწყლის სასოფლო საბჭო) არის ადგილი „ქვაკიბე“, ამავე სახელწოდებას ეხებებით ბადუყვეთში (აქარის აღმართის „სასოფლო საბჭო“, ზედაჯოლოსა, (ხელეჩაუურის სასოფლო საბჭო) და სხვაგან. ქუთაისის რაიონში ერთ-ერთ სოფელს ეწოდება „კიბულა“. სიტყვა კიბე გამოყოფა აგრეთვე, მეგრული წარმოების გეოგრაფიულ სახელწოდებებში: „ტკაჯა“ („ტკაე“ მეგრულად კიბეს ნიშნავს), „ტკაჯარელი“ და სხვ. (პ. ინგოროყვა, გიორგი მერაქელი, თბილისი, 1954 წ., გვ. 172).

3. ქვეტქეთი და კომპლქისი ც-დ ქვევის შედეგად (ფორიკატოზიცია) მიღებული ფორმაა „ქედსიქეთი“-სა. ასეთივე გზით არის მიღებული ქვეტიმერა (ქედსიმერა) და სხვ.

4. „ჩირღილი“, „ჩირღილა“, „ჩიღილა“ ძლიერ ხშირად გვხვდება აქარის ტოპონიმიკაში. ასე იწოდება ადგილი, რომელსაც შზე ნაკლებ, ან სრულიად არ უდგება. „ჩრღილი... სადა შვის შუქი არა დგეს“ (საბა, ქართული ლექსიკონი, გვ. 411, ჩრღილის შესახებ უფრო დაწვრილებით იხ. ს. ჭიჭია, სამცხე-საათაბაგოს ტოპონიმიკისა და ისტორიული გეოგრაფიის ზოგადი საკითხი, თსუ, ტ. 41, 1950 წ., გვ. 185-შმდ.);

5. სახელწოდება „ნაჭარველევი“ ამ ადგილს მიუღია ჯარველისაგან, რომელიც აქ ოდესღაც მდგარა. ჯარველი („ჯა“ მეგრულად ხეს ნიშნავს) ხის მორებისაგან ავებულ სახლს

ეწოდება. „ჭარგავლი სახლი“ აქარაში „ფერდას“ (ყოშლა) ზონაშია გავრცელებული (გა. შიშინაძე, ხეცურული სახლი „სენე“, ანალები, თბილისი, 1947 წ., გვ. 155).

6. ნაფლატს აქარაში ჩამოშვავებულ ადგილს უწოდებენ. „ფლატე-მიწა ჩამონგრეული“ (საბა, ქართ. ლექსიკონი, გვ. 356).

7. „ღელღელ ითქმის ხევი მცირე“ (საბა, ქართ. ლექსიკონი, გვ. 377), ხევის მნიშვნელობა აქვს ამ სიტყვას აქარაშიც.

8. კაპანი — დამრეცი, ციკაბო ადგილი. საბას ეს სიტყვა „ქვა-ლოკ“-ად აქვს განმარტებული (გვ. 161). კაპანი-სავან აქარაში არაერთი ადგილისა თუ სოფლის სახელია ნაწარმოები. ასე მაგ. კაპნისთავი (სოფელი აქარისწყლის სასოფლო საბუქოში), კაპანდობი (ხელვაჩაურის სასოფლო საბუქოში) და სხვ.

9. ნაბელღავი ნაავ პრეფიქს-სუფიქსური წარმოების სახელწოდებაა სიტყვისაგან ბელღი. ბელღს აქარაში სასიზინდეს უწოდებენ. „პელღი — ფქელისა და ხეარბლის დამარხავი: უმცროსს ეწოდება ხალამბარი და მის უმცროსს ჭიროლა“ (საბა, ქართ. ლექსიკონი, გვ. 39).

10. ქოშვი ანუ კოშვი არის „წურბილი და შაღალი ციხე“ (საბა, ქართ. ლექსიკონი, გვ. 175). კოშვი არაბულ-სპარსული სიტყვაა. ქართულში მკვიდრდება IX საუკუნიდან (ივ. ჯავახიშვილი, მასალები ქართველი ერის მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის, ტ. I, თბილისი, 1946 წ., გვ. 43).

11. ხალხის ცრუ რწმენა ჰინკას ბოროტი სულების ოჯახს მიეკუთვნება. საბა ორბელიანს „პაერის-მცველის“ ქვეშ ნათქვამი აქვს: „პაერის მცველნი ესენი არიან ეშმაკნი... მათგან არს საოცრებათა ჩვენება, დღეუთება, ღამე კაცთა მრავალ-სახედ ჩვენება, სახლთა და ცხენთა დაუფლდება, ქვათა სროლა, ნაკლულის ქურბლის აღსება და ევეეთიარნი. მსოფლიონი ქაჯად და ჰიშმაქად სახელსდებენ, ხოლო მოაპმადიანნი ჰურის, ფერის და ყიდმანად იტყვიან და ანგელოზად ესვენ“ (გვ. 472). საინტერესოა აღინშნოს, რომ ფერ-ყიდმანებუ აქარაში ანგელოზებად კი არ ითვლებიან, როგორც ეს ისლამისტური თვალსაზრისით იყო მოსალოდნელი, არამედ ბოროტ სულებად, როგორც ეს ქრისტიანებშია.

12. ამ კომპოზიტიკში განმარტებას საჭიროებს სიტყვა „ავარა“. ეს სიტყვა წინათ რამდენიმე მნიშვნელობით იხმარებოდა. იგი ნიშნავდა „საზაფხულო საღებურს“. (საბა, ლექსიკონი, გვ. 4) და იყო აგრეთვე, „ადგილი საყანური, გინა საყენახე, გინა დაბა“ (იქვე). აქარის ტოპონიმიაში ავარა ხშირად გვხვდება. ამ სახელით იწოდება როგორც სახნავ-სათესი ადგილები, ისე სოფლებიც. ავარას რაობა შესწავლილი აქვს ავად. ნ. ბერძენიშვილს. მისი სიტყვით „ავარა, როგორც მოუღენა, ჩვეულებრივ ამა თუ იმ დაბას განეკუთვნებოდა: ერთ დაბას შეიძლებოდა რამდენიმე ავარა ჰქონოდა“ (ნ. ბერძენიშვილი, ძველი თბილისის ტოპონიმიაქიდან, მიმოხილველი, II, თბილისი, 1950 წ., გვ. 49).

13. ოფეს აქარაში გუბე წყალს ეძახიან. „ოფო — მცირე საგუნბარი წყალთა“. — ამბობს საბა (ლექსიკონი, გვ. 265).

14. ტერმინი დობირო საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებში ვარიანტული ფორმებით იხმარება. აქარაში ცნობილია „დობირო“, გურიაში „დობირო“ და „დობირა“, სამეგრელოში „დობერა“. ერ. ნავაშიძის მტკიცებით დობირო ნიადაგის თვისების ამონიშნველი სიტყვაა და ეწოდება ნაშომპალას ნაშით შეფერადებულ მეჭ-მოჭაბლის-ფერო მიწას, აკად. ივ. ჯავახიშვილი არ იზიარებდა ამგვარ შეხედულებას და ფიქრობდა, რომ ეს ტერმინი უფრო ნიადაგის სამეურნეო დანიშნულებით გამოხატული სიტყვაა, ვიდრე მისი თვისებისა (ი. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიური ისტორია, წიგნი II, თბილისი, 1935 წ., გვ. 132). სახელოვანი მეცნიერი ყურადღებას აქცევდა მაღლარი ვაზის „დობილოს“ სახელით ცნობილ ჭიშს და შესაძლებლად მიანიჭდა მისი „დობერასთან“ გაიგივება. „მათ პირველი მარცვლი „დო“ ერთნაირი აქვთ, დანარჩენი კი „ბირა“ და „ბილო“ ოღნავ განსხვავებულია. მაგრამ საფიქრებელია, რომ მათ შორისაც მხოლოდ ბგერითი განსხვავება უნდა არსებობდეს. წარმოშობილობით-კი ორივე ერთნი უნდა იყვნენ“, — ვარაუდობდა განსვენებული მეცნიერი (იქვე, გვ. 131). ამ მოსაზრებას ადასტურებს ჩვენთვის საინტერესო ტერმინის აქარასა და გურიაში შემონახული ვარიანტი „დობირო“. „ბილო“ და „ბიროს“ იგივეობა („ლ“-ის „რ“-ად ქცევის საფუძველზე). ეპქს

ალარ იწვევს. (დაწერილებით ამაზე იხ. არნ. ჩიქობავა, ერთი ძველი საერთო იბერიულ-კასპური ფუძის შესახებ მევენახეობის ტერმინში, იბერიულ-კასპური ენათმეცნიერება, ტ. VI, თბილისი, 1954 წ., გვ. 41-50).

15. საბა ორბელიანის მიხედვით „ჰალა“ არის „წყლის-პირი ნოყიერი“ (ლექსიკონი, გვ. 444). აქარაში ეს სიტყვა უმთავრესად „სათობის“ სინონიმად გვხვდება. აქ „ჰალა“-ს უწოდებენ სათობს, სადაც არ უნდა მდებარეობდეს იგი. ვინდ მდინარის პირას და ვინდ სადმე სხვაგან. „ჰალას“ სხვა მნიშვნელობაც აქვს. აკად. ნ. ბერძენიშვილის გამოკვლევით „ჰალა“ ძველ საქართველოში დასახლებულ პუნქტს (დაბას, ქალაქს) ახლდა. ის, როგორც ნაწილი, იმ კომპლექსურ ტერიტორიულ ერთეულში შედიოდა, რომელიც განეითარებული მიწის მეურნეობის ქვეყანაში (როგორც საქართველო იყო) დაბას სამეურნეო თვალსაზრისით ქმნიდა. (ნ. ბერძენიშვილი, ძველი თბილისის ტოპონიმოლოგია, მიმოხილველი, II, თბილისი, 1950 წ., გვ. 50).

16. კოძმირი ანუ რკოსპირი. „რკო-ერკო, მუხა“ (საბა, ლექსიკონი, გვ. 281).

17. როგორც ძველ საქართველოში ხელოვნური ტერასებიანი ნიჟადაგის აღმნიშვნელი ტერმინი იყო (ივ. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 135-136). „როგოც — მიწა ბაქან-ბაქანად მოეკებული“. (საბა, გვ. 264).

18. „ყუზიხანა“ ნიშნავს საბატყენს.

19. ხერთვისი ეწოდება სოფელს აჭარისწყალ-ქორხის შესაყართან, ამავე სახელწოდებით ცნობილია აგრეთვე სოფელი მაჭახლის ხეობაში, იქ, სადაც მინდოეთისწყალი მაჭახელს ჩაერთვის. ხერთვისის სახელსავე ატარებს, აგრეთვე, ადგილი სოფელ ვარტყეში (მეჩრისის სასოფლო საბჭო — ქედის რაიონი) ურთხელის დელისა და დიდდელის შესაყარში. ეს სახელწოდება ხშირად გვხვდება აჭარის ასის ფარგლებს გარეთაც. მაგ., ჯავახეთში და სხვაგან.

საბას განმარტებით ხერთვისი არის „ზღუათა და წყალთ საშუალი ადგილი ხმელი, კენძელი, ჰალაი“ (გვ. 454). საბაზე დაყრდნობით დ. ჩუბინაშვილი თავის ქართულ-რუსულ-ფრანგული ლექსიკონის 1840 წლის გამოცემაში ხერთვისს კენძულად განმარტავდა (გვ. 676), ხოლო უკანასკნელ გამოცემაში ხერთვისის ქართულ შესატყვისებად მიითთვებოდა ჰალაი და კენძელი, ხოლო რუსულში „перешок, озеро“ აკად. ავ. შანიძის მტკიცებით ხერთვისის საბასელი განმარტების კენძულად გაგება მართებული არ არის, რადგანაც „...ასეთი გაგება იქნებოდა დღევანდელ ცნებათა გადატანა ძველს დროში და ჩვენი შეხედულებების მოხვევა საბას თავზე. თუმცა ახალ ქართულში განსხვავებული გვაქვს კენძული და ნახევარ-კენძული, მაგრამ ძველს ქართულში ასეთი დიფერენციაცია არ უნდა ყოფილიყო და ერთი და იგივე სიტყვა, ხერთვისი, იქნებოდა იგი კენძული. თუ ჰალაი — უნდა გამოყენებულიყო, როგორც კენძული, ისე ნახევარ-კენძულის აღსანიშნავად“. (ავ. შანიძე, ნაშთები მესამე პირის ობიექტური პრეფიქსის ხმარებისა ხმოვნების წინ, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის მოამბე, ტ. II, 1922-1923 წწ., გვ. 265) და ეს მართოდენ ქართულის დამახასიათებელი არ არის; ასეთისავე მოვლენას ადგილი ჰქონდა სხვა ენებშიც. მაგ. არაბულში.

თავისი მოსაზრების დასამტკიცებლად აკად. ავ. შანიძეს უხვი მასალები მოაქვს ძველ წყაროებიდან (იქვე, გვ. 266-271) და დაასკვნის: „ძველი ტექსტების მოწმობით, მამასღამე, ხერთვისის აღნიშნავდა როგორც დღევანდელ კენძულს, ისე ნახევარ-კენძულსაც, რომელთა დიფერენციაცია მაშინ არც არსებობდა. მიუხედავად ამისა მაინც უნდა ვთქვათ, რომ ხერთვისი თავდაპირველად უნდა ყოფილიყო ნახევარ-კენძული. და არა კენძული, თანაც ისეთი ნახევარ-კენძული, რომელიც ორი მდინარის შეერთებით (ანდა მდინარის ზღვასთან შეერთებით) არის წარმომდგარი. ამას ის ვარემოებაც გვაფიქრებინებს, რომ საზოგადო სახელი ხერთვისის საყუთარ სახელად იქცა ქართულში და გეოგრაფიულ ნომენკლატურაში ამოყო თვით“. (იქვე, გვ. 271).

გეოგრაფიული სახელწოდება ხერთვისი წარმოდგება ზმნისაგან „ერთვის“. ამაზე ჯერ კიდევ ი. როსტომაშვილი მიუთითებდა. მისი აზრით ხერთვისი ორი სიტყვისაგან მიღებული სახელია: ეს სიტყვებია: არსებითი სახელი „ხევი“ და ზმნა „ერთვის“ (იქვე, გვ. 273, სქოლიო). აღნიშნული „ზმნის“ ეტიმოლოგიური კავშირი ხერთვისთან მართებულია, ხოლო

ამ სახელწოდების თავიადურ „ხ“-ანის ხევედ გაგება მცდარია. ბერთვისის „ხ“-ანი ხევის ნაშთი კი არ არის, არამედ მესამე პირის ობიექტური ნაწილაკია. „ბერთვისი“, — წერს აკად. ა. შანიძე, — რომელიც თავდაპირველად უნდა ყოფილიყო წყლებს შიშის შესაყართან მდებარე ადგილი, შემდეგ ორ წყალს შუა მდებარე ადგილი, აქედან მერმე ნახევარ-კუნძული და უკანასკნელი კუნძული, საშუალებას გვაძლევს აღვადგინოთ ზმნის ფორმა მესამე სუბიექტ-ობიექტური პირისა აწმყოს მოთხრობითში მხოლოდით რიცხვში: „ბერთვისი“ — აი ამ ფორმის დღევანდელი შესატყვისია „ბერთვისი“, რომელიც ენებითია თავისი წარმოებით და რომელსაც დამატება აქვს მიცემითში: „ბერთვისი მას“. დღევანდელი „ბერთვისი“ ისტორიულად „ბერთვისი“ ფორმისაგან არის წარმოშობილი, როგორც ამას თანხმონიანი ზმნების უღლებების ნორმები გვიჩვენებს. „ბერთვისი“-თან შედარებით „ბერთვისი“ დიალექტური ფორმაა მხოლოდ: „პავ“ („ბერთვისი“) > ბერთვისი და „ხანი“ (ბერთვისი) მესამე პირის ობიექტური ნაწილაკებია და ერთი მეორის ბგერნიაცვალნი“ (გვ. 275).

20. ამ ადგილას თიხის ჭურჭლის გასაყეთებლად საჭირო მიწა ითხრება და ამიტომ ექაბიან სათიხეს.

21. ამ კომპოზიციის საზღვრული კონი (resp. რკონი) ნარიანი მრავლობითის წარმოების სახელია. ავარის ტომონიშიკაში ამგვარი წარმოების სახელები ძლიერ მცირე რაოდენობით არის შეონახული. აკად. ა. შანიძის სიტყვით „საყურადღებოა, რომ ასეთ სახელებში მრავლობითის გაგება შეიძლება გაქრეს და სიტყვა ისე იბრუნოს, როგორც მხოლოდითი ფორმა. ამის მაგალითია „რკონი“ — ასეთ გამოთქმაში „რკონისა ლევისმშობელი“ (აკ. შანიძე, ევ“ კილოს კვალი საქართველის გეოგრაფიულ სახელებში, საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის მოამბე, ტ. I, № 8, 1941 წ., გვ. 761).

22. გომი საქონლის საღვინო ეწოდებოდა. ეს სიტყვა და მისგან ნაწარმოები სახელები მრავლად გვხვდება ავარსა, გურისა და საქართველოს სხვა კუთხეებში. გომი, ნა-გომ-არი (ავარაში), გომი, გომის მთა, ნა-გომ-არი (გურიაში), დაბლა გომი (იმერეთში) და სხვა. სიტყვა „გომს“ შეეერთება „პარეხი“ (= ფარეხს). „პარეხი“ ეწოდებოდა მთის გამოქვაბულებს, რომელიც საქონლის საღვინოდ იყო გამოყენებული (პ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე, გვ. 442).

23. მარანი ლევის დაყენება-შენახვისა და ამისათვის საჭირო მოწყობილობათვის განკუთვნილ ნაგებობას წარმოადგენდა. „მარანი — საღვინო სახლი“ — განმარტავს საბა ორბელიანი (ლექსიკ., გვ. 195).

ტერმინი მარანი ჩვენს ძველ წყაროებში თავდაპირველად იხსენიება ერთ-ერთ სვანურ ხელნაწერებში, რომელსაც ისტორიკოსი თედო ეორდანი VIII-IX საუკუნეებით ათარიღებს. (ნ. თოფურია, ქართული მარანი, მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, VII, თბილისი, 1955 წ., გვ. 131). შემდეგ კი იგი ჭრავთ ისტორიულ დოკუმენტში გვხვდება.

მარანი, რომლის ფუძეშიც სიტყვა „მარ“ გამოიყოფა, ძველი და ფრიალ საინტერესო ტერმინი ჩანს. როგორც ირკვევა „მარი“ ჭურჭლის სახელია. იგი წყაროებშიც გვხვდება და თანამედროვე ქართულის ზოგიერთ სიტყვაშიც შემოინახა თავი.

იმასთან დაეყვინებით, რომ ქართული ოთხთავის ორ ვარიანტში „მარ“ საწინახელთან არის გაიგივებული, ეთნოგრაფი მ. გეგეშიძე, წერს: „საყოთხის ამ მიმართულებით შემდგომი კვლევა უნდა დაუკავშირდეს მარის როგორც ხის თავდაპირველი მომცრო და გულამოდებულ ჭურჭლის დადგენას... ასეთი ადრინდელი ჭურჭელი უნდა ყოფილიყო მომდგენო ხანებში მეღვინეობაში გამოყენებული“ (იქვე. გვ. 132).

მაგრამ „მარი“ რომ ამასთანავე, თიხის ღილ ჭურჭელსაც ეწოდებოდა, რომელშიც მიცვლებულსაც მარხავდნენ, დადასტურებული აქვს აკად. ნ. ბერძენიშვილს. (იქვე).

ეს რომ ნამდვილად ასე იყო, ამას დადასტურებს ტერმინი სამარეც, რომელიც „მარ“ ფუძის საუ პრეფიქს-სუფიქსური წარმოებით არის მიღებული. სამარე, მამსადაც ის ადგილია, სადაც იმარხება მარი, რომელშიც მიცვლებული ასვენია, ხოლო მარანი კი ისეთ ადგილს ეწოდება, სადაც ასეთივე ჭურჭლებია (მარხვია) დაფლული ღვინის შესანახად.

ამრიგად, მარი, როგორც ჩანს, ხისაც შეიძლება ყოფილიყო და თიხისაც. პირველი მათგანი, ალბათ, ლევის დაყენების პროცესში და მისი დაფლავი შენახვისათვისაც გამოიყენებოდა, ხოლო მერე ძირითადად მიწაში დასამარხავად იყო გამოხნული. თიხის ჭურჭლის უპირატესობა ამ მხრით ყველასათვის ნათელია. ტერმინი მარანიც, უპირველეს ყოვლისა, ასეთ თიხის მარებს უკავშირდება სწორედ.

რაც შეეხება „ან“ სუფიქსს, რომელიც „ამარ“ ფუძეს აწარმოებს, მას რამდენიმე მნიშვნელობა ჰქონდა; მათგან პირველი და მთავარი იყო კრებითობა-მრავლობის გამოხატვა. ამას თვლიდა კოდეც აკად. ს. ჭანაშია ამ სუფიქსის პირვანდელ და უძველეს ფუნქციად (ს. ჭანაშია, თხზალ-თაბალი, ტიბარენი, იბერი, ენიმკის მოამბე, ტ. I, 1937 წ., გვ. 211).

ქართულ ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში მარნისავე მნიშვნელობით, როგორც ირკვევა, იმ-მარებოდა ქურისპირი. ეს გარემოება აპარაშიც დასტურდება. ამ მხარის ტოპონიმიაში მარან-ნამარნევის გვერდით რამდენჯერმე გვხვდება „პურიბირი“.

მარანის წარმოშობა იმ ხანაშია სავარაუდებელი, როდესაც ეზნის ნაყოფის მომხმარებელი ტომები მისი გამოყენების თავდაპირველი ფორმიდან (ყურძენი, ქიშმიში) გადავიდნენ ყურძნის დადუღებული წველის (ღვინის) სახით მოხმარებაზე, ცდება ი. აღმაია. როდესაც წერს, რომ თითქოს მარანის ჩასახვა-განვითარება „...დაკავშირებულია უშუალოდ ადამიანის დაბინადრების ხანასთან“ (ქართული ხალხური ხეროთმოძღვრება (აპარა), თბილისი, 1956 წ., გვ. 65. ხაზი ჩვენი. ი. ს.).

მევენახეობა-მეღვინეობის განვითარება, რომლის ნიადაგზედ ყალიბდება მარანი, არ წარმოადგენს ადამიანის ბინადარ ცხოვრებაზე გადასვლის თანდამხედურ და მასთან უშუალო დაკავშირებულ მოვლენას. ღვინის ძველსძველ მომხმარებელ ქართველ ტომთა წინაპარი ეთნოკური კოლექტივის ბინადრობაზე გადასვლა, რომელსაც ადგილი აქვს ახალი ქვის ხანაში, აღინიშნა მიწათმოქმედების განვითარებით, რაც დღისღებულ გვარის ბატონობის ადრეულ პერიოდში პრიმიტიული მეტოსტენობის სახით არის წარმოდგენილი, მევენახეობა, და მით უფრო მეღვინეობა, გაცილებით უფრო გვიან იხსება. მას შემდეგ, რაც ადამიანმა ღვინის დაყენების საიდუმლოება შეიციან, მის შესანახადაც უნდა ეზრუნა და ამ გზით მივიდა კოდეც მარანთან.

როგორც საბა ორბელიანის განმარტებიდან ჩანს, მარნისათვის ძველ საქართველოში სპეციალური ნაგებობა არსებულა; მარანი შეიძლებოდა ყოფილიყო აგრეთვე იმ სახლის სისტემაში, რომელსაც „სახლი სრული ყოელისა ფერთა“ ეწოდებოდა; გარდა ამისა მარანი ჩვეულებრივ სახლშიც ჰქონდათ, მაგრამ „ეს ისეთი მარანი-კი არ იყო, სადაც მთელი წლის ღვინის მარაგს ინახავდნენ, არამედ პატარა მარანი, რომელშიც ყოველდღიური, სანიადაგოდ სახმარებელი ღვინო ჰქონდათ ხოლმე“. (ივ. ჯავახიშვილი, მასალები ქართველი ერის მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის, თბილისი, 1946 წ., გვ. 22.)

თურქთა ბატონობის ხანაში მევენახეობა-მეღვინეობის საქმის მოსპობასთან ერთად მოიშალა და ნანგრევებად იქცა მარანიც. ძველი ქართული მარნის ნანგრევები აპარაში მრავალ ადგილას არის ცნობილი; (სხალთის ტაძართან, მაჭახელში, ხიჩხათის ციხეკალაქში და სხვა). უძველესი ქართული მარნის შესასწავლად აპარაში განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს სხალთის ტაძართან შემონახული მარნის ნაშთები, რომლის შესახებ თ. სახოკია წერდა: „ტაძარამდე ასიოდ ნაბიჯის მანძილზე, გზის პირას, ძველი შენობაა ქვითაქრისა, ანუ სხალთის ტაძრის თაბუნის მარანი, მიწაში ჩამარხული უზარმაზარი ქვევრებით. საკვირველია, ამდენ ათხრებას და მუსერას როგორ-ღა გადაჩრა თითქმის ხელუხლებლად ეს ქვევრები, ნაშთი ძველი ქართული კულტურისა. ეტყობა, სხალთის არე-მარეში ძველად დიდძალი ღვინო მოდიოდა, რომ მის შესანახად ასეთი ქვევრები სჭირდებოდათ“ (თ. სახოკია, მოგზ., გვ. 234).

სხალთის ტაძრის მარნის კომპლექსიდან შედარებით უკეთ არის შემონახული ღვინის შესანახი განყოფილება, სხვა ნაგებობანი-კი უღარესად დაზიანებული სახითაა მოღწეულა, რაც მათი დანიშნულების გარკვევის საშუალებას არ იძლევა.

საბჭოთა პერიოდში დიდი ყურადღება მიექცა აპარაში მევენახეობის აღდგენა-განვითარების საქმეს და დიდადაც დაწინაურდა სოფლის მეურნეობის ეს ძვირფასი დარგი აპარის მთიან რაიონებში.

აქარის მეორე საცხოვრებელ ზონაში შეეენახეობის ეგზომ დაწინაურებამ, როგორც მართებულად შენიშნავს ი. ადამია „დაჩქარა საცხოვრებელი სახლის სისტემიდან ბოსლების ცალკე გამოყოფის საკითხი და მის ადგილზე მარნის მოწყობის ტრადიციამ საცხოვრებელი სახლის სისტემაში თავისი ტიპური სახე აღადგინა“ (დასახ. ნაშრომი, გვ. 67).

მახუნციეთის სასოფლო საბჭო

1. ვაყუფი შესლიმანური ეკლესიის მიწას ეწოდება. ჯამეს ყოფილი მიწების ზოგიერთ ნაყვეთს აქარაში ვაყუფხანას ან ვაყუფის სახელი შემორჩა.

2. „მერია“ წარმოსდგება სიტყვისაგან „მერე“. „მერე“, „მერია“, „მერიისი“ აქარაში ძლიერ გავრცელებული სახელებია. საბა ორბელიანის განმარტებით „მერე მეედანი, სწორი ვაყე“ არის (ლექსიკონი, გვ. 207). თუმცა ყოველი ვაყე ადგილი მერე არ ყოფილა, აკად. ივ. ჯავახიშვილის სიტყვით მერე „მხოლოდ წყლის სანაპიროზე მდებარე“ ადგილს ეწოდებოდა (ივ. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 127). რა თქმა უნდა ხეობებით დაღარულ აქარაში „მერე“, „მერიას“ გარდა მდინარეთა სანაპირო ზოლის აღსანიშნავად (თვისებისა და მიხედვით) სხვა სახელწოდებანიც არსებობდა. ასე მაგ., ქალა, ხიჯაური და სხვ.

3. ამ ადგილას გამოდის მინერალური წყალი, რომელსაც მოსახლეობა სამყურნალოდ იყენებს. ასეთი აბანოები აქარაში არა ერთ ადგილას გვხვდება.

4. უფრო სწორად რაკიქედი (რკო — მუხა).

5. ბზუბზუ ფუტეგაორკეაბული წარმოების სახელია. ეს სახელწოდება ერთადერთია აქარაში. იგივე „ბზუ“ სიტყვა დატულია გურიის ერთ-ერთ სოფლის სახელში დვაბზუ. აკად. ნ. მარის მტკიცებით, რომელსაც იზიარებდა აკად. ივ. ჯავახიშვილიც, „დვაბზუ“ იმგვარადვე ნაწარმოები სახელია, როგორც „ტუფსე“. როგორც ჩანს, მარი დვაბზუს დოაბზუს სახელნაცვალ ფორმად მიიჩნევდა, რომელშიაც თავსართ „დო“-სა და ფუტესიტყვა „აბზუს“ გამოყოფდა, ასე ჰყოფდა იგი „ტუ“ „აფსე“-საც. ამ „დო“-სა და „ტუ“-ს მარი და აგრეთვე ჯავახიშვილი ადგილის აღმნიშვნელ მეგრულ თავსართებად თვლიდნენ, ხოლო „აბზუ“ და „აფსე“-ს აფხაზთა ეროვნების უძველეს აღმნიშვნელ ტერმინად — „აფსეა“—კითხულობდნენ (ივ. ჯავახიშვილი, ქართული ერის ისტორია, წიგნი I, თბილისი, 1913 წ., გვ. 66-67).

6. აწჰესთან, აქარის წყალზე, მოღწეულია ძველი ქართული მატერიალური კულტურის ძეგლი — თლიანი ხიდი, რომლის აშენებას ხალხი თამარ მეფეს მიაწერს.

პირველი მაისის სასოფლო საბჭო

1. სალორეთის ციხე სამეციეირო ლიტერატურაში მხოლოდ ამ უკანასკნელ დროს გახდა ცნობილი, როდესაც ხ. ახვლედიანმა თავის ნაშრომში „ნარკვევი აქარის ისტორიიდან“, რომელიც 1944 წელს დაიბეჭდა, რამდენიმე სტრიქონი უძღვნა მის აღწერილობას. „ეს ციხე, რომელიც საზღვრავს სალორეთსა და ზედა მახუნციეთს, — წერს ხ. ახვლედიანი, — 200-300 მეტრის სიმაღლე წოწოლა მთაზე არის აშენებული. ამ მთის წვეროს ფართობი არ აღემატება 200 კვ. მეტრს. საერთოდ ეს ციხე ბუნებრივად კარგად არის დაცული.“

ციხე შემოვლბებულია ერთმეტრიანი სისქის ქვითყირის კედლით. მთის წვეროს დასავლეთ კედლურში აღმართულია კოშკი. თვით კოშკი ფუტე-კედლის გაგრძელებას წარმოადგენს. კოშკის ფორმა მოგავს ელიპსს და პატარა ფართობისაა. თვით კოშკი ამოკსებულია მიწით“

(გვ. 143-145). ამის მეტი არაფერი დაწერილა საღორეთის ციხეზე. არც მისი აგების დროა გამორკვეული და არც ამშენებლის ვინაობა. ადგილობრივი მოსახლეობა ამ ციხეს, ისე როგორც თითქმის ყველა ძველ ნაშთს, თამარ მეფის გაცემებულად, თელის და მისი დროით ათარიღებს, მაგრამ ეს საერთოდ ცნობილი ხალხური ტრადიცია ჩვენთვის საინტერესო ციხის შესახებ არაფერს იძლევა; ბევრს ვეცადეთ იქნებ სხვა რაიმე გაღმოცემა მოგვეპოვა მახლობელ სოფლებში, მაგრამ საუბრაღლებს ვერაფერს მივაგენით.

2. ციხასულა ეწოდება ადგილს საღორეთისა და ავარის წყლის შესაყართან. ჩვენს კიბეებზე, თუ რატომ იწოდება ეს ადგილი ციხასულად, ან ციხასულოდ, როგორც მეორენაირადაც ამბობენ, ადგილობრივ გავეიშარტეს: აქ ზამთარ-ზაფხულ განსაყოფებელი სიცივე იცის მდამ და სახელიც ციხასულაც აქედან შეერქვაო. ისტორიკოს ღიმ. ბაქრაძეს, რომელმაც 1873 წელს იმოგზაურა აქარაში, ეს სახელწოდება „ციხა-სროლას“ „Холодный выстрел“ ფორმით აქვს მოტანილი. (არქ. მოგზ., გვ. 43). მაგრამ როგორც ჩანს, არც სიცივის მდემივობასა და არც ცივად სროლას ამ სახელწოდებასთან საერთო არაფერი აქვს, არამედ იგი, როგორც ადგილობრივ გამოკითხვამ დაგვარწმუნა, ამ ადგილის ოღინდელი მფლობელის გეარისაგან — ცივაძე — მფლობელობა-კეთენილების აღმნიშვნელი სუფიქსის — სოულის დართვით მიღებული სახელია. ცივაძისოული, ცივასევა, (სოელი აქარაში ამ ფორმით იხმარება), ცივასულა, ასეთია ამ სახელწოდების განუღალი გზა. ამ ძველს ცივაძისეულ მიდამოში, მალაღს კლდეზე, ფრიად სტრატეგიულ ადგილას, შემონახულია ციხის ნაშთი, რომელიც ღიმ. ბაქრაძეს ასე აქვს აღწერილი:

«Цива-срoла стoит у слияния Сагоретис-цхали и Агарис-цхали, на гранитном, от-дельно возвышающемся утесе. Она построена из рваного камня на извести и лежит в развалинах, удержавших лишь две стены, которые от времени продырявлены и чуть держатся. Доступа к ней нет, хотя мальчики иногда из любопытства карабкаются по выступам скал на ее узенькую площадку. Я примкнул к багажу вблизи незначительной строгой башни у подошвы Цива-срoла». (АПГА, стр. 46).

3. ჭანჭხათის წყალზე მოღწეულია ძველი საინტერესო ხიდი, რომელსაც მოსახლეობა „მიწიხილს“ უწოდებს და თამარის ხანისად მიიჩნევს. ყურადღებას იპყრობს სახელწოდება ჭანჭხათიც, რომელშიც გამოიყოფა სიტყვა „ჭანჭხა“. ეს სიტყვა არცთუ ისე იშვიათია აქარის ტოპონიმიაში. ამავე სახელითაა ცნობილი სოფელ ზენდიდში, მავალითად, სათესი ადგილი, ორცკაში — ღლეღ და სხვა. აკად. ივ. ჯავახიშვილის აზრით ეს სახელწოდება წარმომდგარი უნდა იყოს სიტყვისაგან „ჭანჭი“, რაც ნოტიო, კაობიან ადგილს ნიშნავს (ივ. ჯავახიშვილი, ქართული ერის ისტორია, წიგნი I, თბილისი, 1913 წ., გვ. 48).

4. ბეთლემი საბას განმარტებით უცხო სიტყვაა და ნიშნავს: „სახლი ცხოვრებისა, ვინა სიწმიდისა“ (ლექსიკონი, გვ. 38).

5. მეორენაირადაც ეძახიან დერე ზონხას.

6. ლოლოს თხმელას უწოდებენ. ლოდნარი — თხმელნარი.

7. „ცარა“ ნიადავის თვისების აღმნიშვნელი ტერმინია. აქარის ტოპონიმიაში ეს სახელწოდება რამდენჯერმე გვხვდება. „ცარეს“ ფორმით იგი გურიაშიც არის შემონახული. ერმ. ნაკაშიძის გამოკვლევით „ცარე“ და „ოროკი“ თიხნარ ნიადავს აღნიშნავს და ერთმანეთისაგან მხოლოდ იმით განსხვავდებიან, რომ პირველს ნოტიო თიხნარს უწოდებენ, ხოლო მეორეს მშრალს (ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიური ისტორია, ტ. II, გვ. 135).

8. დასალი — საფარი ტყე. აქარაში თითქმის ყველა სოფელს აქვს ასეთი ნაყარალი, რადგან იგი იფარავს სოფელს მოსალოდნელი ზევისაგან.

ქედის სასოფლო საბჭო

1. ვახუშტი ბაგრატიონის ცნობით XVIII საუკუნის პირველ ნახევარში „მცირე ქალაქის მზავსი დაბა“ ყოფილა (აღწერა, გვ. 134).

თურქთა ბატონობის ხანაში ქვედა ჭვეში აქარის საჯაზო ცენტრი იყო. ქედას, როგორც დღეს, ისე წინათაც ორ ნაწილად ჰყოფდა გიემაგი აქარისწყალი. დაბის მოავარ ნაწილს მდინარის მარცხენა მხარე წარმოადგენდა, სადაც განლაგებული იყო სამმართველო, ჯამესამლოცველო და ბაზარი 20-30-ოდ დღუნით. ყოველ პარასკევს აქ ეწყობოდა ბაზრობა. პარასკეობა-ჭუმობაზე ქედაში თავს იყრიდნენ თითქმის ჭვემო აქარის ყველა სოფლიდან. ცნო-

ბილი ქართული მწერალი და ეთნოგრაფი თედო სახოკია, რომელმაც ქედა ინახულა წელს, ასე ავარიწერს აქაურ ბაზარს: „ორბირად ჩამწერივებული პატარა, კოლოფების მსგავსი ოციოდ ხის დუქანი, რომლებშიც თავი კედს ძლევს მოიქნევს. აქ არის საფართლო, სამკედლო, საწერილმანო, სამიტიტო და სხვა“. (თ. სახოკია, მოგზაურობანი, თბილისი, 1950 წ., გვ. 242).

მდინარის მარჯვენა მხარე—კი წარმოდგენილი იყო ოთხიოდე ხის დუქნით, სასოფლო სასტუმრო-ქსენონის ორსართულიანი ქვითიკრის შენობით და სხვა რამდენიმე კერძო სახლით. დამის ვალმა-გამოდმა ნაწილებს ერთმანეთს აკავშირებდა ხის ხიდი, რომელსაც აქაირისწყლის ბობოქრობასთან ბრძოლის უნარი არ შესწევდა და ხშირად ხდებოდა წყალდიდობის შესხერპლო.

აქაირისწყლის თავებდობას ზღვარი დაედო მხოლოდ ჩვეს ეპოქაში. 1924-1925 წლებში მისი მარჯვენა და მარცხენა ნაწილები ერთმანეთს დაუკავშირდა ურყევი რკინა-ბეტონის დიდებული ხილით. საბჭოთა პერიოდში სრულიად შეიცვალა სახე ქედამ; აიღო ქვითიკრის მრავალსართულიანი შენობები, გაშენებულ იქნა ბალები, მოიკირწყლა ქუჩები და სხვ.

2. ძენწმანი მთლებულია ძენწმანისაგან წ, მ ბგერების სუბსტიტუციით. აღნიშნულ ბგერის შენაყელება ამ სახელწოდებაში სონორი ბგერების ნ, მ თავმოყრამ გამოიწვია.

ეჩწწმანის თავდაპირველი ფორმა უნდა ყოფილიყო ძენწოვანი. დისიმილაციის ცნობილი წესის მიხედვით ამ სახელწოდებიდან ოვ ამოვარდა და მისი ადგილი მ-ანმა დაიკავა. სონორი თანხმოვანთა თავმოყრის შედეგად კი მეტათეზისი განვითარდა და წ და ნ ბგერების აღვიგადანაცვლებამ ძენწმანი მოგვცა.

ძენწმანი ტირიფის ერთ-ერთი სახეობაა. ძენწა—მტარადა ტირიფი (ა. მაცაშვილი, ბოტანიკური ლექსიკონი, თბილისი, 1949 წ., გვ. 105). თანამედროვე ქართულში ეს მცენარე ა სუფიქსით იწარმოება და ძენწა-დ იწოდება, ძველად კი ძენწინ-ს ფორმით იხმარებოდა. „ძენწი არს კაცთა დანერგული, წვრილფურცლოვანი“ (საბა, ლექსიკონი, გვ. 333, ნ. ტირიფი).

ზვარეს სასოფლო საბჭო

1. კვამტა ტა ფორმანტი ნაწარმოებია სახელია. ბოლოკიდური „ტა“, „ტა“-ს ვარიანტული ფორმა. „ტა“-„ტა“ ფორმანტი მომეტებულად ვვართა დაბოლოებებსა და სახელებში გვხვდება. პ. ინგოროყვას გამოკვლევით „ძველად ფორმანტს „ტი“-ს ფართო გაერკელება ჰქონია: ბოლოკიდური „ტი“-„ტა“ შეიძლებოდა ყველა სახელს დამატებოდა, რითაც სახელს საადერსო-ცნინობით მნიშვნელობა ეძლეოდა“. (პ. ინგოროყვა, ვიორგი მერჩულე, გვ. 97). იგივე ტა სუფიქსი გამოიყოფა „ღურტა“-შიც (სოფელია ხულოს რაიონში).

2. სახელწოდება ტბა-ეთ-ა-ს ფუძეში ქანური „ტიბა“ (ტბა) მომანს, ხოლო „ეთ“ გეოგრაფიულ სახელთა მწარმოებელი სუფიქსია.

3. დუბე ან მის ვარიანტულ დუბებს აქარაში დაბლობ, ჩავარდნილ ადგილს უწოდებენ. „დუბე—დაბლობი ადგილი“,—განმარტავს საბა (ლექსიკონი, გვ. 120). ამავე აზრს ანეთარებს პოეტი-აქადემიკოსი გ. ლეონიძე წერილში „ჩვენი დედაქალაქის წარსულიდან“ (ლიტერატურული გაზეთი, № 4, 1957 წ., გვ. 3. „დუბე“, „დიდუბე“).

დუბე ძველი ქართული სიტყვაა, რომლისგანაც არა ერთი სახელია ნაწარმოები. ასეთია, მაგალითად, დიდუბე, დუბელა და სხვ.

4. ნავანები ნა-ვებ პრეფიქს-სუფიქსური წარმოების სახელია, რომლის ფუძეში სიტყვა ვანი გამოიყოფა.

სადაური სიტყვაა ან რას ნიშნავს ვანი?

ეს სიტყვა ბევრს ნათარგმნ, თუ ორიგინალურ ქართულ ძეგლებში გვხვდება. სახლის მნიშვნელობით ვანი ორგზის არის მოხსენებული ქართული სიტყვაჯამული მწერლობის უძველეს თხზულებაში — „შეშანიკის წამება“.

დატუსაღებული შეშანიკის მთლად ნავის შემდეგ გამოვიდა და „წარვედ სწრაფად ვანად (ე. ი. სახლად — ი. ხ.) ჩემდა“-ო; — ამბობს ერთგან წამების ავტორი იაკობ ხუციანი.

„ეპისკოპოსი იგი სახლისაი მის პიტიახშისაი... არა მუნ იყო, არამედ კაცისა ვისამე.. ვანად მისრულ იყო.. და მეცა, ზუცესი დელოფლისა შეშანიკისი თანავკყევანი, ეპისკოპოსისა მას“-ო ნათქვამი აქვს ცურტაველს მეორე ადგილას.

ამრიგად, როგორც მოტანილი ამონაწერებიდან დასტურდება V საუკუნეში, დამის ეწინარეს ხანაშიც, ვანი საქართველოში სახლს, ბინას აღნიშნავდა. აყად. ივ. ჭავჭავაძის გამოკვლევით ამ ტერმინის „ცოცხალი არსებობისა და გავრცელების ხანა უკვე შექცეულ და მეშვიდე საუკუნეებს აღარ სცილდება“ (მასალები ქართველი ერის მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის, I, თბილისი, 1946 წ., გვ. 9). ამიერიდან მის ადგილს იჭერს სახლი, რომელიც ამაზე ადრეც იყო ცნობილი ქართულში, მაგრამ იგი იმ დროს გაცილებით უფრო ფართო და ზოგადი მნიშვნელობით იხმარებოდა, ვიდრე დღეს, სახლი ძველ დროში ეწოდებოდა არა მარტო საცხოვრებელ ნაგებობას, არამედ ამ შენობაში მცხოვრებ კოლექტივს, მთელ საგვარეულოს. „სახლი (ქანურ-მეგრული ოზორი“, სვანური „ლახორ“ ანუ „ლაღორი“) — წერს აყად. ს. ჭანაშია, — არის გარკვეული საზოგადოებრივი ერთობა, რომელიც დასახლებულ სამეურნეო ფაქტისა (მეზოსტრუქცია) და წინა პერიოდთან მიღებულ ტრადიციების ნიადაგზე მატრიარქალური წესის მიხედვით ეწყობა“. (ს. ჭანაშია, საქართველო აღმოსავლეთი ფეოდალიზაციის გზაზე, შრომები, I, 1949 წ., გვ. 131). ეთნოგრაფიული ერთი თუ ვიტყვით „სახლი“ ეს არის „დიდი ოჯახი“ — ისეთი ერთობა აღამინებისა, რომელიც ერთს პერ ქვეშს, ერთ ბინაში ცხოვრობს. ამიტომ გახდა შესაძლებელი რომ „სახლი“ აღამინათა საცხოვრებელ შენობასაც დაერქვა და დღეს ხომ ეს ტერმინი უპირატესად სწორედ ამ მნიშვნელობით იხმარება“ (იქვე, გვ. 132).

სახლის ჩამოყალიბება ქართველ ტომთა წინაპარ ეთნიკური კოლექტივების ბინადარ ცხოვრებასა და მიწათმოქმედებაზე გადასვლის თანმხლებური და ამ ტეხილის სოციალური შესატყვისი მოვლენაა. აყად. ს. ჭანაშიას სიტყვით „პირველყოფილი სახლი“ პრიმიტიული კომუნის პრინციპებს ემყარებოდა“ და „...წარმოადგენდა მიწაზე მქდომს მატრიარქალურ კომუნს, რომელიც, თავის ზრდის გარკვეულ საფეხურამდე, ერთს პერ ქვეშაც ცხოვრობდა“ (იქვე).

ამ მატრიარქალური სახლის სათავეში ქალი, „ღიასახლისი“ იღვა... სახლის შეიღები ანუ სახლის წევრები სოციალურად თანასწორი იყვნენ, რაც მათ ეკონომიურ ერთობას ეფუძნებოდა. ერთ პერქვეშ ცხოვრება სწორედ ამ ეკონომიური ერთობის ერთ-ერთი მომენტი იყო. ვარდა ამისა, სახლი, გარკვეულ დროში, კოპერირებულ სამეურნეო საქმიანობასაც ეწეოდა მიწის ნაკვეთის საერთო მფლობელობის საფუძველზე. მოგვიანებით, კლასობრივი საზოგადოების პერიოდში, „სახლი“ შეიღებოდა ხმარებელიყო როგორც მიწის გარკვეული ნაჭერის, გლეხური მეურნეობის საფუძველის (მერმინდელი „ფუძე“) აღსანიშნავად, ისე ფეოდალური საზოგადოების ძირითად ერთეულის, სენიორიის (თავისებური ხასიათის ეკონომიური ერთობა) აღსანიშნავადაც (იქვე).

ამრიგად, სახლმა თანდათან შეიცვალა თავისი პირვანდელი მნიშვნელობა, იქცა საცხოვრებელი ნაგებობის აღმნიშვნელად, ხოლო ვანი ხმარებიდან გაქრა, მაგრამ ვანი უკვალოდ მაინც არ დაიკარგა, ამ სიტყვამ თავი შემოინახა გეოგრაფიულ ნომენკლატურაში. აქარაში ამ სახელით ცნობილია სოფელი შუახევის რაიონში (პართაელის სასოფლო საბჭო), ნა-ვან-ვე-ი ეწოდება აგრეთვე სოფელს მაქაბლის ხეობაში (აქარის აღმართის სასოფლო საბჭო, ბათუმის რაიონი). ვანი და მისგან ნაწარმოები გეოგრაფიული სახელები მრავლად გვხვდება აქარის გარეთაც, საქართველოს სხვა კუთხეებსა და ამიერკავკასიის ტოპონიმოკაში. ასე მაგ., ამავე სახელით იწოდებიან სოფლები ჩოხატაურის რაიონში, (ვანი, დიდ ვანი), რაიონი იმერეთში, ვანისაგანვე წარმოსდგება, აგრეთვე, სახელწოდება იმერეთის ცნობილი სოფლის სა-ვან-ე-სი, სადაც გაძიქებული იყო და ბავშვობის წლები გაატარა დიდმა აკაკიმ. ვანისავე სახელით არის ცნობილი ტბა სამხრეთ ამიერკავკასიაში, იგივე სიტყვა გამოიყოფა სომხეთის დედაქალაქ ერევანის სახელშიც.

ისმება კითხვა — არის თუ არა ვანი ძირეული ქართული სიტყვა, და თუ არ არის, რომელი ენიდან აქვს იგი ნასესხები და შეთვისებული ქართულს? უპირველეს ყოვლისა უნდა აღინიშნოს, რომ ვანი ქართულს გარდა სომხური ენის ლექსიკურ ფონდშიც გვხვდება და იგი დაუტყავს სპარსულსაც. მაგრამ ვანი რომ არც სომხური და არც სპარსული სიტყვა არ უნდა იყოს ამას ადასტურებს ის გარემოება, რომ სპარსულთა და სომხეთთა ისტორიულ

სარბიელზე გამოჩენამდე ვანის სახელით იწოდებოდა ამიერკავკასიის უძველესი სახელმწიფოს ურარტუის ერთ-ერთი ქალაქი ტუშა. ეს გარემოება, როგორც სამართლიანად შენიშნავდა აკად. ივ. ჭავჭავაძე, „ერთდღიანი სივხიზღეს გვიყარნახებს და ჯერ კიდევ გამოსარკვევია, რანაირი ეტიმოლოგიაა შესაძლებელი, წამოყენებული იყოს ამ სიტყვისათვის“. (ივ. ჭავჭავაძის შრომა, დსახ. ნაშრ., გვ. 9).

5. ზესოფელი ანუ ზემოსოფელი.

6. ზეარე სამზიურ ადგილს ეწოდება. „ზეარე — ადგილა მზის მღვი“ (საბა, ლექსიკონი, გვ. 210).

7. ტიბაყელი ანუ ტბისყელი.

ცხმორისის სასოფლო საბჭო

1. ახო ახლად გატეხილ ყამირს, დაკორდებულ მიწას ეწოდება. „ახო — საყანური გაყადული (განაყადი)“ — ამბობს საბა (ლექსიკონი, გვ. 30). ახო და მისგან ნაწარმოები სახელეუბო ხშირია აჰარის ტოპონიმიაში.

2. ცხმორისი კომპოზიტური წარმოების ისეთი სახელია, როგორც მერისი, ვარჯანისი, წონიარისი და სხვ. ამ სახელწოდებათა პირველი ნაწილი (მსაზღვრელი) ნათესაობით ბრუნეა-შია მოცემული, ხოლო მეორე სიტყვა (სასაზღვრო) სახელობითი. როგორც, მაგალითად, აჰარისწყალი, ნახშირისგორი და სხვ. დროთა განმავლობაში კომპოზიტის მეორე შემადგენელი ნაწილი დაიკარგა, ხოლო ნათესაობითი ბრუნეთი გამოხატულმა აღიქმებოდა წონინატის „ი“ დაბოლოებულ შეითვისა. (ვ. თოდუბა, გეოგრაფიულ სახელთა „თა“ სუფიქსისათვის ქართულში, ჩვენი მეცნიერება, № 11-12, თბილისი, 1924 წ., გვ. 8).

ჩვენი ცნობილ ძველ ქართულ წყაროებში ცხმორისი პირველად იხსენიება XIII საუკუნის შერის ახესერისძე ტბელის თხზულებაში „სასაქაულნი წმიდისა მთავარმოწამისა გიორგისანი“, რომელშიც ნათქვამია: „დაბასა ერთსა, რომელსა ეწოდებოდა ცხმორისი, მუნ მყოფნი ვინმე კაცი წარვიდეს ნაპირსა წარმართთასა მოსარეწულად რაღსმე, ღონედ სიგლახისა თვისისა. და მუნ მყოფთა გარდაეკიდეს აგარიანი და ტყუე იქმნეს, ხოლო შინაგანსა სპარსეთსა შინა წარსმულთა, გულისხმაყვეს დღესასწაული წმიდისა გიორგისი, დიდისა მოწამისაჲ. ერთმან გულსმოდგინებით იმარხა და მეორე მცირედ ურწმუნო იქმნა, დაღაცათ ევედრებოდა მის თანად იგიცა. მეყსეულად მოვიდა წმიდაჲ მოწამე, აღიტანა ორნიც, და რომელმან უმეტესი აიუენა საჩუქრთაჲ, მეყსა შინა დასუა კარსა ეღესისისა ცხმორისსა, სადა არს ტაძარი სახელსა ზედა მისსა... ხოლო მეორე, ურწმუნო ქმნისათვის... დასუა საზღვარსა ქრისტიანეთასა და წარმართთასა, და ძლითა სლვით მოიწია წინაშე წმიდისა მოწამისა... დაბასა ცხმორისსა. იყო ესე სასაქაული უწინარეს ამის საკვირველისა (ცხმორისის წმ. გიორგის ტაძარი. ა. ს.) აღმენებისა“ (ახესერისძე ტბელი, ბოლკა-ბასილის მშენებლობა შუარტყალში და ახესერისძეთა საგვარეულო მატინაჲ, ლ. მუსხელიშვილის გამოც., თბ., 1941 წ., გვ. 64).

როგორც ვხედავთ, ორი ცხმორისელი გლეხი „მოსარეწულად“ ანუ საშოვარზე წასულა საზღვრისპირა რაიონში. ცხმორისელთა პროფესიის შესახებ წყაროში არაფერია ნათქვამი, მაგრამ ისინი, უთუოდ, ხელოსნები უნდა ყოფილიყვნენ. აქარლები ძველთაგანვე განთქმული იყვნენ როგორც ქეთხოზრობით, ისე ხის მუშაობითაც. ამას აპირებდა აჰარის სამეურნეო-ეკონომიური მდგომარეობა. მთავორიანი აჰარა ოდითვე მჭირი მხარე იყო. მამაბაბური თოხით და კავით ამ ყუთხის მკვიდრნი თუმცა ენერგიულად ჩიჩნიდნენ მიწას, მაგრამ, ამით თავს ვერ ირჩენდნენ. ამიტომ იძულებული იყვნენ „ღონედ სიგლახისა თვისისა“ გარე სამუშაოზე წასულიყვნენ და ამ გზით მოგზაუგბინათ სარჩო, დაეუბრებინათ ოქახი. გარე სეზონურ სამუშაოზე სიარული, ანუ, როგორც იმ დროს იტყოდნენ, „მოსარეწულად“ წასვლა, ძლიერ გავრცელებული ყოფილა ძველ აჰარაში. გაპირებებით თავმოებრებული აჰარის მცხოვრებლები რაიმეს „მოირეწვის“ მიზნით უცხოეთში დაჰარგის საფრთხესაც არ ბუებოდნენ და მერ წილად ტყეობას „მოირეწდნენ“ ხოლმე. ასე მოსვლიათ ჩვენს ცხმორისელებსაც. ისინი შეუპყრიათ მამაბაბიანებს და შუაგულ სპარსეთში მიუყვანიათ. აქ მათ სამშობლო ქვეყნიდან საბოლოო დაჰარგვა, გამაჰმადიანება და გადაგვარება ელოდათ წმიდა გიორგის რომ არ ესხნა ისინი. მამაბაბიანურ ოკეანეთში ცურავდნენ ტყუე ცხმორისელები, როცა გიორგი მთავარმოწამის დღეობა დამდგარა. ქრისტიანული ეკლესია ამ მთა-

ვარმოწამის სახელობის ორ დღეს (23 აპრილი, 10 ნოემბერი) უქმობდა წელიწადში. ერთ-ცხმორისელთაგანი წმინდა გიორგის დღესასწაულს დიდი გულმოდგინებით შეეგებებოდა და მხურვალედაც ულოცავს, ხოლო მეორეს მაინცდამაინც დიდი გულმოდგინება ვერ გამოეჩენია და ურწმუნოება დასტკობია. ეს გარემოება თითქოს შეუმჩნეველი არ დარჩენია გიორგი მთავარმოწამეს. იგი მაშინვე ტყვე ცხმორისელებთან გაჩენილა, ორივენი პაერში აუტაცნია და საშობლოსაკენ გამოუქროლებია. მორწმუნე ცხმორისელი თავის საშობლო სოფელში მიუყვანია იმ დროს, როცა მისი თანასოფლელები დღესასწაულზე იყვნენ შეკრებილი, ხოლო მეორე იმით დაუსჯია, რომ საქართველოს ფარგლებში შემოსვლისთანავე ძირს დაესვაშს და ფეხით სიარულისათვის გაუწირაჲს. როგორც იყო, დიდი ხნის შემდეგ ამ უკანასკნელსაც მოუღწევია ცხმორისამდე.

აბუსერისძე ტბელი ფართოდ განათლებული და წმიდა გიორგის შესახებ არსებულ წყაროებში (ქართული, ბერძნული) კარგად ჩახედული მწერალი ჩანს. პროფ. შ. ჩიქოვანის მტკაცებით ტბელის თხზულებაში „ბორღალეთ“-ის მოხსენება იმის მარევენებელია, რომ ავტორს ხელთ ჰქონდა ისეთი წყარო, რომელშიც ბელგართა ტყვეობიდან კაპუცის დახსნის მსგავსი სასწაული ყოფილა მოთხრობილი (მ. ჩიქოვანი, აბუსერისძე ტბელის თხზულებების ფოლკლორული წყაროები, საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის მოამბე, ტ. V, № 7. 1944 წ. გვ. 756). ამგვარი რამ მართლაც არის აღწერილი ერთ-ერთ ბერძნულ წყაროში. არც საქართველო ყოფილა ღარიბი გიორგი მთავარმოწამის სასწაულმრძემდებლათა ამსახველი ლიტერატურით. ერთ ასეთ ძველში ტყვის ბორჯომიდან გამოსხნის ამბავია მოთხრობილი (იქვე).

ცხმორისის წმინდა გიორგის ტაძარი თურქთა ბატონობის ხანაში დაუნგრევიათ, მისი ხსენება ჩვენამდე ამ სოფლის ტოპონიმიკაში შემოგერჩა. ნასაყდრი — ასე უწოდებენ ცხმორისელები იმ ადგილს, სადაც წინათ ეკლესია მდგარა, დღეს იქ კოლმურწინების სათიბია და გარდა სახელისა არაერთი სხვა ნაშთი მოღწეული არ არის.

შ. ბარამულა ღომის ერთ-ერთი ჯიშია, რომელიც ფართოდ იყო გავრცელებული გერმანამეგრელოში. ეტყობა მას ძველად აქარაშიც სთესდნენ.

დანდალოს სასოფლო საბჭო

1. დანდალო „ო“ სფეიქსით ნაწარმოები სახელია, ისე როგორც ჩანსხალო და სხვა, იგი უნდა წარმოსდგებოდეს სიტყვისაგან „დანდალი“. ამ ტერმინს ქართულში რამდენიმე მნიშვნელობა აქვს. ერთი მათგანია „დანდალი-კიბის თუ ურმის სახიდარი“. (საბა, ლექსიკონი, გვ. 88), საბადან ამოდის და ჩუბინაშვილიც. „დანდალი, დანდალი-კიბის საფეხური“ — განმარტავს იგი. შ. ნიკაძის აზრით სახელწოდება დანდალო ამ სოფლის გეოგრაფიული მდებარეობიდან წარმოსდგება, მას „საფეხურებრივ შემადლებული ტერასისებური მდებარეობა აქვს“ (შ. ნიკაძე, ზემოქართლის თავისებურებანი, ბათუმი, 1957 წ., გვ. 141).

ძველ ქართულ საისტორიო ძეგლებში დანდალო თავდაპირველად იხსენიება სამცხე-საათაბაგოს მღვდელთმთავართა სამრევლოების აღწერილობაში. „მტბევარის სამწყსო დახატულას ზედათი ანაკერის აქეთ სულა შავშეთი მიჰიხიანთ ბატონის კათალიკონის (ყოფილა), იმ ქვეყნის ეპისკოპოსის იასაულის ინი ყოფილა, აქარა დანდალოს ზეთ მას ჰქონია, დანდალოს ქვემოთი აქარა ქუთათლის სამწყსო ყოფილა“ (დ. ბაქაძე, არქ. მოგზ., გვ. 81). მოგვიანებით ასეთი დაქვემდებარება გაუქმებიათ. ვახუშტის ცნობით მთელი აქარა, დანდალოს ზემოთიცა და ქვემოთიც, ანჩელს ექვემდებარებოდა. (იქვე, გვ. 86).

დანდალო ცნობილია თავისი შესანიშნავი ქვის თალიანი ხილით, რომელიც XII საუკუნეშია აგებული. ეს ხილი, რომელიც ცხენისაანთ და ქვეითი მგზავრებისათვის ყოფილა განკუთვნილი, დაახლოებით 20-მეტრიანი მაღლი, ლაღი დამრეცი კამარით ფარავს აქარისწყლის დინების ყველაზე უფრო ენწრო ფრთას. ხიდის სიმაღლე წყლის ზედაპირიდან კამარის ბოლომდე 14 მეტრამდეა. ხიდის ბურჯებიცა და კამარა ამ მოწინებულა კირდულაბით ადგილობრივი კირ-ქვისაგან. ხიდის სიგანე 3,3 მეტრია, თებანდის სისქე 0,8 მეტრია, კამარის ქუსლისა — 1,10 მეტრი. კამარის ისარი 4,0 მეტრია. ცენტრში ხიდი აწეულია და ქმნის წყალგამყოფს. ხიდის ორივე ბურჯი კლდეზეა. ხიდს აქვს ქვით ნაშენი მოჯირბი 0,5X0,5 მეტრი. მაღის სიდიდის გამო აქ მძლავრი ქარგილები გამოუყენებიათ, ქარგილების არა ერთი რიგია, როგორც ბესლეთის ხიდზე, არამედ ორი რიგი (ორი იარუსი).

დასავლეთიდან დანდალოს ხიდი ასეთი ხედი აქვს: მარცხნივ ხიდის მარჯვენა ნაპირს ბურჯი. ბურჯში ქარგილების ორი წყება ფოსოებია. თითო წყებაში სამ-სამი ფოსოა. ნათელი ხდება ქარგილების კონსტრუქციაც. ზემო ნაწილში მოთავსებული იყო სამი პორიზონტალური ძელი, თითოეული არანაკლებ 21 მეტრისა. ძელები დგარებსა და ირიბანებში იკავებდნენ ძელნაგებს კამარის მოხაზულობის მიხედვით... ქარგილების მთელ ამ სისტემას იკავებდა დგარებზე მოთავსებული სამი პორიზონტალური ძელის ქვედა რიგი. გარდა დგარებისა აქ შეიძლება ყოფილიყო ირიბანები და საბელები, ვინაიდან ძელების (ფოსოების) რიგებს შორის ვერტიკალურად მანძილი უდრის დაახლოებით 2 მეტრს, ფოსოს ზომია 0,35X0,45 მ. (რ. შვეენიერაძე, საშენებლო საქმე ძველ საქართველოში, თბილისი, 1952 წ., გვ. 126—128. რუსულ ენაზე).

2. ამ სოფლის თავში საღ კლდეზე მოღწეულია ციხის ნაშთი. მოსახლეობა მას „თამარ მეფის ყალეს“ ეძახის, ციხის უკან მიწოდრია, რომელსაც „ყალიყავს“ უწოდებენ.

3. ეს ღელე აპარისწყლის მარცხენა შენაკადია და ითვლება ზემო და ქვემო აპარის გამყოფად აპარისწყლის მარცხენა მხარეზე. ამ მდინარის შესართავში შემონახულია ციხის ნანგრევები.

4. გოგაყლდე, დანდალოს ხიდიდან ერთი კილომეტრითაა დაშორებული; იგი ითვლება ზემო და ქვემო აპარის გამყოფად აპარისწყლის მარჯვენა მხარეზე.

ქვანის სასოფლო საბჭო

1. ტაყიძეებში „იუხეველა“ წოდებულ ადგილას არსებობს ციხის ნანგრევები.

2. ქვეოს აპარაში კამარის, კონკრეტული ადგილს ეძახიან.

3. სახელწოდებაში „ახალდაბა“ განმარტებას მოითხოვს მეორე სიტყვა „დაბა“. ამ სიტყვას ქართულში ყოველთვის ის მნიშვნელობა როდი ჰქონდა, რაც დღეს აქვს. ავად. ივ. ჯავახიშვილის აზრით დაბას „თავდაპირველად დამუშავებული მიწისა და ნახნაის მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა“ (ქართული სამართლის ისტორია, წიგნი პირველი, თბილისი, 1928 წ., გვ. 140). „დაბ“ სვანურში დღესაც ხელს ნიშნავს (იქვე). შემდეგში თანდათან ფართოვდება ამ სიტყვის მნიშვნელობაც და იგი სოფლის აღმნიშვნელ ტერმინად იქცევა. „უძველეს ხანაში, — წერს ი. ჯავახიშვილი, — სოფლის მერმინდელი და თანამედროვე მნიშვნელობის შესატყვისად ტერმინი „დაბა“ იხმარებოდა, რომლის პირველადი ფორმა „დაბანი“ უნდა ყოფილიყო“ (იქვე). მოგვიანებით დაბამ მცირე ქალაქის მნიშვნელობა მიიღო. „დაბა — მომცრო ქალაქი მოზღღდელი“ (საბა, ლექსიკონი, გვ. 82). იგივე მნიშვნელობა აქვს ამ ტერმინს დღესაც. ახალდაბა ჩვენს სახელწოდებაში ახალსოფელს ნიშნავს, ამის საპირამპროა დაბაძველი (შუაბევის სასოფლო საბჭოში)

4. მალნარა იგივეა, რაც მალნარი. „მალნარი, — ამბობს საბა, — არს მთათა შინა ტევრალი შამბანი“ (ლექსიკონი, გვ. 199).

წყლისაყრის სასოფლო საბჭო

1. კარხხალსაც გემნაბამ მთად მიიჩნევენ.

2. ხალხური გადმოცემით სახელწოდება ეანიერო თითქოს წარმოსდგება სიტყვისაგან ვამი (ხოლერა). ოდესღაც ამ მიწამ და მომსერელ სენს ამოუვდია ეს სოფელი, მრავალი დამიანი უმსხვერპლია, გადარჩენილან მხოლოდ ზოგიერთები, რომლებსაც ვახიზნა მოუწერიათ. ეს ამბავი მოგვიტობრა ქვანის ხეობის უხუცესმა კლმურენემ ხასან იზილის-ქე ლომინაძემ, რომელიც ამ საუკუნენახევრის წინათ დაბადებულა ეანიეროში, დღეს კი ნავომარში ცხოვრობს. ნავომარი ეანიეროდან საკმაოდ მოშორებული პატარა სოფელია, რომლის დასახლებაც ხასან იზილის-ქის ცნობით, ეამობიდან იწყება. ჩვენ რომ აქ გამოვიხიზნეთ გაუვალი ტყე იყო, რომელიც დათვის, მგლის და ველური ტახის საბუდარს წარმოადგენდაო. ხასანმა თავისი დაბადების თარიღი არ იცის, მაგრამ „ლანდათ ახსოვს“, ეამობა, როდესაც მისი ოჯახი ეანიეროდან ნავომარს „გადმოხარგულა“. ეანიერ-ეამობის კავშირი რამდენად სარწმუნოა ამბავ ვერაფერს ვიტყვით, მაგრამ გადმოცემა მაინც საინტერესოა, რადგან გვამცნობს, რომ ცნობილი 1812 წლის ეამი, რომელიც ოსმალეთის გზით გავრცელდა დასავლეთ საქართველოში და მუსრი გაავლო მოსახლეობას, ქვანის ხეობაშიც ყოფილა. შემოქმედის ეამ-გულა-

ნის ისტორიული მინაწერი ამ ეპოქის შესახებ გვაუწყებს: „ჩაიბ (1812) წელსა დიდი შიმშილი იყო და შემდეგ ეამი გამოჩნდა იმავე წელშიდ“-ო (დ. ბაქრაძე, არქ. მოგზ., გვ. 154). ეს ეამი ჰქონდა მხედველობაში ხ. ლომინაძეს, როდესაც ეანიერის ამოწყვეტის ამბავს მოგვიხსრობდა. ბევრის მომსწრე და მსახველ-მსცოვანი და გაამრჯე ხასან ლომინაძე აქარაში ყარგად ცნობილი და დაფასებული კაცი; მან მედგრად გამოატარა საუკუნენახევარი და ეს მით უფრო საოცარი და საკვირველია, რომ მისი სიცოცხლის უდიდესი ნაწილი სწორედ თურქთა ბატონობისა და რევოლუციამდელ ხანაზე მოდის, როდესაც უარესად მძიმე და დუხშირი იყო გლეხი კაცის ცხოვრება. „ერთნახევარი საუკუნეა აქ ცხოვრობს ხასან იშლისძე ლომინაძე, — წერდა შუახვევის რაიონული გაზეთი „დროშა“ 1955 წლის 14 ივლისს, — ბევრი რამ ახსოვს მას; ცხოვრების მეტი ხანი მძიმე ყოფაში გაუტარებია, მაგრამ ბედნიერმა აწმყომ ძალა შეჰმატა, ენერჯია გაუორკეცა, ქაბუჯური სული შეუნარჩუნა, იქნებ გვონათ, ადვილი იყოს მისი ნახვა, თითქოს ყოველთვის სახლში იჯდეს? პირიქით, ჩვენ რომ მივედიო, იგი ყანაში იყო, ნელ-ნელა სიძინდს თოხნიდა!“ ეს მართლაც გასაოცარი ჯანღონის მოხუცი, როცა ჩვენ ვინახულებთ. იმავე 1955 წლის ავგისტოში, ცოტა შეუძლოდ გრძნობდა თავს, გული მაწუხებდსო მითხრა, მაგრამ მაინც დიდხანს არ გამოუფუშვივარ და ბევრი საინტერესო ეპიზოდებიც მომითხრო წარსული ცხოვრებიდან.

3. ამ სოფლის ტერიტორიაზე სამი წყალი (ინჟინერეთის წყალი, ნაღვარევის წყალი და წყალშავა) იყრის თავს და ეტყობა სოფელსაც აქედან მიუღია სახელწოდება წყლისაყარი.

4. გადმოცემით ეს სოფელი ძველად სულ ერთი გვარის ხალხით ინჟინერებლებით ყოფილა დასახლებული; ოსმალ მამაღლიანთა მძლავრობის ხანაში კი ქრისტიანობაზე მტკიცედ მდგარ ინჟინრელებს დაუტოვებიათ თავისი ძველისძველი სამკვიდრებელი და გურიანში „გაბარგულან“..

5. „ნაღვარევი — ხმელი ხევი“ (საბა, ლექსიკონი, გვ. 253).

6. შუშნაც გემნაბამ კლდედ აქეთ მიჩნეული.

შუახვევის სასოფლო საბჭო

1. კლდისუბანი ახალი სახელია, ამ სოფლის ძველი ქართული სახელწოდება უცნობია, ზოლო თურქობის ხანაში ყარაბაში ერქვა.

2. ალბათ, ნამარნევი.

3. ოქრობილარის ყალბოინი მდებარეობს ჩირუხისა და ღომასწყლების შესაყარაში, საქმაროდ მაღალ კლდოვან ბორცვზე. მოლწეულია ციხის ჩრდილო აღმოსავლეთის კედელი, რომლის სიმაღლე შედარებით უკეთ დატულ ადგილას შეიდ მებრამდე აღწევს; კედლებში დატანებულია სათოფრები.

სამწუხაროდ ვერც წერილობით წყაროებსა და ვერც მოსახლეობაში რაიმე ცნობა ან გადმოცემა ამ ციხის შესახებ ვერ მოვიპოვეთ გარდა იმისა, რომ თამარ მეფის აშენებულ ამ ციხეში ოსმალები აქარაში ბატონობის დროს შეუტოვარ ქართულ მამულიწვილებს თავს კვეთადენენ, რის გამოც ეწოდა კვიცი ყალბოინი-ო, ყალბ თურქულად ციხეს ნიშნავს, ბოინი კი კისერსო. ასეთნაირადვე ყოფს ამ სახელწოდებას ხ. ახვლედიანი წიგნში „ნარკვევი აჭარის ისტორიიდან“ (გვ. 145), მაგრამ არაფერს ამბობს იმაზე, თუ რატომ იწოდდა ასეთი სახელით ეს ციხე. ეტყობა, აღნიშნული გადმოცემა ცნობილი არ ყოფილა მისთვის, თორემ გამოხატავდა თავის დამოკიდებულებას მისდამი. ეს საკითხი მით უფრო საინტერესოა, რომ ამგვარ სახელწოდებას ატარებს მართის ხეობის მეორე საყურადღებო ციხეც სოფ. დარჩიძეებში.

საბა ორბელიანის განმარტებით კისერი არის „ქელი და ყელი“ (ლექსიკონი, გვ. 171). ლექსიკოგრაფს ამ შემთხვევაში მხედველობაში აქვს ადამიანის კისერი. ჰედიც და ყელი ანატომიური ცნებებია, მაგრამ იგივე სიტყვები გეოგრაფიულ ტერმინებსაც წარმოადგენენ. ჩვენის აზრით კისერი ყალბოინის სახელწოდებაში გეოგრაფიული მნიშვნელობით უნდა იყოს წარმოდგენილი, თუ აქ ნამდვილად ეს სიტყვა გამოიყოფა. ასეთი სახელწოდება ამ ციხეს შეიძლებაოდა თავისი გეოგრაფიული, ჰედურ-ყელური მდებარეობის გამო მიეღო; თურქული ყალბოინი ქართული ციხეყლის შესატყვისია.

ეს სახელწოდება ხშირია აჭარის ტოპონიმიკაში. ასე იწოდება, მაგალითად, ვდგინდოვნი სოფელ ჩანჩხალოში (ამავე სასოფლო საბჭოში) და ბევრ სხვა ადგილასაც.

ეს ნაშრომი ჩამოყალიბებული იყო წარმოებაში, როდესაც გამოქვეყნდა შ. რუსიძის ნარკვევი — „დარჩიძეებისა და შუაბევის ციხე-სიმაგრეები“ (აჭარის ასსრ სახელმწიფო მუზეუმის შრომები, ბათუმი, 1957 წ., გვ. 21-69). ნაშრომი ინტერესმოყვარული არ არის. ავტორი კომპლექსური ექსპედიციების მასალებზე დაყრდნობით მიმოიხილავს მართის ხეობის მატრიალურ კულტურის ძეგლებს, რომელთა შორის უმთავრესია დარჩიძეებისა და ოქროპლატურის ყალბოინები, იძლევა მათ აღწერილობას, იშველიებს თქმულება-გადმოცემებსა და ზოგიერთი საგულისხმო დაკვირვებას მოეპოვება.

ნარკვევი ხარვეზ-ნაყოფანებებისაგანაც არ არის თავისუფალი. ასე მაგ., ოქროპლატურის ყალბოინის შ. რუსიძე შუაბევის ციხე-სიმაგრეს უწოდებს და „საგუშაგო ციხე-სიმაგრეების ჭგუფს“ აყოფენებს (გვ.65), თუმცა არაფრის დასტურდება, რომ ეს მართლაც ასეთი დანიშნულების ციხე ყოფილიყო. საკითხავია, ეს ციხე თუ საგუშაგო იყო მხოლოდ, რომელი მის უკან მდებარე სიმაგრე იყო საბრძოლო?

ავტორი მართის ხეობის ყალბოინებს XI-XIII საუკუნის პირველი ნახევრით ათარიღებს და მათ აბუსერისძეთა აშენებულად მიიჩნევს (გვ. 65), მაგრამ არავითარი სამოსოლ აუცილებელი საბუთი არ გააჩნია. მართალია, ამას კატეგორიულად კი არ აცხადებს, არამედ ვარაუდობს, მაგრამ პოპოტუნასაც ვარკვეული საფუძველი სჭირდება.

4. გადმოცემით, ძველად აქ თოფის წამალს ამზადებდნენ (ნაყდნენ) და ტყესაც სახელწოდება აქედან მიიღო.

დღვანის სასოფლო საბჭო

1. „ქაშოეთი — ხორცის დარღვევა წყალუბებით“ — წერს საბა (ლექსიკონი, გვ. 365). ძველი სამკურნალო თხზულება „წიგნი სააქიმოჲ“ ამ სენს იმ უყურნებელ დააუადებათა შორის ათავსებს, რომლებიც შთამომავლობით მომდინარეობენ.

პროფ. ი. აბულაძის სიტყვით „ქაშოეთი“, „ქაშოვეთი“, „ქაშოეთი“, — მეტად ავი სწეზაა, ავთვისებიანი ანუ უყურნებელი სენია. ესაა იგივე ჭუზამი ანუ „ქაშოეთელა“, „ქაშოეთი“. შეშლვტ იგივე ავტორი ასე განმარტავს ამ სენს: „1. კეთრი, ავი და უყურნებელი სენი, 2. ტვინის მემკვიდრეობითი დაავადება; ქაშოეთის სალოკი — გულის ავადმყოფობა“ (გ. ლეონიძე, ჩვენი დედაქალაქის წარსულიდან (ქაშოეთი), ლიტერატურული გაზეთი № 4, 1957 წ., გვ. 4).

პროფ. ს. მაკალათია „ქაშოეთს“ მითრას კულტს უკავშირებს. ასეთი სენით შუპყრობილთა განკურნებას ხალხი ოდესღაც მითრას ევედრებოდაო (ს. მაკალათია, ჭუგე-მისერონის კულტი ძველ საქართველოში, გვ. 37), ხოლო ქრისტიანობის ხანაში მითრას ადგილი წმიდა გიორგიმ დაიკრა და მას შესთხოვდნენ შველას (იქვე).

ჯანბიძეების ქაშეთს ვარდა ამ სახელით საქართველოში რამოდენიმე ტაძარი, ადგილი და სოფელია ცნობილი. ქაშეთი ტაძარია თბილისში და სოფ. ბაბანეთში (ჯალმა კახეთი), სოფელია ხაშურის რაიონში, ამავე სახელით იწოდება ადგილი ჯალმა კახეთში, მალრანისა და მატანის მიდამოებში (გ. ლეონიძე, დსახს. წერილი, გვ. 4).

ავადმყოფობა „ქაშეთს“ უკავშირებს გ. ლეონიძე საქართველოს ტოპონიმიკაში შემონახულ „ქაშეთს“, კერძოდ, თბილისის ქაშეთის, სადაც მისი სიტყვით, უძველეს დროში „კეთროვანთა და განრღვეულთა თავშესაფარი იყო“ (გვ. 3).

2. ამ სერზე მოღწეულია ძველი ნაგებობის ნაშთი, რომელსაც მოსახლეობა ნაქილისვარს უწოდებს.

3. დღვანი „ან“ სუფიქსით ნაწარმოები სახელია და არა „ნი“ ფორმანტით, როგორც ამას პ. ინგოროყვა ამტკიცებს. (გ. მერჩულე, გვ. 169). „ან“ სუფიქსით არა ერთი ქართული სატომო და ტოპონიმიკური სახელია ნაწარმოები. (მაგ., ზ-ანი, კ-ანი, სე-ანი და სხვ).

ქართველურ ენებში ფართოდ ვაპრეცელებულ „ან“ ნაწილას ს. ჭანაშვიას გამოკვლევით რამდენიმე მნიშვნელობა აქვს და აღმნიშვნელია: „ა) კრებულობისა, მრავლობისა, კორ-

პორაიული, ბ) თვისების ქონებისა (კითხვაზე: რიანი?), გ) წარმოშობა-სადაერობისა (დ) ტოპონიმიკური, ე) სიტყვით-წარმოებითი, კერძოდ, კინოზოთისა“ (ს. ჭანაშია, თუბალ-თბალი, ტიბარენი, იბერი, ენოქის მოამბე, 1937 წ., ტ. I, გვ. 210).

ღრმამეცნიერული კვლევის შედეგად ს. ჭანაშია მიღის დასკვნამდე, „რომ განვითარების გარკვეულ საფეხებზე, ეს ფორმა საერთოდ ქართველური ფორმა იყო სატომო სახელთა წარმოებისათვის“ (იქვე, გვ. 220).

დღევანის წარმომავლობის შესახებ ადგილობრივ ასეთი გადმოცემა ჩვეიწერეთ: თურქთა გაბატონებამდე აჭარაში ეს სოფელი მკიდროდ ყოფილა დასახლებული, მაგრამ მამაპაატრი ქრისტიანული სარწმუნოების დაცვისა და გამაჰმადიანებაზე სასტიკი წინააღმდეგობის გამო მისი მცხოვრებლები თურქებს სულ გაუვლეთათ, ხოლო სოფელი გადაუბუგავთ. ასე უკაც-რიელი ყოფილა იგი კარგა ხანს, ვიდრე ბოლოს იქ დასახლებულა მაჰახლის სოფელ საფუტრეთიდან გამოქცეული სამი ძმა ფუტყარაძე, უფროსი ძმის რიღვანის ინიციატივით. ძმები თავდაპირველად დასახლებულან იმ ადგილას, რომელიც „საფუტყარას“ სახელითაა ცნობილი. ასე უწოდებოდათ ძმებს თავიანთი საშობლო სოფელის მოსაგონებლად ახალი საცხოვრებელი ადგილისათვის. ამ სამი ძმა ფუტყარაძის ნაშვირად მიიჩნევენ თავს ამ სოფლის ფუტყარაძენი, რომელნიც დღეს ასამდე კომლს შეადგენენ. სახელწოდება დღევანი სოფელს კი თითქმის შერჩენია უფროსი ძმა ფუტყარაძის სახელის — რიღვანის — მიხედვით, რომელსაც დღესაც ხალხით იგონებენ. დღევანის ეტიმოლოგიისათვის ამ გადმოცემის ღირსა-ფასი ჩვენთვის ნათელია, მაგრამ მისი მოტანა მინც საჭიროდ ვცანით, რადგან მასში სინამდვილეთ არის მოცემული ის დიდი და შეუდრეკელი ბრძოლა, რომელსაც ამ კუთხის მამაცი პატრიოტი მოსახლეობა ეწეოდა თურქი დამპყრობლებისა და ქვეყნის ისლამიზაციის წინააღმდეგ.

ოლადაურის სასოფლო საბჭო

1. ამ სოფელს მეორენიარად კორეკს უწოდებენ.
2. ნაქელირე — ნაქერლის რე.

შუბნის სასოფლო საბჭო

1. შუბანი — შუა უბანი.
2. ღემურყაფი (თურქ.) რკინის კარი, მდებარეობს შავშეთიდან აჭარაში მარითის ხეობით მომავალ გზაზე.
3. ამ მთაზე მოღწეულია ქვაკაცათა ნაშთები.
4. დარჩიძეების ყალაბოინი აგებულია მაღალ კლდეზე ჩირუხისწყლის მარჯვენა მხარეზე. გაღვივით მოზღუდული ადგილის ფართობი 145 კვ მეტრს უდრის. ციხის სამხრეთ-დასავლეთის კუთხეში რვაოდე მეტრის სიგრძეზე მოღწეულია კედელი, რომლის სიმაღლე გარედან 12 მეტრამდე აღწევს, ხოლო სისქე 1,18 მეტრს. ეტყობა ეს კედელი ნაშთია იმ რამდენიმე სართულთა შერჩენის (ალბათ კოშკი), რომელიც ერთ დროს ამ კუთხეში მდგარა. ციხის შიგნით სხვა ნაგებობათა კვალი ამჟამად წარბოცილია. გარდა ერთი ხელოვნური ორბოსი (ყუბა), რომლის დიამეტრი 1,18 მეტრს უდრის, სიმაღლე — 1,5 მეტრს. მცხოვანმა პირებმა ადგილზე გაგვიმარტეს: „ამაში თურმე კაცებს ყრიდნო“. ამ ციხის აშენებაზეც ის საყოველთაოდ ცნობილი ლეგენდაა შემონახული, რაც თითქმის საქართველოს ყველა კუთხეში და ყოველ ციხე-სიმაგრეზე, ან ეკლესია-მონასტერზე.

ნუ იტყვი, თურმე, თამარ მეფის ჭარს ამოუზიდავს ამ ციხის საშენი ქვები ჩირუხის წყლიდან; რაც შეეხება კირს, იგი კიხისავე მახლობლად, ამჟამად „ქველი კირს“ სახელწოდებით ცნობილ ადგილას დაუწევავთ. აქ დამწვარი კირით არაერთი ციხე-სიმაგრე და ეკლესია აუშენებიათ აჭარაში, — გვითხრეს მოხუცებმა, აქედან ჯორებით ნახიდი კირით არის აშენებული სხალის ტაძარიც.

ამ ციხეს ძველად დიდი სამხედრო-სტრატეგიული და ეკონომიური მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა, რადგან იგი იმ გზაზე ილა, რომელიც აჭარისწყლის ხეობაში გაშავალ მდინარეს მარითის ხეობით შავშეთთან, კლარჯეთთან და სამხრეთ საქართველოს სხვა ოლქებთან აკავშირებდა. ამ გზაზე, რომელიც შუახეში იწყებოდა, ორი „ყალაბოინი“ იყო ერთი

ჩირუხისა და ლომას წყლების შესაყარში, ხოლო მეორე დარჩიძებში. აქედან იგი გუზღლი-
ეთის, ლელოვანის, დემურყაფის ვაელით გადადიოდა შავშეთში; სოფელ ყვირილაში ეს გზა
ზრად ტოტდებოდა: ერთი შტო სოფელ ჭნალის, ციხისძირის, ტბეთისა და სათლელის ვაელით
არტანუჯს ჩადიოდა, ხოლო მეორე სოფელ ციხითი არტანახსაყენ მიემართებოდა. ამ გზაზე
ძველად რომ ცხოველი მისეღა-მოსვლა უნდა არსებებულიყო, ამის უტყუარი მოწმობაა სწო-
რედ დარჩიძეების საყრადღებო და სერობული შესწავლის ღირსი ციხე.

5. მოღწეულია ნაეყვსარის ნაშთი.

6. დღეს ენტიჭვალს არაიენ ცხოვრობს, გასული საუკუნის მიწურულს-კი იქ სოფელი
ყოფილა, რომელშიც გაუქვია თ. სახოკიას თავისი მოგზაურობის ღროს აქარაში. მწერალსა
და ეთნოგრაფს მოტანილი აქვს ამ სოფლის სახელწოდების შესახებ ხალხში შემონახული
თქმულება, რომლის შინაარსი ასეთია: ერთხელ, რთვლის ღროს თერმე, ჯერ კიდევ თურქ-
თა მიერ აქარის დაპყრობამდე, როცა ამ სოფლის მცხოვრები თავდგომიენი ყურძნის სა-
კრეფად წასულან შუაბეცს, სადაც მათ ზერება ჰქონდათ, ღრო უხელთია მტერს, თავს დასხ-
მია სოფელს და ნახარა წაუხსამს. მტრის შემოსევის ძლიერ აღელვებია სოფლად დარჩენი-
ლი ავადმყოფი ქალი. რომელიც უმალ სარეცელიდან წამოჭრილა, სერზე შემდგარა და
შუაბეცს წასულთათვის ხმის მიწვდენის მიზნით მთელი შეძლებით დაუყვირია, ხმაც მიუწე-
დენია, მაგრამ თვითონ ამ ნიადაგზე სამონლა დასწევულებულა, დაკუტებულა. აქედან მიუღია
თითქოს სოფელსაც სახელწოდება „ეტიჭვარი“ (თ. სახოკია, მოგზაურობანი, გვ. 212). ამ
კომპოზიტის სახოკიასელი ფორმა „ეტიჭვარი“ ორი სიტყვის — „ეტიჩა“ და „ჭვარის“ შე-
ერთების შედეგად არის მიღებული. „ეტიჩა“ აქარაში დაგრდომილსა და საყარ ადამიანს
უწოდებენ, „ეტი“ სხვათა ენაა, საყარი ჰქვიან (საბა ორბელიანი, ქართუ-
ლი ლექსიკონი, გვ. 180). რაც შეეხება მეორე სიტყვას „ვარი“ იგი ამ შემთხვევაში სპეცია-
ლურ განმარტებას არ საჭიროებს, კუტმა თავისიანებს, თავის ჯარს მოუხმო — ასეთია გად-
მოცემის აზრი. ეს სახელწოდება ჩვენ „ენტიჭვალის“ ფორმით ჩაიწერეთ. ენტი ვარიან-
ტელი ფორმაა ეტიჩა, ხოლო ჯვალ „რ“-ის „ლ“-თან დამსგავსებითაა მიღებული ჯვარისაგან.

სხალთის სასოფლო საბჭო

1. ეს სასოფლო საბჭო წინათ ძამლეთის სახელით იყო ცნობილი, ამჟამად სხალთას
უწოდებენ.

თუ საქმე სახელის შერქმევაში იყო, უფრო სწორი იქნებოდა სხალთა დერქვათ ყინჩაუ-
რის სასოფლო საბჭოსათვის, სადაც მდებარეობს სხალთის დიდებული ტაძარი. სახელწოდება
ძამლეთის სხალთით შეცვლა კი ჩვენის აზრით არაფრით არის გამართლებული.

ყინჩაურის სასოფლო საბჭო

2. ეკლესიას სხალთის ცნობილ ტაძარს უწოდებენ. ეს ტაძარი მდებარეობს სოფ. ყინჩა-
ურში, სოფლას ცენტრიდან ასიოდ მეტრის დაცილებით, ხიხაძრისაყენ მიმავალი გზატყე-
ცილის ქვეშ მოვსებულ ადგილას. ვალავნით მოზღუდულ მოედანზე ამაყად დგას ხარანობში
ჩასმული სხალთის მთავარი ტაძარი — ძველი ქართული ხუროთმოძღვრების უშესანიშნავე-
სა ძველი აქარაში. მოღწეულია აგრეთვე მეორე ტაძრის ნაშთებიც.

სხალთის მთავარი ტაძარი დიდი ზომის დარბაზული ნაგებობაა, რომელსაც სამხრეთის
და დასავლეთის მხრიდან მიდგმული ჰქონია კარიბჭეები. ამჟამად ერთი მათგანის მხო-
ლოდღა თაღიანი შესასვლელია შემონახული, მეორე კი კარგა ხანია დანგრეულა. ამას
გარდა ტაძარს ჩრდილოეთიდან ჰქონია მინაშენი, რასაც მისი კედლების ნაშთები მოწ-
მობს. ძველი ჩვენამდე ფრიად დაზიანებული სახით არის მოღწეული: კედლების უდიდეს
ნაწილს ჩამოცილები აქვს საბირე ქვა, მძიმე დაზიანების დადი აზის ჩრდილოეთისა და აღ-
მოსავლეთის ფსადებს, არც შიგნითა მოპირკეთებული კედლები შემონახულა დაზიანე-
ბის გარეშე, განსაკუთრებით აყლია ქვები კედლების ქვედა ნაწილში, აღდგენითი სამუშაო-
ების დაწყებამდე ტაძარს სახურავი არ ჰქონდა.

მაგრამ ტაძრის ისტორიაში ეს როლია პირველი შეკეთება, ეტყობა, ასეთი შეკეთება მას არაერთხელ განუტედა წარსულშიც. „შეკეთების აჟარა კვალი ეტყობა, — როგორც სამართლიანად შენიშნავს რ. მეფისაშვილი, — დასავლეთის ფასადს. მისი მთელი ჩრდილო ნახევარი ხელშეორედ არის მოპირკეთებული დაუდევრად ნაწყობი წერილი კვადრებით. შუა და მარცხენა სარკმელთა ხერხებიც ფასადზე ამ რემონტის დროს ხელშეორედ უნდა იყოს გამოყვანილი, ამვე დროისაა ფრონტონის ჩრდილოეთი ქანობის კარნისის ფილებიც“ (რ. მეფისაშვილი, სხალთის ხუროთმოძღვრული ძეგლი, „ქართული მატერიალური კულტურის ძეგლები აჟარაში“, ბათუმი, 1955 წ., გვ. 85).

სხალთის ტაძრის დათარიღება მრავალ მკვლევარს უტედა, მაგრამ ეს საკითხი დღემდე მაინც დადგენილი არ არის. ისტორიკოსი დ. ბაქრაძე მას XI-XII საუკუნეების ძეგლად თვლიდა (არქ. მოგზ., გვ. 57). ამვე მოსაზრებას იზიარებდა გერმანელი მკვლევარი თ. კლუგე (T. Kluge, Versuch einer systematischen Darstellung der altgeorgischen (grusinischen) Kirchenbauten, Berlin, 1918, 13-14).

მართალია, სხალთა შუაფეოდალური ხანის ხუროთმოძღვრული ძეგლია, მაგრამ ბაქრაძის მიერ მითითებული ჩარჩოები ზოგადია და მოითხოვს შემდგომ დაკონკრეტებას. ამ მხრივ პირველი ნაბიჯი გადადგა აკად. ნ. სევეროვმა, რომელმაც სხალთა XI საუკუნით დაათარიღა. (ნ. სევეროვი, ქართული ხუროთმოძღვრების ძეგლები, მოსკოვი, 1947 წ., გვ. 192, რუს. ენაზე) თუმცა სამამისოდ აუცილებელი დასაბუთება არ მოუტია.

ამ უანასყენელ დროს სხალთის ტაძრის ახლებური დათარიღება სცადა რ. მეფისაშვილმა. „ძეგლის ვაზომვა-გამოკვლევამ, რომელიც პირველად 1939 წელს ჩაატარეთ და 1944 წელს ადგილზე დამატებითი მასალის შეგროვებით შევაკეთე, — აღნიშნავს მკვლევარი, — საშუალება მოგვცა დაგვედგინა, რომ სხალთის ტაძარი ეკუთვნის XIII საუკუნის შუა წლებს, ხოლო სამხრეთის კარიბჭე ცოტა მოგვიანებით არის მიშენებული“. (რ. მეფისაშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 86).

რ. მეფისაშვილი თუმცა ტაძრის შინაგანი სივრცისა და ფასადების დეკორატიული მორთულობის თავისებურებათა შესანიშნავ ანალიზზე აგებს თავის დათარიღებას, მაგრამ ამ ძეგლის აშენების საკითხი ამით გადაჭრილად მაინც ვერ ჩაითვლება.

„...XIII საუკუნეში... სოფელი სხალთა, საფიქრებელია, — წერს რ. მეფისაშვილი, — შედიოდა ერისთავ აბუსერისძეთა სამფლობელოში“. (გვ. 103) და ეს სიმართლეა. არა თუ ეს სოფელი, არამედ მთელი აჟარა ამ დროს აბუსერისძეთა სამფლობელოს წარმოადგენდა, და მისი აშენებაც სწორედ აბუსერისძეთა ერისთავობის პერიოდშია საქმეებელი, როგორც ამას სამართლიანად ითვალისწინებს ჩვენი მკვლევარი, მაგრამ ძნელი სარწმუნოა, რომ აბუსერისძეებს მოეხერხებინათ ასეთი ტაძრის აგება XIII საუკუნის შუა ხანებში. როდესაც ისინი ძლიერ დასუსტებული ჩანან და მათი ერისთავობა აჟარაში აგონიის პრეტენსია. თვითონ ავტორიც მიუთითებს, რომ „XIII საუკუნის ნახევარში აბუსერისძეები არ წარმოდგენდნენ მნიშვნელოვან პოლიტიკურ ძალას გაერთიანებულ საქართველოს სახელმწიფოში“ (გვ. 103).

ნარკვევი მთავრდება ასე: „ჩვენ შევქელით დაგვედგინა, რომ სხალთის ტაძარი თავისი სტილისტიკური თავისებურებით წინ უსწრებს სარგის ჭაყელისა და ბექა ჭაყელის მიერ სამცხეში აგებულ ძეგლებს, ამის გამო შეგვიძლიან ვივარაუდოთ, რომ სხალთის ტაძარი აგებული იყო უფრო ადრე, ვიდრე ეს ტერიტორია სამცხის ათბაგების ხელში გადავიდოდა“ (იქვე). ავტორი საესებო მართალია, როცა ასეთ დასკვნას აკეთებს, ამ ტაძრის არქიტექტურული სტილის თავისებურებანი უდავოდ მოწმობს მის სიძველეს ჭაყელთა ხანის ძეგლებთან შედარებით და მართლაც სხალთის ტაძრის აშენება უნდა მომხდარიყო XIII საუკუნის 60-იან წლებამდე, როდესაც აჟარა ჭაყელთა ხელში გადადის, მაგრამ არა აბუსერისძეთა სისუსტისა და დაყენების ხანაში, XIII საუკუნის შუა წლებში, არამედ იმ დროს, როდესაც აბუსერისძენი ჯერ კიდევ ძლიერები იყვნენ. ჩვენი აზრით, სხალთის ტაძარი აშენებული უნდა იყოს არა უკვიანეს XII საუკუნის მეორე ნახევრისა.

როგორც ცნობილია, ამ დროისათვის აბუსერისძეებს დაყარული აქვთ თავიანთი წინან-

დელი ვრცელი სამფლობელოს დიდი ნაწილი და მხოლოდ-ღა აჭარას ინარჩუნებენ. ასეთ ვითარებაში, ბუნებრივად, მათ უნდა ეზრუნათ აჭარაში ერთი ისეთი დიდებული ტაძრის ასაშენებლად, რომლის მშენებლის მათ წინანდელ სამფლობელოში შეგუთსა და არტანუჯი რამდენიმე იყო, ხოლო აჭარაში სულ არა. ამ გზით რომ წარებმართა ავტორს თავისი კვლევა საკითხის გადაწყვეტასაც, ვფიქრობ, შესძლებდა. XII საუკუნის მეორე ნახევრით ამ ტაძრის დათარიღება ისტორიული თვალსაზრისით გამართლებული ჩანს და მას გადაელახავ წინანდმდგომებს არც ძველის ხუროთმოძღვრული თავისებურებანი უწყევს, პირიქით, ბევრი ისეთი მომენტი, რომელზედაც რ. მეფისაშვილი მიუთითებს, საერთო დამახასიათებელია XII ს. მეორე-ნახევრისა და XIII ს. პირველი ნახევრის ქართული სატაძრო არქიტექტურისათვის. ასე მაგ., ტაძრის გრძივი კედლების თაღედის აღნაგობის ის თავისებურებანი, რომელსაც მკვლევარი აღნიშნავს, მხოლოდ XIII საუკუნის შუახანების რაიმე განსაკუთრებულ დამახასიათებელს კი არ წარმოადგენს, არამედ წინა საუკუნეების ქართულ არქიტექტურასაც ახასიათებს და ხანგრძლივი ტრადიციის ჩანს. ამას ვერც მეფისაშვილი უარყოფს, „სხალთის ტაძრის თაღედი, — აღნიშნავს იგი, — თავისი ზოგადი ფორმებით IX-X საუკუნეთა ძეგლების თაღედს უახლოვდება, მაგრამ, როგორც ზემოთ იყო ჩანებები, იგი ანიჭებს სიგრძეს სულ სხვა მხატვრულ თვისებებს. მშვიდი და ფართო სივრცეში ჩართულ პლასტრებს თაღებთან ერთად, თავისი მასივური ფორმების მიუხედავად, არა აქვს შერჩენილი აღნაგობის სიმკვეთრე, თაღების შეღრმავება სივრცის დანაწევრების შთაბეჭდილებას ვერ აღწევს. თაღედი მხოლოდ კედლებს ანაწევრებს და ამით იგი კარგავს ძირითად მთარეანიზებულ როლს სივრცისათვის“ (გვ. 96). მართალია, სხალთის ტაძრის თაღედის IX-X საუკუნეების ქართული სატაძრო თაღედთან მსგავსება მხოლოდ ზოგად ფორმებში ვლინდება, უკანასკნელს მნიშვნელოვანი განმასხვავებელი თავისებურებანი ახასიათებს, მაგრამ ეს ისეთი თავისებურებანია, რომელიც XI საუკუნიდან იკაფავს გზას და განუყოფლად არის დამახასიათებელი XII-XIII საუკუნის ქართული თაღედის არქიტექტურისათვის.

ასევე შეიძლება ითქვას კამარისა და კონქის ქუსლს ქვეშ გაეღებული პორტიკოსტაძვრი სარტყლის შესახებაც. რ. მეფისაშვილის მტკიცებით ეს მოტივი „უფრო გავრცელებულია XIII-XIV საუკუნეებში (ფიტიარეთის აფსიდა, ქობერი, საფარა, ზარზმა და ტულა“ (გვ. 97) და ამიტომაც შიდა სივრცის ამგვარი ხაზუღები „მხარს უჭერს მის (ტაძრის — ი. ს.) დათარიღებას XIII საუკუნით“ (იქვე). მაგრამ ასეთი რამ ხომ XI-XII საუკუნეთა ტაძრებისათვისაც არ არის უცხო? ამაზე ავტორიც მიუთითებს. მაშინ საკითხავია, რატომ მაინც მაინც ამ მოტივის ფართო გავრცელების ხანაში გადააქვს მას სხალთის ტაძრის აშენება, როდესაც ამ ვარაუდს დაუძლეველ წინააღმდეგობას უქმნის ისტორიული ვითარება. დაუქვრებულა ანა ვერ ხეარაზმელების საშინელი თარეშითა და შემდეგ მონღოლ-თათართა ბატონობით შეწყვეტულ ქვეყანაში აჭარის ერთსავეებს, და მასთანავე, როგორც ეკონომიურად, ისე პოლიტიკურად დაუძღვრებულ აბუსერისძეებს, გამოეჩინათ ასეთი ტაძრის შენების ძალა და ხალხის.

ფართოდ გავრცელებულობის მოტივითაა გადაწყვეტილი და მართებული არ ჩანს აღმოსავლეთის ფსადის შუა სარკმლის საპირეს დათარიღების საკითხიც. „შუა სარკმლის საპირე, სადაც მომხარაზობელი ლილეები ნასკეებს ქმნიან, — წერს რ. მეფისაშვილი, — პარალელს ცალკეულ შემთხვევაში უკვე XII საუკუნეში პოულობს (ბეთანია — მცირე ტაძარი), მაგრამ იგი უფრო ფართოდ არის გავრცელებული XIII საუკუნიდან (ახტალა, ვაფთი, გუდალეთი, ქარზაშვილი და სხვ.)“ (გვ. 100, ხაზი ჩვენია — ი. ს.). ასევე ითქმის სამხრეთის ფსადის სარკმელების საპირეთა შესახებაც, რომლებიც უმთავრესად ინარჩუნებენ „XI-XII საუკუნეებში გამოიშვავებულ ნორმებს“ და „მხოლოდ ზოგიერთი ცალკეული თავისებურება და საპირეების შესრულების საერთო ხასიათი გვიჩვენებს, რომ ისინი შექმნილია არა უადრესა XIII საუკუნისა. სამხრეთის ფსადის ორივე სარკმლის თავისებურება — საპირის ჩაღრმავება კედლის სისქეში — XIII საუკუნეზე უფრო ადრე ამ საპირით არ გვხვდება, ხოლო XIII საუკუნიდან მოყოლებული იგი უფროდ ვრცელდება“. (გვ. 100-101. ხაზი ჩვენია — ი. ს.).

ტაძრის სარკმელთა საპირის ჩაღრმავება კედლის სისქეში რომ XIII საუკუნის უადრეს ვერ პოულობს პარალელს, ეს კიდევ არ ნიშნავს იმას, რომ ასეთი რამ არ შეიძლებოდა ცნობილი ყოფილიყო მის წინამორბედ საუკუნის მეორე ნახევარში, ყოვლად წარმოუდგენელია ამ თა-

ვისებურების ცალკეული შემთხვევები XIII საუკუნემდე არ არსებულებოდა, ხოლო ამ საუკუნეშიდან მოყოლებული მას ერთბაშად ფართო გავრცელებისათვის მივლინება.

რ. მეფისაშვილის ნაშრომში სადაო და საყამათო ზოგი რამ შეუაძლებელია ესეც ვეფიქრობთ, საკმარისია იმის ნათელსაყოფად, რომ XIII საუკუნის სუბანებში სხალთის დათარღობა მართებული არ არის და რომ იგი შესწორებას მოითხოვს.

სხალთა ერთდროს კარგად მოხატული ტაძარი უნდა ყოფილიყო, მაგრამ ჩვენამდე მოხლოდ ფრაგმენტებშია მოუღწევია. „შინით მთელი ეკლესია, — ამბობს თ. სახოკია, — მხატვრობით ყოფილა დაფარული, მაგრამ მტარეალურ ხელს არაფერი დარჩენია შეუვიწებელი და გაურყენელი: საცა ხელი მისწვდომიათ, მხატვრობანი ჩამოუფხეკათ. საცა მაღლა ყოფილა, ტყვიით დაუცხრილათ, ბოლოს, შიგ ცეცხლი დაენთათ და კვამლით სულ ერთიანად გაუმტრათ ეკლესიის ზემო ნაწილი“ (თ. სახოკია, მოგზაურობანი, გვ. 234).

მართალია, სხალთის ტაძარს ჩვენამდე სეროზული დაზიანებით მოუღწევია, მაგრამ ასეც როგორც გადაურჩა იგი ფანატრიკოს თურქებს, საოცარი და საკვირველია.

დასასრულ სხალთის ეტიმოლოგიის შესახებ, სხალთა „თა“-ნიანი მრავლობითი ნაწარმოები სახელთა სიტყვისაგან „მსხალი“, რომელსაც თანამოვანი თავმოყრის გამო „მ“-ანი დაუკარგავს. სინამდვილეს არ შეეფერება ხალხური გადმოცემა, რომელიც ამ სახელწოდების თავდაპირველ ფორმად თვლის „სხალთან“. თითქოს და, როდესაც თამარ მეფისათვის უკითხათ სად გვიბრძანებთ ტაძრის მშენებლობის დაწყებასო — გვიპასუხოსნის უბასუხნია — „მსხალთანო“, რომელიც თურმე იმ მოედანზე მდგარა, სადაც შემდეგ ეკლესია აუშენებიათ და სახელიც სხალთა (ე. ი. მსხალთან მდგარი) ვითომ აქედან მიიღია ტაძარს (თ. სახოკია, მოგზ., გვ. 236).

ხიზაძირის სასოფლო საბჭო

1. ვერნები „ებ“ სუფიქსით ნაწარმოები სახელწოდებაა, სიტყვისაგან ვერანი-ვერანი, რაც დაქცეულ-გაპარტახებულსა და ოხერ ადვილს ნიშნავს. „ვერანი-ოხერი“ (საბა, ლექსიკონი, გვ. 119). 1896 წელს ეს სოფელი ინახულა თ. სახოკიამ, რომელიც ასე ავეციქურს ვერნებს: „სოფელში ექვსი-შვიდი კომლი მოსახლე იქნება. მთელი სოფელი ვიწროდ, ერთ დაქანებულ ფერდობზეა მიკრუნჩხული. სოფელში შესვლისთანავე თქვენს ყურადღებას ერთბაშად იპყრობს აჭურების დააველებული სახე. წამლად ერთს აღამიანს ფერი არა აქვს. ყველანი ჩაკვითლებულნი, უმეტესად ქოსანი არიან, თითქოს, ეს არის სამაირიდან ამოუღიათო, ძლივს დადიან, მიხვრა-მოხვრასა და ლაპარაკში სიცოცხლე აკლიათ. ათი კაცი ენახეთ და მათ შორის ოთხს უშველებელი ჩაკვი ჩამოკიდებოდა კისერზე ცხერის ღუმისავით... საინტერესოა გამოკვლევა სოფელთა ასეთი გადაშენების მიზეზისა... ამ სოფელს სრული ამოწყვეტა ან გადაშენება მოვიღის: ცხადია, ჰავა ან წყალი ხელს არ უწყობს მცხოვრებთა გამრავლებას, რასაც თვით მისი სახელი „ვერნებიც“ მოწმობს. საფიქრებელია, ოდესმე იმაზე მეტი უნდა ყოფილიყვნენ მოსახლენი აქ, ვიდრე დღეს არიან, მაგრამ შემდეგში აჭურობა ამოწყვეტილა, გავერანებულა“ (თ. სახოკია, მოგზ., გვ. 231).

ამ სტრიქონების დაწერის შემდეგ გამოხდა ხანი. აქარაშიც შემოაშუქა თავისი მაცოცხლებელი სიძეები ოტომანების მხეშ. ხალხის ჯანმრთელობის დაცვისა და კეთილდღეობისათვის ზრუნვა ახალი მშურ-გლეხური სახელმწიფოს თავი და თავი საგანი გახდა, საბჭოთა ეპოქაში ძველი გავრანებული სოფელი აღსდგა და წელში გასწორდა, გადაშენებები ბრძოლა გამოეცხადა ჩიყვსა და ყოველგვარ დაავადებას, გამრავლდა ვერანების მოსახლეობაც და თუ XIX საუკუნის მიწურულს იგი 6-7 კომლს ძლივსა ითვლიდა, დღეს ვერნების მოხარდი თაობა შეიღწილიან სკოლის კონტაგენტს აკმაყოფილებს. საბჭოთა პერიოდში სრულიად შეიცვალა ვერნების სახე, ეს ერთ დროს მიუვალი სოფელი ჩვენს დროში საბანქანო გზით დაუკავშირდა სხალთის ხეობის გზატკეცილს.

ვერნების ეკლესიის ნანგრევებში თ. სახოკია წააწყდა ერთ საყურადღებო ჩუქურთმიან და წარწერისან ქვას. „ამ ქვას განი ათი მტკაველი აქვს, — ამბობს იგი, — სიმაღლე ოთხი და

სისქეც — ერთი მტკაველი. ზედ გამოყვანილ ჩუქურთმების თანახმად, ეს ქვა ეკლესიის, შესავალ კარს ზემოთ უნდა ყოფილიყო ჩატანებული. მისი ხეცური წარწერა მეტად ძველებურია, უმეტესად წაშლილია და ძნელად იკითხება“. (იქვე). თ. სახოკიამ გადაიღო ეს წარწერა და გასამოყვარად ვადასცა ცნობილ ისტორიკოსს თ. ყორღანისას, რომელმაც იგი ასე წაკითხა: „ქე (ქრისტე) აღნ (აღიღენ) ეე ნი (ერისთავთ ერისთავნი) გრგოლ (გრგოლ) და აბს რი (და აბუსერი) და ვი (გვიორგი) და (ზე) შქენი (და ზემქენი).. (აქ ერთი სიტყვის გარჩევა ყოვლად შეუძლებელი შეიქმნა) ზ ქრ (ზაქარია)“ (იქვე, გვ. 232).

მიუხედავად იმისა, რომ თ. სახოკიას სიფრთხილედ და გულმოდგინეობა არ მიუვლია წარწერის გადაღებისათვის, მან მაინც ვერ შესძლო მისი ზუსტად გადმოღება, განსაკუთრებით ეს ითქმის წარწერის უკანასკნელ სტრიქონზე, რამაც განსაზღვრა თ. ყორღანისაველი წაკითხვის უზუსტობაც.

1933 წელს ეს წარწერა ადგილზე დააბუსტა პროფ. გ. ჩიტაიამ, რომელიც ასე კითხვლობს მას: „ქრისტე, აღიღენ (ერისთავთ-ერისთავნი გრიგოლ და (აბუსერი) და გვიორგი და) შეიღენ — მირიან, გრიგოლ, ქეთარ“. წაკითხვა გამოქვეყნებული აქვს აბუსერიძისეთა საგვარეულო ისტორიის მკვლევარს დოქ. ლ. მუსხელიშვილს აბუსერიძის ტბელის მის მიერ 1941 წელს გამოცემულ თხზულების შესავალ წერილში (გვ. 23, შენიშვნა 3) ლ. მუსხელიშვილის სიტყვით წარწერის „უკანასკნელი სამი სახელი მიხეცა-და-მიხეც სათუოა“ (იქვე).

ვინ არიან ან როდის ცხოვრობდნენ წარწერაში მოხსენებული აბუსერიძისე გვიორგიეველია. თ. სახოკიას თქმით „შეიღება, ეკრანების წარწერაში მოხსენებული აბუსერიძისე შემდეგი დროისანი იყვნენ (XIV-XV საუკ.), რომელთაც ჩვენი ისტორია არ იცნობს, და ანუ სულ უძველესი დროისანი (IX — XI საუკ.), რომელნიც ნაკლებად არიან ცნობილი“ (მოგზა, გვ. 232). მაგრამ წარწერის პალეოგრაფიული ანალიზი თ. სახოკიას არც პირველ ვარაუდს ამართლებს და არც მეორეს. ლ. მუსხელიშვილის მტკიცებით „პალეოგრაფიულად ეს მთავრულით შესრულებული წარწერა XII ან XIII ს-ით უნდა განისაზღვროს“ (იქვე), მაგრამ აბუსერიძისეთა გენეალოგიურ ტაბულაში, თუ რა ადგილი უნდა დაიკავონ წარწერაში მოხსენებულმა აბუსერიძისეებმა, ამას მკვლევარი ვერ წყვეტს და საკითხს ღიად ტოვებს.

2. მადიდობის სოფლის ცენტრს უწოდებენ, სადაც ერთი დიდი ურთხელი დგას. ამ ურთხელის შესახებ თ. სახოკია წერდა: „ამ ნაეკლესიარის მახლობლად (ვერანების ეკლესია — ი. ხ.), გზის პირას, ერთი უზარმაზარი ურთხელი დგას, ერთ საერთო ძირზე ორ ტანად ამოსული. სისხო თოხი კაცის ხელის შემოწვდობა აქვს. როგორც ვიცი, ეს ხე ძალიან წელა იზრდება, ასე რომ, ჩვენი ანგარიზით, სულ უკანასკნელი, ექვსი საუკუნისა მანაც უნდა იყოს, უნდა ვიფიქრო, რომ ეს ხე დარგულია ეკლესიის აშენებისთანავე, რაც მოწმობს ვერანების ეკლესიის სიძველეს და მის წარწერას ეთანხმება“ (თ. სახოკია, მოგზა, გვ. 232).

რამდენად სიმართლეს შეეფერება ვერანების მადის ასაკის ექვსი საუკუნით განსაზღვრა, ძნელი სათქმელია. ასევე ძნელი სათქმელია, თუ როდისაა იგი დარგული, ეკლესიის აშენებისთანავე, მანამდეც არსებობდა, თუ მერმინდელია. რა თქმა უნდა, ვერანების ეკლესიის ამ საეკლესიო გაანგარიშებებსა და ვარაუდებზე დამყარებული დათარიღება XIII საუკუნით, სარწმუნო არ ჩანს. ვერანები სხალთის ხეობის ერთ-ერთი ძველისძველი სოფელია, რასაც მოწმობს 1954 წელს აქ გზის საღვთაოებთან დაკავშირებით აღმოჩენილი არქეოლოგიური ნაშთები: ბრინჯაოს ცული, თიხის ქოთნები და სხვ. (ეს ძეგლები აღმოაჩინა ხასან სურმანიძემ და ინახება ხახაბირის საშუალო სკოლაში), ყოვლად წარმოუდგენელია ასეთი ხანგრძლივი ტრადიციების სოფელს თავისი სამლოცველო არ ჰქონოდა XIII საუკუნემდე.

მ. ციხიყვას სერზე მოღწეულია ორი ძეგლი. ერთი მთვანე, ყერძოდ ქვედა, რომელიც კალითისა და ბაკოსწყლის შესავარში მდებარეობს, ციხეა, რასაც გარდა აგებულიებისა სახელით ვარდციხე, ადასტრებს, ხოლო მეორე მთვანეზე (მდებარეობს იმავე სერზე) დამკვირვებელთა შორის აბრთა სხვადასხვაობაა. ზოგი მას ნაეკლესიარად მიიჩნევს, ზოგიერთი კი დედ ციხედ. ცნობილი გ. ყაზბეგი, რომელმაც ციხიყვას ნაშთები 1874 წელს აჭარაში მოგზაურობის დროს იწახულა, მას ნაეკლესიარად თვლის (გ. ყაზბეგი, სამი თვე თურქეთის საქართველოში, გვ. 25).

ყაზბეგის შემდეგ აღნიშნული ნაშთების შესახებ აბრთ გამოთქვა თ. სახოკიამ, რომელმაც ისინი 1896 წელს იწახულა. „ეს ადგილი ყელია მთელი ხეობისა, — წერს იგი, — და ზედ

ამენებულ ციხესაც დიდი მნიშვნელობა ექნებოდა მტრისაგან ამ ხეობის დაცვარის დროს. ციხე ორია: ერთია იმ ადგილას, სადაც კალთის-წყალი სხალთის წყალს ერთვის, მეორე მის ზერტულა. ორივე კარგად მოზრდილებია და ნახევრად დანგრეულებია. ციხის კედლებს დატანებული აქვთ ჩუქურთმებიანი თლილი ქვები, ყოველ ეკვს გარეშეა, რომ ეს ქვები იკლესიისაა, გარემოება ნებას გვაძლევს ვიფიქროთ: რომ ციხე თურქების ბატონობის დროს არის აშენებული, თორემ ქრისტიანები, მეტადრე იმ დროს, ეკლესიის ქვებს ციხეს არ მოახმარდნენ. შესაძლებელია, ეს ქვები ხიხამირის ეკლესიისა იყოს; ალბათ, თურქებს ტაძარი დაუნგრევიათ და მისი მასალა ციხისათვის მოუხმარნათ“ (მოგზ., გვ. 230).

სახოკა ციხეა, როდესაც ციხიყელას ძეგლებს თურქთა ბატონობის ხანით ათარიღებს. არავითარ იმის მსგავსს, რაზედაც მწერალი მიუთითებს; სინამდვილეში აქ ადგილი არ ჰქონია. ის ჩუქურთმებიანი თლილი ქვები, რომელიც ჩვენ აქ გვხვდება და, რომელიც სახოკიას მართებელი შენიშვნით „ყოველ ეკვს გარეშეა რომ ეკლესიისაა“, იმას კი არ ადასტურებს, რომ თურქებმა ააშენეს ეს ციხე და მასში ხიხამირის ეკლესიის ქვები გამოიყენეს, არამედ იმის უტყუარი მოწმობაა, რომ ზედა ნაშთში, რომლის კედლებშიც უფრო შეიმჩნევა ასეთი ქვები, ციხესთან ერთად ეკლესიაც ყოფილა. ქრისტიანული ხანის ციხეებში სამლოცველოს არსებობა ცნობილი ამბავია. ეს ფაქტიც ნათელიყოფს ამ ძეგლთა სახოკიასეული დათარიღების უმართებულობას. არც ვარდციხე და არც სხვა რომელიმე სიმაგრე არ აღშენებიათ თურქებს აქარაში, მათ გაამაგრეს მხოლოდ ზოგიერთი ისეთი ძველი ქართული ციხე, რომელიც ამ დროსაც იწარჩუნებდა თავის სამხედრო-სტრატეგიულ მნიშვნელობას.

ამ უკანასკნელ დროს ამ ნაშთებს შეეხო ხ. ახვლედიანი, რომელმაც ისინი „ფეოდალურ ციხე-კოშკებად“ მიიჩნია და XII-XIII საუკუნით დაათარიღა. „აღნიშნული ციხეების აშენების თარიღის დადგენა ძნელია, რადგან ხელთ არა გვაქვს რაიმე წერილობითი საბუთი და არც მოსახლობამ იციან რაიმე ამის შესახებ, — წერს ხ. ახვლედიანი, — მაგრამ შეიძლება დაახლოებით ითქვას, რომ აღნიშნული ციხეები XII-XIII საუკუნეებში უნდა იყოს აშენებული“. (ხიხამირის ციხისა და ეკლესიის ისტორიისათვის, „ქართული მატერიალური კულტურის ძეგლები აჭარაში“. 1955 წ., გვ. 48). თუ ამ ციხეთა აშენების შესახებ სრულიად არაფერი ვიცით, არც რაიმე წერილობითი ცნობა და არც ხალხმა იციან რაიმე, რა საფუძველზე მიიჩნეეს ავტორი-მათ XII-XIII საუკუნეების ძეგლებად? ვინც ოდნავ მაინც გონების თვალთ დუქიანდებს ციხეებელას ადგილმდებარეობას, იგი უმაღლეს დარწმუნდება, რომ ასეთ სტრატეგიულ ადგილას ციხე-სიმაგრეები გაცილებით ადრეიდან უნდა ყოფილიყო, ვიდრე ეს XII-XIII საუკუნეა. ამ მოსაზრების სისწორე-უსწორობას ცხადს გახდის ციხიყელას სიძველეთა სერიოზული არქეოლოგიურ-არქიტექტურული შესწავლა და ვიდრე ასეთი სამუშაოები არ ჩატარებულა, მინამ შეუძლებელია არის მათი ასაკის მეცნიერული სიზუსტით განსაზღვრა.

4. სოფელ კალთაში, ალი ყაიას-ქე აბაშიძის ეზოში შემონახულია საყდრის ჩრდილოეთი კედლის ნაშთი თავისი სარკმლებით. გარდა ადამიანისა და ჭერის გამოსახულებიანი ერთი პატარა ქვისა, რომელიც 1946 წელს ო. ხალვაშვი იპოვა და ამჟამად აჭარის სახელმწიფო მუზეუმშია დაცული, ამ ეკლესიიდან არაფერია ცნობილი.

5. თხილანას ნაეკლესიარი დღეს მხოლოდ უწყესრიგოდ მიმოფანტული ქვების სახით არის წარმოდგენილი. აქედან წაღებულია და აჭარის სახელმწიფო მუზეუმში ინახება ძველი ქართული ხეროთომოძღვრების დიდებული სტილის ორნამენტით შემკული დიდი ქვა, რომელზედაც ამოკვეთილია 7-სტრიქონიანი შემდეგი წარწერა: „ქრისტე, წმიდაო იოვანე მახარობელი დაცავენ სულთა და ხორკითა ერისთავთერისთავი აბუსერი და დედოფალი ვანანი და ქე მათი ზაქარია და შეილი მათნი და ყოველი ერი მათი და მოხაიშნე ექვენ. დღეს ამისა სასჯელისა წე დასჯი ამინ“. წარწერა ამოკითხა და ქარაგმები გახსნა ავად. ნ. ბერძენიშვილმა (ხ. ახვლედიანი, დასახ. ნაშრ., გვ. 50).

ხ. ახვლედიანის აზრით „ეს ქვა ეკლესიის შესავალ კარებზე დასადგმელი თალი უნდა იყოს“ (იქვე). თხილანის საყდარი იოვანე მახარობლის სახელზე ყოფილა აშენებული. წარწერაში მოხსენებული დედოფალი ვანანი ამ ეკლესიის აშენებელი ჩანს. ეს ვანანი უნდა იყოს მეორე საბუთის „ვანანი დოფალთ-დიოფალი, იოვანე მახარობლის ეკლესიის მამულები“ (თ. ყორღანი, ქრონიკები, ტ. II, გვ. 123). ერისთავთ-ერისთავი აბუსერი ხიხელის მუხლზე დედოფალი ვანანი, ცნობილი მემკვიდრე აბუსერისძე ტბელის და ყოფილა, ეტყობა ამ

ეკლესიის აშენება ჰქონდა მხედველობაში ტბელ მწერალს, როცა მისი დის შესახებ წერდა, რომ მან „...ეკლესიაჲ აღაშენა წმიდისა იოანე მახარობელისაჲ და ღმრთისმეტყველისაჲ, სამკვიდრებელი ჩუენი, და აღავსო საწყაული კეთილი“ (აბუსერიძე ტბელი, გვ. 68).

თხილვანს საყდრის სიახლოვეს იქნა აღმოჩენილი საფლავის ქვა შემდეგი ეპიტაფიით: „უფროსი სანატრლო და წმიდარი მხოხეყავ საწყალობელსა სულსა საღირსსა (სალარაძე) და ვინცა წაიკითხოთ შენდობას გთხოვთ“. ხ. ახვლედიანის ცნობით ეს წარწერა გაუშვირავთ საქართველოს სახელმწიფო მეზეუმის თანამშრომლებს ნ. შოშიტაიშვილს, და ვ. ცისკარიშვილს, ხოლო ძველის ადგილზე შესწავლით იგი დაუზუსტებია ი. მეგრელიძეს (ხ. ახვლედიანი, დასახ. ნაშრ., გვ. 52, შენ. I), თუმცა იგი საბოლოოდ დაუზუსტებელი მაინც არ არის, კერძოდ წარწერის „საწყალობელსა სულსა საღირსსა“, უნდა იკითხებოდეს, „საწყალობლისა სულსა საღირსსა“. გარდა ამისა არც „საღირსს“ სალარაძედ გაგება ჩანს სწორი, თუ იგი მაინცაღამაინც გვაჩვენებს იყო, მაშინ იქნებოდა საღირსი და არა სალარაძე, რადგან ეპიტაფიაში მოხსენიებულია საღირსი და არა სალარა, რომელზეც ძეს დამატებით უნდა მიგველო გვაჩვენებს, მაგრამ „საღირსი“ ამ შემთხვევაში უფრო სახელი უნდა იყოს იმ კაცისა, რომლის სულის მოვლას და შენდობას თხოვლობს ეპიტაფია, ვიდრე გვარის.

6. ამ მთავრ მდებარეობს ერთ დროს მთელ შავშეთ-არტანუჯ-აქარის ერისთავთ-ერისთავთ აბუსერიძეთა სარეზიდენციო ციხე-ქალაქი, რომელიც ხირხათის სახელითაა ცნობილი. ხირხათის მთაზე ორი ბილიკი მიემართება, ერთი სამხრეთ აღმოსავლეთიდან, ხეე-ხეე სავალი და მიმე, რომლითაც ჩვენ მოვიხივებთ ციხე-ქალაქზე ასვლა და მეორე ჩრდილო-აღმოსავლეთის მხრიდან, ესეც ძნელად სავალია, მაგრამ შედარებით უკეთესი, რომლითაც უკან დავბრუნდებით.

დროთა განმავლობაში ხირხათს დიდი ცვლილება განუცდია. მთის ნგრევის პროცესი დღესაც მიმდინარეობს და ძლიერ შესამჩნევად. წამდაუწუმ გაიშის კლდეებზე მოწყვეტილი ქვების ჩხრალი, შშირად დიდი მასებიც მოწყდება ხოლმე და ჯაჭოხეთური გრიალით ენარცხებიან ხეში.

ციხე-ქალაქის ფართობი რამდენიმე ჰექტარს შეადგენს, რომლის მხოლოდ მცირე ნაწილია მოვარებული, უმეტესი კი დამრეცი და ციკაბოა. ხირხათში მრავალი ნაგებობის ნაშთია მოღწეული, მთვან ზოგი ნაწილობრივ არის შემონახული, ზოგიერთი — კი სრულიად გასწორებულია მიწასთან.

1896 წელს ციხე-ქალაქი ხირხათი იხახულა თ. სახოკიამ, რომელიც ასე აღწერს მას: „თეთი ხირხათის ციხე ზღვის პირიდან 2.600 მეტრის სიმაღლეზეა და წარმოადგენს განმარტოებულ და წოწოლა კლდეს, სამივე კუთხე მახლობელ მთებიდან ხრამებით მოშორებულს და მიუწვას. ზედაპირი მთის სამი დღიური სიგრძისა იქნება და გარშემოვლებული აქვს ქვიციურის ვალეანი, რომელსაც ჩრდილოეთის მხრივ ნიადაგი გამოსცლია და ჩამოქცეულია. ალაგ-ალაგ გალავანს სარკმელები აქვს ჩატანებული. ერთმანეთზე მოშორებით ხუთი მაღალი კოშკიცა დგას, ხუთივე სანახევროდ დანგრეულები. ციხის შიგნით ნახევრად დანგრეული ეკლესიაცა...“ (მოგზ., გვ. 220).

ამჟამად ხირხათში ოთხი კოშკის ნაშთია შემონახული და არც ეტყობა, რომ ოდესმე ამაზე მეტი ყოფილიყო. გარდა სახოკისა, ვისაც ეს ციხე-ქალაქი მანამდე ან შემდეგ უნახავს, არავის მოეპოვება მსგავსი ცნობა. გ. ყაზბეგი, რომელიც ხირხათში იყო 1874 წელს, ოთხ კოშკს ასახელებს (გ. ყაზბეგი, დასახ. ნაშრ., გვ. 23).

განსაკუთრებით ძლიერი დაზიანებით არის მოღწეული ის კოშკი, რომელიც ციხე-ქალაქის ასავალთან მდებარეობს. შედარებით კარგად არის შემონახული ამ ნაგებობის ჩრდილო-აღმოსავლეთი კედელი, ხოლო ჩრდილოეთისა და სამხრეთის კედლები სანახევროდ დანგრეულია. მათი უღრდესი ნაწილი დასავლეთის კედელთან ერთად ხევე ჩაქცეულია. ეს კოშკი დღეს თავისი იფონის პროცესშია, აღბათ, სულ მოკლე დროში, უფსკრულში ჩაიხრცება.

ამ კოშკის წინ, რამდენიმე ქვევრია მიწაში ჩაფლული. გ. ყაზბეგი ამ ქვევრებს ნაწილობ-

არ წყლის მოსაყავებლად გამოიხველ კურკლებად სვლის (იქვე). ასეთივე აზრისაა თ. სახოკიაც (იქვე). თურქთა ბატონობის ხანაში, როდესაც ლენის სმა გადაეარდა მამადის სკელის გამოისობით, ეს მართლაც ასე უნდა ყოფილიყო, მაგრამ წინათ, კერძოდ აბუსერისქეთა ერისთავობის პერიოდში, როდესაც არის, უთუოდ, ჩაყრილი ეს ქვევრები, მათი დანიშნულება, პირველყოვლისა, რა თქმა უნდა, ლენის მოკალება უნდა ყოფილიყო.

ჩვენი აზრით, ეს ადგილი, სადაც ჩვენ ხუთი ქვევრი დაუთვალეთ, ზოგი მთელი და ზოგიც დაზიანებით მოღწეული, ციხე-ქალაქის მარანს წარმოადგენს. შეიძლება აქ ქვევრები მეტიც იყოს ჩაფლული, მაგრამ ზედაპირზე ამის მეტი არ ჩანს. მარანი, როგორც ცნობილია, ძველად სპეციალურ შენობაში — საღვინე სახლში იყო მოთავსებული, ასეთ „საღვინე სახლს“ და არა „საეუქნაოს“, როგორც ამას ფიჭობს ხ. ახვლედიანი (ხიხინის ეკლესიისა და ციხის ისტორიისათვის, მე-37 გვერდის დამატება) უნდა წარმოადგენდეს სწორედ ის ნაგებობა, რომლის ნაშთებიც აქ არის შემორჩენილი. ეს არის სწორკუთხედის ფორმის შენობა, რომლის სიგრძე 12 მეტრამდე აღწევს, ხოლო სიგანე — 4,5 მეტრამდე. მისი ჩრდილოეთი კედელი მიწამდეა გასწორებული, ხოლო სამხრეთის კედელი მეტრამდე სიმაღლითაა შემონახული.

აღმოსავლეთის კოშკიდან 42 მეტრის დაცილებით აღმართულია მეორე მურყვამული ტიპის კოშკი. ეს ნაგებობა ამჟამად მხოლოდ ორი მაღალი კედლით (დასავლეთის, ჩრდილო-აღმოსავლეთის), არის წარმოდგენილი. დასავლეთის კედლის სიგანე 3,78 მეტრია, ჩრდილოეთისა კი — 4,5 მ. მეორე კოშკი, ისე როგორც პირველი, რამდენიმე სართულიანი ყოფილა. სამი სართული ახლაც კარგად შეინიშნება, კედლებში დატანებულია სარკმლები.

მეორე კოშკიდან ჩრდილოეთით მიემართება კედელი, რომლის სიგრძე 33,5 მეტრს უდრის, სისქე — 0,5 მეტრს, ხოლო სიმაღლე — 3 მეტრს. ამის პარალელურად სამხრეთიდან ჩრდილოეთისაკენ მიდის მეორე კედელი, რომლის სიმაღლე შედარებით კარგად დაცულ დედას 6 მეტრამდე აღწევს, ხოლო სიგრძე 77,5 მეტრამდე. პარალელური კედლებით მოზღუდულ ტერიტორიაზე რამდენიმე შენობის ნაშთია მოღწეული. პირველი მათგანი, რომელიც ძლიერ დაზიანებული სახით შემონახულია, ორგანყოფილებიანი ნაგებობა ჩანს. აქედან 3 მეტრის მანძილზე სამხრეთის კედელზე მაშენებული ყოფილა ნახევრად ოვალური მოყვანილობის ნაგებობა, რომელიც, აგრეთვე, ძლიერ არის დაზიანებული. ამ ნანგრევის წინ შემონახულია კა, რომლის სიმაღლე 5,5 მეტრს უდრის, დიამეტრი 1,5 მეტრს, თ. სახოკიას სიტყვით ეს ქვით ამოკირული ნაგებობა „დილეგია ტყვეთათვის“ (იქვე). ხ. ახვლედიანი კი მას „საიდუმლო საწყობს“ (sic) თვლის შესანახს“ უწოდებს (იქვე, გვ. 40).

აღნიშნული კედლის პირველი მინაშენიდან ხუთიოდ მეტრის დაშორებით შემონახულია მეორე შენობის ნაშთი, რომლის სიგანე 3,5 მეტრს უდრის, სიგრძე-კი 3,6 მეტრს, ამის მოსდევს უაზარმული ხასიათის ნაგებობა სიგრძით ექვსიოდ მეტრი: ჩრდილო-აღმოსავლეთით მისი სიგანე 2,5 მეტრს შეადგენს, ხოლო სამხრეთ-დასავლეთით — 2 მეტრს. ამ შენობის ჩრდილოეთით შემონახულია მოზრდილი ნაგებობის ნაშთი, რომლის სიგრძე 7,5 მეტრია, სიგანე — 5,38 მეტრი, ხოლო სიმაღლე კედლებისა 1,5 მეტრამდე აღწევს. აქვე არის სხვა ნაგებობათა ნანგრევებიც.

კედლით მოზღუდული ტერიტორიის გარეთ რამდენიმე შენობის ნაშთია. ერთი მათგანი (სამხრეთით) კლდის ძირას მდებარეობს. მისი სიგანე — 3,53 მეტრს უდრის, სიგრძე — 3,7 მეტრს. ამ ნაგებობის სამხრეთის კედლის ნაშთის სიმაღლე 1,73 მეტრია. აქ კედლებში დატანებულია ბუხარი. ბუხრის პირის სიგანე 66 სმ უდრის, ხოლო სიმაღლე 78 სმ. ბუხრის სი-ახლოვეს (აღმოსავლეთ კუთხეში) გაკეთებულია პატარა თარიღები. ხ. ახვლედიანის აზრით ეს შენობა ფურნე უნდა ყოფილიყო (გვ. 44, 45), თუმცა მოღწეულ ნაშთზე დაკვირვება ამის დამაბტურებელ არავითარ საშუაოს არ იძლევა. ეს ნაგებობა, ჩვეულებრივ ბუხრიან საცხოვრებელ ბინას უფრო მიაგავს, ვიდრე პურის საცხობს.

სამხრეთ-დასავლეთის კედლის სიახლოვეს (სამხრეთ-დასავლეთით) მოღწეულია, აგრეთვე, ერთი საფუძვლებამდე დანგრეული შენობის ნაშთი. ამავე კედლის ჩრდილო-დასავლეთით ორი ნაგებობის ზოგიერთი დაზიანებული კედელია შემონახული. პირველი მათგანი, რომლის დანიშნულების გარკვევა უძრესი დაზიანების გამო არ ხერხდება, აგრეთვე, ორი განყოფილებისაგან შედგება. ამ ნაგებობის სიგრძე 8,32 მეტრს უდრის, სიგანე—9,32 მეტრს, შე-

დარბობით უკეთ არის მოღწეული მისი აღმოსავლეთის კედელი, რომლის სიმაღლე 3,5 მეტრს აღწევს (შიგნიდან). კარის სიგანე 92 სმ-ია, ხოლო სიმაღლე 1,5 მეტრს უდრის. ამ შენობის წინ, ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხეში, ამ ნაგებობაზე მინაშენის ნაშთია შემონახული, რომლის აღმოსავლეთ კედელში ბუნებრივი დატანებული, აღნაშენული ნაგებობიდან 9 მეტრის დაცილებით ერთი საყურადღებო შენობის ნაშთია მოღწეული. მასშიც ორი განყოფილება შეინიშნება. შედარებით უკეთაა დაცული მისი აღმოსავლეთის კედელი, აქედან აქვს კარიც, ამ ადგილას კედლის სიმაღლე 3,5 მეტრს აღწევს.

ბ. ახვლედიანი ამ ნაშთს საყურადღებო დანიშნულებების ნაგებობად მიიჩნევს და 1233 წელს აშენებულად თვლის. „აბუსერისძე ტბელის თხზულების მიხედვით, ხიხანის ეკლესია, — წერს მკვლევარი, — აშენებულია 1233 წელს“ (გვ. 44). მისი მტკიცებით ეს ეკლესია ბოლოკაბასილის აშენებული ყოფილა (გვ. 84).

ავტორის განცხადებით ასეთ დასკვნამდე მიუყვანია აბუსერისძე ტბელის თხზულებას, მაგრამ, სამწუხაროდ, არავითარი საამისო ცნობა XIII საუკუნის ამ ცნობილ მწერალს არ მოეპოვება, მკვლევარი უფრო შორსაც მიდის, მისი აზრით XIII საუკუნის 30-იან წლებში ხირხათის მთაზე ეკლესიის აგების დროს ციხე ჯერ კიდევ არ არსებულა, იგი „უფრო გვიან უნდა იყოს აშენებული“ (გვ. 44). ნარკვევის დასასრულს ხირხათის ციხის აშენების საკითხი ასეა რეზიუმირებული: „Как свидетельствует Абусерядзе Тбелн в своем труде, по священном постройке этой крепости, написанном в 1233 году, Хиханская крепость была построена при нем“ (გვ. 83—84).

ჯერ ერთი, ტბელის ნაწარმოები მიძღვნილია არა ხირხათის ციხის მშენებლობისადმი, არამედ იგი, როგორც ლიტერატურულ-ჰაგიოგრაფიული თხზულება მიხნად ისახავს წმიდა გიორგის სასწაულოქმედებათა ჩვენებას და ამ ფონზეა გაშლილი. მეორეც, ტბელს არავითარი ცნობა არ მოეპოვება იმის დასამტკიცებლად, რომ თითქოს ხირხათის ციხე მის დროს იყო აშენებული. ნაგებობის არქიტექტურულ თავისებურებებს რომ თავი დაუკანებოთ, წერილობითი წყაროებიც ნათელს ხდიან ამგვარი შეხედულების უმართებულობას, ეკრძოდ „მატიანე ქართლისას“ ცნობაც შევძლებელს ზღის ხირხათის ციხის XI საუკუნის ნახევრის უკვიანესი ხანით დათარიღებას, აღნიშნულ წყაროში აბუსერ პირველი აბუსერისძე XI საუკუნის შესახებში უკვე იხსენიება, როგორც ხიხათა ციხის მფლობელი (ქართლის ცხოვრება, ტ. I, ს. ყაუხჩიძის თეოდოსის რედაქციით, თბილისი, 1955 წ., გვ. 300). ვანა ამ ცნობის შემდეგ, სხვაე რომ არაფერი გვექონდეს, შესაძლებელია ხირხათის ციხის XIII საუკუნით დათარიღება? ერთ ადგილას ნარკვევში მისდაუჩვენებლად ავტორსაც აქვს ნათქვამი, რომ „ტაო-კლარჯეთის ბაგრატიონთა მმართველობის ხანაში X საუკუნის დამლევიდან აბუსერისძემ ცნობილი ხდება ხიხათა ციხის ერისთავებად“ (გვ. 46, ხაზი ჩვენია. ი. ს.). საინტერესოა, როგორ ათავსებს ავტორი ამ ორ ერთიმეორის საწინააღმდეგო აზრს; თუ აბუსერისძეები უკვე X საუკუნის დამლევიდან ცნობილი ხდება ხირხათის ციხის ერისთავებად, მაშინ როგორაა მოუვიდა მას აზრად იმის მტკიცება, რომ თითქოს იგი XIII საუკუნეში იყოს აშენებული? ფიქრობთ, ნათელია საქმის ვითარება, ახლა ისევ აღწერილობა განვავარძოთ, აღნიშნული ნაშთის შემდეგ ჩრდილოეთის კოშკთან მივდივართ. ეს ციხე-ქალაქის მესამე კოშკია, რომელიც მეორე კოშკიდან 180 მეტრით არის დაშორებული, ეს კოშკიც რამდენიმე საბრტყლიანი ოთხკუთხა ნაგებობაა, მისი დასავლეთისა და სამხრეთის კედლები შედარებით სრულად არის დაცული, ხოლო სამხრეთის კედელს ნაწილი ჩამონგრევიან, ასევე ითქმის აღმოსავლეთის კედლის შესახებაც, რომელსაც ერთი ყურეღა შერჩენია. უფრო სრულად არის . მოღწეული დასავლეთის კოშკი, რომელიც ჩრდილოეთის კოშკიდან დაშორებულია 133 მეტრით. ამ კოშკს სამი საბრტყლი ახლაც კარგად ეტყობა. მას შესასვლელი აქვს ჩრდილო-აღმოსავლეთის მხრიდან. კარი გამოკვეთილია 2,85 მეტრის სიმაღლეზე, სადაც სპეციალური კიბის გარეშე არ აისვლებოდა. ეტყობა, ხის კიბით ფილოდენე კოშკში, ქვის კიბის კვალი აქ არსად შეინიშნება.

ხირხათის ნანგრევები ღირსია ღრმა მეცნიერული შესწავლისა. ამ საქმეს ყურადღება უნდა მიაქციონ ხელოვნებათმცოდნეობის დარგის სპეციალისტებმა.

ოქტომბრის სასოფლო საბჭო

1. ამ სოფელს ძველად ვაშლოვანი ერქვა. თურქთა ბატონობის ხანაში იგი აღმდეგ გადაკეთდა (აღმე თურქულად ვაშლს ნიშნავს). აღმე ორ ნაწილად, ქვედა და ზედა აღმედ იყოფოდა. საბჭოთა პერიოდში აღმეს ოქტომბერი უწოდეს, ხოლო 1949 წელს სოფლის ერთ ნაწილს, კერძოდ ზედა აღმეს ძველი სახელწოდება აღუდგინეს და ვაშლოვნად იწოდება.

2. ცაღრებლის მბრძანებელი, ჭვეჭა-ჭუხილისა და ავდრის ღმერთი, ელია წინასწარმეტყველი, საქართველოში ძველად ძლიერ პოპულარული ღვთაება იყო. მისი სახელი ჩვენში არა ერთ გეოგრაფიულ სახელს შემორჩენია. ოქტომბერს გარდა ამავე სახელს ატარებს სათესი ადგილი შავაქეებში (დიდაჭარის სასოფლო საბჭო). ამავე სახელით ცნობილია ციხე ქობულეთის რაიონში და სხვ.

3. ჩაო ჩრდილის სინონიმი. ამ სოფელს (აჭარისწყლის მარცხენა სანაპიროზე) მზე მაინც აღამაინც არ უდგება და სახელიც ჩაო აქედან მიუღია.

ხულოს სასოფლო საბჭო

1. ხულო წარმოსდგება სიტყვისაგან „ხულა“ (ასე უწოდებენ ადგილობრივი დღესაც), რაც ძველად საქონლის საწყობს სახლს აღნიშნავდა. „ხულა“ სახლი საეპროს სადები“ (საბა ორბელიანი, ლექსიკონი, გვ. 460).

ხეშო აჭარის აღმინისტრაციული ცენტრი—ხულო XIX საუკუნის 70-იან წლებში 100 კომლამდე მცხოვრებს ითვლიდა (დ. ბაქრაძე, არქ. მოგზ., გვ. 80), ომისა და მუხაჯირობის შემდეგ ეს რიცხვი მნიშვნელოვნად შემცირდა და 90-იანი წლებისათვის იგი ორმოცამდე დაეცა. (თ. სახოკია, მოგზ., გვ. 143).

სოფლის ცენტრში, იქ სადაც წინათ ქრისტიანული ეკლესია იყო აშენებული, XIX საუკუნის შეახანებაში ჭამე აუგიათ. ჭამესგან მოშორებით რამდენიმე ხის დუქანი იყო, ხოლო წინ — წყლის აუზი, რომლის ცოტა იქით შერიფ-ბეგ ხიმშიაშვილის სახლი იდგა. ყველა ეს ერთად ადებული შეადგენდა ხულოს ავღლიდებს XIX საუკუნის მეორე ნახევარში.

2. თამარ მეფე ახისხას (ახალციხე) ბრძანებულებით, როდესაც ბერძენთა ხელშეწყობის ქარები შემოსეოდა. ბერძენთა მბრძანებელს მისი შერთვა სდომოდა ცოლად, მაგრამ გვირგვინისანი თანამემამულე ვაჟკაცზე ყოფილიყო გამიჯნურებული და ამიტომ უარი შეეთვალა ბიზანტიის მპყრობელისათვის. განარისხებული ხელმწიფე დიდძალი ქარით საქართველოს საქეთ-მპყრობელი ჭალს მისატაცებლად წამოსულიყო და ახისხას მდგარ დედოფალს დასცემოდა ქურდულად. თავისი მტერობისთვის, მაგრამ მედგარი ქარის წყალობით თამარი ხელიდან გასხტომოდა მდედარს და აჭარას შემოხიზნულა. ახისხადან ღვთაებულ გვირგვინისანს ხულოს მახლობლად, სოფელ დიაკონიძეებში შემოლამებოდა. დედოფალს აქ ძლიერ მოსწონებია ბევრშვილების სერა და მასზე სახელდახელოდ ციხის აგება უბრძანებია. ქარიც ენერგიულად შედგომია დანახაქმის ასრულებას, უჩხოვ წყლიდან სერამდე გამწკრივებულა და ხელიდან ხელში ჭებებს გადაცემის წესით აუხიდავს იქ საქირო მასალა და სულ მოკლე ხანში აუშენებია დედოფლის სადგომი ციხე-სიმაგრე. თუმცა აქ ყოფნა თამარს დიდხანს არ დასცლია, უცხო ხელმწიფის ქარების მოძალების გამო დილით თამარი იძულებული იყო გასცლოდა ბევრშვილების ციხეს და სხალთის ხეობით ხირხათისაკენ წასულიყო, სადაც მიუვალს შიამზე დიდს უკანწყვეტით აუგია ციხე-ქალაქი. მდედარ ხელმწიფეს ბევრი ელონა, მაგრამ ხირხათი ვერ აეღო და მიზანგატარებული თავის ქვეყანაში დაბრუნებულიყო. ასე მოგვიტხრობს თქმულება.

ბევრშვილები დიაკონიძეებში (ხულოს სასოფლო საბჭო) შემავალი ბატარა სოფელია, რომელიც რაიონული ცენტრიდან ოთხიოდე კილომეტრითაა დაშორებული. სოფლის თავში, დუქაუების საზღვარზე არსებულ კლდოვან-ნაპრალოვან სერაზე, რომელსაც ადგილობრივი მისახლეობა დღეს ციხიყელას უწოდებს, მოღწეულია ციხე-სიმაგრის საყურადღებო ნაშთი. ტრადიციული დათარილება სინამდვილეს არ უნდა შეეფერებოდეს, ისე როგორც მოტანილი თქმულება. ციხე-სიმაგრე ამ სტრატეგიულ ადგილას გაცილებით უფრო ადრეული ხანიდან არის საგულისხმებელი, ვიდრე ეს განეთარებული ფეოდალიზმის ზენიტია. ეს ციხე კეტავ-

და აჰარისწყლის ხეობის მთავარ მაგისტრალს და უზრუნველყოფდა, აგრეთვე, ციხისთავროში შემავალი სოფლების — დიაკონიძეების, ზეგოშვილების, დუაძეების, ოქრუაშვილების, გუდასაბოს, უჩხოს, კურცხლებისა და სხვათა უმისრობებს.

გალაწინით მოზღვდული ადგილის უდიდესი სიგანე ექვსიოდე მეტრს აღწევს, სიგრძე კი ოცდახუთიოდე მეტრს. შედარებით მაღალი კედლებით (ხუთ მეტრამდე) არის შემოიხარული ნაყოფიერი (ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხეში) და ფრიად დაზიანებული ჩრდილო-დასავლეთის ზღვდე-კედელი (4,4 — 5 მეტრი სიმაღლის), ციხე-გალაწინი რიყის ქვით არის ნაგები, შესამტკიცებელ შასალად კირია გამოყენებული. ეტყობა, სპეციალური საზიადართ (ჭორ-კარაული) უზიდავთ ეს ლოდები უჩხოს წყლიდან, თორემ ლეგენდაში აღწერილი ზერხით ყოვლად მწელი დასაწერებელია მდინარიდან ვეებერთელა ქვების ატანა.

ციხის მადამოგებს ხშირი ბუნქნარი დაუფლებია, ხოლო წყლის აუზი, ზარო-სადილეგო, ხორბალ-საყავი, იარაღ-საყავი და სხვა სათავსოები ეამთა სიბოლოს წარუხოცია. ვადმოცემით, ციხე უჩხოს წყლით საზრდოობდა, სადაც თითქოს სპეციალური გვირაბით ჩადიოდნენ, რაც საამისოდ აუტყლებელი მოწმობის ყოველგვარი ნაშთის არ არსებობისა და სიშორე-სიძნელის პირობებში საეჭვო ჩანს. ციხიყელას სიახლოვეს (სამხრეთით), სოფელ ზეგოშვილებში ჩამომდინარე რუ გვაფიქრებინებს, რომ ციხე სამხრეთ-დასავლეთიდან მიმდინარე წყლით მარავდებოდა. ადგილობრივი შემოწმება გარკვეულ საფუძველს უქმნის ამ ვარაუდს.

8. დარანს აჰარაში საზიზნარ ზერელს უწოდებენ. იგი არის თურქთა ძველი სისხლიანი თარგმის უტყუარი მოწმე. ასეთი ზერელები ყველგან გვხვდება აჰარასა და საერთოდ მიტაცებულ სამხრეთი საქართველოს ოქტებში, განსაკუთრებით ხშირია იგი მესხეთ-ჭავჭავთოში. მესხეთის მკვიდრი და მკვლევარი „ვიწმე მესხი“ ი. გვარამიაძე სტატიაში „რა არის დარანი?“, წერდა: „სოფელ-დაბებში და ნაოხარ ძველის-ძველ ნასოფლარ ადგილებს სახლებს ქვეშ ღრმად გაყვანილი ზერელებია, ამოყვანილი დიდრიანი ბალავარ-ლოდებით და ზეითვან დაბურვილი დიდრიანის ფიქლებითა, აქეთ-იქით შერობლისას მისასვლელად, ან შორს სადმე სიმაგრეში, ციხე-კოშკებზე ასასვლელად, ან ქვაბებში და ან ტყე-ღრეში დასამალავად მეტრძოდ მტრების შემოსევის დროს. აი ეს არის დარანი“ (ეურნ. „მოგზაური“, № 1, 1901 წ.).

თურქ ბარბაროსთა შემოსევებით გაწამებული მოსახლეობა თავის გადასარჩენად დარანს ზეუელებს მიმართავდა, მაგრამ დადარანება ყოველთვის როდი შველოდა საქმეს, მტერი ხშირად ახერხებდა ზერელის მიგნებას და მუსრს ავლებდა შივ შვიხნულ მოსახლეობას. (ილ. მასიტრაძე, დარანის ხეულებში, ვაზეთი „ლიტერატურა და ხელოვნება“, 1946 წ., 7 სექტემბერი).

დიდაჰარის სასოფლო საბუკო

1. „ბუღაური სვეტის თავი“ (საბა ორბელიანი, ლექსიკონი, გვ. 48). დერვალ დანიაშვილის განმარტებით ბუღაური „სვეტის თავზე მოთავსებული კედელია. სვეტის მსგავსი მოყვანილობისა, მაგრამ ვანიერი“. (იტრ. ივ. ჭავჭავაძე, მასალები ქართველი ერის მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის, წ. I, გვ. 97). ბუღაური უმთავრესად ხის ნაგებობაში ყოფილა გამოყენებული. აქად. ივ. ჭავჭავაძის სიტყვით „ბუღაურს შემდეგ მნიშვნელობა ეცვლება და ბუღაურად თითქოს თვით ის ჩუქურთმა და სახეები იწოდება, რომლებიც გამოყვანილია ხოლმე სვეტის თავის ზედა ნაწილზე... მაგრამ თავდაპირველად მას სხვანაირი მნიშვნელობა ჰქონდა; იგი „ბაბაის“ ქართული შესატყვისია“. (იქვე).

ღორჯომის სასოფლო საბუკო

1. ხალხური ეტიმოლოგია ამ სახელწოდებას „ღორჯოგის“ ვაგებას აძლევს. წინათ, ქრისტიანობის დროს, აქ ბევრი ღორი ჰყოლიათ და სოფელსაც ამის გამო ეწოდა ღორჯომი. (თ. სახოკია, მრგზ., გვ. 135). ღორისაგან აჰარაში მრავალი გეოგრაფიული სახელია ნაწარმოები, მაგრამ ღორჯომი რომ ღორჯოგისაგან იყოს წარმომდგარი, საეჭვოა. ღორჯომი კომპოზიტური წარმოების სახელი კი არ არის, როგორც ამას ხალხური ასსნა მიიჩნევს, და მის მეორე ნაწილში „ჯოგი“ კი არ გამოიყოფა, არამედ „ომ“ სუფიქსით ნაწარმოებ ისეთ ქართულ გეოგრაფიულ სახელწოდებათა რიცხეს მიეკუთვნება, როგორიცაა, ბორჯ-ომი, ბათ-ომი და სხვ.

2. აღიშნა სახელია კაცისა, რომელიც ოდესღაც ამ ადგილას გადმოსულ ზეაფს უმსხვერპლია და კაპანსაც ამის გამო აღიშნას სახელი შერჩენია.

3. ბურჰანა კაცის სახელია, ბურჰანასველა ანუ ბურჰანასოული.

4. ვანაძეების ნასაყდრალმა გასული საუკუნის 80-იან წლებში მიიქცია მკვლევართა ყურადღება, როდესაც აქ აღმოჩენილი წმ. გიორგის სპილენძის ხატი წარდგინეს უვაროვას, რომელიც 1888 წელს არქეოლოგიურ მოგზაურობას აწარმოებდა აჭარაში. უვაროვა ძლიერ დაინტერესდა ამ ძეგლით, ინახულა, აღწერა და გათხარა კიდევ.

უვაროვას აღწერილობით აღნიშნული ნაეკლესიარია ...Представляет вид продолговатого четвероугольника с закруглением углов с восточной стороны. Алтарная часть по компасу дала некоторое уклонение, что могло произойти от времени года, когда строилась церковь. Стены церкви сохранились на всем протяжении вышиной в три аршина; над всей постройкой высятся боковые алтарные стены, между тем как алтарный полукруг с окном вовсе не существует» (П. С. Уварова, Абхазия, Аджария, Шавшети, Покховский участок путевые записки, т. II, М.; 1891 г., стр. 224).

უვაროვას გათხრებს ვანაძეებში წარმატება ხედა, ბევრი საყურადღებო ნაშთი აღმოჩნდა (იქვე, გვ. 226-228). გათხრის დამთავრების შემდეგ მან გააჩნია მასალები, დანაშრია ისინი და გაგზავნა ბათუმს, საიდანაც რუსეთს წაიღეს. და განა მხოლოდ ამ ნასაყდრალის ძეგლები წაიღო საქართველოდან უვაროვამ? მრავალი სხვა ძეგრფასი და უნიკალური ძეგლი გაზოდა მან გურიიდან, აფხაზეთიდან და საქართველოს სხვა კუთხეებიდან. „სამწუხაროა, რომ ჩვენს ქვეყნიდან ეზივებიან ჩვენს ეროვნულს საუნჯესა, — წერდა გულისტკივილით თ. სახოკია 1896 წელს, — ვინ იცის სად მიაქვთ, საბოლოოდ გვწირავენ, და ჩვენს შორის კი არაფერს გამოჩნდა ისეთი, რომ ამჟამე ნივთებისათვის თავი ერთად მოუყარა და შთამომავლობისათვის უკლებლივ გადაეცა, მაგრამ სადაა ასეთი მადლიანი! სანამ ჩვენ გონს მოვიკრეფდეთ და საქმეს შევუდგებოდეთ, ხელიდან გამოგვაცლიან ყველაფერს“ (მოგზ., გვ. 138).

ასე იქნა წარტაცებული და საღდად გადაკარგული საქართველოს მრავალი შესანიშნავი ძეგლი, რომელიც ნათელს მოჰქენდა ჩვენი ქვეყნის წარსულის არა ერთ ბუნდოვან საკითხს და დაამწვინებდა აგრეთვე ჩვენს მუზეუმებს.

ეს ტაძარი არქეოლოგები ძველ ქართულ სიძველეებსაც ისეთი ხარბი თვალებით უცქერდნენ, როგორც თვით კოლონიურ საქართველოს. ნაღმებით შეიარაღებული არქეოლოგები ძეგრფასი ძეგლის მტრევე-ნგრევასაც არ დაგიდევდნენ თუკი აქ რაიმე საინტერესოს კი იპოვიდნენ. ასე მაგალითად, როდესაც მათ ვერ შეძლეს ამოტრის საფლავის ქვის ამოღება (ტბეთის ეკლესიაში), მაშინ, უბრძანეს ოსტატებს ნაღმით დაემტკვრიათ იგი, მაგრამ მათდა საოცრად მარმარალოს ეს დიდებული ქვა ისე მტკიცე აღმოჩნდა, რომ ევლარაფერი დააყდეს (თ. სახოკია, მოგზ., გვ. 139).

მიუხედავად იმისა, რომ ვანაძეების ნასაყდრალი გათხარა და აღიწერა, მისი აშენების დროის შესახებ მაინც არაფერი ვიცით.

თავის მასალებზე დაყრდნობით უვაროვას უდავოდ ექნებოდა შესაძლებლობა გარკვეული მოსახრება გამოეთქვა ამ საკითხზე, მაგრამ მას ამ ძეგლის დათარიღებისათვის თავი არ აუტკივებია. დღეს არაფერს უწყის სად ინახება ვანაძეების ეკლესიიდან წაღებული ნაშთები, რომ თანამედროვე მკვლევარს საშუალება ექნეს გაეცნოს მას და სცადოს ამ ეკლესიის დათარიღება. ხ. ახვლედიანი თუმცა ამბობს, რომ „ადგილობრივი გლეხობის რწმენით, აღნიშნული „ქილისა“ თამარ მეფის მიერ არის აგებული“ (ნარკვევი აჭარის ისტორიიდან, გვ. 146), მაგრამ ამას არაფერი ფასი აქვს ამ ეკლესიის აშენების დროის განსაზღვრისათვის, რადგან ხალხი ყოველ ძველ ქართულ ძეგლს თამარის აშენებულად აცხადებს. არც იმის მტკიცება არის მართალი, რომ თითქოს ეს ძეგლი იყოს ერთი „საგვარეულო ეკლესია ციხე-კოშკით“ (იქვე). არაერთი ციხე-კოშკის ნაშთი აქ არ აღინიშნება, იგი მხოლოდ და მხოლოდ ნასაყდრალია.

5. კუშტურში სიძველეთმცოდნეობის ყურადღებას იპყრობს ძველი ნასახლარები და საინტერესო მალარა-გამოქვამული.. ამ მალარას ხალხი ჯახ-ფერთა სხებურად მიიჩნევს და კაც-შეუვლად თვლის. ზოგიერთი მკვლევარი, რომელსაც ეს გამოქვამული უნახავს, მას პირველყოფილი ადამიანის ბელონურ სადგომად მიიჩნევს, ზოგის აზრით კი „ეს „მალარა“ არის მიწის ქვეშა სიყალიბურ, წარმოშობილი ეულკანური კედლის გადმონაგრებისაგან და ვაკეში ჩაწოლის შედეგად“ (ხ. ახვლედიანი, დსახ. ნაშრ., გვ. 159).

აგარის სასოფლო საბჭო

1. ჭყართანის ბორცვზე მოღწეულია ძველი ნაგებობის ნაშთი, რომლის შესახებ ხ. ახვლედიანი წერს: „სოფ. საციხურის თავზე არის ეკლესიის მსგავსი შენობის ნანგრევები, შენობა მორკმო და ოდნავ ოვალური, მარცხნივ და მარჯვნივ ჰქონია განჩინები. მიემზგავსება ეკლესიას“ (ხ. ახვლედიანი, დასახ. ნაშრ., გვ. 146). შეიძლება უფრო გაბედულადაც ითქვას: ეს ნაშთი არა თუ მიემზგავსება, არამედ ნამდვილი ნაეკლესიარია. ვარდა მოღწეულ ნაშთზე დაკვირვებისა ამას ადასტურებს თვით ბორცვის სახელწოდება „ჭყართანი“.

2. ამ სერზე წინათ საყდარი მდგარა (მოღწეულია ნაშთიც) და ამიტომ უწოდებენ ასე.

დიოკნისის სასოფლო საბჭო

1. დიოკნისი მეორე ნაწილდაკარგული კომპოზიტური წარმოების სახელია, რომლის პირველ ნაწილში დიოკონი გამოიყოფა. „დიოკონი — მღლის მოსამსახურე“ (საბა, ლექსიკონი, გვ. 98).

2. ამ სახელწოდების პირველი სიტყვა „იგრი“ თურქულია და ნიშნავს მრუდეს, ხოლო მეორე — ქართული ვაყ. იგრივაც, ანუ მრუდე ვაყე. ასეთი თურქულ-ქართული კომპოზიტები ხშირია აქარის ტოპონიმიაში.

3. სახელწოდება ტაბახმელას პირველი ნაწილი ტბა, იგივე ქართული ტბაა. ტბა ქართულურ ენათა ძირეული სიტყვა ჩანს და მას არავითარი საერთო არა აქვს „თურქულ“ ტაფასთან, როგორც ამას ზოგიერთი მეცნიერი ფიქრობდა.

სიტყვა ტბა ქანურში იხმარება ვარიანტული ტობა-ა და ტიბა-ას სახით, მეგრულში — ტობა-ა და ტობა-ოს, ქართულში ტბა და ტაბა-ას, ხოლო სვანურში ტუბა-ას ფორმით.

აყად. არნ. ჩიქობავას გამოკვლევით ქანურში ამოსავალია ტობა; ხოფური ტბა ამ ტობა-სავანაა წარმომდგარი. მეგრული ტობა იმეორებს ქანურს. ეს ტობა ქართული ტაბა-ას კანონზომიერი შესატყვისია; ტაბა კი, რომელიც საფუძვლად უდევს ტბა-ს, შემონახულია გეოგრაფიულ სახელში ტაბა-ხმელა. (არნ. ჩიქობავა, ქანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, თბილისი, 1938 წ., გვ. 84).

ამავე ცნობილი ქართველი ენათმეცნიერისვე აზრით ტაბა-ას ბოლოკიდური ა იმგვარადვე ღირებულების სუფიქსი ჩანს, როგორც მბ-აში გვაქვს; ამ ბოლოკიდურ ა-ს მუშევრობით უნდა დაკარგულიყო ტაბა-აში ფუძისეული ა და ამ გზით მიგველო ტბა. ტაბა-ხმელაში კი ეს ა დღემდე შემოგვრჩა (იქვე). თუ რატომ მოხდა ასე, საკითხი ჭერჭერობით გაურკვეველია. სვანური ტუბი-ი ამავე ფუძის ზანური ვარიანტია (იქვე).

მნიშვნელობის მიხედვით ქანურში ამ სიტყვას სამი რაიმეს ვაღმოცემა უხდება. ეს არის: ტბა, ვუბურა და ღრმა, მეგრულში კი, ორისა: „ტბა“ და „ღრმა“. რაც შეეხება ქართულს, იქ იგი მხოლოდ „ტბას“-ს აღნიშნავს. ასევე უნდა ყოფილიყო ადრე ზანურშიც, რადგან, როგორც სამართლიანად შენიშნავს არნ. ჩიქობავა, თვისებების აღნიშვნას („ღრმა“) საგნის აღნიშვნა („ტბა“) უსწრებს წინ და ეს უკანასკნელი დაედო საფუძვლად ფუძეში ტბა — ტობა-ას (იქვე, გვ. 185).

ახლა ამ სახელწოდების მეორე ნაწილის შესახებ.

სიტყვა ხმელა, იგივე ხმელი, რაც ამ სახელწოდებაშია დაცული, ტბის უწყლობაზე მიუთითებს, ისე როგორც ხეზე დართული ეს სიტყვა, ხეხმელობას, მის უწყლობაზე აღნიშნავს. ტაბახმელა იგივეა, რაც უწყლო და მშრალი ტბა. ამ ვარაუბებსა ყურადღება მივაქცია აყადნ. ბერძენიშვილმა, რომლის სიტყვით: „თითქო ისე ჩანს, რომ „ტაბა“ შეიძლებადა ყოფილიყო, ხ მ ე ლ ი, ე. ი. უწყლო (ისევე როგორც ხ ე ე ხ მ ე ლ ი აწინდელი ხოვლეს მიდამოში). მაშ „ტაბა“ შეიძლებადა ყოფილიყო წყლიანიც და უწყლოც (ე. ი. ხმელი). გამოდის, რომ ტაბა არის გეოგრაფიული აღგების ვარკვეული ფორმა (მაგონდება აყად. აღ. ჭანელიძის პოპულარული წერილი ზღვების წარმოშობის შესახებ), და თუ ეს ასეა, რა კავშირშია ეს სიტყვა „თურქულ“ ტაფასთან? (ნ. ბერძენიშვილი, ძველი თბილისის ტოპონიმიაიდან, მიომხიხილელი,

11, თბილისი, 1951 წ., გვ. 38). გარდა აჭარისა ტაბახმელა ისტორიული სოფელია თბილისის მახლობლად. როგორც ცნობილია ამ სოფლის ხშირი სტუმარი იყო ფეოდალური საქართველოს სახელოვანი ქალი გვირგვინოსანი თამარ მეფე, ტაბახმელას შვა მან თავისი ძე ლაშა გიორგი და აქვე ვარდიცყალა თამარი. ასეთივე სახელი, მაგრამ ახალი ფორმით („ახმელტა“) ჩვენ გვხვდება გოდერძის მიდამოებშიც.

ტბა მრავალ გეოგრაფიულ სახელს დადებია საფუძვლად საქართველოში. ასე მაგ., ტბეთა, ტბა, ტბანიერი, ტბისყური, ტბეთი, ტბახჩა, სხაღტბა და სხვ.

რიყეთის სასოფლო საბჭო

1. რიყეთი ეთ სუფიქსით ნაწარმოები სახელია სიტყვისაგან რიყე „რიყე არს ქაქვიშა წყლის კიდურისა“ (საბა, ლექსიკონი, გვ. 367).
2. ზინი — ჰინკა, ეშმაკი.

გოდერძის უღელტეხილი

1. აჭარის მაღალმთიანი ზონის ცნობილი კურორტი ბეშუმში გოდერძის უღელტეხილიდან შეიღი კილომეტრითაა დაშორებული. რეკონსტრუქციამდე ბეშუმში მხოლოდ საზღვსულო საძირკის წარმოადგენდა. საბჭოთა პერიოდში კი, ბეშუმში კურორტად იქცა. 1934 წლიდან ბეშუმში არსებობს პიონერთა ბანაკი, ხოლო 1947 წლიდან კეთილმოწყობილი სანატორიუმში მუშაობს.

ბეშუმში, რომელიც ზღვის დონედან 1.839 მეტრის სიმაღლეზე მდებარეობს, თავისი მშრალი ჰავით, ხშირი წიწვიანი ტყეებით, ზომიერი ტემპერატურითა და ულტრაიისფერი სხივების სიუხვით საუკეთესო კურორტად ითვლება. მისი ჰავა დადებით გავლენას ახდენს მშრალი პლევრიტით, ქრონიკული ბრონქიტით, ბრონქიალური ასთმით, ქრონიკული მაღარითა და ზოგიერთ სხვა ავადმყოფობით დაავადებულებზე.

2. ქედელეთის ტყეში ყურადღებას იპყრობს ძველი ნამოსახლარი, რომელსაც ხალხი ნაქალაქებს უწოდებს. ვ. ვ. ჰანტურბას აღწერილობით „ქედელეთის ნამოსახლარში დღემდე დაცულია ორი უბანი. ერთ უბანში აღმოჩნდა 24 შენობა, ხოლო მეორეში 29, სულ 53 შენობა. შენობები აგებულია ორიგინალური, რთული არქიტექტურით. შედარებით კარგად შენახულ შენობებში, აღმოსავლეთის მხარეზე, მიიმართება 3 მეტრის სიგრძის ქვის დერეფნები, რომელნიც დღეს გვირბებს მოგვაგონებს. ყოველი დერეფანი მთავრდება მრგვალი ოთახით. მრგვალი ოთახიდან გადის სამი კარი, რომლითაც ის უკავშირდება სამ ოთხუთხედ ოთახს, განლაგებულს მრგვალი ოთახის გარშემო. ამ ოთახების სახურავები ნაწილობრივ დაცულია...

ქედელეთის ნამოსახლარის მიდამოებში აღმოჩნდა 2 ქვის ჭვარი, რომელთა თავზე და მკლავებზე ჩუქურთმით გამოხატულია მზის დისკო.

აქვე ვიპოვეთ ორი კარგად დაცული და ერთი დაშლილი საცხოვრებელი ტიპის დრუმენი“ (ვ. ვ. ჰანტურბა, გოდერძის მიდამოებში ერთი, დღემდე უცნობი „ნაქალაქედა“ წოდებული, განსაკუთრებული ნამოსახლარის შესახებ, „საქ. სსრ კედაგოგოური ინსტიტუტების სტუდენტთა VI სამეცნიერო კონფერენციის თეზისები, ქუთაისი, 1954 წ., გვ. 48-49).

რაც შეეხება ამ ძეგლის დათარიღების საკითხს, სამეცნიერო ლიტერატურაში მის თაობაზე აზრთა სხვადასხვაობა არსებობს. ისტ. მეცნ. კანდ. გ. ლომთათიძე ქედელეთის ნამოსახლარს X-XII საუკუნეებს მიაკუთვნებს (იქვე, გვ. 49), ხოლო დოც. ვ. დ. ჰანტურბა წინაქრისტიანული ხანის ნაშთად თვლის (ვ. ჰანტურბა, განათლება აჭარაში, ბათუმი, 1956 წ., გვ. 8, რუსულ ენაზე).

ამ საკითხს საბოლოოდ გადაწყვეტს ქედელეთის მეცნიერულ-არქეოლოგიური შესწავლა.

ქვემო მუშახელი

აქარისადმართის სასოფლო საბჭო

1. ამ კომპოზიტი „სკურ“ ფუძე სიტყვაა, ხოლო „ადილი“ მსახურელია, რომელიც ხშირად ერთის ხოლმე გეოგრაფიულ სახელეს. როგორც მაგალითად, ჰალადილი, მარადილი და სხვ. რას ნიშნავს „სკური“? საშუალოდ არც საბასა და არც სხვა ჩვენს ხელნაწილში ლექსიკონში ამ სიტყვის განმარტება არ იმოყვება. არც პ. ინგოროყვა, რომელიც ეწევა „სკურ“-ისაგან ნაწარმოებ გეოგრაფიულ სახელეს, ამბობს რაიმეს ამის შესახებ (გერგი მერჩულე, გვ. 171). „სკურ“ ძირისაგან მრავალი გეოგრაფიული სახელია ნაწარმოები საქართველოში. ასეთია მაგ., სკური (სოფლის, ციხის და მდინარის სახელი წალენჯიხის რაიონში), სკურია (სოფელი ხობის რაიონში), სკურდი (სოფლები გვეჯკორისა და ცხაკიას რაიონებში) სკური (ღვლები სოფ. ჩელტასა და აგარაში, ბათუმის რაიონი) სინასკურა (ღვლე სოფ. ბობოყვათში, ქობულეთის რაიონი) და სხვ. სკური უმთავრესად მდინარეთა სახელებში გვხვდება. ეს გარემოება გვაფიქრებინებს ამ სიტყვის კავშირს წყალთან, ხევა-ღვლესთან. ამასთან დაკავშირებით საინტერესო ჩანს ვერიაში შემონახული ტერმინი — „სკურიეთი“. ასე იწოდება ღრმა ხევი, უფსკრული.

2. ამბობენ „ცხემალასაც“.

ცხემლარა ცნობილია თავისი შესანიშნავი თალიანი ხაღით. ეს ხეობა ასეთი ხიდეებით განსაკუთრებით მდიდარი მხარეა. მართა ქვემო მაჭახელში ოთხამდე თალიანი ხიდი აღწუნსხეთ, ბევრი ყოფილა ზემო მაჭახელშიც.

3. სახელწოდებაში ბაღუ-ყუ-ეთი გეოგრაფიულ სახელთა მაწარმოებელი ორი სუფიქსი — ყუა და ეთ — გამოიყოფა. „ეთ“ ცნობილი ქართული ფორმანტია, რომელზედაც არ შეეჩერდებით, მეგრამ ასე არ ითქმის ამ უკანასკნელ დროს ჩვენში დავისა და ცილობის საგნად ქცეულ „ყუას“-ს შესახებ. საღური ფორმანტია „ყუა“ და რას ნიშნავს იგი? გეოგრაფიულ სახელთა ყუა ბოლოკიდურს საქართველოს ტოპონიმიაში პირველად ყურადღება მიაქცია და მისი წარმომავლობის შესახებ აზრი გამოთქვა აკად. ს. ჯანაშიამ. ს. ჯანაშიას მტკიცებით „ყუა“... უდავოდ ჩერქეზული სიტყვაა, „ადილე“-ს, „ხევი“-ს, „ხეობა“-ს მნიშვნელობით, დამახასიათებელი ყაბარდოელი ენაკავისათვის, და ტოპონიმოცური მაწარმოებელი ელემენტი უპირატესად სწორედ ყაბარდოელების ტერიტორიაზე“ (ს. ჯანაშია, ჩერქეზული (ადილეური) ელემენტი საქართველოს ტოპონიმიაში, გვ. 626). ამჟამად მოსაზრებას იცავს და ავითარებს პროფ. ქ. ლომთათიძეც. ახლანდ დაბეჭდილ წერილში „აფხაზთა ვინაობისა და განლაგების ზოგიერთი საკითხის შესახებ“ ქ. ლომთათიძე ეკამათება რა პ. ინგოროყვას „ფსკ“-ს წარმომავლობის საკითხზე, დასძენს: „ამ აშკარად ჩერქეზული (ადილეური) სიტყვის (ფსკ. ი. ს.) დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ასეთი გავრცელება არ შეიძლებოდა ყოფილიყო შემთხვევითი. მართლაც, ს. ჯანაშიამ იმავე დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე დადასტურა სხვა ჩერქეზული წარმომავლობის ელემენტებიც ტოპონიმიაში. ამ მხრივ განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს ჩერქეზულიყუა-ყუა... რომელიც ცალკეც გვხვდება და მეტად გავრცელებულია ხევის, ღვლის, ხეობის გამოსახატავად გეოგრაფიულ სახელებში ჩერქეზეთში (ადილეში)“ („მნათობი“, № 12, 1956 წ., გვ. 135-136).

ყუას ჩერქეზულიდან მომდინარეობის აზრს არ იზიარებს აკად. გ. ახვლედიანი, რომელიც პ. ინგოროყვას გერგი მერჩულეს გამო დაბეჭდილ წერილში „აფხაზეთის ისტორიული ტოპონიმის ზოგიერთი საკითხისათვის“, წერს: „ყუა-ს პირვანდლურ სახელ უნდა ეყარაუდღოთ — ყუა (ან მსგავსი რამ), რომელიც საერთო უნდა ყოფილიყო ქართველურისა და ადილეური ენებისათვის. თუ რა ცვლილება განიცადა ამ ფუძემ ქართველურ ენათა ნიადაგზე, ამ ენათა ურთიერთ დამორების კვალობაზე, ამას ერთგვარად გვიჩვენებს ვა-ზე დაბოლოებული მეგრული გვარები (გოგავა, ფლავეა...); ვა-ს წინ დაკარგულად უნდა მივიჩნიოთ ლარინგალური ხშული (e), რასაც მოწმობს, მაგ., გუდაყუა — გუდავა-ს (როგორც ტოპონიმოცურისა, ისე გვარის სახელის) არსებობა. ამიტომ ქართველურ ენებში გეოგრაფიულ სახელთა და გვარების

— უვა დაბოლოება უნდა ჩაითვალოს გადმონაშთად და არა ჩერქეზულის ნაკვალევად საქართველოს ტერიტორიაზე. („მნათობი“, № 2, 1957 წ., გვ. 114. ხაზი ჩვენია — ი. ს.)

გ. ახელედინი ცდილობს დაგვარწმუნოს იმაში, რომ „უვა“ საერთოა ადიღეურისა და ზანურისათვის, და რომ იგი გადმონაშთია და არა ჩერქეზულის ნაკვალევი, მაგრამ ეს აზრი მინც არ ჩანს სარწმუნო, და პირველ ყოვლისა იმიტომ, რომ ეს ელემენტი, ისე, როგორც „ფსა“, დღემდე ცოცხალი და უაღრესად გავრცელებულია ადიღე-ჩერქეზეთის ადგილთა სახელებსა და ენაში. და შემდეგ, მათი გამოყენება ჩვენს ტოპონიმიკაში, როგორც მართებულად აღნიშნავს პროფ. ქ. ლომთათიძე, „ჩერქეზელი ენისათვის დამახასიათებელი წესით არის წარმოდგენილი“ (იქვე, გვ. 137). და ბოლოს, რაც დიდი მნიშვნელობისაა აგრეთვე, ესაა ანტიკურ ავტორთა ცნობები კოლხეთის ეთნიკური შედგენილობის უაღრესი სიკრესის შესახებ. ეს ვარაუბები და ზოგიერთი სხვა, უძველესად საგულებელს ხდის უძველეს დროში დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ჩრდილო-აქვასიურ ტომთა ცალკეული ჯგუფების არსებობას. ეს მოვლენა აისახა სწორედ ტოპონიმიკაში. (დაწერილებით ამაზე მეორე წიგნში ვისაუბრებთ).

4. დაეთეთის ნაციხარი, რომელსაც სოფლის სახელწოდების გამო ჩხუტუნეთის ციხეს უწოდებენ, მდებარეობს მდ. მაქახლის მარცხენა ნაპირას. იგი ჰეცტავდა მაქახლის ხეობაში გაშავალ იმ დიდი სამხედრო-სტრატეგიული და ეკონომიური მნიშვნელობის გზას, რომელიც ზღვისპირეთს შეეშეთთან, არტანუჯთან და სამხრეთ საქართველოს სხვა ოლქებთან აკავშირებდა.

ამ ციხის საშეღებით მაქახლის მამაი ქართველობა დიდხანს იგერიებდა თურქ დამპყრობლებს. ამ ბრძოლაში განიცადა მან მნიშვნელოვანი დაზიანებაც. როგორც ცნობილია, თურქები ანგრევდნენ და ცეცხლს აძლევდნენ ყოველივე იმას, რაც მიტაცებული მხარის ქართველობას შეეჭო დამპყრობლების წინააღმდეგ საბრძოლველად გამოეყენებინა. უმთავრესად ამით აიხსნება, რომ ეს ციხე ჩვენამდე ძლიერ დაზიანებული სახით არის მოღწეული. მის დანგრევაში ჩიქუნეთლებსაც მიუღიათ მონაწილეობა. საქმე შემდეგში ყოფილა: თურქთა ბატონობის ხანაში ჩხუტუნეთის ნაციხარზე სინდიეთელ ბეგებს ყუდე (სასახლე) წამოუდგამთ. გასული საუკუნის მეორე ნახევარში აქ მჭადრა ბეგი სერდალოლი, რომელიც უაღრესად ჩაგრავდა მახლობელი სოფლების მცხოვრებთ. საქმარისი იყო საბუდარზე ჭათამს დაეკაცანა, რომ ცოტა ხნის შემდეგ კვერცხის წასაღებად სერდალოლის კაცი მოგდგომოდათ კარსო — გადმოგვემს ჩიქუნეთის მკვიდრი ასი წლის მოხუცი ჰაფიზ საღვარაძე. ამ ბეგის სიყვარულზე ბევრი გადმოცემა შემონახული მაქახლის ხეობაში. მათ შესახებ დაწერილებით სხვა ადგილას ვისაუბრებთ, აქ კი დაესქენთ მხოლოდ, რომ ტანჯვა-წამებით გამოპოტებულ ხალხს იგი „ფეხის ტყლაპად“ გაუხდია.

„ელესა ჩიქუნარებო“ — დასძახებდა ერთი ჩიქუნარი, „ელესა, ელესაო“ — შესძახებდნენ სხვები და ასე ანგრევდნენ თურქმე სერდალოლის სასახლეს, რომელთან ერთად ინგრეოდა და ნადგურდებოდა ციხის ნაშთიც.

ამ გადმოცემაში დაუჯერებელი არაფერია.

ჩხუტუნეთის ნაციხარის სიამაყესა და მთელ მის ავლადიდებას დღეს წარმოადგენს მისი დიდებული გვირაბი, რომელიც წარუშლელ შთაბეჭდილებას ტოვებს მნახველზე. ეს ნაგებობა ციხეს აკავშირებდა კოსტანეთის ლელესთან, საიდანაც მეციხოვნეებს წყალი ამოჰქონდათ. გარდა ამისა, საჭირო შემთხვევაში იგი სახიზნოდაც იქნებოდა გამოყენებული.

მნიშვნელოვანი დაზიანების გარეშე არც ეს საყურადღებო ძეგლი მოღწეულა დღემდე. იგი ციხის დასავლეთით გამოსული ზეაგის მსხვერპლი გამხდარა და ხევში ჩაქცეულა.

5. მაჭახლის ხეობის სახლვარგარეთულ ნაწილში, ანუ ზემო მაჭახელში შემდეგი სახეობები: ხერთვისი (უბნები: თევითი და ყულე), მინდეთი (უბნები: ირემეთი და აკრია), ქვაბითაი, ევფრათი (უბნები: ჩუგარეთი, დამირათი, ურწყული, ტრდაელი, სათელა, კანქალე) და ზედაეკე (უბნები: გოხინაი და ჭაფარეთი).

ნ ი ბ ა ლ ი

აქარისწყლის სასოფლო საბჭო

1. კოროხი სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს დედამდინარეა. „...აწ ეიწყებთ კლარჯეთს. — ამბობს ვახუშტი, — და ამ ქვეყანასა შინა უდიდესი მდინარე არს კოროხი, რომელი გამოდის ირიჭლეს მთასა... და მიერთვის ბათომს ქვეით შავს ზღვას“ (აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 133).

ეს მდინარე განსაკუთრებული მრავალსახელიანობით ხასიათდება; სხვადასხვა წყაროებში იგი ცნობილია პარპასოსის, აფსარის, ფაზისის, ბოასის, ვოპ||დომის, კაკამარის, აკამფსის, სპერის მდინარის და სხვა სახელებით.

განვიხილოთ თვითველი მთგანი. დაეწყოთ ამ უკანასკნელით.

ძველი ქართველი ისტორიკოსი ლეონტი მროველი, როდესაც ალექსანდრე მაკედონელს ლაშქრობას აგვიწერს საქართველოში (აქ აღარაფერს ვიტყვით იმაზე იყო თუ არა ნამდვილად მაკედონელი ჩვენში), იმ ციხე-ქალაქებს შორის, რომელიც ამ დამპყრობელმა „ბოენა“ სამხრეთ-საქართველოში, ასახელებს თუხარისს „მდინარეა ზედა სპერისასა, რომელსა ჰქვიან კოროხი“ (ქართლის ცხოვრება, ს. ყაუხჩიშვილის გამოც., თბილისი, 1955 წ., გვ. 17. ხაზი ჩვენია — ი. ს.).

სპერის მდინარე კოროხს ამ ძველი ქართული თემის ტერიტორიაზე მომდინარეობის გამო ეწოდებოდა. როგორც ცნობილია, კოროხის ზემო ღინების უდიდესი ნაწილი სწორედ სპერზე მოდის.

ვახუშტი ისპირის (resp. სპერის) მდინარეს კოროხის შემდინარედ თვლიდა. „ისპირის ზეობის მდინარე, — ამბობს ბატონიშვილი, — გამოდის, ბაიბურდს ზეით, ტრაპიზონის მთას. სიგრძით არს ტრაპიზონის მთიდან კოროხამდე“ (აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 139).

ისპირი ქართული სპერის თურქიზირებული ფორმაა. როგორც ცნობილია თურქული სიტყვის დასაწყისში თანხმოვანთა თაემოყრას ვერ ითმენს და იჩენს ხმოვანს (მაგ., რიზე-ირიზე, სტამბოლი-ისტამბული და სხვ.).

უძველეს დროში სპერი წარმოადგენდა იმ ქართველი ტომების ძირითადი გავრცელების კერას, რომლებმაც შემდეგში წამყვანი როლი შეასრულეს აღმოსავლურ ქართული პოლიტიკური ორგანიზაციის (იბერიის) ჩამოყალიბებაში. ეს გარემოება იბერია-სპერის გენეტიკური კავშირითაც დასტურდება (სახელწოდება „იბერიის“ ისტორიის შესახებ იხ. ს. ჭანაშვი, თუბალ-თაბალი, ტიბარენი, იბერი, ენციკლის მოამბე, 1, ტფ., 1937 წ., გვ. 185 — 245), ურარტუ (შრომები, 11, გვ. 8 და შემდ.) და უძველესი ეროვნული ცნობა ქართველთა პირველსა ცხოვრების შესახებ (იჭვე, გვ. 57 და შემდ.).

გეოგრაფიული სახელწოდება სპერი იმ ძველი ქართული ტომის სახელისაგან მომდინარეობს, რომელიც აქ მოსახლეობდა. სპერის ტერიტორიაზე მოსახლე ტომების შესახებ უძველესი ცნობები დატული აქვს პეროდოტეს (ძვ. წ. V ს.). „ისტორიის მამა“ მათ სასპეგრების სახელით იხსენიებს და არა ერთ ადგილას.

შავ ზღვას და წითელ ზღვას (სპარსეთის ყურე) შორის არსებულ მიწა-წყალზე პეროდოტე ოთხ ძირითად ხალხს ასახელებს, ესენია კოლხები, სასპეგრები, მიდიელები და სპარსები. „სპარსები, — ამბობს ისტორიკოსი, — ცხოვრობენ ვიდრე სამხრეთის ზღვამდე, რომელიც წითლად იწოდება, მათ ზემოთ ჩრდილოეთისაკენ ცხოვრობენ მიდიელები; მიდიელების ზემოთ სასპეგრები, სასპეგრების ზემოთ — კოლხები ვიდრე ჩრდილოეთის ზღვამდე, რომელსაც

ერთვის მდინარე ფაზისი. ეს ოთხი ხალხი ცხოვრობს ზღვიდან ზღვამდე" (პეროდოტეს, IV, 233-234, გვ. 37; ს. ჯანაშია, უძველესი ეროვნული ცნობა, შრომები, II, გვ. 51).

აქ მოხსენებული ჩრდილოეთის ზღვა და მდინარე ფაზისი, რომელიც მას ერთვის, შავი ზღვა და რიონია. შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთი და აღმოსავლეთი სანაპირო მხარე კოლხენს უჭირავს, კოლხების შემდეგ მიდიელთა საზღვრებამდე სასაქვარებო მოსახლეობენ.

ამგვარივე ხასიათისაა პეროდოტეს სხვა ცნობებიც.

სასაქვარების შესახებ საყურადღებო ცნობები აქვთ დაცული, აგრეთვე ქსენოფონტეს, აბ. როდოსელს, სტრაბონს, სტეფანე ბიზანტიელს, ევსევი კესარიელს და სხვა ძველ ავტორს.

რაც შეეხება ამ მხარის გეოგრაფიულ სახელს, იგი პირველად „სენსპირიტ“-იდან ფორმით არის დაცული სტრაბონის გეოგრაფიაში, ევსევი კესარიელთან იგი სპერ (ია)-ს სახელს ატარებს, ქართულ და სომხურ წყაროებში კი სპერ-ად იწოდება. აქაღ. ს. ჯანაშიას აზრით ეს ფორმა წარმოსმობთ ქართული არ უნდა იყოს. იგი, ალბათ, ძველი ბერძნული ტრადიციისაგან მომდინარეობს და არაქართულსავე ენობრივ წრეში უნდა იყოს ჩამოყალიბებული მოცემული სახით" (იქვე, გვ. 60, შენიშვნა 1).

ყველა შემოხსენებული ფორმების მეცნიერული ანალიზის შედეგად აქაღ. ს. ჯანაშია ცხადყოფს „სპერ“-ის ვენეტურ კავშირს „თაბალ“-„თუბალ“-სა და აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობის მერმინდელ სახელთან—იბერ(ია), რომელიც სხვადასხვა უცხოური ქვეყნის მწერლობაში ასეთი ფრაზიტული ფორმებით არის დაცული: იბერ (ბერძნული წყაროები), ჰიბერ (რომაული მწერლობა), იებრ ან ივირ (გვიანდელი ბერძნული და ბიზანტიური მწერლობა), იევირ (ქ) (სომხური წყაროები) (იქვე, გვ. 61).

სპერის, ამ თუბალ-კანური (მგვრელ-ქანური) მხარის, ისტორიის საკითხები მეცნიერული მიუყრდნობლობით შემუშავებულ-შესწავილი არ არის, რის გამოც, და აგრეთვე ზოგიერთ მეცნიერთა ტენდენციურობის გამოც, სპერისა, და საერთოდ მესხეთის მხარეთა წარსულის გამუქების საქმეში, ქვეშარტების დამახინჯებებს აქვს ადგილი, და ეს განსაკუთრებით არმენისტთა შრომებში. ისტორიული სიმართლის პირველი ფაქტივიატორი ამ მხრივ იყო ფრანგი არმენისტი ანტუან-ჟან სენ მარტენი, რომლის გამოკვლევაც „Memoires historiques et ethnographiques sur l'Armenie" დაიბეჭდა პარიზში 1811 წელს.

ამ არმენისტის მცდარი შეხედულებით ქვემო ქართლის დიდი ნაწილი, და მტკერის ზემო წელის ქართული მხარეები და მთელი კორახის ხეობა სომხეთის ისტორიულ მიწა-წყლად არის გამოცხადებული, რომლებსაც თითქოს საქართველო სომხეთის სამეფოს დასუსტების შემდეგ დაუფლებია (დასახ. ნაშრ., I, გვ. 74 — 86).

სამხრეთ საქართველოს მკვიდრი პროვინციების სომხეთზე მიკუთვნების აზრმა ფართოდ გაიშალა ფესვები ევროპულ არმენისტკაში. სენ-მარტენისეული ყალბი კონცეპციის გავლენა ატყუია გამოჩენილი ევროპელი ორიენტალისტების ჰ. კიბერტის, ი. მარკვარტის, ჰ. ჰიუნშმანისა და სხვათა შრომებს. კერძოდ, ეს უკანასკნელი სომხეთის ფარგლებში აქცევს მთელს ქვემო ქართლს და მესხეთის უდიდეს ნაწილს: ჯავახეთს, არტაანს, კლარჯეთს, ტაოს, სპერს და სხვა ქართულ რაიონებს. სენ-მარტენისაგან განსხვავებით იგი საქართველოს აუფთვნებს მხოლოდ შავშეთს და ნივალს, რომელთაც ფრანგი არმენისტი სომხურ თემებად თვლიდა (H. Hübschman, Die Altarmenischen Ortschaften, Straßburg, 1904).

ჰ. ჰიუნშმანის მტკიცებით შემოხსენებული პროვინციები სომხეთის სამეფოს ფარგლებში გაერთიანდა ძვ. წ. მეორე საუკუნეში, როდესაც ეს სახელმწიფო ჩამოყალიბდა და სომხეთშივე დარჩა ახ. წ. მეოთხე საუკუნის მეორე ნახევრამდე, როდესაც თითქოს ქართველებმა ისარგებლეს სომხეთის დასუსტებით და შემოიერთეს ქვემო ქართლი, ჯავახეთი, არტაანი, და კლარჯეთი, ხოლო რაც შეეხება ტაოსა და სპერს, ეს მხარეები კიდევ უფრო გვიან შემოერთებია საქართველოს.

ისტორიულ სინამდვილეს ასეთი დამახინჯებით წარმოვიდგენენ არა მარტო ევროპელი არმენისტები, არამედ ზოგიერთი საბჭოთა მეცნიერიც, მაგალითად, ნ. ტოკარსკი, ვ. მიხანკოვა და სხვ., რომლებიც საფუძვლიანად არიან გაკრიტიკებული ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში (ს. ჯანაშია, ისტორიული სიმართლის დამახინჯების ერთი მაგალითის შესახებ, თბ., 1947 წ., რუს. ენაზე, პ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე, თბილისი, 1955 წ., გვ. 400—416).

სპერი, ჩვენნი ქვეყნის ეს ორგანული ნაწილი, ძველიდანვე საქართველოს მოწინავე მხარე XVI საუკუნის შუა წლებში ოსმალეთმა დაიპყრო და დღესაც მიმტაცებელს უჭირავს. თანამედროვე თურქული ადმინისტრაციული დანაწილებით სპერი ერთიანდება ისპირის, ვეღემისა და ბაიბურთის რაიონებში (პ. ინგოროყეა, გიორგი მერჩულე, გვ. 302).

ამრიგად, ჩვენ განვიხილეთ კოროხის ერთ-ერთი სახელწოდება სპერის მდინარე, ახლა მის ზანურ სახელებს შევხვით.

დავიწყეთ აკამფსისი.

VI საუკუნის ბიზანტიელი ისტორიკოსი პროკოპი კესარიელი აკამფსისის შესახებ ამბობს: „ქანეთის მთებიდან ჩამოდის მდინარე. სახელად ბოასი (იგივე კოროხი — ი. ს.)... როდესაც ის ზღვის მახლობლად მიდის, იცვლის ამ სახელს და იქიდან სხვა სახელწოდებას მიირქმევს: სახელს ის თავის მიმდევართაგან იქენს მას, სხვათაშორის ადგილობრივი მცხოვრებლები აკამფსის უწოდებენ იმის გამო, რომ მისი დამორჩილება ზღვასთან შეერთების ადგილას, შეტყობვით ხდება, ვინაიდან ისეთი სისწრაფითა და სიმწვავეთ უფროდება და ისეთი ღირი ხმარობით მოიწვევს წინ, რომ ზღვის კარგა მოშორებით მომდინარე შეტყობვებს ზღვაში შეტყობვას“ (პრ. კესარიელის ცნობები საქართველოს შესახებ, ს. ყაუხჩიშვილის თარგმანი, საქართველოს მუზეუმის მოამბე, VII, ნაკვ. II, თბილისი, 1933 წ., გვ. 145. ხაზი ჩვენია—ი. ს.). კესარიელი მართალია, როდესაც აკამფსისის კოროხის ადგილობრივ სახელწოდებად მიიჩნევს, მაგრამ ცდება, როცა ჰგონია, რომ თითქოს სახელწოდება აკამფსისი მას სწრაფი მიმდინარეობისა და ბობოქრობის გამო მიეღოს.

პროკოპის ცნობას აკამფსისის ადგილობრივი წარმოშობილობის შესახებ ადასტურებს VII საუკუნის სომხური წყაროც, რომელიც მას მეგრულ სახელწოდებად თვლის (სომხური გეოგრაფია, ა. სურკის გამოც., 1881 წ., გვ. 35). აქვეა მოხსენებული, აგრეთვე ამ მდინარის ხალღური (ქანურა) სახელწოდება კაკამარიც.

ამ წყაროს ცნობებზე დაყრდნობით აკად. ს. ჯანაშია აცეთებდა შემდეგ დასკვნებს: „ა) ფორმა „აკამფსისი“, ე. ი. აკამფსისი (შეად. გუმსა (გუმფსა), ადგილობრივად რხმარებოდა; ბ) ფუძე ამ სახელწოდებისა სხვა გაფორმებითაც იყო მოცემული, ვინაიდან (კაკამ-ფსისი და კაკამარ ერთი და იგივე ფუძის წყარო უნდა იყოს“ (ჩერქეზული (ადღეური) ელემენტარული საქართველოს ტოპონიმიაში, გვ. 624).

კაკამარი სომხურ წყაროს გარდა არსად გვხვდება, ხოლო აკამფსისი ბევრი ბერძნულ-რომაული საისტორიო თხზულებით არის ცნობილი.

ჩვენამდე მოღწეულ წყაროებში ეს სახელწოდება პირველად გვხვდება პირველი საუკუნის რომაელი მწერლის პლინიუს უფროსის „ბუნების ისტორიაში“ (VI, 12). შემდეგ კი იგი არაერთ სხვა წყაროში იხსენიება.

ამ უკანასკნელ დროს აკამფსისის ახსნა სცადა პ. ინგოროყეამ. მისი აზრით ეს სახელწოდება ორნაწილიად სიტყვაა: აკამ-ფსისი. მეკლევარი თვალდაპირველად ყურადღებას აქცევს ამ მდინარის სახელის მეორე ნაწილს „ფსისი“ და მასში აღადგენს დაკარგულ ხმოვანს — ა; ფ(ა)სისი. ეს ოპერაცია საესებით ბუნებრივად გამოიყურება. „ფსა“ სიტყვა მოსიანს „პარფას-ოს“-შიც, რომელიც თ. მიქელაძის მოსაზრებით გადაშწვრთავან დამახინჯებული ქსენოფონტის „პარპასოს“-ის თვალდაპირველი სახე უნდა ყოფილიყო (თ. მიქელაძე, ფსიანების სადაურობისა და ადგილსამყოფელის გარკვევის საკითხისათვის, „მისალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. 32, გვ. 31, შენიშვნა 3).

ამავე სახელწოდების დამახინჯებით, კერძოდ, მისი პირველი ნაწილის დაკარგვით უნდა იყოს მიღებული კოროხის სახელად ფაზისი, როგორც ეს ზოგიერთ ძველ მწერალთა თხზულებებში გვხვდება. ასე მაგ., უთუოდ კოროხს გულისხმობს სტრაბონის მიერ ეფფრატის მიდამოების მდინარეთა აღწერილობაში მოხსენებული ფაზისი. „ქვეყანაში ბევრი მდინარეა, — ამბობს ცნობილი ბერძენი გეოგრაფი, — განსაკუთრებით ცნობილია ფაზისი და ლიკოსი, რომლებიც პონტოს ზღვას ერთიან“ (სტრაბონის გეოგრაფია, თ. ყაუხჩიშვილის თარგმანი, თბილისი, 1957 წ., გვ. 190).

კოროხი რომ ფაზისის სახელითაც იყო ცნობილი ამას ადასტურებს სტრაბონის მეორე ცნობა, კოლხეთის ფაზისის სათავეს შესახებ სომხეთში. „...კოლხიდა მეტწილად ზღვასთან მდებარეობს: — წერს სტრაბონი, — მიმდინარეობს მასზე ფაზისი, დიდი მდინარე, რომელსაც სა-

თავე არმენიდან აქვს, რომელიც დებულობს გლავეკოსა და ჰიპოსს, მახლობელი მთებიდან გამომდინარეთ“ (იქვე, გვ. 123).

აქ რომ შეედგომა მისდის სახელოვან გეოგრაფს და რიონი იველისხმება და არა ჰოროხი, ეს ცხადია. ამ „არმენიდან“ გამომდინარე ფაზისსაც იგვევ გლავეკოსი და ჰიპოსი ერთის, რაც კოლხეთის ფაზისს. ჰიპოსი რომ ცხენისწყალი უნდა იყოს ეს დავის არ იწვევს. სახელიც მისი ამ გაიგივების სასარგებლოდ მტყუველებს. ჰიპოს ბერძნულად ცხენს ნიშნავს. ეტყობა, აღგლობრივი სახელწოდება ბერძნულში თარგმანის გზით არის შესული. ასეთი რამ უტყობ არ არის ბერძნულ-რომაული წყაროებისათვის. ამ გზითვე არის მიღებული ნიქალაქე-არქეოპოლისი, ვარდციხე-როდოპოლისი და სხვ. (ს. ყაუხჩიშვილი, პროკოპი კესარიელის ცნობების საქართველოს შესახებ, VI, გვ. 353, შენიშვნა). რაც შეეხება გლავეკოსს, მისი იდენტიფიკაცია საცილობელ საგნად არის ქცეული. ზოგიერთი მეცნიერი გლავეკოსს ყვირილასთან აიგივებს („ვესტნიკ დრევენი ისტორიი“, 1947 წ., № 4, გვ. 215), ზოგს კი სწორად არ მიაჩნია ასეთი გაიგივება და გლავეკო-რიონის იდენტობას ასკვნის (ს. ჯანაშია, ფასილი, შრომები, II, გვ. 280, შენიშვნა 39). ასეთი რამ გამომწვეულია იმით, რომ აქ სტრაბონს კოლხეთის ფაზისთან აერთია მეორე ფაზისი ჰოროხი. ეს რომ ასეა ამას ნათელჰყოფს მისი გეოგრაფიიდან ზემოთ ციტირებული ადგილი.

„ორი ფასიდის არსებობით აიხსნება, — აღნიშნავს აკად. ს. ჯანაშია, — ცნობილი შეედგომა სტრაბონის წყაროს ჩვენებაში ფასიდის (ეგრისის ფასიდის) სათავეს სომხეთში მდებარეობის შესახებ (თუ მივიღებთ რომ ჰოროხისათვის სათავეს ასეთ ლოკალიზაციას ერთგვარი საფუძველი შეიძლება მაინც ჰქონდეს), — ეს ცხადია, გეოგრაფიული კონტაქტისა, რომელიც ყველაზე მეტად გამოხატა აპოლონი როდოსელმა, დავეციტავა არამსთან ერთად კიდევ ერთი ყველაზე საცილობელი, სახელი ჰოროხისა — (ლევკე)“ (ს. ჯანაშია, ფასილი, შრომები II, 1950 წ., გვ. 272, ხაზი ჩვენია — ი. ს.).

მაგრამ გარდა რიონისა (ფაზისის სახელის მთავარი მატარებელი) და ჰოროხისა ფაზისის სახელით იხსენიება, აგრეთვე, არაქსი... ეს ვარაუდობა კი, როგორც მართებულად შენიშნავს ს. ჯანაშია „სათანალო ფუძეს (ფასი-ის) ზოგად მნიშვნელობას აძლევს“ (ჩერქეზული (ადილეური) ელემენტი საქართველოს ტოპონიმიაში, გვ. 627, ხაზი ჩვენია. ი. ს.).

ახლა კავკასიის პირველ ნაწილს მივხედოთ, რომელსაც აკად. ს. ჯანაშია მისი ვარიანტული კავამარის მიხედვით (კავამ-ად აღადგენდა (იქვე, გვ. 624), ასევე იქვეცა პ. ინგოროყვაი, თუმცა წინამორბედს არ ასახელებს და ამ გზით ვლბებულობთ: კავამფსისი, კავამ-ფასისი, ე. ი. კავამ-მდინარე, კავამ-წყალი (გიორგი მერჩულე, გვ. 184). ამავე დებულებას ავითარებს თ. მიქელაძეც. მაგ., „ფას ფუძიდან ნაწარმოები ბერძნული ფასის აშკარად ელინიზებული ფორმაა ადგილობრივი სახელწოდებისა — წერს იგი, — ამ სიტყვაში ის ბერძნულ სუფიქსად გამოიყენება, ხოლო სიტყვა „ფასისი“ ბერძნულის გზით ჩანს შემოსული ქართულში... არ არის გამოირიცხული სიტყვის პირველი ნაწილის ელინიზაცია. ის ფაქტი კი, რომ „ფასისი“ უპირატესად მდინარეებს აღნიშნავდა, ამავე დროს არაერთ მდინარეს, არამედ ბევრს (მაგ., არაქსს, ჰოროხს, რიონს), თავისთავად მოწმობს იმას, რომ ეს სიტყვა არ წარმოადგენდა საკუთარ სახელს და იგი უფრო ზოგად ცნებას, სავარაუდოა, წყლის ცნებას გამოხატავდა“ (თ. მიქელაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 28, ხაზი ჩვენია — ი. ს.).

პ. ინგოროყვა თავისებურად განიხილავს კავამარსაც, რომელშიც იგი „არ“ ნაწილს გამოყოფს და სადაურობის მაწარმოებელ ქართული „ელი“-ს ბადალად აცხადებს. „ხალღური (ქანური) სახელწოდება კავამარი, — წერს პ. ინგოროყვა, — იგვევა, რაც კავამელი, კავამლა, ე. ი. კავამის მდინარე (შეადარეთ მდინარეთ ანალოგიური სახელები: ჩხერიმელა, წყუზამელა და სხვ. ქანურში დაბოლოება „არი“ აღნიშნავს იმასვე, რასაც „ელი“; შეადარეთ ოპიზარი ოპიზილი“ (იქვე).

ამ სახელწოდების „არ“ ნაწილსაც „ელი“-სთან გაიგივება მართებული არ ჩანს. ჩვენის აზრით უფრო სწორი იქნება მისი ქანური „წიარი“, „წარ“-ის ნაშთად („წყლის“ აზრით) მიჩნევა, როგორც ამას მართებულად ვარაუდობს აკად. ს. ჯანაშია (ჩერქეზული (ადილეური) ელემენტი საქართველოს ტოპონიმიაში, გვ. 624).

ამრიგად, კავამარის „კავამელი“ ან „კავამელ“-ად გაგება კი არ არის სწორი, არამედ მართებულად კავამარი აღნიშნავს კავამის წყალს, კავამის მდინარეს.

ახლა ბოასის შესახებ.

პროკოპი განსაკუთრებით ვრცელ ადგილს უთმობს ბოასს ბიზანტიელებსა და ირანელებს. შორის პეტრას გარშემო განვითარებულ საბრძოლო ოპერაციების აღწერილობაში, მაგრამ, ზამწუხაროდ, ცნობები ერთიმეორის საწინააღმდეგო და აბნეულია. ყოველგვარ ეჭვს გარეშეა, რომ კესარიელის ცნობები ერთ რომელიმე ბოასს კი არა, არამედ ორ სულ სხვადასხვა მდინარეს ეხება. მაგალითად, ერთი ბოასთაგანი, რომელიც „...სადაც უწინეთის საზღვრების მახლობლად არმენიელთა ადგილებში“ გამოდის (ს. ყაუხჩიშვილი, პროკოპი კესარიელის ცნობები საქართველოს შესახებ. საქ. მუზეუმის მოამბე, VII, გვ. 123), შეიძლება გაიგივებულ იქნას ჟოროხთან, როგორც ამას ადგილი აქვს სამეცნიერო ლიტერატურაში (ტომაშვილი, რეალენციკლოპედია, III) 575, პიბეშმანი, ძველსომხურ ადგილთა სახელები, 16,358). მაგრამ მის ქვემოთ მოცემული ბოასის დახასიათება, რომ იგი დასაწყისში „... ყარა მანძილზე მარჯვნივ მომდინარეობს, თხელია და არაერთარ სიძნელეს არ წარმოადგენს არაევისათვის თონში ვასასვლელად, ვიდრე იმ ადგილამდე, სადაც მარჯვნივ იბერთა საზღვრები არის, ხოლო პირისპირ კავკასიის მთა თვდება“ არ შეიძლება გავავრცელოთ ჟოროხზე. ეს რომ ასეა ამას ადასტურებს შემდეგი ცნობებიც: „აქ (ე. ი., იმ ქვეყანაში, სადაც ბოასი მიედინება ი. ხ.) ბევრი სხვადასხვა ტომი ცხოვრობს, მათ შორის ალანებიც და აბსაგებიც... აგრეთვე ზიქნიც და მათ შემდეგ ჰენებიც, რომელთაც სავირები ეწოდება. მის შემდეგ რაც ეს მდინარე მიალწვევს იმ ადგილს, სადაც კავკასიისა და იბერიის საზღვრებია, აქ, რადგან მას ბევრი სხვა წყალიც ემატება, ის იზრდება ძალიან და ნაცულად ბოასისა ამიერიდან ფასისად წოდებული განაგრძობს მდინარეობას... მის ორივე მხრივ ლაზიკე არის... ლაზთა სოფლები ზომ აქ ყველა მდებარეობს მდინარის აქითა ნაპირას და ქალაქებიც მათ ძველითავე აქ აუშენებიათ, მათ შორის არის არქეოპოლისი, ძალიან გამაგრებული, სევასტოპოლიც არის აქ და პიტინტის სიმაგრეც, ხოლო სკანდა და სარაპანი იბერიის საზღვრებისავე“ (პროკოპი კესარიელის ცნობები... იქვე, გვ. 124-125), აშკარაა რომ ბოას-ფაზისი აქ ჟოროხს კი არა, როგორც ეს პროფ. ს. ყაუხჩიშვილმა გამოარკვია, რიონისა და მის გაგარელება ყვირილას გულისხმობს. სხვის რომ თავი დავანებოთ ამას მოწმობს ამ მდინარის მარჯვენა მხარეზე, რომელსაც პროკოპი „აქეთას“ უწოდებს (ალბათ, იმიტომ, რომ ასე იყო მის ზეით არსებულ დოკუმენტებში, რომლებიც ეგრისიდან იყო გაგზავნილი), დასახელებული ციხე-ქალაქი — არქეოპოლისი, (ნოქალაქევი), პიტინტი (ბიქვინთა) და სხვა, ხოლო იბერიის საზღვრებისავე — სკანდა და შორაპანი.

წინააღმდეგობა პროკოპის მონათხრობში ბოას-აქამფისისა და ბოას-ფასისის შესახებ ცნობების არევის შედეგადაა გაჩენილი.

სამხედრო ოპერაციების აღწერილობა და პეტრა-ქაფეთისავე მიმავალი ქარების მარშრუტის განხილვა იძლევა საფუძველს ფასისი გაგებულ იქნას რიონად, ხოლო ბოასი ყვირილად. (ს. ყაუხჩიშვილი, იქვე, გვ. 132, შენიშვნა). მართებული არ არის დიუბუას მოსაზრება, რომ თითქოს ბოასი იყოს ხანისწყალი (Voyage, II, 90-91).

ბოასი ადგილობრივი სახელწოდების ბერძნული თარგმანი ჩანს. „აქ ჩვენ გვაქვს კიდევ ერთი მაგალითი ადგილობრივი სახელის გადათარგმნისა. როგორც ცენისწყალი, ნოქალაქევი, ვარდიხე და სხვა გადათარგმნეს ბერძნებმა, ისე ყვირილა გადაუთარგმნიათ ბოა-სად (ზნნისაგან ბოაო-ყვირი“) — სამართლიანად შენიშნავს პროფ. ს. ყაუხჩიშვილი (იქვე).

ბოასი რომ ადგილობრივი წარმოების სახელია, ეს სომხური წყაროებთაც დასტურდება. ს. ჭანაშვიას გამოკვლევით: „სომხურ მწერლობაში, სადაც აქამფისი უცნობი არ არის... ბოასი ისეთი ფორმით არის მოცემული, რომ მისი ბერძნულიდან ლიტერატურულ გზით წარმოშავლობა გამოირიცხება: სომხურ ანონიმურ გეოგრაფიაში იგი ვომ ან ჯომად არის წოდებული (ს. ჭანაშვია, დასახ. ნაშრ., გვ. 273).

ჟოროხის ადგილობრივი სახელწოდებაა აფსარიც. ეს სახელი წყაროებში რამდენიმე ვარიანტული ფორმით არის ცნობილი. მაგალითად, აბსარი, აფსერტოს, აფსაროს, აფსარეა და ახვ. აფსარი, როგორც მდინარის სახელი შავი ზღვის აღმ. სანაპიროზე, თავდაპირველად იხსენ-

ნება ძვ. წ. IV საუკუნის მწერლის ფსევდო სკილაქს კარიანდელის „პერიპლ“-ში (ვ. ვ. ლატიშვილი, ძველი ბერძენი და ლათინი მწერლების ცნობები სკვითეთისა და კავკასიის შესახებ, ტ. I, სპბ, 1893 წ., გვ. 96. ქვემოთ, შემოკლებით — ვ. ლატიშვილი).

მღ. აფსარო ომონიშორი ციხით შესართავში პირველად მოხსენებულია პლინიუს უფროსის „ბუნების ისტორია“-ში (VI, 12). „... ტრაპუნდიდან 140 ათასი ნაბიჯის მანძილზე მდინარე აფსარია და ამავე სახელის მქონე ციხე შესართავთან. ამ ადგილებში მთების გადაღმა პიბერიაა, ხოლო ნაპირის გასწვრივ მოსახლეობენ ამბრეიტები, პენიოხები, ლაზები, მოედინებთან მდინარეები: აჟამფსონი, იზისი, მოგროსი, ბათის...“ (ვ. ლატიშვილი, ტ. II, ნაკვ. 1, 1904 წ., გვ. 278).

იგივე გეოგრაფიული პუნქტები არის მოხსენებული არიანეს „პერიპლ“-ში, ბერძენი გეოგრაფი ჩვენთვის საინტერესო აფსარს ასახელებს არქაბედან 60 სტადიონის დაშორებით ჩრდილოეთისაკენ;

რამდენიმე სიტყვა აფსარის იდენტიფიკაციის შესახებ.

აფსარის გაიგება თანამედროვე მდინარეებთან ბევრმა მკვლევარმა სცადა. არიანეს „პერიპლ“-ის გამომცემელი და ცნობილი მკვლევარი კ. მიულერი თავდაპირველად შეცდომით არიანეს აფსარს (დასახლებული პუნქტი) ხოფისწყლის შესართავში ათავსებდა...

კ. მიულერს ასეთი გაიგებების საფუძველს უქმნიდა არიანეს მიერ ათინას და აფსარს შორის მოცემული მანძილების გაანგარიშება, რომელიც 226 სტადიონს იძლეოდა, ხოლო უფრო ზემოთ ამ მანძილის აღსანიშნავად ხმარებულ სიტყვას „პენტაკოსიოი“ (500) იგი ტექსტის მერმინდელ დამახინჯებად თვლიდა. არიანე ძირითადად სწორად მიუთითებს მანძილებს, მაგრამ ამ უბანზე ლაღატობს სინამდვილეს; თუ 226 სტადიონს ვიგულისხმებთ ათინასა და აფსარს შორის არსებულ მანძილად, მაშინ იგი მღ, ხოფამდე მოგვიყვანს და ასეც მოიქცა კ. მიულერი, ხოლო თუ 500 სტადიონს გაეყვებით, მაშინ აფსარს თანამედროვე გონიის მიდამოებში მოუწევს ლოკალიზება და მართებულად ჩანს. ეს რომ ასეა, ამას მოწმობს ბერძენი გეოგრაფის მომდევნო ცნობებიც. ასე, მაგალითად, არიანე აფსარის შემდეგ 15 სტადიონზე ასახელებს მღ. აჟამფსისს — „აჟამფსის პორამოს ნაუსიპოროს“ (ვ. ლატიშვილი, 1, გვ. 219).

ბერძენული და რომაული მეტროლოგიის მკვლევარის პ. ნისსენის გამოანგარიშებით ანტიკური სტადიონი 177,4 მეტრს უდრის.

ამის მიხედვით 15 სტადიონი დაახლოებით 2,7 კილომეტრს მოგვეცემს. მღ. ხოფის შემდეგ კი ასეთ მანძილზე და, საერთოდ, ჭოროხამდე არც ერთი მდინარე არ იპოვება, რომ საინაოსნოდ ვარგოდეს ან ვარგებელიყო ოდესმე. მაშასადამე, ეს აჟამფსისი, ყოველ ეჭვს გარეშე, ჭოროხია, რომლის სამხრეთითაც აღნიშნული მანძილის ფარგლებში საძიებელია პუნქტი აფსარო.

მასალების უფრო გულდასმით განხილვის შემდეგ კ. მიულერი დარწმუნდა ხოფის შესართავში აფსარის ლოკალიზების უსაფუძვლობაში და უარყო თავისი პირვანდელი შეხედულება. ანონიმი გეოგრაფის „პერეპლ“-ის კომენტარებში კ. მიულერი გერმანელი მკვლევარის კ. რიტტერის დამოწმებით აჟამფსისაც და აფსარსაც მღ. ჭოროხის ტოტებად თვლის.

მდინარეების აფსარისა და აჟამფსისის ამგვარი იდენტიფიკაცია აღიარებულია ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში. მას ბევრი მეცნიერი იზიარებს, მათ შორის ვ. იაშვილიც; „მდინარეები აფსარო და აჟამფსისი ჭოროხის ორი ტოტია შესართავთან, ეს ჩანს ძველი მწერლების მითითებიდან... აჟამფსისი ჭოროხის მარჯვენა ტოტია. მანძილი ასფარიდან აჟამფსისამდე 15 სტადიონია, ცხადია, აქ ნაჩვენებია ჭოროხის მარცხენა ტოტი — აფსარო, რომელიც ჩაუვლიდა იმავე სახელწოდების ციხეს და ერთვოდა ზღვას“ (ვ. იაშვილი, გონიის ციხის ისტორიისათვის, „ქართული მატერიალური კულტურის ძეგლები აჭარაში“, ბათუმი, 1955 წ., გვ. 9. ხაზი ჩვენია — ო. ს.).

ავტორი აფსარ-აკამფისის იდენტიციებისას იმეორებს რიტერ-მიულერს, თემა არ იმოწმებს მათ და ცდილობს წინ წასწიოს საქმე, დაუახლოვოს მდ. აფსარი მის ომონიმურ ციხეს, რომლის ისტორიაც მისი კვლევის მთავარ ამოცანას წარმოადგენს. ვ. იაშვილის აზრით, მაშასადამე, უფრო სწორად, მისი მარცხენა ტოტი, რომელიც აფსარის სახელს ატარებდა, ძველად თურმე უფრო სამხრეთით ჩაედინებოდა, ვიდრე დღეს და ციხეს ჩაუვლიდა. ამჟამად უკრობი გონის ციხეს 2 კილომეტრით შორავს, გამოდის, რომ თითქოს მდინარეს თავისი ძველი სადინარი დაუტოვებია და აღნიშნულ მანძილზე ჩრდილოეთისაკენ გადმოუნაცვლებია.

უკრობის დატოვიანება და სადინარების ცვლა ცნობილი ფაქტია, მაგრამ ეს არა სამხრეთით, არამედ ჩრდილოეთით, რაც იმ მიდრეკილებით აიხსნება, რომელიც საერთოდ ჩრდილო ნახევარსფეროს მდინარეებს ახასიათებთ. უკრობის ერთი, და მთავარი, ტოტი ოდესღაც გაცილებით რომ ჩრდილოეთით, თანამედროვე ბათუმის მიდამოებში ჩამოედინებოდა, ვიდრე დღეს იგი მიედინება, ეს უდავოდ დასტურდება, მაგრამ უკრობის სამხრეთი ტოტის სადინარი რომ წინათ უფრო სამხრეთით, ციხის მიდამოებში ყოფილიყო, არ ჩანს. ციხის შესვლეთ კაცს შეიძლება უკრობის დინების ნაშთად, ნაუკრობახლად, მოეჩვენოს, ციხის სიახლოვეს ჩამომდინარე პატარა წყალი, რომელიც «ქუჩუკურობს»-ად იწოდება, მაგრამ დღეს «ფიზიკურ-გეოგრაფიული შესწავლით დასტურდება, რომ ის გონის გორებზე მონაწირეტი წყლით საზრდოობს და არავითარი კავშირი არა აქვს უკრობთან.

ნ. მარი ახსარს მიიჩნევდა აბხაზ-აბაზგთა ეროვნულ სახელწოდებას «აფსუა»-ს სახესხვაობად (ნ. მარი, კრებული «აფხაზთა ენისა და ისტორიის შესახებ», მოსკოვი — ლენინგრადი, 1938 წ., გვ. 179, რუსულ ენაზე). ამავე აზრს ავითარებდა აკად. ბ. კუფტინი (მასალები კოლხეთის არქეოლოგიისათვის, ტ. I, გვ. 101).

არსებითად მარისებურად იხილავდა ამ საკითხს აკად. ივ. ჯავახიშვილი, რომელიც ბერძნული «ოს» სუფიქსით ნაწარმოებ «აფსერტ-ოს»-ს აფხაზურიდან მომდინარე სახელად თვლიდა და მასში ამ ტერიტორიაზე აფხაზთა ოდინდელი ბინადრობის კვალს ხედავდა.

«თუ ამ სიტყვის ჩვეულებრივ ბერძნულ საკვეც «ოს» მოვაშორებთ, — წერდა ივ. ჯავახიშვილი, — დაგვრჩება «აფსერტა», ნიშნავს აფხაზთა ადგილს. მაშასადამე ეს საგეოგრაფიო სახელიც აფხაზთა წინანდელ ბინადრობის კვალად უნდა ჩაითვალოს». (ი. ჯავახიშვილი, ქართული ერის ისტორია, წიგნი I, 1913 წ., გვ. 67).

აზრი აფხაზებისა და ზოგიერთ სხვა ჩრდილო-კავკასიური ტომის ოდინდელი ბინადრობის შესახებ დას. საქართველოს ტერიტორიაზე, მართებულია, მაგრამ გზა, რომლითაც ეს ტომები მოჰყავდათ და შემდეგ მიჰყავდათ აქედან ივ. ჯავახიშვილსა და მის წინამორბედ ნ. მარს, არ არის სწორი.

მათი აზრით აფხაზები, აფშილები და მათი სხვა ჩრდილო-კავკასიური მოდგმის ტომები, ისე როგორც ქართველები, მცირე აზიიდან უნდა ყოფილიყვნენ მოსული. «ქართველთა ტომები უძველეს დროს, — ამბობს ივ. ჯავახიშვილი, — მცირე აზიაში ცხოვრობდნენ», შემდეგ კი «ჩრდილოეთისაკენ წამოიწიეს და ამიერკავკასიის მიწა-წყალი დაიმკვიდრეს». (ივ. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 66).

ივ. ჯავახიშვილის სიტყვით «...კავკასიაში პირველად ის ქართველი ტომები უნდა მოსულიყვნენ, რომელნიც ისტორიულად კარგად ცნობილ დროში დანარჩენებზე ჩრდილოეთით ბინადრობდნენ». ამიტომ «ჯერ აფხაზები — აფშილები, სვანები და სხვა მთიელები» უნდა გადმოსახლებულიყვნენ, ხოლო, «შემდეგ კოლხები და კასები. ამისდა მიხედვით, რასაკვირველია, აფხაზთა, აფშილთა და დანარჩენ ზემოაღნიშნულ ტომთა მოსახლეობა კავკასიაშიც ეხლანდელზე უფრო სამხრეთით იქნებოდა. როცა სხვა ქართველი ტომები მეგრულ-ლაზები და ქართველი მტრებისაგან დევნილნი, მოაწევბორდნენ სამხრეთითგან, მაშინ ჩინიც იძულებული იქნებოდ-

ნენ, ჩრდილოეთისაკენ დაეხიათ. საქართველოს საგეოგრაფიო სახელებში აფხაზების და სხვათა წინანდელ ვრცელ მოსახლეობის კვალი, რასაკვირველია, უნდა შენახულ იყოს და ენც ამ საგანს გულდასმით შეისწავლის, ის უეჭველია საუბრადღებო მასალას შეაგროვებს». (კი. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 66).

საქართველოსა და ჩრდილო კავკასიის ხალხთა უძველესი ისტორიის შემდგომმა დამუშავებამ, არქეოლოგიურმა აღმოჩენებმა საფუძვლიანად შესცვალეს ძველი შეხედულება ამ საკითხზე. ევროპულ „არქეოლოგიური მასალა, რომელიც ჩრდილოეთ კავკასიის ტერიტორიაზე აღგილობრივ, შორეული სამხრეთის რაიონებისაგან განსხვავებულ, განვითარების უწყვეტ ჯაჭვს ავლენს, ეწინააღმდეგება ამ მოსაზრებას. ეს მასალა შეუძლებელს ხდის, შედარებით გვიანდელი ხანისათვის მიიწი, მაგალითად, II-I ათასწლეულისათვის ჩ. წ.-მდე სამხრეთიდან დიდ ძველადმოსკლავურ სახელმწიფოთა რაიონიდან — კავკასიონის იქითა მხარეს ხალხთა დიდი მასების გადასახლება დაეშვათ“. (გ. მელიქიშვილი, ურარტუ, თბილისი, გვ. 130-131). მაგრამ ეს, რა თქმა უნდა არ ნიშნავს იმას, რომ აფხაზურ-ჩერქეზულ ტომთა გავრცელების არე მართოდენ ჩრდილო კავკასიით იფარგლებოდა. იმიერკავკასია, როგორც ცნობილია, ხშირად ისროდა კავკასიონის პირაქეთა მხარისაკენ ხალხთა დიდსა თუ მცირე ჯგუფებს. ძველი წელთაღრიცხვის VIII საუკუნიდან ჩრდილო-კავკასიელ ტომთა ასეთი გადმოსვლების მრავალ შემთხვევას ადასტურებენ წერილობითი წყაროები. ჩრდილო-კავკასიიდან მოსული ხალხთა მასები უდაოდ დასახლებოდნენ იმიერკავკასიისა და სამხრეთით მდებარე ქვეყნების მიწა-წყალზე, თუმცა პირდაპირი წერილობითი ცნობები არ მოგვეპოვება ამ ტომების საქართველოს ტერიტორიაზე დასახლების დამადასტურებლად, მაგრამ მეცნიერებანი. წ. „ჩრდილო-კავკასიური ტიპის“ ტომონიმიურ სახელებზე დაყრდნობით ამტკიცებენ ასეთი ფაქტის არსებობას ჩვენს მიწა-წყალზე, განსაკუთრებით კი დასავლეთ საქართველოში, სწადაც ასეთი სახელები ხშირად გვხვდება. ასეთი მკვლევარები იყვნენ აკადემიკოსები ნ. მარი, ივ. ჯავახიშვილი და ს. ჯანაშია. ამავე მოსაზრებას იზიარებს ბევრი თანამედროვე მეცნიერი, მათ შორის ლენინური პრემიის ლაურეატი, პროფ. გ. მელიქიშვილი. „უძველეს ხანებში, — წერს გ. მელიქიშვილი, — აფხაზურ-ჩერქეზულ-ადიღურთა ელემენტის არსებობა შვი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ კუთხეში მდებარე ტერიტორიაზე თავს იჩენს ამ ადგილების ზოგი ძველი სახელწოდების ფონზე, დამახასიათებელია ამ მხრივ, მაგალითად, რომ ხეთების მეფე მერშილ II-ის ანალებში... იხსენიება ქალაქი Arpsa (არფსა), რომლის მიმართ სპეციალურად აღნიშნულია, რომ იგი ზღვის პირას მდებარეობდაო. ეს გარემოება შეიძლება უფლებას იძლევა ამ ქალაქის სახელწოდებაში ჩერქეზული — ფსა სუფიქსი დაინახოთ, რომელიც „წყალს“ აღნიშნავს. ამ ჩერქეზულ-ადიღურთა სუფიქსზე დაბოლოებული სახელები მდინარეებისა თუ მდინარეთა და ზღვის პირას მდებარე პუნქტებისა ბლომად გვხვდება, როგორც ჩრდილოეთ კავკასიის, ისე საქართველოს ტერიტორიაზეც (ევროპულ აფხაზეთში, გურიაში და სხვ.). (გ. მელიქიშვილი, ქაშეების ხალხის ეთნიკური ვინაობის საკითხისათვის, მიმოხილველი, ტ. III, თბილისი, 1953 წ., გვ. 204).

ახლა საკუთრივ სახელწოდება კოროხის შესახებ.

აკად. ბ. ა. კუფტინის აზრით კოროხი წარმოსდგება სიტყვისაგან „ჩოტეხილ“-ი, რომელიც აკამფსისის („უდრეკი“) სომხური თარგმანია (მასალები კოლხეთის არქეოლოგიისათვის, ტ. 1, გვ. 101). ასეთი მოსაზრება მცდარია. „კოროხი“ წარმოშობით ქართული სიტყვაა და არაფერა აქვს საერთო აღნიშნულ სომხურ სიტყვასთან.

ძველ ქართულ წყაროებში ეს მდინარე „კოროხის“ ან მისი ვარიანტული „კორეხის“ სახელით იხსენიება (ქართლის ცხოვრება, ტ. I, თბილისი, 1955 წ., გვ. 42, 333, 337 და სხვ.).

ქართულიდან ეს სახელწოდება სხვა ენებშიც შევიდა. ჯორჯ-ჯორჯის ფორმით იხსენიებს ჰოროხს, მავალითა, ცნობილი თურქი გეოგრაფი ევლია ჩელები (ს. ჯანაშია, ფასილი, შრომები, II, გვ. 272). ეს სახელწოდება შემდეგ სრულ გაბატონებას აღწევს.

ჰოროხი ძლიერ საინტერესო ტოპონიმიური სახელია, მაგრამ მისი მეცნიერული ახსნა, სამწუხაროდ, დღემდე არ მოგვეპოვება.

სიტყვა ჰოროხი გვხვდება საბა ორბელიანის ლექსიკონში. სახელოვანი ლექსიკოგრაფის განმარტებით ჰოროხი არის „მდინარისაგან ქვიშა შეყრილი“ (გვ. 448).

ამ მდინარის სახელწოდების ახსნა სცადა ვახუშტიმაც. მისი სიტყვით „...ჰოროხის მდინარე იწოდა ქვა-ყრილობით და რიყოვანობით მას შინა მყოფთასა“ (აღწერა..., გვ. 121).

გეოგრაფიულ მეცნ. კანდ., დოც. ნ. ნიყაძის აზრით სახელწოდება ჰოროხი ამ მდინარეს თავისი მღვრიე ფერისაგან უნდა მიეღო. აპარულში სიტყვა „ჰოროხა“ (მოღის, ალბათ, სიტყვისაგან „ჰოროლი“) აღნიშნავს მოთეთრო-რუხ ფერს. ჰოროხი თითქმის ყოველთვის ასეთი ფერისაა, მღვრიეა. ფერისაგან არა ერთი გეოგრაფიული სახელი წარმომდგარა. თეთრი ნილოსი, ცისფერი ნილოსი, წითელი, თეთრი და შავი ზღვები, ხუან-ხე (ყვითელი მდინარე) და სხვა. ამიტომ, მისი ვარაუდით, არ არის გამორიცხული, რომ ჰოროხიც ამ რიგის გეოგრაფიულ სახელწოდებებს ეკუთვნოდეს. (აზრი გამოთქმული იყო ბათუმის პედაგოგიური ინსტიტუტის პროფესორ-მასწავლებელთა XIX სამეცნიერო სესიაზე 1958 წლის 22 აპრილს ჩემი მოხსენების — „სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტოპონიმიიდან (ჰოროხი)“ — გამო.

2. ამ მდინარეზე შემონახულია ძველი თაღიანი ხიდი.

კირნათის სასოფლო საბჭო

1. გეარას ციხე მდებარეობს სოფელ გეარას დასაწყისში მეტად მოხერხებულ და სტრატეგიულ ადგილას, იქ სადაც მდ. მაქახელი ჰოროხს შეერთვის. კლდოვან-ნაპარლოვანი ბორცვი, რომელზედაც ციხეა დაშენებული, მდინარეთა დონიდან 150-ოდ მეტრის სიმაღლეზე იწინება; ეს მდინარეთა საყარი ადგილი იმავე დროს ძველი საქართველოს უაღრესად მნიშვნელოვან გზათსაყარს, გზაჯვარედინს წარმოადგენდა. ამ ციხესთან გაივლიდა შავშეთისა და კლარჯეთისაკენ მიმავალი გზები; ეს ციხე სივალისა და მაქახლის ვასალები იყო. იგი ჩვენამდე დღემდე დანაწევებული სახით არის მოღწეული, გაღვინის კედლები გადმონგრეული და ხევშია ჩაქცეული, ხოლო შიგნითა ნაგებობების უმეტესი ნაწილი საძირკვლებამდეა დანგრეული; ციხის არტუთ ისე ფართო ტერიტორიაზე რამდენიმე შენობის კვალი ჩანს, მაგრამ უაღრესი დანაწევების გამო, თითოეული მათგანის დანიშნულების გარკვევა არ ხერხდება. სამხრეთ-აღმოსავლეთის კუთხეში შემონახულია კის მავარი ნაგებობა, რომლის სიღრმე დღეს 5 მეტრამდე აღწევს, დიამეტრი 1 მეტრს, ამოღესილია კირით. ჩანს, წინათ იგი ვაკილებით უფრო ღრმა უოფილა; ძველი გასარკვევია წყლის მოსაკავებლად ჰქონიათ გამოყენებული ეს ნაგებობა, სადილეგო იყო, თუ რომელიმე სხვა დანიშნულებისა, ვფიქრობთ, უფრო სადილეგო უნდა ყოფილიყო.

გადმოცემის მიხედვით ციხე მაქახლის წყლით მარაგდებოდა, ძველად მაქახელი ციხის ბორცვს უფრო ახლოს ჩამოედოდა, ვიდრე ამჟამად. სპეციალური გვირაბიც ყოფილა ამისათვის, თუმცა დღეს არავითარი კვალი ასეთი ნაგებობისა არ შეინიშნება. მაქახლისა და ნივალის წარსულის ეს ურუყარი მოწამე ახლაც იპყრობს მნახველთა ყურადღებას. ახალი-მახლო სკოლები ხშირად აწყობენ იქ ექსკურსიებს, როგორც გადმოგვეცეს, სიძველეთა მოყვარულ ერთ-ერთ მასწავლებელს ამ ცოტა ხნის წინათ მოსწავლეების ძალებით გათხრებიც კი უწარმოებია აქ, მაგრამ გარდა ერთი ჭვარიანი ქვისა. ვერაფერი უპოვნიათ და „არქეოლოგები“ იმედგაცრუებული დაბრუნებულან სკოლაში.

2. ამ სოფლის ძირიდან, მდინარე ჰოროხის მარცხენა სანაპიროზე დიდი ვაკე ძვეს, საიდანაც მიუღია კიდევ სოფელს სახელი მარადილი ანუ მერედილი. ჩვენს საზღვრებში ამ სოფლის მხოლოდ ერთი ნაწილი, ქვედა მარადილია წარმოდგენილი. მისი დიდი ნაწილი კი, ზედა მარა-

დიდი სახლგარეგანო და რაჩენილი და შედგება შემდეგი უბნებისაგან: ჭავჭავაძის, კიკელიძის, პანაიოტის, ჭლოღვიძლის, ბალანაძის, ბერძენის.

4. ძველად სკელე ცნობილი იყო თავისი ნაგებობებით. ქვედა მარადიდელი ოსტატები წარსულ საუკუნეში აქ მასიურად აკეთებდნენ კოროზზე ნაოსნობისათვის გამჭრულ ბრტყელსკერიან ნაგებობებს.

გ რ ნ ი ა

თხილნარის სასოფლო საბჭო

1. ყავეკართან, მახოს წყალზე, მოღწეულია ძველი თალიანი ხიდი, რომლის სიგრძე 17 მეტრს უდრის, სიგანე 2,12 მ., სისქე — 50 სმ.

2. აქ წინათ ღელეზე მოწყობილი ჰქონდათ ჩამურტი, რომელიც წყლის საშუალებით მუშაობდა და სახელწოდებაც, როგორც გავეიმარტეს, აქედან წარმომდგარა.

გონიის სასოფლო საბჭო

1. სახელწოდება განთავსებულია ახალია. ასე ეწოდებოდა ახალსოფელთან გაერთიანებამდე ამ სოფლის კოლმეურნეობას. მანამდე კი „გონიის ქორთვებს“ ეწოდებდნენ, უფრო ძველი კი სხვადასხვა ეთნიკური ჯგუფების სწრაფი დენადობის გამო აღარ შემოგვენახა.

2. ასლი იმ ქალის სახელია, რომელსაც ეს ბაღი ეკუთვნოდა ამ რამდენიმე წლის წინათ.

3. ქუჩები კოროზს ეწოდებენ ციხის სიახლოვეს გონიის სერებზე მონაწირები წყლებისაგან შემდგარ მდინარეს, რომელიც ზმირი წვიმებისა და ზღვის მოქცევის დროს ძლიერ დიდდება და კოროზს ემსგავსება.

4. გონია ან გონიო ამ ციხის პირველი სახელწოდება არ ყოფილა. ანტიკური ხანის ავტორები მას აფსარის სახელით იხსენიებენ. აფსარი ანუ აფსარუტი მონათმფლობელური ეპოქის ციხე-ქალაქია.

თავდაპირველად ეს პუნქტი მოხსენებული აქვს პირველი საუკუნის რომაელ მწერალს პლინიუს უფროსს თავის „ბუნების ისტორიაში“ (VI, 12), მეორე საუკუნის 30-იან წლებში აფსარის პირადად უნახავს ფლ. არიანეს. მისი ცნობით აფსარში იმ დროს ხუთი რომაული კომპორტა მდგარა. საგულისხმოა, რომ არიანე აფსარს შორეულ წარსულის ციხე-ქალაქად მიიჩნევს და მის სახელწოდებას უკავშირებს აიას (მერმინდელი კოლხეთი) ეთნარქ აიეტის ვაჟის აფსირტეს სახელს. უკანასკნელი კი, მითიური გადმოცემის მიხედვით, ოჭროს საწმისისა და თავისი დის (მედეას) გამტაცებელ ბერძენ პირატებთან ბრძოლაში დაღუპულა აფსარის ადგილას.

დორითეოს ტვირელი (III ს.), ეპიფანე კვიპრელი (IV ს.) და სხვები ამ ციხე-ქალაქს „მარეზბოლუ აფსარუსის“ სახელწოდებით იხსენიებენ. პროკოპი კესარიელი (VI ს.) და აგათია შირინელი (VI ს.) — „აფსარუნტის“ სახელით, ხოლო VIII საუკუნის ქართველ მწერალ იოანე საბანისძეს „აფსარეა“-ას სახით აქვს მოხსენებული.

როდის ან ვის მიერ არის აგებული გონია-აფსარი?

ეს საკითხი სამეცნიერო ლიტერატურაში კარგა ხანია არის დამსული, მაგრამ დღემდე გადაუწყვეტილი არ არის და დავა-ცილობის საგანს წარმოადგენს.

აკად. თ. უსპენსკი, რომელმაც 1917 წელს ამ ციხეს სპეციალური ნარკვევი უძღვნა, მას რომაელების აგებულად თვლიდა, ხოლო აშენების თარიღად ჩვენს ერამდელი ხანის პირველი საუკუნის 60-იან წლებს დებდა, როდესაც რომაელები შემოვიდნენ საქართველოში გენი პომპეუსის სარდლობით (თ. უსპენსკი, ძველი ციხე კოროზის შესართავთან, „იზვესტია აკადემიი ნაუკ“, № 2, 1917 წ., გვ. 166).

აფსარის აშენების უსპენსკისეული ვარაუდი, რომელსაც სხვა არავითარი საბუთი არ ახლავს, გარდა იმისა, რომ პომპეუსი მრავალი ციხის აგებითაა ცნობილი, სამეცნიერო ლიტერატურაში უარყოფილია. „არსად არ არის ნაჩვენები, — როგორც სამართლიანად შენიშნავს

ე. იაშვილი, — რომ აფსარის გამაგრებული ქალაქი რომაელების მიერ იყოს აშენებული. საყურადღებოა ის ვარემოება, რომ თვითონ რომაელი მწერლების წარმოდგენით აფსარის ციხესიმაგრე ძველთაძველია... არიანე აფსარის დაარსებას... პრეტორიალ ხანას, არგონავტების ლაშქრობის ხანას, მიაკუთვნებს. ამასთან პომპეუსის ლაშქრობიდან არიანემდე მინცადამამდე ისეთი დიდი დრო არ გასულა, რომ პომპეუსის დროინდელი ამბებზე არიანეს მითითარ ხანისათვის მიუკუთვნებინა. არიანეს ჩვენება მხოლოდ იმას უნდა მოწმობდეს, რომ აფსარის ციხე-სიმაგრე რომაელებამდე იყო აგებული“. (ე. იაშვილი, გონიის ციხის ისტორიისათვის, ქართული კულტურის ძეგლები აპარაში, ბათუმი, 1955 წ., გვ. 12-13).

და ეს მართალიც ჩანს. აფსარი რომ პომპეუსს აეშენებინა ამის შესახებ იმ დროის წყაროებში რაიმე ხელშეხახები ცნობა იქნებოდა დაცული, ანდა არიანე, რომელიც განსაყუთრებულ ინტერესს იჩენს ამ ციხე-ქალაქის წარსულისადმი, ამაზე უდავოდ იტყოდა რამეს.

აფსარის ციხის საძირკვლების თავდაპირველი ჩამოყრდნობის მართლაც ადგილობრივი შევიდრნი უნდა ყოფილიყვენ, მაგრამ შემდეგ კი რომაელებს, რომლებიც პირველ საუკუნეში (ჩვ. ერამდე) შემოვიდნენ საქართველოში და თავისი სამხედრო გარნიზონები ჩააყენეს შავი ზღვის სანაპირო ციხე-ქალაქებსა და დაბებში, აფსარი, როგორც რომაელთა ერთერთი მნიშვნელოვანი პლაცდარში კოლხეთში, უნდა გაემაგრებინათ და გაემშენებინათ, ისე როგორც ბიზანტიელები პეტრა-ქაქეთს მოექცნენ VI საუკუნეში. მათვე იგი უძველესად დიდ ციხე-ქალაქად, რომელიც მრავალმცხოვრებიანიც იყო და თეატრიც და ჰიპოდრომიც აშკობდა. VI საუკუნის ბიზანტიელი ისტორიკოსის პრ. კესარიელის ცნობით „მას (ე. ი. აფსარტეტს — ი. ს.) გარშემო უყლიდა მრავალი კედელი და შემკული იყო თეატრითა და ჰიპოდრომით და მას მრავალი სხვა რამეც ჰქონდა, რაც ჩვეულებრივ ქალაქის სადიდის მომასწავებელია“ (ს. ყაუხჩიშვილი, პროკოპი კესარიელის ცნობებუ საქართველოს შესახებ, საქ. მუხ. მოამბე, ტ. VII, გვ. 146-147. ხაზი ჩვენია — ი. ს.).

მართალია, ცნობების უქონლობის გამო არ ხერხდება დადგენა იმისა, თუ კერძოდ რომელ საუკუნეში იქნა აშენებული ეს ციხე-ქალაქი, მაგრამ მისი ძველისძველობის ზოგადი დებულება რამდენადმე მაინც შეიძლება მოქცეულ იქნას კონკრეტულ-ისტორიულ ჩარჩოებში. რა თქმა უნდა, ციხე-ქალაქ აფსარის აშენების მითურ ხანაში ძიება, როგორც ამას ე. იაშვილი უშვებს, სწორი არ შეიძლება იყოს. მითი აფსიტეტს სიყვედილისა და საფლავის შესახებ ამ ციხე-ქალაქში, აფსარის დათარიღებისათვის ვერაფერს გვაძლევს, რადგან მითურ თუ ისტორიულ პირებთან ქალაქების დაკავშირება საერთო ტენდენცია იყო ბერძნულ-ბიზანტიური მწერლობისა (ს. ყაუხჩიშვილი, რიტორიული განათლების ცენტრი ძველ კოლხეთში, ასაქ. მუხუდუმის მოამბე, X — B, 1940 წ., გვ. 339).

აფსარის მსგავსადვე უკავშირებს კესარიელი, მავალითად, ლაზთა ათინას ამ მხარის ვინმე ოდინდელი მეპატრონე ქალის სახელს. „რიზეს მოსდევს მიწაწყალი ერთი ხალხისა, — ამბობს პროკოპი, — რომელიც რომაელებსა და ლაზებს შორის მოსახლეობს. იქ მდებარეობს ერთი სოფელი, სახელად ათენი, ეს ქვია მას არა იმიტომ, რომ ის ათინელთა ახალშენი იყოს, როგორც ზოგიერთები ფიქრობენ, არამედ ერთი ქალი ყოფილა სახელად ათინურ, წინა ხანებში ამ ქვეყნის ბატონი, რომლის საფლავს იქ ახლაც აწვენებენ“ (ს. ყაუხჩიშვილი, პროკოპი კესარიელის ცნობებუ საქართველოს შესახებ, ასაქ. მუხუდუმის მოამბე, VII, 146).

ჩარჩოები, რომლითაც იფარგლება აფსარის ციხის აშენების საკითხი, ეს არის ჩვენს ერამდელი მეოთხე და ჩვენი ერის პირველი საუკუნეები. ფსევდო-სკილაქს კარიანდელთან აფსარის მართოდენ მდინარედ მოხსენიება გვაძლევს საფუძველს ვიფიქროთ, რომ მეოთხე საუკუნეში (ჩვ. ერამდე) აღნიშნული მდინარის (აფსარ-ჰოროზი) შესართავში ომონიმური ციხე-სიმაგრე არ არსებობდა, ხოლო პირველ საუკუნეში (ჩვ. ერთი) აფსარის ციხის შესახებ უკვე ვკმეოტიანი ცნობა გვაქვს დაცული პლინიუსთან, შემდეგ კი არა ერთ სხვა მწერალთან.

მოგვიანო ხანაში ციხე-ქალაქი აფსარი გონიის სახელით იხსენიება. ჭერჭერობით ჩვენთვის ცნობილი წყაროებიდან ამ სახელწოდებას პირველად XIV საუკუნის ისტორიკოს მიხეილ პანარეტის „ტრაპეზუნდის ქრონიკაში“ ვხვდებით. ამის შემდეგ კი გონია არა ერთ ქართულსა თუ უცხოურ წყაროში არის მოხსენიებული.

1547 წელს გონია თურქებმა დაიპყრეს. მტერმა რეკონსტრუქცია უყო გონიის ციხეს, დანაშენებით თუ მინაშენებით გაამაგრა იგი და აქცია დასავლეთ საქართველოზე თავისი შემდ-

გომი ავრესიის პლადარმად. ცდება ვახუშტი ბაგრატიონი, როდესაც გონიის აშენებას თურქებს მიაწერს. „ბათომის პირისპირს, ჭოროხის სამხრეთის კიდეზე, არს გონია, მცირე ქალაქი და ციხე. უბრალოდ ოსმალთა, რომელიც აღაშენეს ქრისტესა ჩემს (1547), ქართულსა სულ (235 + 1312 = 1547“ (აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 176).

ასეთივე ცნობას იძლევა „ქართლის ცხოვრების“ მეორე ვაგრაძელებაც, რომელზედაც დაყრდნობით გონიის თურქთაგან აშენების აზრს აეთარებდა აქად. მ. ბროსეც (მ. ბროსე, საქართველოს ისტორია, ნაწ. II, 1900 წ., გვ. 178). ასეთივე აზრის იყო ი. კალფოლიც (იხ. მისი, გონიის ციხის აშენების შესახებ, „იკორაგო“, ტ. II, № 3, გვ. 143, რუს. ენაზე). „გონიის ციხე აუშენებია სულთან სელიმს 1567 წელსო“, — წერდა 1944 წელს ხ. ახვლედიანიც (ნარკვევი აჭარის ისტორიიდან, ბათუმი, 1944 წ. გვ. 138). „გონიას აშენებლად იხსენიებენ სულთან სელიმსაც ე.წ. სულთან დიდ, ანუ იაქუზ სულთან სელიმს და სულთან სულიმანსაც. — ამბობს ხ. ახვლედიანი ქვემოთ, — მაგრამ უფრო სწორი უნდა იყოს სულთან სელიმი, რადგან გონიას ცოტა იქით არის მალაღი მთა, რომელსაც ეძახიან „სულთან სელიმს“, ამიტომ მეც ვფიქრობ, რომ გონიას ციხის აშენებელი უნდა იყოს სულთან სელიმი“ (იქვე, გვ. 140). სადმე ციხიდან მოშორებით მთას შეიძლება მართლაც სელიმი ერქვა, თუმცა იგი საეპიგრაფო და არც ტოპონიმოეპია აღინიშნება, მაგრამ ამის მიხედვით ციხის აშენებლად სელიმს გამოცხადება შეუძლებელია.

ხ. ახვლედიანი ეყრდნობა ი. კალფოლის თურქთაგან გონიის ციხის აშენების დათარიღებაში და ამბობს: „საერთოდ ცნობილია ყველა წყაროებში, რომ გონია თურქებს აუშენებიათ 1567 წელს, ხოლო კალფოლი კი ამტკიცებს, რომ 1549 წელსო. კალფოლის მოყვანილი თარიღი არ უნდა იყვეს მართალი“ (იქვე).

ასეთი შეხედულება მცდარია. გონია თურქებს კი არ აუშენებიათ, არამედ რეკონსტრუქცია უყვეს მხოლოდ და ისიც არა 1567 წელს, არამედ მისი დაპყრობის პირველსავე ხანებში.

ამ უყანასკნელ ხანებში ხ. ახვლედიანმა შეიცვალა თავისი აზრი გონიის აშენებელთა შესახებ. წიგნში „სახალხო განმთავისუფლებელი ბრძოლის ისტორიიდან სამხრეთ საქართველოში“, რომელიც 1956 წელს დაიბეჭდა, ხ. ახვლედიანი, წერს: „ციხე-ქალაქი პეტრა და გონიას ქართველების მიერ არის აშენებული. უცხოელებს, ამ ადგილების დაპყრობის შემდეგ მოუხდენიათ მათი რეკონსტრუქცია“ (გვ. 5).

ახლა რამდენიმე სიტყვა სახელწოდება „გონიას“ შესახებ.

ამ სახელწოდების ახსნა არაერთ მკვლევარს უცდია. ზოგი ავტორი ამ სიტყვას ბერძნულ „გონიას“ უყავშირებს. ბერძნულში „გონიას“ სამი მნიშვნელობა აქვს. იგი აღნიშნავს კუთხეს, დურგლის გონიოს (სწორკუთხა სახაზავი — მკუთხავი) და ხიდის კუთხოვან ბურჯს, რომელსაც წყლის გასამლეად აკეთებენ.

გონიის ბერძნულიდან წარმომავლობის აზრი მართებული არ ჩანს და სამეცნიერო ლიტერატურაში სამართლიანად არის უარყოფილი (ე. იაშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 16).

ასევე ითქმის „გონიას“ „კონია“-დან მომდინარეობის ვერსიაზეც (იქვე).

ამ ციხის შესახებ არსებული ერთი თქმულების მიხედვით „გონია“ თითქოს წარმომდგარი უნდა იყოს თურქული სიტყვისაგან „გონ“ (გამოქნილი ტყავი). გადმოცემით, ვითომც ამ ციხის „აშენებელ“ ოსმალების ერთ-ერთ სულთანს, სელიმს, როცა სათანადო ფინანსები შემოკლებია, ტყავზე მოჭრილი ფულით დაუმთავრებია მისი აგება და ციხესაც თითქოს აქედან მიუღია ასეთი სახელწოდება (ხ. ახვლედიანი, ნარკვევი აჭარის ისტორიიდან, გვ. 138-139).

ამგვარი ეტიმოლოგია კრიტიკას ვერ უძლებს. საკმარისია აღინიშნოს, რომ თურქებმა ეს ციხე 1547 წელს დაიპყრეს. გონია კი ამაზე ბევრად ადრე იხსენიება მიხეილ პანარეტის „ტრაპუნდის ქრონიკა“-ში, რომელიც XIV საუკუნის თხზულებაა. თურქებს, რა თქმა უნდა, არ შეეძლოთ ჭერ კიდე დაუპყრობელი ციხეების და სოფლებისათვის თავიანთი სახელები შეერქვათ. შიტაკების შემდეგაც კი ვერ აკეთებდნენ ამას, ადგილობრივ სახელებს ზოგჯერ თურქულად თარგმნიდნენ მხოლოდ ანდა იშვიათად თავისებური გააზრებით გადაჰქონდათ.

ე. იაშვილის მტკიცებით „გონია“ ნაწარმოები უნდა იყოს გენუასაგან (გვ. 17).

ეს მოსაზრება უსაფუძვლო არ ჩანს, თუმცა იგი ავტორს სათანადოდ შემავარგულ-დასაბუთებული ვერა აქვს. შავი ზღვის ქვეყნებთან გენუელთა სავაჭრო ურთიერთობის სერიოზული

შესწავლა მკვლევარს ამ მხრით უდავოდ საგულისხმო მისაღებს შესძენდა. მარტო ის რად-
ღირს, რომ ის გზა, რომელიც კოროხის აუზში (ამ ციხის მახლობლად) გადიოდა გენუის გზის
სახელით იყო ცნობილი.

გონიის ამგვარი ეტიმოლოგიის გვერდით ამ უკანასკნელ ხანებში წამოყენებული იქნა მე-
ორე მოსაზრება, რომელიც გეოგრაფიულ სახელ „გონიას“ უკავშირებს ასეთივე ფონეტიკური
აღნიგობის მეგრულ სიტყვას.

ე. კანტუროას განმარტებით „გონია“ მეგრულად „წყალდიდობის შედეგად აბობქრებულ
ახეითებულ მდინარეს ნიშნავს“ (ციხე-ქალაქ გონიის ისტორიისათვის, რუსთაველის სახ. ბა-
თუმის პედაგოგიკის სტუდენტთა შრომები, 1, გვ. 54). მისივე ვარაუდით „კოროხის აუზში
მცხოვრებ მეგრულ-ქანებს უნდა შეერქვათ ასეთი სახელი კოროხის ხეობის ქვემო წელისათ-
ვის“ (იქვე). ამის შემდეგ ავტორს საეჭვოდ აღარ მიაჩნია კოროხის შესართავში არსებულ ციხე-
საც ამ მდინარისადვის მის მიერვე შერქმეული სახელი (გონია) მიეღო (იქვე).

აღვილობრივ ნიადაგზე გონიის ეტიმოლოგიის ეს პირველი ცდა ინტერესს იწვევს.
მაგრამ იგი დამაყრებელი ვერ არის. როგორც ირკვევა, წყალმა რომ „გონია“ გააყე-
თოს ამისათვის სრულიადაც აუცილებელია არ არის წყალდიდობა. იმ ტალღობრივ წრეს, რო-
მელსაც მეგრულად „გონიას“ უწოდებენ, მდინარე ყოველი პატარა ჩაქების დროს აყვებენ.
გარდა ამისა ესეც არ არის გონიას ერთადერთი მნიშვნელობა, გონია მეგრულში სხვა რამის
აღსანიშნავადაც იხმარება. ასე მაგალითად, „იგი (გონია — ი. ს.) ნიშნავს მთის გორაკის, ბორც-
ვის გავრქელებულ ზურგს“ (ს. ციხვილიას ცნობა).

სიტყვა გონია, როგორც სასტამბო იარაღი, განმარტებული აქვს საბა ორბელიანსაც (ქარ-
თული ლექსიკონი, გვ. 71).

სახელწოდება გონიის ეტიმოლოგიით დღემდე მხოლოდ ამ ციხის მკვლევარები, უმთავრე-
სად ისტორიკოსები, იჩენდნენ დაინტერესებას და ცდილობდნენ მის ახსნას, მაგრამ გონიის
მეცნიერული ეტიმოლოგია, როგორც ჩანს, ამ საქმის არასპეციალისტ მკვლევართა ძალღონეს
აღემატება, ამიტომ დრო არის მას ყურადღება მიაქციონ ენათმეცნიერებმა.

5. პევეა ქალის სახელი (შდრ. ევა).

6. ბუჯალი რამდენიმე მნიშვნელობით იხმარება: 1. ბუჯალი ეწოდება მცენარის იმ
აღვილს, საიდანაც იწყება განტოტება. 2. ამავე სახელით აღინიშნება კუთხე (ოთახის, სოფ-
ლის ან სხვ.), შდრ. ბუჯალი (ნ. მარი), ბოჯახა (ალ. ლლონტი), ბოჯაყი (ს. ვლენტი) (შ. ნიჭარა-
ძე, ზემოაჭარლის თავისებურებანი, ბათუმი, 1957 წ., გვ. 136).

შ ა ნ ე თ ი

სარჯის სასოფლო საბჭო

1. ზ. ლიოზენის მტკიცებით სარჯი თურქული წარმოშობის სიტყვაა და ნიშნავს „ტალახიან
აღვილს“ (ზ. ლიოზენი, რუსული ლაზისტანის სანაპირო, რუსეთის საიმპ. გეოგრ. საზოგადოე-
ბის კავკასიის განყოფილების მოამბე, ტ. XVIII, ტფ., 1901 წ., გვ. 50). მისივე ცნობით
სარჯი არ არის ამ სოფლის ძველი სახელი, წინათ მას აქვდა რქმეფია (იქვე). ასე უთქვამთ
ლიოზენისათვის ადგილობრივ მცხოვრებლებს, რამდენად მართალია ასეთი რამ, ძნელი
სათქმელია, რადგან წყაროებში ამაზე ვერაფერს წაიჭყყით და არც ხალხმა იცის დღეს
მასზე რაიმე.

3. ინგოროყვა, რომელმაც პირველმა სცადა სახელწოდება სარჯის მეცნიერული ახსნა,
მას აფსარის სახელწოდებას ფორმად მიიჩნევს, „თანამედროვე სახელწოდება სარჯი (∠ ფსა-
რჯე, მრავლობითი რიცხვის ლაზური დაბოლოებით), — წერს იგი, — არის სახელწოდება
ფორმა ძველი სახელწოდებისა აფსარი (მრავლობითი რიცხვის ლაზური დაბოლოებით
აფსარეფი-აფსარები)“ (გეორგი მერჩულე, გვ. 204, შენიშვნა 2).

სარჯის აფსარიდან მომდინარეობის ინგოროყვასეული აზრი, რომელსაც სათანადო საბუ-
თიანობა არ ახლავს, სარწმუნოდ არ გამოიყურება.

სახელწოდებაში სარჯი ფ თანხმოვანს აუტორი მრ. რიცხვის ნიშნად მიიჩნევს და უმაღლე-
აფს-ად აღადგენს, ასევე აჩენს დაკარგულ ფუძისეულ „ფ“ და ღებულობს ფსარჯეს, ამის

შემდეგ „დაკარგულნი“ თავსართ „ა“-საც თავის ადგილს მიუჩვენეს და სარფის თავდაპირველ ფორმად აყალიბებენ აფსარეფს და ტოლოზის ნიშნით აფსარეზ-თან, ამთავრებს საქმეს.

მაგრამ ეს ასე არ არის. და იმიტომ, რომ სარ-ფ-ის „ფ“-ს თანხმონის მრ. რიცხვის ზანურ მანარმობლად მიჩნევა მართებული არ ჩანს, რადგან როგორც ცნობილია, ჰანურში „ეფ“ სუფიქსი კარგავს ე-ს და ფ-ს სახეს იღებს მხოლოდ მაშინ, როდესაც იგი ხმოვანზე გათავებულ ფუძეს აწარმოებს, ხოლო ბოლოთანხმოვან ფუძეზე დართვის დროს იგი ყოველთვის სრულად გვაქვს დატული. (არნ. ჩიქობავა, ჰანური გრამატიკის ანალიზი, თბილისი, 1936 წ., გვ. 49).

ეს გარემოება ჰანურის მყარ გრამატიკულ თავისებურებას წარმოადგენს და ჩვენს მაგალითში არაერთარ გამოწყლის ადგილი არ შეიძლება ჰქონდეს.

რაც შეეხება თავსართი „ა“-ს და ფუძისეული „ფ“-ს ადგენის საკითხს, ესეც ავტორის ნებისმიერი კონსტრუქცია ჩანს, რომელიც დამყარებულია არა მეცნიერულ ანალიზზე, არამედ ახლანდელი სარფის მიდამოებში აფსარის ლოკალიზების მცდარ ვარაუდზე.

2. ბარდიშლალი (ჰენ.) — ზენის ლელე.

3. კელენდერ(რ)ე არის თურქული „კალენდერეს“ ჰანური დამუშავება და ნიშნავს „სისხლიან ლელეს“.

4. სახელწოდება „ცხემურლელის“ ფუძისიტყვა ჰანურია, ხოლო ლელი თურქული სუფიქსი, ნიშნავს ცხემლარს.

5. ამ 12-ოდე წლის წინათ აქ ხეშვილები (გამაჰმადიანებული სომხები) ესახლნენ და ამიტომ უწოდებენ ხეშვილულს.

6. ეს სახელწოდება წარმოდგება თურქული სიტყვებისაგან. „დევირმენდ(რ)ე“, რაც წისჭივილილელს ნიშნავს.

7. მონტრაცა (ჰან.) — ნაშვავები.

8. კერკეტა (ჰან.) — მაგარი, მოურდრეკელი.

9. ოჯალანე (ჰან.) — საკობორჩხლე.

10. ბურბუ (ჰან.) — ლამურა.

11. ასე უწოდებენ ამ ადგილს აქ მდგარი რამდენიმე ზეთის ხილის ხის გამო.

12. ქალმაზს უწოდებენ ნაპირის სიახლოვეს, ზღვაში არსებულ ლოდს.

13. ფუჭ (ჰან.) — ძროხა, ონჯერე (ჰან.) — საწოლი.

14. ამ ტყეში ერთ-ერთ წიფელზე ამოჭრილია წალდის (ჰანურად ბურქული) გამოსახულება და ამიტომ უწოდებენ ასე.

15. თხირეფუნა (ჰან.) — თხილნარი.

16. ქეაონჩამურე (ჰან.) — ქვისსაცხეველი ანუ ჩამური.

17. გენიალონი (ჰან.) — სასრიალო, სათრეილი.

18. კელიმყონა (ჰან.) — კაქლის ყანა.

19. ჰიტა (ჰან.) — პატარა, უმცროსი.

20. ნომეტებენი — ნასკოლარი („ნო“ ქართული „ნა“ პრეფიქსის ჰანური შესატყვისია, მეტეები კი სკოლას ნიშნავს თურქულად).

21. მსქიბუკალა (ჰან.) — წისქვილან. (მსქიბუ (ჰან.) — წისქვილი, „კალა“ (ჰან.) — თანდებელი „თან“).

22. მსქიბულაო წისქვილილელე (ამ ლელეზე გადის სახელმწიფო საზღვრის ხაზი).

23. ეს სახელწოდება ნაწარმოებია ზანურში გეოგრაფიულ სახელთა ჩვეულებრივი ბოლო-კიდურით „შო“, რაც ქართულ „ხო“ ფორმანტს უდრის. ჰანური ტიპაში ქართული ტბისას შესატყვისია („ტიბა“-ს ჰანურში იგივე მნიშვნელობა აქვს, რაც „ტობა“-ს მეგრულში), ასე უწოდებენ მსქიბულალს შესართავთან, რადგან იგი აქ ზღვის მოქცევის დროს ტბორდება და გუბეს ქმნის.

24. ნოლა ჰანურად საბაზრო ადგილს, ქალაქს ნიშნავს (ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წ. 1, ტფ., 1913 წ., გვ. 47-48; არნ. ჩიქობავა, ჰანური გრამატიკის ანალიზი, თბილისი, 1936 წ., გვ. 50).

25. ყონამგერი (ჰან.) — ყანამგელი.

26. მცხულეფუნა (ჰან.) — მსხალნარი.

ТОПОНИМИКА ЮГО-ЗАПАДНОЙ ГРУЗИИ

(Аджарская АССР)

Топонимика является весьма важной вспомогательной отраслью исторической науки.

В грузинской историографии на топонимику обращали немалое внимание наши выдающиеся ученые (Вахушти Багратиони, И. А. Джавахишвили, С. Н. Джанашиа, Н. А. Бердзенишвили и др.), но все же она еще в достаточной степени не выдвинута.

Для расширения и углубления топонимических исследований прежде всего следует приступить к последовательному описанию названий местностей разных уголков Грузии.

В этой книге дана первая попытка такой работы. В ней изложена одна часть топонимики юго-западной Грузии. Остальная же часть будет представлена во второй книге, которая подготовлена к печати.

Юго-западная Грузия характеризуется многообразной и богатой топонимикой. Наряду с названиями местностей собственно грузинского происхождения в достаточном количестве встречаются и занские (мегрело-чанские) названия. Это вполне понятно. В древности данный край был населен мегрело-чацким (западные грузины) племенем, что и оставило отпечаток в топонимике. Отчасти встречаются и турецкие названия, как плод векового господства турок в этой части Грузии. Большинство подобных названий образовано путем перевода грузинских слов на турецкий язык.

Затрагивая вопрос топонимики, автор, разумеется, не мог обойти вопросы исторической географии. В книге дана попытка разработки вопросов исторической географии следующих частей юго-западной Грузии: исторической Аджарии (ущелье Аджарис-ихали), Мачахели (древнегрузинский Мичихиани), Нигали (Лигани, Ливана), Гонна (древний Апсар) и Чанети (Лазети).

Die Toponimik des Südwestlichen Georgiens

(Adsharische ASSR)

Die Toponimik ist ein überaus wichtiges Hilfsgebiet der historischen Wissenschaft.

Der Toponimik in der georgischen Historiographie haben unsere hervorragenden Gelehrten (Wachushti Bagrationi, J. A. Dshawachischwili, S. N. Dshanaschia, N. A. Berdsenischwili u. a.) nicht wenig Aufmerksamkeit geschenkt, und doch ist sie nicht in genügendem Masse befördert worden.

Zwecks Erweiterung und Vertiefung der toponimischen Erforschungen muss man vor allem mit folgerichtiger Beschreibung der Ortschaftsbenennungen in den verschiedenen Winkeln Georgiens beginnen.

In diesem Buch wird der erste Versuch einer solchen Arbeit gegeben; in ihr ist ein Teil der Toponimik des Südwestlichen Georgiens dargelegt; der übrige Teil wird im zweiten, bereits zum Druck vorbereiteten Buch, dargestellt werden.

Charakteristisch für das Südwestliche Georgien ist seine mannigfaltige und reiche Toponimik Neben den Benennungen der Ortschaften eigenen, georgischen Ursprungs findet man zur Genüge sanische (megrelo-tschanische) Benennungen. Das ist vollkommen begreiflich. Dieses Land war in uralten Zeiten von megrelo-tschanischen (westlich-georgischen) Stämmen bevölkert gewesen, was sein Gepräge in der Toponimik gegeben hat. Zum Teil trifft man auch türkische Benennungen als Resultat der dreihundertjährigen Herrschaft der Türken in diesem Teil Georgiens. Diese Benennungen sind vorwiegend durch Übersetzungen aus dem Georgischen ins Türkische entstanden.

Bei Berührung der Frage der Toponimik konnte der Autor die Fragen der geschichtlichen Geographie natürlich, nicht umgehen. Im vorliegenden Buch ist ein Versuch der Ausarbeitung von Fragen über geschichtliche Geographie folgender Teile Südwestlichen Georgiens gegeben: des historischen Adshariens (Engpass Adsharis-Zchali), Matschacheli (das altgeorgische Mitschichiani), Nigali (Ligani, Liwana), Gonia (uraltes Apsar) und Tschaneti (Laseti).

ტოპონიმიკურ და გეოგრაფიულ
სახელთა საქიეგელი

ბ

- აბაზალოდლიკალო 50
 აბანეა 135
 აბანო 57, 61, 63, 65, 78, 83, 100, 126
 აბანოახო 103
 აბანოთაეი 79
 აბანოპირი 57, 69, 124, 127
 აბანოტიალი 95
 აბანოფერტი 37, 95
 აბანოქედი 132
 აბანოდედე 56, 70, 84, 95, 100, 118
 აბანოყელი 84, 99, 112, 116
 აბანოშყარი 140
 აბანოწყალი 139
 აბანოხევი 94, 111, 120
 აბაშა 182
 აბდიასველი 60
 აბნაეი 51
 აბსარი 179
 აბისლამიძეები 130
 აბუქეთა 66
 აგარა 37, 40, 53, 54, 67, 70, 98, 103, 119,
 124, 138, 145, 163, 171, 173
 აგარათაეი 171
 აგარაკი 127
 აგარანი 15
 აგარაქეთი 97
 აგარაწყალი 47, 150
 აგარლებიახო 124
 აგოთა 60
 აგრიზაი 12
 ადა 138, 140
 ადაძეები 116
 ადემეკალო 64
 ადილე 17, 174
 ავაზანათი 124
 ავაზანი 65, 74, 122, 123
 ავაზანქვეში 87
 ავაზანუოლო 126
 ავაზნები 72, 105
 ავაზნიპირი 92, 93
 ავაზნიტაბი 98
 ავაზნიყანა 116
 ავეია 139
 ავეჯანდრა 130
 აზრათი 94
 ათენი 185
 ათინა 180, 185
 13 ი. სიხარულიძე. ტომონომიკა.
 იია 22, 188
 იირარატი 16
 იყენა 120, 132
 იყენეთა 57, 130, 131, 136
 იკვანდრაპოლო 98
 იყენეთაძ 99
 იყენეთი 69
 იყამუსისი 177, 178, 179, 180, 181, 182
 იყამუსეონი 180
 იყრია 175
 ილაბური 70
 ილაზანი 12
 ილვატრი 117
 ილილითენინარი 126
 ილილიქედი 133
 ილიბეგეიყე 129
 ილოეიყე 108
 ილიზნარები 99
 ილიზნარი 80
 ილიქოშვილები 37, 59, 60, 91
 ილიშანაკაპანი 117
 ილმე 168
 ილმეკოხი 108
 ილმეძეა 126
 იმალეუბა 40, 100
 იმალეუბიწყარო 112
 იმბროლაური 18
 იმიერკაეკასია 16, 152, 181, 182, 185
 იმოხერტილი 80
 იმოდინი 123
 იმონაძიარევი 60
 იმოსავალი 94
 იმოსავალიკულა 114
 იმომართი 68
 იმუშატი 92
 ინაყერთი 27, 154
 ინატკემი 107
 ინთაბატრა 122
 ინწლანი 100
 იმწნარი 108, 138
 ინჯორიკები 132
 არაგვი 9, 22
 არაყეთი 35, 91
 არაკლია 33
 არაქსი 178
 არგინეთი 110, 111
 არდაპანდები 71
 არდუქსირთი 139

- აბსრუმი 22, 29
 აბთენი 27, 29, 30
 აბიფოლისერი 114
 აბიუსა 182
 აბმენია 178
 აბნატლი 114
 აბსენატლი 58
 აბსიანი 22
 აბსიანიფერი 87
 აბტანი 13, 17, 23, 28, 159, 161, 176
 აბტანუჯი 9, 10, 24, 25, 26, 28, 147, 159, 165, 174
 აბტაბე 180
 აბტეპოლისი 178, 179
 აბლაგოჲ 52
 აბუისციხე 26
 აბუიძირი 85
 აბუნალი 35, 61, 90, 105
 აბუნალიღლე 104
 აბუნაძეგები 71
 აბავალი 92, 124
 აბავლიანი 121
 აბალიეკე 99
 აბამაძეგები 59
 აბანაზიარევი 60
 აბისტორნი 23
 აბკანა 182
 აბკილატრა 122
 აბლიბალი 139
 აბტენჩილი 93
 აბმანი 47
 აბობანა 135
 აფსადგმური 117
 აფსარეა 179, 186, 188
 აფსარი 21, 23, 31, 32, 154, 175 179, 180, 181, 182, 184, 185, 191
 აფსაროსი 179
 აფსარუნტი 181, 188
 აფსერტოს 179, 181
 აფხაზეთი 17, 18, 24, 33, 95, 143, 170, 173, 182, 184, 185
 აფხაზური 95
 აფხაყეთა 79
 აჭეთა კარაპეტი 90
 აჭეთამთა 105
 აჭუცა 57
 აღღენა 121, 127
 აღმართი 67
 აღმართიძირი 64
 აღმასაჭუთარი 138
 აღმოსავლეთ სეპართელო 176
 აჩიკბარდი 178
 ანსოილა 129
 აცანა 182
 აწესი 53, 149
 აკაბა 18, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 31, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 45, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 164, 165, 169, 170, 171, 172, 181, 183, 185, 194, 196
 აქარისაღმართი 128, 129, 133, 151, 152, 173
 აქარისწყალი 20, 21, 29, 30, 41, 46, 134, 143, 144, 145, 146, 149, 153, 155, 158, 169, 175, 194
 აკი 143
 აკყვა 143
 ახალაყე 93
 ახალახო 112
 ახალგზები 107
 ახალდაბა 73, 107, 155
 ახალეკე 101
 ახალთა 129
 ახალიზანი 116
 ახალნაჯაფი 58
 ახალსოფელი 139, 184
 ახალყანა 96
 ახალყოშლები
 ახალშენები 84
 ახალშენი 59, 65, 69, 78, 92, 94, 100, 118
 ახალშენი 109
 ახალციხე 27, 168
 ახარატლა 51
 ახეაყე 94
 ახიავრდარი 94
 ახიატრი 94, 96
 ახიზა 9
 ახისხა 168
 ახო 60, 61, 62, 70, 84, 98, 101, 103, 105, 107, 110, 111, 112, 116, 118, 123, 124, 125, 138, 153
 ახოზოლო 71, 122
 ახოთავი 63, 78, 111, 118, 125, 128
 ახოთი 57, 132
 ახოთიეკე 132
 ახოთიღლე 132
 ახოთიხევი 91, 92
 ახოთიკილდიზოლო 96
 ახოშინდორი 62
 ახოზა 47, 55
 ახოხერი 60, 72, 73, 80
 ახოფერი 114

ახოლელე 68, 103
 ახოქალა 72, 84, 85, 94
 ახტალა 161
 ახუები 67, 70, 72, 80, 83, 84, 88, 90, 91,
 94, 96

ახუებილელე 71, 73
 ახნა-ყალა 30
 აჯატრი 117
 აჯარკელა 97
 აჯაშპირი 59

ბ

ბაბანატრი 78
 ბაბანეური 157
 ბაბანური 113
 ბაბატრი 61
 ბაბლეთები 96
 ბაბლუცაყი 133
 ბაგა 59, 64, 97
 ბაგათილელე 79
 ბაგები 35, 60
 ბაგრატატლი 76
 ბაღენატრები 65
 ბაღუევეთი 130, 144, 173
 ბაზალეთი 35, 68
 ბაზიარაშვილები 91
 ბაზიარეთი 131
 ბათალები 106
 ბათაძეები 35, 39, 111
 ბათტს 180
 ბათუში 10, 19, 21, 27, 28, 30, 32, 37, 38,
 39, 40, 41, 152, 154, 157, 160,
 162, 170, 172, 173, 175, 181,
 183, 185, 186, 187
 ბაიბურთი 32, 75, 124, 175, 177
 ბაიძეები 67
 ბაიჩალიძიბი 69
 ბაყათი 88
 ბაყანათი 57, 59, 61, 65
 ბაყარახვეი 101
 ბაყენა 103
 ბაკო 35, 39, 106
 ბაკოსწყალი 163
 ბაკრატატლა 71
 ბალათი 53
 ბალატრი 83, 88, 100
 ბალბანაქელი 65, 184
 ბალგვერდი 37, 47, 48
 ბალაძეები 72
 ბალენა 53, 75, 118, 128
 ბალენი 122
 ბალენითავი 129
 ბალთყანა 67, 79, 81, 83
 ბალთუაყე 67
 ბალღარა 61

ბაშბათი 135
 ბანაღლელე 111
 ბანკოყანა 67
 ბანნარისერი 107
 ბანჭარი 116, 118
 ბაო 68, 91
 ბარათატლი 36, 76, 152
 ბარაშულა 69
 ბარაქაძირები 93, 98
 ბარაქები 94
 ბარახტიახო 90
 ბარაღლეაყე 131
 ბარღნალა 61, 66, 72, 133, 136, 138
 ბარღნალი 35, 47, 50, 54, 56, 69, 75,
 88, 90, 91, 102, 104, 105, 111,
 112, 123, 124, 125, 129
 ბარღნალაჲ 52
 ბარღნალიქელი 50
 ბარღიშალაი 140, 188
 ბარეები 35, 71
 ბარეებილელე 71
 ბარელატრი 35, 118
 ბარი 55, 57, 66, 88, 89, 108, 132
 ბარილელე 89
 ბარიქოლო 103
 ბარკალაშვილები 69
 ბარტატრები 84
 ბარცხანა 49
 ბარცხნილელე 49
 ბარჯიკალო 48
 ბასილეთი 133
 ბასილეთური 48, 53
 ბატონიახო 115
 ბაუჩაშვილები 70
 ბაქეტლა 131
 ბაღდადი 109
 ბალი 118
 ბალიბოლო 98
 ბაღენარი 60, 61
 ბაღნარი 59, 134, 136
 ბაღჩა 100, 125
 ბაყათატრი 71
 ბაშატრი 115

- ბაჩატრები 109
 ბაცელური 57
 ბაძგარა 53
 ბაძგარეაცე 47
 ბაწნარა 49
 ბაწყარო 62
 ბახათები 78
 ბახშარო 35, 101, 104
 ბახტატრი 81
 ბახჩა 80, 86, 94, 104, 122,
 ბახჩიბოლო 138
 ბახჩეები 91, 92, 95, 115
 ბახუნტარატლი 124
 ბახუნტარაძეები 117
 ბაჯგათი 67
 ბებერასვეი 51
 ბებვერა 47, 49
 ბეგეიყშლა 126
 ბეგოშვილები 112, 168, 169
 ბეთანია 161
 ბეთლემი 55, 66, 150
 ბელატევი 66
 ბელტელა 64
 ბელტული 52, 62, 88, 109
 ბელტური 132
 ბენდელიკალი 134
 ბენჩატრა 123
 ბეძუხიარი 133
 ბერაძეები 48
 ბერიაზო 109
 ბერგუძოლა 59
 ბერგული 124
 ბერინასახლევი 86
 ბერისარჩოზი 135
 ბერიტყე 56
 ბერიყანა 77, 94, 113, 121
 ბერიწყარო 113, 121
 ბერიჭალა 126
 ზერკალი 113
 ბესსელა 117
 ბერქეთი 73
 ბერშოეთი 24
 ბერძენატლი 82
 ბერძნევი 184
 ბესანახლევი 135
 ბესელაშვილები 79
 ბეჭირალიძეები 68
 ბელღატრი 108
 ბელღაძირი 51
 ბელღელთა 35, 68, 80, 87
 ბელღელსუკიანა 70
 ბელღელები 128
 ბელღეთი 124
 ბელღეთმეძლა 126
 ბელღიკარი 137
 ბეშლარიკარი 139
 ბეშუმში 35, 127, 172
 ბეშუმმეძლა 127
 ბეშური 93
 ბეშურითთავი 93
 ბეჩიყანა 57
 ბეჯანყიყანა 58
 ბჰანა 52
 ბჰანიღელე 50
 ბჰეყალო 50, 67
 ბჰიბი 12
 ბჰიკატრი 110
 ბჰიკარქალა 91
 ბჰიკისკერი 71
 ბჰუბჰუ 51, 149
 ბიბაქეთი 88
 ბიზაზიარი 110
 ბიზანტია 24, 33
 ბილალიძიყიშლა 73
 ბილკორდი 139
 ბილურთი 100
 ბიშბილები 107
 ბინდახევი 118
 ბიტონიკი 139
 ბირგეველა 83
 ბირკანალა 94
 ბირკატლი 122
 ბირსინხევი 110, 111
 ბირჰურები 74
 ბიძაყანა 129
 ბიწყე (ვიწყე) 32
 ბიქეინთა 179
 ბიჭობინა 124
 ბლენეთიკილდე 85
 ბლესინა 50, 54, 56, 58, 60, 61, 62, 124
 ბლესინი 70, 135
 ბლიანი 132
 ბლისნახო 113
 ბლობახჩა 95
 ბლიძირა 66, 70
 ბლიძირი 56, 63, 89, 110, 112
 ბლიძირიშუღა 89
 ბოას 175, 177, 179
 ბობორტყა 50
 ბობოყყათი 173
 ბოგა 58, 117, 118
 ბოგაღელე 102
 ბოგახიდი 66

პოგილი 51, 54, 57, 60, 61, 64, 68, 74,
75, 76, 78, 82, 86, 87, 90, 93,
100, 102, 103, 104, 106, 108, 113,
120, 123, 126

პოგილეუ 57, 97, 103

პოგილო 84, 95

პოგლები 106

პოგლული 52

პოგშეაძირი 75, 85

პოგშეაძირები 72, 110

პოდიში 117

პოერეთა 102

პოილაშიწა 130

პოკელა 107, 109, 115, 122, 123

პოკელათი 36, 89, 114, 116, 118, 121

პოკეერახო 96

პოლეთაი 59

პოლოენახი 99

პოლოდუზი 138

პოლოკილათები 87

პოლომწილა 50, 52, 53

პოლომწირა 131

პოლოწრილა 131

პოლოყო 139

პოლული 94

პონნარი 117

პოძა 53

პორგნალა 130

პოროსოქაქლული 138

პორღალეთი 154

პორყვატლი 57

პორციანი 112

პორჯომი 154, 170

პოსტანა 48, 62, 110, 129

პოსტანათი 65, 74, 77, 115

პოსტანი 80

პოსტნები 65, 80, 107

პოტიაძირები 98

პოღაზო 133

პოღვა 55

პოღიქალა 101

პოშტეფე 138

პოყვათი 63

პოძაპტრი 37, 124

პოძაპტრიძეძლა 126

პოძრიკიყიშლა 127

პოჯინაძირები 73

პეინავი 119

პრაგა 76, 80, 81, 85

პრაგები 97

პრანჯატლი 47

პრეეთი 136

პრილი 37, 74

პრინთა 35, 67

პტყელია 77

პტყელილდტყეში 37, 95

პუთური 74

პუთურატლი 99

პუმბულა 61, 64

პუმბულაკარი 33

პუმბულასერი 27

პუნგარი 69

პუნეღა 116

პურელი 110, 112, 113

პურელიები 112

პურიღლეუ 128

პურმაღლეუ 103, 107,

პურკენავი 136

პურული 106, 107, 125

პურულელიწყარო 106

პურქულიმეკაელი 140

პურქანასეღა 117, 170

პუქარაძირი 108

პუქატრი 133

პულაური 115, 120

პულარეთი 116

პულნარა 61

პუცეყატრი 127

პუჰე 89

პუჰია 55

პუჰუნატრი 98

პუჰალი 140, 191

პუჰვა 64

პლანეტლა 104

პლარჭატლი 104

პლუნარა 78

ბ

გაბოსტანური 83

გაბოსტანურები 83

გაბრელავი 35, 91, 92

გაბრელატრი 90

გამბულწყარო 90

გაგაღია 91

გადაგადმო 48

გადაღეღლა 51

გადათხრილი 61

გადასაქციელი 129

- გაღალმე 106
 გაღალმეყანა 81, 107
 გაღალმითა 123
 გაღალმითი 59, 85, 86
 გაღალმისერი 98
 გაეეთი 161
 გაზელტერები 93
 გათხრილი 133
 გალანძელი 125
 გამანათლვეი 35, 92
 გაბართი 108, 113
 გამზარატლა 51
 გამბულაკილდიოვიდელუ 37, 104
 გამოკაფული 117
 გამოსახედავი 84
 გამოღმა ტომამეთი 95
 გამოღმაქალა 79
 გამოღმა ჰარნალი 139
 გამტკიცული 137
 განაყოფთა 35, 88
 განახლება 39, 110
 განგზისკარი 119
 განგზისკერი 127
 განგზიქვეშა 130
 განგური 95
 განთიადი 38, 139, 184
 განიგზა 106
 განჩიანი 101
 განძიყანა 59
 გაპაწეული 89
 გარეკენი 63
 გაბეტყე 39, 61, 146
 გასავალი 105, 106, 107
 გასავალქალა 88
 გასატრი 116
 გასავარი 94, 109, 125
 გასაყიდელა 121
 გასახტომელა 50
 გაფენილიწყალი 127
 გაღმავახუები 104
 გაღმავაყე 100, 139
 გაღმავალო 57
 გაღმა კახეთი 157
 გაღმამერე 120
 გაღმა ტომამეთი 95
 გაღმატყე 60, 95
 გაღმაყანა 58, 60, 104, 105, 129
 გაღმაქალა 93, 103, 116
 გაღმა ჰარნალი 139
 გაღმდები 100
 გაღმითა 112
 გაღმითები 90
 გაწიიჭრი 96
 გაჭრილკაბანი 109
 გაჭრილსერი 77
 გაჭრილქელი 135
 გიბელატრი 67
 გიბელატრი 101
 გიბელომდები 68
 გილუვი 92
 გივგეშური 123
 გეშუეთი 136
 გეშენე 137
 გელატრა 119, 121
 გელატრაჟ 123
 გელეგური 121
 გელიარჩვეთი 137
 გელიხვეი 92
 გემინაბამი 55
 გენიალონი 140, 188
 გენუა 191
 გენჯელბახჩა 56
 გეორგია 9
 გერიკლიბოლო 88
 გეფინერი 137
 გეჩეგი 106
 გეჩეგა 83
 გეჩეგი 70, 79, 86, 95, 100, 101, 107
 გეჩელულა 51
 გელა 54, 113, 116
 გელათები 98, 122
 გელათი 94, 123
 გვალაჟ 56
 გვალქალა 106, 114, 126
 გვალმინდორი 127
 გვალტიალი 82
 გვალყანა 129
 გვალწყარვათი 62
 გვალქალა 89
 გვალქალები 95
 გვალქალითავეი 103
 გვანცა 72, 73
 გვარა 28, 37, 134, 183
 გვარამკალო 55, 56
 გვარამული 35, 63
 გვარიქელი 135
 გვორგვეთი 132
 გველეთი 83
 გველიბუდე 112
 გვერამული 122
 გვერდა 59, 96, 116, 120, 122, 123
 გვერდაბოლო 88, 104
 გვერდაში 138
 გვერდახო 91

- გვირდახუები 96
 გვირდები 81, 82, 110, 111, 112
 გვირდენი 94
 გვირდენახი 115
 გვირდი 83, 89, 93
 გვირდიბოლო 83
 გვირდითერნალი 122
 გვირდისძირი 14
 გვირდიღველე 90
 გვირდული 100
 გვირდულა 86, 88
 გვინადირაფი 35, 51
 გვიანეთი 129, 131
 გვიშპირი 69
 გვირაბი 64
 გზაბაწარა 104
 გზაქვეშა 63
 გზაქვეში 113
 გზაშეები 108
 გზიპირი 79, 132
 გზიპირები 96
 გზიპირითენნარი 120, 121
 გზიქვეშა 71, 128
 გზიქვეშად 98
 გვიტრი 79
 გიდეველაღველე 74
 გიდელა 34, 120
 გიდელათი 65
 გიდელაღველე 78
 გიოლბაში 140
 გიშისწყალი 12
 გლაკოსი 178
 გლეთური 112
 გობა 87
 გობაქალა 96
 გობები 88
 გობეტრა 62
 გობელი 48
 გობვაკე 100
 გობთხევი 136
 გობიკარი 121
 გობიღველე 134
 გობიწყარო 109
 გობიქაღვგომი 51
 გობრონეთი 35, 40, 68
 გობჯიღღვე 72, 155
 გოგანეთი 133
 გოგატრი 117
 გოგაძეები 84
 გოგაწყარო 124
 გოგვადანა 59
 გოგიაშვილები 70
 გოგეითსერი 96
 გოგუტრიქვედი 56
 გოგინატრი 39, 59
 გოგინაძიარევი 73
 გოგინიძეები
 გოგირდიქვედი 131
 გოგოწყარო 100
 გოგლატრი 97
 გოგნიბოლო 66
 გოგოლატრი 58
 გოგოლაქვედი 52
 გოგოლაშა 108
 გოგოლისერი 104
 გოგოლიქვედი 134
 გოგოლიშვილები 63
 გოგოტრი 65
 გოგოძეები 130
 გოგრიქატლი 118
 გოგუბიკალი 135
 გოგუბიქალა 117
 გოგური 109, 110
 გოგიაფატრი 69
 გოღვაძეები 111
 გოდერძი 60, 126, 127, 172
 გოდორატლი 52
 გოდორძატლი 124
 გოზანატრი 110
 გოლაფერდი 66, 70
 გოლიმინდორი 61
 გომანატრი 86
 გომანი 85
 გომარდული 76
 გომი 37, 49, 134, 147
 გომიკარი 82
 გომის შთა 147
 გონატრი 75
 გონია 21, 23, 30, 31, 32, 38, 41, 137,
 139, 181, 184, 185, 186, 187, 189,
 190
 გონთი 82
 გონთისერი 70
 გონიეთი 96
 გონიის ქუროთები 184
 გონიო 139
 გონქეთი 85
 გორა 58, 78, 86, 119
 გორაკიღღვე 87
 გორატლი 48, 108
 გორასუნანი 84
 გორაქვედი 129
 გორაღველე 79
 გორაწმინდა 109

- გორახევილელე 86
 გორგატლიხევი 52
 გორგაძეები 37
 გორგაძეები 114, 117
 გორგაძეთი 132
 გორგიტლი 87
 გორგილატრი 100
 გორგინატლი 65
 გორგიმელეთი 95
 გორგოზანტლი 112
 გორგოშატლი 81, 91, 92
 გორგულეები 108
 გორი 92
 გორიეთი 133
 გორიელი 79
 გორიძირი 68
 გორტული 88
 გორძობა 50
 გორხანატლი 80
 გორჯელათი 76
 გოსრა 51
 გოშპარები 83
 გოშპარეთი 129
 გოშიყანა 63, 107
 გონი 137, 138
 გონიტეთი 85
 გონიტურები 84
 გოქატრი 122
 გონინავი 175
 გრეხილა 130
 გუბათი 59, 62
 გუგრახევი 97
 გუგულაევი 63
 გუგულეთური 49
 გუდალეთი 161
 გუდასახო 113, 169
 გუდნარი 64
 გუდნინერი 85
 გუდნა 85
- გუზლიეთი 96
 გუთაერტიკიდერი 82
 გუთატრი 69, 82
 გულამედახო 72
 გულატყე 66
 გულაქალა 76
 გულდილა 102
 გულეები 40, 56
 გულიკაშვილები 71
 გუშია-გუშისა 177
 გუნატრები 88
 გუნდატრი 62, 80, 109
 გუნთიბოლო 59
 გუნთიყანა 111
 გურძამევილები 68
 გურია 9, 10, 17, 21, 23, 27, 31, 32, 143,
 145, 147, 149, 156, 170, 173, 182
 გუროქალა 77
 გურძატლი 68, 100
 გუფთა 53
 გუშეგი 138
 გუჭარეთი 115
 გუნძინიძეები 35, 47
 გჳელა 86
 გჳელაჲ 85
 გჳელიახო 125
 გჳელითენნარი 126
 გჳელსათიბი 127
 გჳელიყანა 94, 129, 130
 გჳელიჯოლო 126
 გჳელჯოხი 80
 გჳელმერე 111, 120
 გჳელმინდორი 117, 118, 120
 გჳელყანა 59, 60, 72, 91, 112, 137, 139
 გჳელყანები 68, 78
 გჳელყანდები 96
 გჳელქალა 94, 123
 გჳელქალიბოლო 78
- დაბა 73
 დაბალწვერი 123
 დაბაძელი 37, 79
 დაბლაგომი 147
 დაბლაგონთი 70
 დაბლაგაკე 136
 დაბლანაფუძარი 93
 დაბლაქალა 93
 დაღელი 30
- დაგაზული 90, 91
 დაგაზულები 92
 დაეითაძეები 85, 138
 დაეითეთი 131, 174
 დაგლატრი 62, 63, 119, 122, 132
 დაგლაძეები 40
 დაგლაძეები 117
 დაგლაძირი 116
 დათეატრა 50, 114

დ

დათვატრი 57, 91, 100
დათვანალწენა 87
დათვაყანა 67
დათვაწუარო 98, 111
დათვაძირი 120
დათვინაკლავი 112, 114
დათვისაკლავაყელი 116
დათვისაყენი 137
დათვიტყე 133
დათვიფელო 90
დათვიფოლო 90
დათვიფოქეი 74, 87
დათვიღელე 95
დათვიღელეწვერი 90
დათვიღელიწვერი 37
დათვიყანა 54
დათოტრა 53
დაიენი 21
დაინწრატლი 76
დაკებიანი 118
დაკლავნილი წყალი 88
დაკოდლი ქვა 54
დამპალი 51, 52, 56, 61
დამპალყანა 69
დამპალწუარო 109, 116, 121
დამტრევი 66
დამძირათი 175
დამწუარი 121
დანგრეტლა 61
დანდალო 35, 39, 70, 154, 155
დანისპარატლი 126
დანნები 106
დანჩხერი 52
დარბაზატლი 107
დარბარაძირი 63
დარანი 113, 134, 169
დარდოდელე 94
დარგულა (დარგული) 34, 51, 52, 74
დარე 38, 51
დარეკეშა 61, 89
დარეკეშეი 88
დარიალი 12
დართაეი 98
დარიკალა 94
დარღალა 135
დარჩიძეები 40, 157, 158, 159
დარჩიძეები 96
დარჩიძიყანა 106
დასავლეთ საქართველო 14, 17, 22, 155,
173, 182, 185
დასაქანი 105

დასიღელი 126, 127
დაფენილი წყალი 71
დაღენკალი 79
დაღისტანი 12
დაღლისირთი 140
დაბატულა 27, 31, 154
დაბეშტი 47
დაგირმენდერე 188
დადაღუყათი 134
დადაბერა 51
დადეშვილები 98
დადეულა 49
დაეატრა 128
დაეატრი 128
დაეათაბა 82, 95
დაეონშირი 19
დაეანაშვილები 110
დაეირკაფი 140
დაეშრყაფი 96, 158, 159
დაემურხანა 110
დაელმური 63
დაერე 38, 47
დაერემენდერესი 140
დაფანთი 62
დაფანური 95
დავაბუე 149
დავალიძეები 63
დავანა 97
დავეთი 58, 83
დავიბე 60, 63, 132, 151
დატეთა 66
დაიკონიძეები 111, 168, 169
დაიასამიძინასახლვეი 139
დაიუხი 16, 22
დაიბე 49
დაიბეგდუზი 139
დაიბეყანა 137
დაიდაღმართი 106
დაიდაღმართძირი 105
დაიდაქარა 114, 168, 169
დაიდაქარიძეღლა 126
დაიდახო 72, 93, 101, 102, 104, 105, 113,
115
დაიღვეერდი 116
დაიღვორი 120
დაიღველვეი 138
დაიღველი 125
დაიღვენარი 115
დაიღვეწერი 49, 56, 66
დაიღვაეი 57, 58, 59, 65, 79, 84, 86, 90,
94, 102, 104, 116, 120, 129, 130
დაიღვაეები 87

- დიდვანი 152
 დიდვანიჭეები 129
 დიდველათი 108
 დიდველი 133
 დიდვენახევი 92
 დიდთერნალი 78
 დიდიახო 72, 106
 დიდთლიანი 138
 დიდცილდიდებე 75
 დიდი გეგლა 126, 127
 დიდიმერე 73, 87, 98
 დიდისასვენი 69
 დიდმოჯალი 140
 დიდიღულე 67, 129, 134
 დიდობალი 104, 106
 დიდკოთაი 130
 დიდლაშა 102
 დიდლაშე 105
 დიდმამულა 130
 დიდმანიძე 137
 დიდმინდორი 60, 62, 96, 105, 139
 დიდმინდრევი 74
 დიდნამღლევი 66
 დიდნალია 115
 დიდონავირა 103
 დიდოფილე 81
 დიდრუთაი 82
 დიდსავარდია 81
 დიდსასვენუჯანა 133
 დიდსერი 75
 დიდსოჭიძირი 103
 დიდუბე 95
 დიდფერდი 94
 დიდქედი 136
 დიდქვა 92
 დიდქვიშინდორი 77
 დიდქვიძირი 112
 დიდღულე 61, 63, 64, 68, 133, 146
 დიდყანები 95
 დიდჭალა 110
 დიდჭოლო 120
 დიდხევაძ 77
 დიენა 30
 დიენახანა 60
 დიენანი 124
 დილმანა 53
 დილმიანი 129
 დილმიანდარდო 131
 დინთელათი 115
 დიოქნისი 40, 121, 122, 171
 დიოსჩალა 113
 დიოშქალა 121
 დირნალი 66
 დისავარდია 81
 დობიტრა 62
 დობილათი 35, 53
 დობირეაე 37
 დობირო 47, 49, 50, 131
 დობრიო 135
 დობრიყანა 138
 დოდლოძირი 61
 დოკლატრა 76, 103
 დოლაბი 89, 90, 98, 103
 დოლაბიკარი 49, 60
 დოლაბეთი 134
 დოლაბური 119
 დოლიყანა 60
 დოლოგანი 49
 დოლოგნიეაე 129
 დოლოგნიშინდორი 130
 დოლომატრი 104
 დფშუხადა 139
 დოყლაპაძ 75
 დოშკილი 111, 113, 121
 დობოძგები 37, 50
 დოხუდი 120
 დრო 80, 87
 დუაძეები 169
 დუაძგები 122
 დუბე 66, 72, 73, 83, 84, 89, 92, 122, 151
 დუბეყანა 104, 105, 106, 116
 დუბეჭალა 90, 92, 106
 დუბეჭური 89
 დუბიანი 131
 დუბირა 69
 დუბეგები 93
 დუბიჭალა 94
 დუდები 37, 78
 დუდიასნები 96
 დუდი 37, 73, 76
 დუდგულანი 102
 დუდგულევი 111
 დუდღნარი 47
 დუმატრი 110
 დუნა 129
 დუქნიწინა 132
 დღეანი 86, 88, 89, 157, 158

0

ეგდემი 177
 ეგერ 29, 143
 ეგერია 143
 ეგრი 29
 ეგრისი 13, 29, 32, 33, 143, 178, 179
 ეგრიყანა 127
 ეგბაყანა 88
 ეგგენიძეები 48
 ეგგენიძეებილელე 48
 ეგგენურილელე 73
 ევლათალი 56
 ეფურატი 16, 22, 175
 ეზოყრები 80
 ეზოყანა 71
 ეიბანთები 87
 ეკალა 110, 112
 ეკალატრი 136
 ეკლანა 100, 109, 110
 ეკლიანი 116
 ეკლიასუკან 47
 ეკლესია 100
 ეკლესიგვერდი 135
 ეენარა 57
 ელვატრები 98, 99
 ელვატროვაცე 99
 ელულოძეები 111
 ელიატრი 12

ელიაწმინდა 40, 108, 114
 ემინასანები 91
 ენგენატრი 126
 ენკენვაძირი 91
 ერბენული 111
 ერგე 29, 30
 ერგელური 61
 ერღვა 115
 ერღვათი 93
 ერევიანი 152
 ერზერტში 16
 ერნალი 116
 ესედუყანა 57
 ექთალელე 62
 ექსზიარი 70
 ეშამური 123
 ეჩვათი 96
 ეწერი 137
 ეწერული 49, 52
 ეწნარა 35, 61, 65
 ეწნარი 103, 110, 112
 ეწნარივაცე 105
 ეწნარილელე 94
 ეწნარქელი 51
 ეწრიაწვაცე 131
 ეწრიაწვაცეები 96
 ეწრივაცეები 81

3

ვაზნარიგვერდი 98
 ვაიო 64
 ვაყე 37, 52, 68, 71, 75, 88, 94, 124,
 129, 132, 133, 134, 135
 ვაკებერსნალი 124
 ვაკელარი 75
 ვაკელმენარი 110
 ვაკენახვეარი 85
 ვაკესეშია 135
 ვაკეყანა 128, 129
 ვაკეწიფნარი 74
 ვაკეჟალა 86, 89, 93, 115
 ვაკვარცხლა 100
 ვაკიათი 91
 ვაკითაეი 88, 95, 131, 133
 ვაკიძეები 93, 103, 104, 125
 ვაკისადგური 51
 ვაკისანი 100
 ვაკისირა 129

ვაკისპირი 87
 ვალათი 36, 54
 ვანატრები 73
 ვანაურხოზა 35, 115
 ვანაძეები 40, 170
 ვანაძეები 118
 ვანები 35, 67
 ვანთილელე 100
 ვანი 69, 77, 94, 114, 152, 153
 ვანიგვერდი 114
 ვანიხვეი 69
 ვარაზა 62
 ვარანეტლა 35, 70
 ვარანდიყული 47
 ვარდავაცე 118
 ვარდანულაძირი 80
 ვარღეტლა 56
 ვარღენატლი 101
 ვარღენაჟალა 102

- ვარდიანიდებზე 95
 ვარდციხე 163, 164, 178
 ვარციხე 179
 ვარცხლა 119
 ვარჯანისი 37, 67, 153
 ვარჯენატლი 74
 ვასანეთად 51
 ვაყუფი 53, 149
 ვაყუფყანა 49
 ვაშატრი 101
 ვაშაყმაძეები 119
 ვაშლათა 95
 ვაშლათი 67
 ვაშლათხევი 67, 109
 ვაშლანა 112, 122
 ვაშლები 89, 92
 ვაშლიანი 130
 ვაშლებიღელე 81
 ვაშლიძირი 115, 120, 137
 ვაშლობი 35, 127
 ვაშლოვანი 108, 168
 ვაშნარი 100, 138
 ვაჩივრი 35, 76
 ვაციკელი 135
 ვაციციხე 118
 ვახტანგეთი 84
 ვეზირქა 114
 ველად 56
- ველატრი 104
 ველათი 94, 121, 125, 127
 ველაყრილი 117
 ველაშვილები 72
 ველდიდი 53
 ველებური 60
 ველი 83
 ველიგზა 116
 ველისპირი 113
 ვენახები 110
 ვენახი 70, 71, 73, 75, 76, 80, 81, 83,
 87, 92, 99, 100, 114, 122
 ვეენიძირი 71
 ვერანიაბოგილი 102
 ვერიასაბო 24
 ვერნები 104, 162, 163
 ვერხევანა 86, 97
 ვერხვანიძაძე 86
 ვერხვანალა 56, 61, 62, 66, 71, 74, 78,
 91, 102
 ვერხვანი 69, 79, 109, 118, 127
 ვერხ(ო)ევანა 35
 ვერხოდერდი 125
 ვარჯნიწყალი 84
 ვიროზრუგა 67, 136
 ვირკურდანა 109
 ვიფხოვრი 102
 ვოპ 175
- ზ**
- ზაიქეთი 138
 ზალუმაქელი 53
 ზაბითაქალა 118
 ზაგბორი 126
 ზამუა 16
 ზანატრი 114
 ზანკები 125
 ზანტატრი 115
 ზარაბული 122
 ზარზმა 11, 161
 ზარმელატრი 112
 ზაქარაივი 49
 ზაქარაშვილები 72
 ზებედური 48
 ზებეჭურიქალა 111
 ზეგანი 74, 81, 99, 122, 125, 135, 136
 ზეგარდა 34, 49, 57, 58, 97
 ზეგარდანი 102
 ზეგვერდაქელი 50
 ზელა აგარა 54
- ზედა აღმე 168
 ზედა ბზანა 49
 ზედა ბზუბზუ 51
 ზედავავი 62, 98, 114, 118, 128, 131,
 134, 175
 ზედა თხილევანა 107
 ზედა თხილნარი 138
 ზედა კუჭულა 59
 ზედა მარადიდი 183
 ზედა მალაყონი 49
 ზედა მაცვალეთი 95
 ზედა მახუნციეთი 53, 149
 ზედამერე 55
 ზედამინდორი 56, 101, 103
 ზედანაომეარი 127
 ზელადშე 66
 ზელადნაქერალი 91
 ზელაოფიზელეთი 62
 ზელაუბანი 37, 91
 ზელაყანა 73

ზედა ჩხუტუნეთი 131

ზედა ჯოკო 144

ზედიგალმა 65

ზედოხანი 48

ზედრო 86

ზეთიწყარო 95

ზეითინლული 140

ზეკალო 56

ზეკარა 84

ზეკარითავი 84

ზელიეთა 132

ზემო აპარა 73, 159, 168

ზემო მაკახელი 173, 175

ზემოტრები 90

ზემო ქართლი 13, 17

ზემოხევი 76

ზენატყე 69

ზენაქეთი 138

ზენდილა 37, 55, 150

ზენტატრი 71

ზედნაფა 66

ზერანათი 94

ზესოფელი 66, 153

ზექეთი 48, 75, 135

ზექნიავისერი 73

ზეყანა 67, 70

ზენჭალა 57

ზენჭირაკილე 77

ზეარე 64, 66, 75, 85, 151, 153

ზეარია 132

ზეარელებისირთი 139

ზეარილე 67

ზეინატრი 86

ზიარიტყე 98

ზიარიყანა 49, 52

ზიარიჭალა 70

ზიარიჭალდები 90

ზიკალა 106

ზიახო 112, 113

ზინდანი 138, 139

ზიზიარი 81

ზიზნიეთი 125

ზირაქელი 57

ზლოკვათი 82

ზორტიხევი 102

ზორტიხიდი 87

ზორტნალი 70, 76, 84, 87, 89

ზორტიყელი 117

ზრუგენა 129

ზრუგიეთი 49

ზუხანა 57

ზუვალეთი 93

ზულყადირლი 29

ზუნდავა 34, 37, 52

ზღვისპირა კლარჯეთი 32

თ

თაგვიუბრილე 74

თაგო 35, 110

თაგოდედა 127

თავარანგელო 36, 40, 128

თავარანგელოყელი 40, 68

თავარწიფელი 67

თაგვატრა 131

თაგვუბე 136

თაგდიეთი 133

თაგენახი 87

თათბალი 61

თავიანი 35, 86

თავკალეა 85

თავკალო 90

თავარაყულები 126

თავსახნისა 107

თავტაბლა 55

თავღურღურეთი 109

თავშატრი 86

თავხმელა 113, 114

თამარჭალა 92, 103

თარანგელო 40, 73, 101, 103

თარანგელოსერი 80

თარო 74, 95, 116

თაროები 96

თაროყანა 96

თაფლაპირი 115, 116, 117

თახლისი 30

თბილისი 8, 10, 11, 13, 14, 15, 16, 18,

19, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27,

28, 29, 31, 33, 38, 39, 40, 143,

144, 145, 146, 147, 148, 149,

150, 152, 153, 155, 157, 167, 171,

172, 175, 177, 180, 182, 188,

189

თევზატრი 63

თევზვარილე 95

თევზიტბა 107

თევთითი 175

თეთრაფერლი 118

- თეთრიეთი 98
- თეთრი ზღვა 183
- თეთრიმიწილე 95
- თეთრი ნილოსი 183
- თეთრობი 30, 51, 69
- თეთშაკი 87
- თელები 89, 90
- თელებილეღები 95
- თელებიწერი 95
- თელებიჭალა 105
- თელეეშლები 103
- თელეხაშნარი 65
- თელაიანჯაკე 49
- თელიყიშლა 123
- თელიძირი 96
- თელკარი 102
- თელნარა 64, 72, 89, 101, 110
- თელნარი 73, 101, 102
- თეშინდრიკასერი 97
- თენნარა 60, 70, 86, 88, 89, 98, 113, 114
- თენნარები 96, 121
- თენნარი 83, 104, 105, 106, 107, 112, 116, 117, 121, 123, 125, 127
- თენნარიბოლოზი 125
- თენნარითავი 106
- თენნარიწყალი 106
- თერნალა 48
- თერნალები 78
- თერნალი 75, 76, 78, 95, 99
- თერნალითავი 95
- თერციხანა 133
- თერშინდორი 32
- თერძელი 35, 52, 57, 65, 95, 125
- თეფე 60
- თეფეალთი 140
- თეფურათენარი 121
- თეალატრი 101
- თეალიეთი 57
- თეგზაჭეშა 105
- თეჯავრები 70
- თიენარი 61
- თიენარიეკე 64
- თიენარითავი 64
- თითოლუკმა 115
- თიკანატრი 93, 105
- თიკანატრითავეები 105
- თიკანაფერდი 113
- თიკანაღლე 87
- თიკრათავი 134
- თინარი 139
- თმოკვი 24
- თოდორავი 136
- თოდრიეთი 137
- თოვლიეკე 131
- თოთიტრი 136
- თოკვილე 68
- თომფოშავერი 83
- თორთუმე 13, 30
- თოფალაწილი 94
- თოფანანაძეღვი 115
- თოფისანაყელა 80
- თოფისაგელა 138
- თობატრი 96
- თობსამარეთი 84
- თრიალეთი 19, 25
- თუთავერდი 68
- თუთინახო 113
- თუთენახო 111
- თუთყურბიზხა 130
- თურბულელი 106
- თურჭეთი 27, 30, 34, 163
- თურქეთის საქართველო 163
- თუხარისი 9, 175
- თხილავერდი 123
- თხილაძირი 70, 93, 109, 114
- თხილები 53, 129
- თხილგანა 40, 82, 107, 164, 165
- თხილათი 102
- თხილიანი 35, 47
- თხილიძირი 101
- თხილნარა 66, 79, 118, 122
- თხილნარი 21, 56, 70, 71, 78, 97, 103, 121, 123, 127, 134, 137, 138, 184
- თხილნარითავი 125
- თხილნარიღლე 73
- თხირეფუნა 140, 188
- თხიფეხა 85
- თხმელნარა 48, 49, 51, 60, 66, 99, 111
- თხმელნარები 96
- თხმელნარი 54, 62, 70, 71, 72, 76, 77, 78, 113, 123, 124, 138, 139
- თხმელნარიეკე 110
- თხმელნარითავი 120
- თხმელური 69

0

იათური 94
 იაკობაური 94
 იაკობაძეები 121
 იალმანი 104
 იანუელი 35, 67
 იბაქური 113
 იბერია 13, 14, 22, 23, 24, 28, 29 32,
 33, 175, 176, 179.
 იბნაური 113
 იგროვაკე 123
 იელნარი 80
 ივერია 9
 (ი) ვირ (ქ) 176
 იზისი 180
 იზრტვათი 100
 იკორწყაო 131
 იმამსუღ 139
 იმანატრი 49
 იპანაშვილები 72
 იმარწმინდა 112
 იმერტლი 113
 იმერეთი 10, 24, 147, 152.
 იმიერკაეკასია 182
 იმნალემევი 88
 ინატრი 132

იბატრი 67
 ივარდღელე 74
 ივიანი 77, 78
 ივიანისერი 76
 ივიანიღელე 72
 ივეკასი 12
 ივეკასია 13, 18, 40, 174, 177, 179, 180,
 181, 183, 185
 ივერები 85
 ითხევა 123
 ითხევენები 121
 ითხანჯი 137
 ითიონი 38, 57
 ითმერე 112, 113
 ითიკაღი 138
 იაკაბაძეები 37
 იაკაბაძეები 57
 იაკალატრი 62, 128
 იაკამარი 175, 177, 178

ინაშარძეები 62
 ინგლისი 19
 ინღეთი 82
 ინწყაპური 76
 ინუკირეთი 78
 ინუკირეთისწყალი 156
 ინუკირეთი 92
 ინტრეტლი 35, 67
 ინჯინარი 137, 138
 იორღანევი 136
 ირემატი 121
 ირემაძეები 115
 ირემეთი 175
 ირიზე 175
 ირიჯლე 175
 ირმებიკოლო 123
 ირმიკოლო 126
 ისარატლი 99
 ისმელიამერე 93
 ისპირი 3, 175, 177
 ისტამბული 175
 იქითა დუბე 94
 იქითა კარაპეტი 90
 იქითოსფელი 49
 იფხლანა 100
 იფხნარიკუდიღელე 129
 იხეატრი 79

კ

კაკამელა 178
 კაკამელი 178
 კაკამის მღინარე 178
 კაკამ-ფასისი 177
 (კ)აკამფსისი 177
 კაკამწყალი 178
 კაკაშვილიქედი 63
 კაკვიანა 100
 კაკლები 72, 91, 111
 კაკლიანი 35, 50
 კაკლიშუონა 140, 188
 კაკლიძირა 18
 კაკლიძირი 70, 84, 90
 კაკლნარი 138
 კაკლობიანი 80
 კაკნარი 58, 60
 კაკურტაკალო 93
 კალბოლო 132
 კალეეთი 137

კალაში 138
 კალაშხევი 51
 კალენდერე 140, 188
 კალეთავი 54
 კალვათი 82
 კალვები 35, 66
 კალიანჭალა 115
 კალიო 73
 კალოგვერდი 53, 59, 60, 100
 კალოები 80, 96
 კალოთა 35, 80, 97, 105, 164
 კალოთავი 112
 კალოთისწყალი 163, 164
 კალოთქელი 130
 კალოზირა 116
 კალოზირი 59, 136
 კალოსუკანა 60, 112
 კალოქელი 58
 კალოქევე 56, 70
 კამაკეთისერი 86
 კამარაჟ 96
 კანაფურა 61
 კანკაახო 53
 კანკალატრი 117
 კანტარატლი 70
 კანტატრი 65
 კანტორები 103
 კაპანათი 82, 135
 კაპანახო 99
 კაპანახხია 48
 კაპანდიზი 145
 კაპანი 37, 47, 48, 60, 130, 136, 145
 კაპანთი 132
 კაპანთხევი 130
 კაპანოლროკაჟ
 კაპანტყე 62
 კაპანყანა 51, 63
 კაპანჭალათი 62
 კაპარია 83
 კაპარჭვანი 108
 კაპარჭული 113
 კაპეკი 74
 კაპნები 35, 98
 კაპნითავი 37, 41, 47, 125, 145
 კაპოეტისწყალი 12
 კაჭიყანა 106
 კარაგეთი 96
 კარათი 109
 კარაპანიწვერი 103
 კარაპეტი 90
 კარასერი 77
 კარაყელი 77

კარიათი 66
 კარიტყე 91
 კარლიტია 38, 62
 კარნათი 24
 კარტნალი 91
 კარჩხალი 77, 86, 117, 155
 კარცხატიანი 134
 კარწყახი 35, 109
 კასრათი 67
 კატაწყარო 52
 კატნარი 59, 65, 67, 69, 70, 72, 73, 75, 76
 კატნარიბოლო 92
 კატნარიქელი 56
 კატრები 82, 88, 94
 კატრიძირი 124, 127
 კაჩაბათი 84
 კაჩათი 109
 კაცითავი 62
 კაციშინა 132
 კაჭანი 62
 კაჭავალი 53
 კაჭაქელი 54
 კახაპერი 115
 კახიძეებისასლოვერდა 139
 კახიეთი 132
 კეპეხა 69
 კედელათი 69, 70
 კელენები 113
 კელეტომერე 73
 კემისები 72
 კენტატრი 67
 კენჭინარა 91
 კენჯინარი 112
 კენჯნარი 126, 139
 კეპატრი 66
 კეკერეთა 131
 კერათი 127
 კერასუნდი 30, 33
 კერკეტაში 140
 კერკეტევი 136
 კერკეტ(ო)ვანა 35, 83
 კეშეტატრა 64
 კეჭინარა 49
 კეხიგრია 82
 კეხიგრი 67
 კეზიტრი 83
 კვადავი 129
 კვადატრა 132
 კვანტიაწყარო 108
 კვანჭათური 55
 კვარიათი 21
 კვარიათილელე 140

- კვარსული 112
 კვიტია 102
 კვატიტრა 106
 კვატისერი 102
 კვატურუანა 104
 კვაშტა 65, 151
 კვაშტიჭელი 65
 კვაშტილელე 65
 კვაკათა 114
 კვახური 105
 კველათონი 92
 კველო 127
 კვერეხია 136
 კვერნატლი 63, 70
 კვერნიეთი 52
 კვერცხიკაკალი 134
 კვესატრი 97
 კვესატრიბოლო 97
 კვეტელტრი 49
 კვახიძეები 89
 კვიდრიეთი 52
 კვიჩხა 61
 კვირატლა 122
 კვირთაუა 93
 კვირიატლები 84
 კვირიატლი 83
 კვირიანწმინდა 40, 81
 კვირიკეთი 130
 კვიტატრა 123
 კვიტატრი 68
 კვიტამერე 93
 კვიტიეთი 65
 კიბათისი 50
 კიბე 21, 39, 41, 47, 144
 კიბეთა 57
 კიბიათი 124
 კიბიათხევი 85
 კიბიაკლდე 71
 კიბითაეი 69
 კიბორჩხალი 58
 კიბონალა 61
 კიღობანა 97
 კიღობანათი 124
 კიღობანაღელე 80
 კიკატრი 112
 კიკაშვილები 70
 კიკიბო 79
 კიკიეთი 184
 კიკლატრი 119
 კიკიტური 35, 47
 კილაძიშინდორი 139
 კილდაკვერცხა 67
 კილდალობილი 108
 კილდეშუანა 53
 კილდესუკანი 106
 კილიათი 52, 100
 კილდანი 131
 კილდიბოლო 84, 88, 89, 90, 91
 კილდიგაპირილი 73
 კილდითაეი 54, 66, 75, 80, 88, 94, 124, 125
 კილდიკარა 87
 კილდეები 102
 კილდიკიკეინა 132
 კილდიკოპლორია 90
 კილდიმარწყუხი 100
 კილდიჭეშა 50
 კილდიჭეშეი 79
 კირიღელე 97
 კილდიძირი 48, 51, 54, 58, 67, 87, 101, 119, 127, 131, 136
 კილდიხევა 128
 კილთაშუა 82
 კილთახევი 78
 კილიეთი 138
 კილიჭევაბი 94
 კინიხიდი 98
 კინტარატლი 71
 კინტურეთი 131
 კირკიათხეველელე 100
 კირკილეთი 53
 კირკიტეთი 133
 კირმაკილა 34, 47
 კირნათი 21, 30, 37, 134, 135, 183
 კასკასური 119
 კიში 12
 კიჭიტატრი 64
 კლაკნილი 127
 კლარჯეთი 10, 13, 17, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 32, 33, 144, 150, 167, 175, 176, 183
 კლდეკარი 25, 26,
 კლდისუბანი 79, 156
 კლიტია 119
 კობალატრი 109, 117, 118
 კობალაეეთი 101
 კობალეთი 37, 135
 კობალთა 89, 93
 კობალთიხევი 93
 კობანახო 109
 კობახურა 125, 127
 კობრიძელი 107
 კოდნუბიძირი 104
 კოდიწყარო 57, 93

- კოთქედი 135
 კოკოლათა 105
 კოკოლაკილდითავე 96
 კოკოლაკილდე 73
 კოკოტატი 70
 კოკიყელა 117
 კოკიწყალი 139
 კოლა 13, 21, 24
 კოლომბარისი 66
 კოლოსერი 81
 კოლოტატი 37, 40, 55, 83, 113
 კოლოშინარი 65, 80
 კოლხა 21
 კოლხეთი 13, 14, 22, 28, 29, 32, 177, 178, 180, 181, 182, 184, 185
 კოლხიდა 177
 კომონაჭარი 138
 კომსიშერე 134
 კომფოლა 52
 კონდარაყანა 129
 კონია 186
 კონნარისერი 96
 კონოსი 110
 კონცატყე 132
 კონცხა 133
 კონცხათი 67
 კონცხეთი 52, 83
 კოდძირი 48, 146
 კოპატატი 65
 კოპელატი 118
 კოპიწყარო 104
 კოპლაცყედი 51
 კოპშიში 36, 37, 137
 კოპრანა 92
 კოპრისულეხი 91
 კოპტაშური 133
 კოყორი 78
 კორდები 74, 133
 კორდი 37, 50, 62, 65, 67, 128, 133
 კორდიბოლო 62, 99
 კორდითავე 133
 კორდიკილდითავეები 97
 კორდიტყე 84
 კორდოყელა 59
 კორტეკი 100, 158
 კორითავე 137
 კორკოტოლიყანა 60
 კორნალა 50
 კორნალეხი 68
 კორნალი 52, 53, 57, 58, 63, 131, 132, 137
 კორნალია 67
 კორნალიქედი 130
 კორნელი 19
 კორამხეთი 35, 58
 კორტიელი 63
 კორტოხა 119
 კორტოხათი 117, 131
 კორტოხანი 112
 კორტოხი 92, 93, 102, 104, 137
 კორძაქლი 86, 87
 კორხეხი 94
 კორხი 106
 კორხოლი 84
 კოსლითავე 64
 კოსლოპი 128
 კოსოლი 92, 110, 111
 კოსოლიასერი 98
 კოსოლიბოლო 110
 კოსმალელე 109
 კოსტანეთი 131, 174
 კოსტანეთისლელე 174
 კოტაახო 64
 კოტატი 117
 კოტაშერა 133
 კოტაჯვარი 109
 კოტიორა 33
 კოტიობიწყარო 105
 კოტიობაქლი 90
 კოტიობანი 59
 კოჭედი 51
 კოჭორო 15
 კოღრული 67
 კოშკი 47
 კოჩალიძინაკაფი 109
 კოცნატი 80
 კოძირი 67
 კოპისერი 81
 კოკობლატი 69
 კოხეხი 77, 99
 კოხეთვარი 111
 კოხი 53, 95, 117, 118
 კოხისერი 91
 კოხნაძირი 58, 65, 76, 79, 80, 81, 98, 108
 კოხორია 49, 52, 58
 კუკუნახევი 86
 კუკუტატი 110
 კულხა 21, 22
 კუმლული 134
 კუნუნუკა 136
 კუნტიჯვალი 97, 159
 კუნტრუნელა 111
 კუნულათი 69
 კუნულეთი 120
 კუნული 68, 78, 101, 131

აერდანა 84, 85
 აერდანაზო 80
 აერვა 68
 აერდ(ო)ვანა 35
 აერდლელა 34, 53
 აერდლელატრი 112
 აერდლესერი 94
 აერმუხი 106
 აერცხალა 36, 49

აერცხალი 101
 აერცხალითაგი 113
 აერცხლითაგი 114
 აერცხლები 114, 169
 აერმტური 119, 170
 აერველები 68
 აერვეთურა 116
 აერველა (ერველი) 37, 52, 59
 აერველიყელი 57

ს

საბაძგები 118
 საბაშური 104
 საეაში 77
 საზეთი 30, 32, 33, 194
 საზია 32
 საზიხო 88
 საზიკა 179
 საზისტანი 27, 28 187
 საზიყანა 62
 საილერი 63
 საკვაშერი 69
 საკლაკეთი 35, 82
 სალანძი 96
 სამაზვეი 81
 სამაზიყანა 130
 სამაზმერე 91
 სამანევი 81
 სანგათი 138
 სანდატრი 63
 სარები 35, 75, 78, 98
 სარი 72, 91, 124
 სარისერი 80
 სატერი 68
 საფრანა 47, 136
 საშავორი 105
 საშე 64, 105, 126
 საშია 74
 საშივაკე 96
 საშითაგი 126
 საშიფერდი 113, 127
 საშილე 122
 სახატყე 74
 სახისაკარა 95
 სახისაკრიდებე 95
 საგიჟალა 105
 საკები 90, 98, 123
 საკთალე 62
 საკიძირი 102, 126, 127
 საკნარა 90, 110

საკნარები 96
 საკნარი 35, 49, 53, 54, 59, 65, 66, 88, 101, 103, 107, 111, 112, 117, 120, 121, 123, 125, 127
 სალევანი 59
 სალეთი 79
 სალი 117, 118
 სალ(ო)ვანი 35, 96, 159
 სალერი 113
 სალტიყი 59
 სალწნალი 109
 სალწილე 87
 სალსპარა 136
 სალფხიატრი 88
 სალევათალე 69
 სალეთი 36, 55
 სალევითირა 68
 სალენარი 138
 სალენარა 50
 სალმტატრი 116
 სალმტიეთი 135
 სალშივაკე 89
 სალნხუმი 9, 18
 სალახვი 14
 სალიანი 21, 29
 სალიანა 29, 30, 194
 სალიე 69, 117
 სალიაბანოყელი 98
 სალიონი 33
 სალიხი 11
 სალბაქეთი 58
 სალბიკალი 99
 სალი 132
 სალიყანა 103
 სალიძირი 88, 107, 125, 126
 სალდნარა 56, 69
 სალდნარი 90, 95, 111, 124
 სალძირი 117
 სალღები 129, 136

ლომავერი 134
 ლომატრა 50
 ლომანაკეთი 37, 136
 ლომანატრი 89
 ლომანდღეძეძე 130
 ლომინჯალოდელე 74
 ლომგურეთი 137
 ლომთაწყარო 82
 ლომიკარი 97
 ლომსიანეთი 85

მაგველეთა 48
 მაგრაძერი 100
 მადენები 131
 მადენითავი 128, 133
 მადენდერე 139
 მადენიქედგები 130
 მაღიძირი 104, 163
 მაზარევი 130
 მათინატრები 69, 70
 მათობარგული 126
 მათონარი 120
 მაისა 140
 მაკარაშვილები 91
 მაკარახევი 101
 მაკრიალი 26
 მალაქედი 134
 მალაყშიეთი 132
 მამალაღელე 116
 მამახევი 100
 მამიაშვილები 48
 მამლიყანა 131
 მამულეები 67
 მამული 49, 58, 59, 66, 133
 მამულითავი 135
 მანანათი 135
 მანგალა 51, 125
 მანგალახევი 105, 107
 მანგებატრი 63
 მანდრათი 35, 140
 მანიაკეთი 123
 მანიქელი 59
 მანდოთი 76
 მანუცა 134
 მარადილი 21, 30, 136, 133, 183
 მარანა 108
 მარანათი 63
 მარანი 49, 56
 მარანგაღალმა 59

ლონგლატრი 89
 ლონკროფეთი 137
 ლოროსერი 120
 ლორტო 55, 133
 ლოქორაყელი 77
 ლოდევები 35, 60
 ლონნარი 55, 58
 ლოლოძირი 55
 ლუქუმბროწყარო 117
 ლუმბათი 130

მ

მარიაშეთი 82
 მართის ხეობა 157, 158
 მარისმატლი 75
 მარკოზულა 95
 მარქინა 52
 მარქინაები 53
 მარჯანეელი 128
 მატანი 157
 მაღალავაქე 136
 მაღალთა 104
 მაღალთი 97
 მაღალთხმელები 100
 მაღარა 73, 97
 მაღარიკარი 58, 128, 130
 მაღაროლდიფაცხა 140
 მაღლატრი 110
 მაღლაკონი 40, 49
 მაღლაყანა 62, 77, 139
 მაღლეღური 111
 მაღნარი 155
 მაღრანი 157
 მაღრანიღელე 75
 მაყლანა 56, 81, 101
 მაყნარი 69
 მაყნარიღელე 71
 მაშავერი 9
 მაჩაგნარა 101
 მაჩაქნარა 121
 მაჩევაჯე 88
 მაჩეაკილდე 71
 მაჩეიბოლო 65
 მაჩეიღელე 73
 მაჩოყანა 67
 მახხვერელი 120
 მაწყანარი 118
 მაწაქნარა 121, 125, 126
 მაწყევალთა 90
 მაწყევალთის მთა 91

- მაკახელი 19, 21, 27, 28, 41, 135, 146,
 148, 152, 174, 175, 183, 194
 მაკახელქესი 128
 მაკახლიკორდა 62
 მაკახლიპირი 28, 134, 144
 მაკახლისწყალი 187
 მაკახულა 51
 მახატრილეუ 77
 მახალაქურა 106
 მახალაქური 104
 მახალაქიდგები 93
 მახალაშვილები 98
 მახარატლები 93
 მახარული 100
 მახასალეუ 61
 მახაჰატრი 53
 მახაჰაქიდგები 65
 მახე 80
 მახლობელი აღმოსავლეთი 13
 მახო 138
 მახოსწყალი 188
 მახუნდრავა 132
 მახუნცეთი 49, 53, 149
 მახუნჯურა 49
 მაჯგინი 140
 მგელაქიდგები 101, 119, 122
 მგვალიჯალა 100
 მგვრელაეი 128
 მგვრელახევი 75
 მგვრელახევილეუ 73
 მგდულები 78, 81
 მგზარლელი 140
 მგზე(რ)ლულები 84, 109
 მგზე(რ)ლული 36, 75
 მეთურისდგები 84
 მეკეიქიდგები 119
 მელაბოლო 133
 მელაგვერდი 63
 მელაგი 51, 130, 135
 მელატრი 50, 108, 118
 მელაწინა 57
 მელეჯანა 63
 მელიბუდე 93
 მელიეთი 49
 მელიკალო 69
 მელისორო 96, 97, 123
 მელონი 77
 მელყურძენა 135
 მელყურძნალი 53
 მელყურძნარი 48
 მეშედოტყე 60
 მეშიაჯანა 67
 მენახები 89
 მენაიანური 60
 მერე 59, 65, 66, 68, 74, 79, 82, 85, 86,
 87, 88, 94, 102, 107, 111, 112,
 113, 116, 117, 123, 124, 125,
 131, 133, 149
 მერედილი 183
 მერეჯანა 59
 მერთევნალი 133
 მერია 49, 53, 67, 76, 77, 79, 112, 149
 მერიალეუ 79
 მერიაყელი 79
 მერიახევი 63
 მერიბოლო 49
 მერიველი 88
 მერიისი 9, 61, 63, 146, 149, 153
 მერისირთი 38, 64
 მერისნალი 62
 მერისწყერი 83
 მერკულეთი 132
 მერდგები 65, 66, 80, 96
 მერცხალი 106
 მერცხლები 122, 123
 მერცხლიანი 127
 მერცხნალი 104
 მერჯანაჯაშვი 138
 მესარიძიძი 107
 მესხატრი 84, 85, 86
 მესხეთი 10, 11, 13, 17, 24, 25, 26, 28,
 34, 169, 176
 მეფისწყარო 135
 მეჩხერათი 115
 მეჩხერანი 69
 მეჩხერეთი 118
 მეჭიშნა 60
 მეწყანკი 140
 მეყყერთა 82
 მესხალაშვილები 119
 მესხეშური 109
 მეჰელე 138
 მებრდგები 84
 მზვარე 18
 მთანაცარა 87
 მთაჯანა 50
 მთაჯანები 67
 მთვარე წყალი 55
 მთისუბანი 106
 მთიწყალა 93
 მიღამო 59
 მიღლესტქსი 19
 მილიანწყალი 50
 მილისი 51

- მიმინატრი 112
 მიინდიდატრი 100
 მიინდიეთი 175
 მიინდიეთისწყალი 146
 მიინდორი 37, 47, 59, 60, 61, 65, 71, 80,
 99, 136, 138, 139
 მიინდრები 35, 53, 58, 72, 73, 75, 76
 მიინდრეულა 55
 მიინდორიელა 78
 მიინდორიზოლო 72, 85
 მიინდრივევრდი 98
 მიინდრითავი 101
 მიინდრიკაპნები 58
 მიინდორტყე 75
 მიინდორყანა 138
 მიინთატრი 117
 მიინიერი 67
 მიირვეთი 21, 134
 მიირისაფლავი 116
 მიიქელწმინდა 63
 მიიქლიატრი 100
 მიილშაყანა 63, 90, 195
 მიიწროთი 88
 მიიწროშელა 83
 მიიწრუათი 111
 მიიკიხიანი 27, 154, 194
 მიიგროსი 180
 მიილდულეები 74, 84
 მიილდული 68, 70, 72, 73, 80, 92, 100,
 103, 113, 115,
 მიილდულითავი 71, 90
 მიილდულეები 90
 მიიზალო 48
 მიიზენია 137
 მიიზრითი 92
 მიილიახო 79, 104, 124
 მიილოქნარა 54, 63, 64, 134
 მიილიბეგვიკარი 136
 მიიშწვარი 85, 86, 99, 112
 მიიშწვარიიავანანი 87
 მიიშწვარიკიდური 90
 მიინაზლატრი 132
 მიინტრაცა 140, 188
 მიორვეითავი 134
 მიორვალდილელე 67
 მიორვალდი 132
 მიორვიითავი 56
 მიორიელა 68, 80, 98
 მიორთულამდეები 128
 მიისარულა 57
 მოსაფერეთი 53
 მოსაქციევი 92
 მოსაქციელი 86, 90
 მოსიაშვილები 14, 23, 72
 მოტეხილი ბალი 17
 მოფლატული 129
 მოფტრინეთი 35, 83
 მოყვერული 102
 მოყორიელა 54, 58, 66, 85, 133
 მოყორიელა 108
 მოცენარა 71
 მოცენარი 113
 მოცენარისირთი 64
 მოცენარიქველი 60
 მოძრატლი 91
 მოწნილი 100
 მოწული 125
 მოხარატლიდელე 75
 მოხეთქილი 132
 მოხვეილა 34, 54, 86
 მგავიიადირი 117
 მსკიბულალა 21, 140, 188
 მსკიბუკალა 140, 188
 მტირალა 34
 მტკეარი 176
 მუთანაძიარევი 73
 მუთიაქობი 73
 მუთუნაიშვილები 134
 მუთურატლი 117
 მურადაახო 71
 მურგენეთი 139
 მურუქალა 80
 მუსაახო 122
 მუსანქეთი 102
 მუსლულიკარი 135
 მუშამბალა 99
 მუხასერი 72
 მუხეა 80
 მუხლა 123
 მუხლათი 36
 მუხნარი 74, 89, 99
 მუხნარიითავი 136
 მუხეები 91
 მცირე აზია 181
 მცხულეფუნა 140, 189
 მწვანე კორდი 72
 მწვანე ტბა 77, 127
 მწვანე ლელე 114
 მწვანია 102, 123
 მწვანისერი 81
 მხივი 193

6

- ნასლარი 58, 65, 66, 72, 79
 ნასლევი 69, 70, 115, 118
 ნაფრევი 115
 ნასვარი 89
 ნახევი 80, 87, 92, 102, 124, 136
 ნახორავი 37, 92, 94, 97
 ნახორევი 82
 ნახაღურევი 97
 ნახაღური 63
 ნახაყვარი 47
 ნახაყვა 58
 ნახაყვი 66, 69
 ნახალევი 133
 ნახარგი 109
 ნახატაძირი 83
 ნახატენევი 70
 ნახატევი 94
 ნახერავი 124
 ნახელავე 59, 65, 66, 68, 70, 74
 ნახელავი 47, 48, 50, 53, 55, 56, 67,
 85, 118, 125, 128, 134, 135, 139, 145
 ნახელლარი 122, 138
 ნახოგილევი 95
 ნახოილევი 118
 ნახოკვარა 53
 ნახოლოკვარი 92, 93
 ნახოლოკვართები 87
 ნახოსლავი 64, 136
 ნახოსლევი 63, 112
 ნახოსტნები 86, 108, 128, 131
 ნახოსტნევი 73, 78, 80, 99, 108
 ნახოსტნევისერი 73
 ნახოსტნი 93
 ნახრინჯვალე 71, 72
 ნახრტხევი 81
 ნახრტუტეალა 54
 ნახრძოლარი 108
 ნახუხრევი 81
 ნახეზი 54
 ნახეზები 96
 ნახერეძე 137
 ნახერევეთი 131
 ნახვერდიატლი 47
 ნახვიმრალი 109, 123
 ნახვირევი 48
 ნახომევი 135
 ნახომარი 35, 38, 78, 119, 147, 155
 ნახომეა 64
 ნახომეყარა 93
 ნახონგვარი 88
 ნაგუთი 91, 95, 109
 ნაგუთნევი 115
 ნაგუთნი 36, 71, 107, 127
 ნადაბური 104
 ნადაბურიწვერი 104
 ნადაბურილელე 103
 ნაღარბაზევი 36, 50, 117, 135
 ნაღარბაზნევი 54, 58, 61, 83
 ნაღემარტი 119
 ნაღიკვარა 92, 111, 125
 ნაღიკვარი 35, 88, 90, 103
 ნაღიკორა 81
 ნაღირაჭეთი 100
 ნაღირაწყვარო 125
 ნაღოლაბევი 65, 100, 119
 ნაღოლაბრევი 119
 ნაღოლვარი 70
 ნაღუქნევი 60
 ნაეკლესიარი 53
 ნაეკლესევი 126
 ნაეკლესიევი 126
 ნაეკლესური 118
 ნაეღუღები 96
 ნაეწკლესიევი 97
 ნაეწკრალი 105
 ნაეაზნები 96
 ნაეაზნევი 94, 104, 105
 ნაეანები 15, 66
 ნაეანებილელე 66
 ნაეანევი 112, 113, 129, 152
 ნაეღეღები 49
 ნაეენახვარი 32, 72, 79
 ნაეენახები 35
 ნაეენახევი 112, 113
 ნაეთთაი 134
 ნაზიარევი 78
 ნათაკრევი 83
 ნათალგმევი 102
 ნათაჯი 116
 ნათატრი 118, 126
 ნათარგმნევი 48
 ნათელათი 120
 ნათერძი 66
 ნათონი 91
 ნათიერები 117
 ნათუთუნევი 107
 ნათხევი 107
 ნათრი 16, 22
 ნაკაბაზევი 128
 ნაკალეღები 75

- ნაკილევი 71, 73, 76, 79, 80, 81, 89, 92,
 99, 101, 102, 107
 ნაკალოღელე 93
 ნაკანაფევი 38, 55, 63, 65, 69, 74, 76,
 77, 84, 89, 91, 105, 123
 ნაკანაფევი 38, 53, 68, 98, 104, 132, 133
 ნაკარვალი 57
 ნაკარვები 72
 ნაკაფი 36, 56, 62, 69, 78, 83, 97, 99,
 102, 116, 120, 138
 ნაკაფევი 111
 ნაკვერნალისერი 114
 ნაკირვალი 35
 ნაკიტრაქა 71
 ნაკიტრაკი 35
 ნაკიტრევი 130
 ნაკობხვარი 99, 108, 115
 ნაკონახვარი 61
 ნაკონახევი 81
 ნაკორდალი 97
 ნაკორნალევი 130
 ნაკოპსათევი 66
 ნაძეღეები 61
 ნაძეღევი 106, 109, 123, 127
 ნაღაშქრევი 47, 61
 ნაღევი 119
 ნაღეკი 120
 ნაღიაილიღელე 62
 ნაღიათხევი 67
 ნაღიკარა 66
 ნაღიკარი 130
 ნაღობიები 96
 ნაღობიევი 56, 73, 76, 77, 79, 81, 88,
 91, 104, 107, 108, 120, 124, 126, 135
 ნამანევი 79, 100
 ნამარნევი 36, 38, 148, 156
 ნამასკელევი 87
 ნამეთერისერი 91
 ნამესხვალი 73
 ნამესხვარი 48
 ნამზითქალა 116
 ნამინდრევი 36, 69
 ნამონასტრევი 40
 ნამორევა 60
 ნამორევი 54, 55
 ნამოხვარი 62, 128
 ნამპარატლი 74
 ნამპარევი 53
 ნამუნასტრევი 65, 110, 111, 120, 125
 ნამყვარი 47, 58, 74
 ნამყნარები 93
 ნამშეითავი 124
 ნამციხვარი 59
 ნამძრალი 58, 59
 ნამწეავი 79, 80, 81, 92, 109, 110
 ნამწეარევი 83, 85, 86, 89
 ნამწეარეველი 120
 ნამწეარისერი 80, 101
 ნამწევი 101, 103, 105, 106, 113, 114, 125
 ნამწუნჯალი 107
 ნამქახლევი 62
 ნამქევეი 51
 ნამქედღარა 48
 ნამქედღარი 65, 77
 ნამხლევი 52, 53, 54
 ნანატრი 87
 ნანალიევა 101
 ნანალიევი 35, 72, 74, 76, 77, 79, 81,
 89, 114, 131
 ნანეკრავი 63
 ნანეფვარი 68
 ნანტბატრა 122
 ნანტბოტრეები 124
 ნანწევი 118
 ნაოდღარა 54
 ნაოდღარი 89, 109
 ნაოშარი 74
 ნაოშვარი 69, 72, 73, 84
 ნაოშვალღ 82
 ნაორმალი 86, 101, 113, 115, 116
 ნაორმევი 136
 ნაოსპარი 74, 82, 86, 102, 108, 112, 116
 ნაოსპისერი 111
 ნაოსპრეები 92
 ნაოსპრევი 115
 ნაოჩვარი 134
 ნაოჩევი 37, 65
 ნაოჭივარები 117
 ნაოჭივარევი 80, 114
 ნაოჯალღარი 136
 ნაპურღალა 62, 63
 ნაპურღალი 35, 38, 53, 54, 65, 66, 69, 77,
 85, 116, 129, 130, 133
 ნაპურღალეები 95
 ნარვალი 54, 83, 123
 ნარვანი 97, 108
 ნარვანთი 119
 ნარიანსერი 123
 ნარიმერე 89
 ნარიმერევი 89
 ნარიანსერი 122
 ნარუმალი 66
 ნარუმევი 50

- ნასადები 118
 ნასადგომები 119, 120
 ნასათხები 72
 ნასაკალვარი 71
 ნასაფენაი 35, 47, 131
 ნასაფინაი 132
 ნასაფხლეი 47
 ნასაყდრალი 40, 53
 ნასაყდრები 50, 58, 62, 65, 69, 100
 ნასაყდრი 68, 69, 106, 122, 125, 154
 ნასახეთი 136
 ნასახლები 96
 ნასახლევა 58
 ნასახლეუები 63
 ნასახლევი 36, 47, 50, 63, 68, 70, 76,
 79, 85, 86, 90, 92, 93, 98, 107, 111,
 113, 120, 125, 126, 128, 129, 130,
 131, 134, 135, 138
 ნასახტრევი 73, 100
 ნასეულეები 89
 ნასელავათი 64
 ნასელავი 95, 98, 132, 137
 ნასელაველე 56
 ნასელვარა 59
 ნასელვარი 48, 50, 51, 54, 55, 57, 60,
 65, 66, 70, 73, 100, 108, 131, 133
 ნასელვარიქელი 128
 ნასელვები 84
 ნასელიქელი 79
 ნასერვალა 57
 ნასერვალი 85
 ნასერვლები 93
 ნასერვანა 85
 ნასეფარი 55, 109
 ნასეჟევი 82
 ნასეინთავი 72
 ნასიშინდვარი 93, 105
 ნასიშინდვარილელე 73
 ნასკანაფვარი 75, 115
 ნასკვიმერე 130
 ნასლაველელე 61
 ნასოფლარი 119
 ნასყიდი 67, 70
 ნასხიდი 95
 ნასხტილელე 128
 ნატბეტრა 36, 65
 ნატბევი 65, 67, 81, 87, 90, 92, 95, 99,
 120, 128, 132
 ნატბლავა 103
 ნატბოტრა 96
 ნატბოტრი 82, 83
 ნატბორევი 123
 ნატბები 113
 ნატბი 112
 ნაულაფვარი 102
 ნაუყვარი 72, 133
 ნაუნზარი 37, 51, 128, 132
 ნაფაროწყარო 48
 ნაფაცხავა 117
 ნაფაცხვარი 47, 49, 54, 58, 60, 64, 137
 ნაფაცხევი 130, 136
 ნაფეტვარა 62, 64, 85, 87, 123, 129
 ნაფეტვარი 35, 54, 64, 71, 75, 77, 83,
 92, 99, 101, 104, 107, 111, 116,
 124, 128
 ნაფეტვრები 86
 ნაფლატა 134
 ნაფლატევი 81
 ნაფლატი 36, 47, 50, 60, 76, 82, 89, 99,
 100, 108, 111, 114, 120, 124,
 125, 127, 128, 145
 ნაფლატიახუები 72
 ნაფლატილელე 62, 69
 ნაფლატიძირი 76, 103
 ნაფოლოცვარი 75
 ნაფორიასერი 98
 ნაფორები 89, 99
 ნაფოსრები 90
 ნაფუზარი 107, 124
 ნაფუზრები 113, 123
 ნაფურნევი 52
 ნაფურძარი 94, 100, 106, 117, 120, 122,
 124
 ნაფურძრები 84, 85, 92, 93, 94, 98, 99,
 104, 105, 112
 ნაფხევი 64
 ნაფხლები 86
 ნაქალაქევი 110, 112, 113, 114, 117
 ნაქარხნევი 56
 ნაქვიორევი 72
 ნაქელირე 93, 158
 ნაქერავი 35, 55
 ნაქერალა 99
 ნაქერალი 70, 90, 99, 108, 112, 114, 115
 120
 ნაქერვალა 68, 76, 82, 85
 ნაქერვალი 35, 38, 48, 57, 58, 60, 70,
 71, 76, 78, 82, 86, 92, 102, 104,
 109, 110, 120, 122
 ნაქერვანა 49
 ნაქერვლისერი 82
 ნაქერლიბოლო 116
 ნაქილისვარი 40, 47, 77, 138

- ნაქილისევი 51, 114, 130
 ნაქელისერი 114
 ნაქოფინევი 83
 ნაქოზგარი 35, 65, 71, 86, 122
 ნაქურთვალა 77, 129
 ნაქურთვალა 74
 ნაქუხვარა 56, 74, 92
 ნაქუხვარაჲ 69, 72
 ნაქუხვარები 98, 102, 116
 ნაქუხვარი 73, 74, 76, 78, 79, 96, 114, 119, 121
 ნალვარევი 64, 78, 82, 101, 123, 131, 156
 ნალვარესწყალი 156
 ნალეთვალა 68
 ნალღუზი 111, 126
 ნალომარი 78
 ნალომარისერი 94
 ნალომვარა 35, 62
 ნალომვარი 47, 50, 55, 56, 57, 58, 63, 71, 73, 75, 76, 77, 83, 90, 115, 128, 130, 131, 135, 136
 ნალომევი 51, 66
 ნაღუმარი 103
 ნაყავლიავეები 119
 ნაყავრები 102
 ნაყანვარა 64
 ნაყანვარი 106
 ნაყანიჭეთი 86
 ნაყარტოფევი 103
 ნაყვერავი 78, 101, 104, 121
 ნაყვეერი 102, 105
 ნაყვირბევი 53
 ნაყილა 34, 61
 ნაყილაჲ 56
 ნაყილი 60
 ნაყიშლები 96, 123
 ნაყიშლევი 103, 127
 ნაყოლანგრევი 80
 ნაყორავი 81, 91
 ნაყორვალა 122
 ნაყორნალი 115
 ნაყურშულა 108
 ნაყულევი 48, 50, 54, 58
 ნაშვავარი 64
 ნაშვავეები 104
 ნაშვავებილელე 121
 ნაშვავი 105
 ნაშვეეები 35, 52, 74, 122
 ნაშვეები 96
 ნაშენი 36, 51, 52, 54, 55, 57, 128, 133, 134, 135
 ნაშოვარი 93
 ნაშოვრიფერლი 94
 ნაშხამარა 86
 ნაშხამვარა 85, 87
 ნაშხამვარი 89
 ნაშიადირვალა 48, 54
 ნაშიადრევი 105, 127
 ნაშიამურები 37, 91
 ნაშიარხევი 86, 120
 ნაჩეხი 122, 124
 ნაცარწყენი 100
 ნაცელევი 126
 ნაცერცვალა 78, 126
 ნაციმციმელი 84
 ნაციხვარი 35, 58, 89, 136, 138
 ნაძვარახევი 66
 ნაძვებიკისერი 101
 ნაძვინარა 133
 ნაძვიძირიტა 127
 ნაძვნარი 83, 85
 ნაძნარი 108
 ნაძნართიავი 49
 ნაწითელავი 35, 50
 ნაწისქვილაჲ 69
 ნაწისქვილარი 57, 81
 ნაწისქვილები 94
 ნაწისქვილევი 65, 96
 ნაწიკვილაჲ 89
 ნაწიკვილევი 97, 114
 ნაწიკვილევიპირი 50
 ნაწურბლევი 36, 51, 62
 ნაქალგარი 76, 78, 80
 ნაქალიხევი 97
 ნაქარბაკევი 51
 ნაქარვალა 86, 87
 ნაქარვალა 75
 ნაქარვლები 84
 ნაქარი 112
 ნაქარტევი 86
 ნაქვეერი 89
 ნაქვევარა 63
 ნაქვევარი 35, 38, 51, 55, 58, 59, 61, 68, 70, 71, 72, 75, 77, 80, 128
 ნაქვეეები 35, 48, 53, 70, 79
 ნაქვევი 99
 ნაქვარი 60
 ნაქვევი 85
 ნაქვევლელე 61
 ნაქვიარი 89
 ნაქვიალელე 109
 ნაქვიკისერი 89
 ნაქვილვარი 77
 ნაქვიშრევი 132, 135

- ნაკრისერი 124
 ნაკუთარა 65, 73
 ნაკურავა 98
 ნაკურვალი 56, 62
 ნახაზარევი 115
 ნახალხმევი 102
 ნახამლევი 92, 105
 ნახანეები 105
 ნახარატევი 107
 ნახეება 51
 ნახე 95
 ნახიზნავი 61, 105
 ნახიზნარა 62, 108
 ნახიზნარებოსერი 74
 ნახიზნარი 94, 108
 ნახიზნევეები 83
 ნახიზნები 95
 ნახიზნევი 73, 78, 82, 83, 86, 107
 ნახიზნილეუ 115
 ნახინძი 110
 ნახნავი 35, 56
 ნახნავექელი 56
 ნახნატრი 58
 ნახნული 62
 ნახრაკი 94, 95, 97
 ნახოზნარი 92
 ნახულევი 36, 68
 ნახუნდრევი 47
 ნახშირისგორი 153
 ნახშუმი 73, 80
 ნახშუნი 99, 102, 105
 ნაჯავახურები 36
 ნაჯავახურევი 71, 72, 82, 86, 111, 112
 ნაჯარგვალევი 37, 47, 64, 67, 144
 ნაჯამვარი 48, 60
 ნაჯვარევი 67
 ნაჯველევი 129
- ნაჯერავა 59
 ნაჯიხურევი 37, 77, 78
 ნეგეატრი 96
 ნეგოიანი 114
 ნეგოსები 103
 ნეენარი 118
 ნენია 40, 97
 ნენტარატლი 120
 ნეფისწყარო 81
 ნეფისწყარო 66, 106, 120
 ნეფიკალო 113, 114
 ნეფეკოიანი 137
 ნიგაზეტლი 35, 39, 97
 ნიგალი 17, 21, 23, 29, 30, 31, 41, 134,
 175, 176, 183, 194
 ნიგალიხეტრა 59
 ნიგლიძი 125
 ნიგზიანი 132
 ნიგზიძი 78
 ნიგზნარა 74, 86, 92, 101, 137
 ნიგზნარი 47, 70, 73, 87, 89, 93, 102, 104
 ნიგზნარიძი 133
 ნიგოზათი 120, 124
 ნიგოშგოში 107
 ნიკოზალა 115
 ნიკოლატრი 66, 69
 ნიკორახედლევა 94
 ნიორა 97
 ნისლათა 97
 ნისლათი 122, 124
 ნიქაბერული 35, 68
 ნიქალატრი 79
 ნიშეთი 83
 ნომექთებენი 140, 188
 ნოსტე 21
 ნოსტითავე 21, 22
 ნოქალაქევი 178, 179
 ნოლა 140, 188
 ნუკრავე 129
 ნუკრილელე 76
- ა**
- აასალი 55
 აასალითავე 88
 ააპული 125
 აეთემილეუ 139
 აელატრი 122
 აელეები 88
 აელი 133
 აესებუზი 59
 აოპი 175
- აავრისერი 85
 აავრიტყე 98
 აათალი 85, 87, 91, 110, 121, 123
 აამაჯი 94
 აანულუნისერი 95
 აანქიწყარო 113
 ააღლიკარი 129, 130
 აარუმალი 102

მ

- ობოლა 62, 63, 103
- ობოლაცანა 69
- ობოლქვა 105
- ობურბე 140
- ობაბერი 119
- ობრეგეთი 54
- ობრეგეთიღელე 68
- ოთოლთიღელე 73
- ოთხზიარა 99
- ოთხზიარი 57, 58, 80, 89, 91, 99, 109, 110, 111, 115, 137
- ოთხზიარიფთავი 113
- ოთხნაძიარები 75
- ოკანდელე 140
- ოკისარი 84
- ოკისი 82
- ოკისიბოლო 82
- ოკუხულეთი 137
- ოლადაჭრი 90, 91, 158
- ოლანგარე 76
- ოლმაჭრი 97
- ოლოლიბუდე 94
- ოლოტურები 97
- ოლუმბაში 139
- ომარაყანა 124
- ომანახევი 104
- ომბოლო 138
- ონაბავრაღელე 103
- ონაგირა 80, 90, 97, 104, 109, 110, 111, 123, 133, 135
- ონაგირასერი 80, 91, 98
- ონტოფო 137
- ონჩომეთი 137
- ონპირხევი 101
- ორბაძეთი 128
- ორბეთი 137
- ორბლები 107
- ორველათი 117
- ორვენათი 118
- ორთავაკე 101
- ორთახონა 55
- ორკალო 75, 78
- ორკატარი 97
- ორმანათი 110
- ორნალია 70
- ორპირები 87
- ორპირი 55, 56, 61, 63, 66, 69, 74, 80, 90, 99, 100
- ორცვა 57, 150
- ორციტი 137
- ორცულუაკე 134
- ორცხლები 58
- ოსანატრი 119
- ოსაპტრი 116
- ოსმალეთი 155, 177, 190
- ოსმალოს საქართველო 114
- ოტკობენია 134
- ოტოლაძეები 71
- ოტოფნარა 57, 59
- ოფითავი 100
- ოფო 145
- ოფოყანა 96
- ოფე 71, 75
- ოფექვეში 78
- ოქროგული 120
- ოქროკაცული 96
- ოქროპილატრი 80
- ოქროპილაფერი 156, 157
- ოქროყანა 77
- ოქროუაშვილები 112, 169
- ოქრომბერი 59, 108, 168
- ოღლაფიავაკე 136
- ოღლატრი 136
- ოღრიალი 79, 81
- ოშოშმანა 98
- ოწინარი 100, 101
- ოცდახუთმუსლა 64
- ოჩე 77
- ოჩია 57, 117
- ოჩიკატრი 54
- ოჩინე 120
- ოძროხი 116
- ოქიაყელი 85
- ოქივარა 124
- ოქივარავაკე 90
- ოქივარათი 120
- ოქივარაძირი 83
- ოქივარი 77
- ოქკრიაღავაკე 132
- ოქოფო 83
- ოხერხევი 68
- ოხორათი 83, 113, 114,
- ოხორანი 102
- ოხორაღელე 102
- ოხორიქეთი 82

ოჯაბურა 128
 ოჯალანე 140, 188
 ოჯალი 134

ოჯეაბურა 135
 ოჯინალა 55
 ოჯინჯო 57

3

პანტაძირი 72
 პანტები 100, 119
 პანტიეთი 55
 პანტიძირი 79, 90, 91, 111, 114, 125
 პანტკვალა 98
 პანტნარები 93, 96
 პანტნარი 95, 103, 105, 107, 110, 117, 121
 პანტნარიცაე 121
 პანტაძეები 91, 101, 103
 პაპათი 140
 პაპათისი 49
 პაპაყანა 109
 პაპახო 91
 პაპირები 96
 პაპნავეთი 184
 პაპოშვილები 39, 92
 პაპუნაყანა 105
 პარიადრი 14, 23
 პარემზოლე აფსარუსი 188
 პატარეთი 85
 პატრიკელი 35, 52
 პაქსაძეები 122
 პაწახო 93
 პაწაგორა 84
 პაწათლიანი 138
 პაწაკოხი 110
 პაწალაშე 106
 პაწამერცხნალი 104
 პაწამთა 61
 პაწამწვანეტბა 127
 პაწადასალი 88
 პაწაჯმერე 98
 პაწაოფე 81
 პაწაუსენაშვილები 99

პაწაქელი 52
 პაწაყანა 95, 110, 115
 პაწაწყარო 104
 პაწაპალა 95, 96, 125
 პაწაპალიკვერდი 37, 95
 პაწაპორობი 139, 181, 188
 პაწაქაშვილიყანა 50
 პერანგა 59, 68, 74, 103, 133
 პეტერბურგი 10
 პეტრა 179, 185, 186
 პეტრივიქელი 132
 პეტრული 122
 პირველი შაისი 38, 54, 149
 პინოფელა 81
 პინტიეთი 58
 პიპილერი 116
 პირდაპირები 74, 77
 პირდაპირი 53, 74, 79, 109, 116, 132
 პირვარდები 121
 პირპილეთი 130
 პიტასირთი 138
 პიტიუნტი 179
 პიტნაწყარო 130
 პლაკიანი 128
 პლაკიდუბე 74
 პლაკითაეი 78
 პლაკნარა 135
 პლიკიახო 108
 პლიკონი 68
 პლიკონისერი 104, 105
 პონტო 23, 33
 პოტიკა 120
 პოტიკაელე 117
 პრასინეტლი 35, 52

უ

უანიგერი 35, 77, 155
 უანიგრიითაეი 77
 უეკრი 64
 უიჩიეთა 50

უოლთავაე 69
 უოლიანი 35, 51
 უოლიძირი 137
 უოტენალი 88

რ

რაბათი 93, 128
 რაკანი 140
 რაკატა 38, 136
 რამაზანღელე 106
 რანჩიღელე 88
 რაქვთა 103
 რაქვიღელე 103
 რაჭა 9
 რედზიკოლო 109
 რეფიკამინდორი 138
 რეჯებანანალიევი 80
 რეჯებაწყარო 119
 რიზე 30, 32, 33, 175, 185
 რიკიხეთი 86
 რიკრიკაწყარო 127
 რიონი 176, 178, 179
 რიყვატლი 109
 რიყვაძეები 108
 რიყეთი 124, 125, 172
 რკინისპალო 32
 რკინისყვარი 26

რკოქელი 149
 როდინატლი 54
 რომაფათი 84
 როზი 53, 99
 როზილი 77
 როხყანა 48
 რუაღ 58
 რუბოლო 81
 რუთყვი 49, 55, 61, 63, 66, 72, 82, 89,
 98, 110, 119, 120, 136
 რუთაეისერი 98
 რუთაეიღელე 58, 117
 რუსათაეე 103, 106
 რუსეთი 8, 10, 33, 70
 რუსერი 90
 რუსეყანი 59, 84
 რუქეეშა 61, 65, 71
 რუზყათი 60
 რუზმელა 34, 54
 რუზმელიღელე 109

ს

საათაბავო 27, 34
 საალავო 112
 საასრეო 103
 სააქუე 118
 საახვე 122
 საბადური 66, 68, 80, 84, 114, 122
 საბატრი 108
 საბაეე 83
 საბალატრო 124
 საბანელა 126
 საბანისერი 87
 საბაეო 102
 საბეგრიო 60
 საბედნია 76
 საბელატრი 71
 საბერიძო 36, 48
 საბერძნეთი 25
 საბილანცერო 132, 133
 საბიძალა 91
 საბოვილო 124
 საბრაგუნა 36, 71
 საბუზია 125, 127
 საბულთე 57
 საბულთეე 82
 საბუქარათი 66
 საბუხრიასერი 87

საბშელათი 94, 115
 საბშელათიეეეე 94
 საბშელათი 108
 საგველეთი 108
 საგორაეე 102
 საგუგულე 50
 საგულიაქელი 54
 საგურიელო 34
 საღაეაზო 110, 122
 საღაეო 36, 69, 122, 123, 125
 საღათეია 79, 82, 110, 117
 საღაო 75, 79, 82, 125
 საღარაჟო 118
 საღგომიანი 129
 საღილატრი 111, 113
 საღინატრი 62
 საღოყანა 73
 საეანე 152
 საეანეთი 119
 საეალერი 91
 საეარღებო 36, 85
 საეარღია 72
 საეაქრო 119
 საეეულე 87
 საზიარო 125

- შაშვეხლია 71
 საზუერე 15
 საზღვარო 136
 საზღმარტლია 100
 სათაენი 74
 სათაო 131, 132
 სათარი 101, 109, 117
 სათეეზიაწყალი 71
 სათემო 70
 სათიბე 36, 55, 60, 69, 73, 132
 სათიბელა 65
 სათიბელი 84
 სათიბი 56, 77, 98, 111, 123, 126, 129
 სათიბიტყე 67
 სათიერეთი 85
 სათიერია 82
 სათრითაეი 109
 სათიენა 106
 სათიხაზა 111
 სათიხარი 47, 108
 სათიხე 48, 54, 55, 60, 73, 79, 85, 88, 97, 101, 107, 116, 147
 სათიხეთი 81
 სათიხელელე 134
 სათეეზია 62
 სათოვლეთი 65
 სათოვლია 85
 სათოვლიწყალი 117
 სათლელა 175
 სათლელი 159
 სათრბევი 102
 სათხისერი 91
 საითაძირი 137
 საითაძეები 35, 47
 საინები 121
 საინი 113
 საირშია 104, 117, 127
 საირშიაღელე 106
 საირშიაჟოლო 107
 საისალეთი 137
 საისეთი 134, 137
 საისლე 49
 საისრე 48
 საისპირე 74
 საიხეია 126
 საკაეე 50
 საკაეია 48, 51
 საკაეიტყე 62
 საკაიმაღელე 47
 საკაეებეჩო 126, 127
 საკაეებეჩურა 106
 საკაენაფე 36, 38, 62, 74, 112, 118
 საკარკატიღელე 102
 საკარე 112, 115
 საკარიბოლო 111
 საკარო 118
 საკარქალათი 36, 54
 საკაეია 64, 105
 საკეერი 52
 საკეეე 51
 საკეერცხია 54
 საკეერიეეთი 69
 საკეიტაო 60
 საკინარი 118
 საკირბევი 127
 საკიჩებე 100
 საკობრითაეი 118
 საკობრიღელე 109
 საკონდრია 109
 საკორკოტო 36, 63
 საკორწიალა 71, 89, 95
 საკოტორო 48
 საკოხია 128, 133
 საკერფო 36, 68
 საკრბევი 119
 საკუბეთა 53
 საკუთარი 80
 საკურდლია 109
 სალაყანა 123
 სალელე 82
 სალელიწყერი 81
 სალემხია 110
 სალილე 124, 125
 სალობიე 52
 სალომიამთა 119
 სალოცაეიყელი 112
 სალტანიო 118
 სალიჭობანი 103
 სამანურბე 98
 სამარილე 36, 48, 91, 105, 106, 113, 122, 126
 სამარილეყელი 120, 127
 სამარჯია 84
 სამარწყეია 63, 82, 84, 106
 სამარხილო 100
 სამასი 112
 სამაყელო 36, 76
 სამბლიათი 135
 სამბოძალა 111, 121, 122
 სამგლე 36, 47
 სამეგრელო 145
 სამელე 36, 67, 90, 91, 113, 126
 სამელეთი 82, 117
 სამელენი 108

- სამელია 73, 135
 სამელიანი 101
 სამელისერი 101
 სამელო 92, 93
 სამენელი 98, 99
 სამელიასერი 86
 სამხალიძიბი 110
 სამზიარი 57, 59, 73, 74, 75, 81, 89, 90,
 93, 97, 101, 107, 108, 111, 113,
 115, 118, 121, 130, 132
 სამზიარიქელი 59
 სამზიარო 70
 სამითაეი 102
 სამისონი 33
 სამიქელური 81
 სამკლოთი 106
 სამკოღია 135
 სამნაშვილები 68
 სამოთქეზი 95
 სამოლეთი 36, 37, 83
 სამორიწყარო 114
 სამოცია 107, 129
 სამოცეე 126
 სამრავლო 119
 სამსობანი 100
 სამსმელო 36, 103
 სამსხალი 65
 სამსხლიძიბი 61
 სამტანი 69
 სამტატა 125
 სამულეთი 52
 სამფხლე 95
 სამფხლია 82
 სამლორია 75
 სამუინავროსერი 106
 სამყურა 61
 სამყურები 81
 სამშრალი 74
 სამროხატრი 61
 სამცხე 21, 22, 23, 24, 143, 160
 სამცხე-საათაბაგო 18, 27, 28, 29, 31, 32,
 144, 154
 სამძიარი 55, 56, 57, 63, 82, 86, 137
 სამძიარიქელი 55
 სამძიეია 130
 სამძიი 64
 სამძორია 77
 სამძოდლე 76
 სამწერეა 103
 სამწიეია 129
 სამწიფარა 71
 სამწოდლე 79
 სამწურები 75
 სამწუზი 108, 110
 სამწყალი 31
 სამწყრეველა 113
 სამყედლო 36, 64
 სამყქნავია 97
 სამყოკა 90
 სამპრია 60
 სამსლია 102, 128
 სამსრეთი ამიერკავკასია 16, 152
 სამსრეთი კოლხეთი 31
 სამსრეთი-დასავლეთი საქართველო 175,
 183, 194
 სამსრეთი საქართველო 10, 11, 14, 16,
 17, 20, 22, 158, 169, 174, 175,
 176, 190
 სამსრეთის (წითელი) ზღვა 175
 სანაეარდო 36, 59
 სანატრი 52
 სანალიაღლე 95
 სანანური 123
 სანაფოტე 138
 სანახშირე 113
 სანვლიასერი 111
 სანეთი 33
 სანთელაკილდიძიბი 98
 სანიგვერდი 117
 სანიგეთი 33
 სანიელია 117
 სანისლია 36, 55, 56, 129, 131
 სანიღლე 62
 სანიწყალი 135
 სანიხევი 59
 სანქტებეტერბურგი 27, 180
 სპარასკეეო 36, 68
 სპარსაეი 63
 სპატრია 51
 სპიტნია 76
 სპნიქელი 66
 სპობი 131
 სპონავეერდი 95
 სპურია 138
 სარაეეთი 137
 სარანწყენა 104
 სარაპანი 179
 სარახე 36, 65
 სარახია 128
 სარახუნასერი 95
 სარბენელა 63
 სარეეელა 104, 124
 სარეეი 36, 87

- სარცხელაღელე 56
 სარცხელა 79
 სართმაჯლი 103, 105
 სარიაყანა 89
 სარიაზირი 95, 106
 სარშიძირი 102
 სარნალელე 101
 საროსია 53
 სარანწყუნა 84
 სარტყელა 130
 სარფი 34, 41, 140, 187, 188
 სარყია 109
 სარჩვია 49, 84
 სარცხელა 129
 სარცხელი 47
 სარძღებევი 57
 სასადილო 36, 59, 62, 64, 114, 119, 126
 სასადილოთავი 126
 სასადილოსერი 87
 სასადილოყელი 64, 68
 სასაფილო 113
 სასახლე 100, 101
 სასახლეთი 137
 სასელაძირი 57, 89
 სასელჯარი 108
 სასვეთი 59
 სასვენთი 87
 სასვენთი 36, 48, 57, 60, 64, 66, 71, 74,
 83, 86, 129, 133
 სასვენთია 134
 სასეინტრე 36, 55
 სასეინტრია 56, 68, 77, 85, 93, 105, 110,
 114, 116
 სასირე 128, 129
 სასირეთის ქალის თავი 26
 სასირია 52
 სასიკელუმე 120
 სასიკელი 82
 სასიკია 100
 სასიკიხევი 102, 104
 სასმელო 123
 სასოყე 79, 85
 სასოყეთავი 79
 სასარჩქელი 65
 სასარიყელი 118
 სასელთობო 135
 სასუქეთი 131
 სატალახე 36, 64, 83, 85
 სატბო 108
 სატრიალა 81
 სატურია 50, 128
 სატურიაღელე 55
 საუნჯია 127
 საულღია 94
 საფანელა 135
 საფარა 161
 საფარიძეები 40
 საფარიძეები 49
 საფენი 36, 54
 საფერღელაჟ 56
 საფერიანი 135
 საფეტვა 52
 საფილეთი 77, 108, 109, 113, 118
 საფინატრი 124
 საფიცრია 82, 98, 121
 საფლავანი 102
 საფლოგადილმითი 92
 საფონდოყანა 60
 საფრჩქეთი 108
 საფუტარა 77
 საფუტარე 52, 99
 საფუტარეთი 36, 49, 88, 132, 158
 საფუქელია 131
 საქათმია 66
 საქათმიასერი 93
 საქათველო 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14,
 15, 16, 17, 18, 20, 21, 24, 25, 27,
 29, 30, 31, 33, 34, 39, 40, 143,
 145, 146, 147, 148, 150, 154, 155,
 157, 160, 163, 165, 170, 172, 174,
 175, 176, 177, 178, 179, 181, 182,
 183, 184, 185, 188, 189, 190, 194
 საქარულა 102
 საქერაძირი 72
 საქერებშიძირი 94
 საქერვაკე 59
 საქერქია 66, 68
 საქერქითავი 53
 საქონდრია 36, 53, 57, 64, 72, 79
 საქორე 36, 57
 საქორია 70, 135
 საქორითათი 36, 50, 72
 საქორიბოლო 47
 საქორიტყე 60, 61, 82
 საქორიყელი 53, 121, 127
 საქორიყეთი 82
 საქორიხევი 50, 52
 საღომე 57
 საღონიქელი 53
 საღორეთი 39, 54, 68, 149, 150
 საღორეთისწყალი 150
 საღორია 36, 39, 61, 64, 76, 106
 საღორიათხევი 68
 საღორულა 53

- საღმენი 133
 საყავრეთი 65
 საყავრია 63, 75, 77, 82, 86, 88, 92, 98,
 101, 105, 107, 110, 111, 113, 117,
 122, 124, 125, 132
 საყავრითაჲი 125
 საყავრიწვერი 103
 საყავრეძეზი 96
 საყანე 61, 90
 საყანიძირი 98
 საყანური 104
 საყარატლო 96
 საყარუნა 122
 საყარწითელა 98
 საყდარი 48, 49, 55, 56, 71, 88, 90, 105,
 107, 117, 118, 136
 საყდარქვეში 62
 საყდრიგვერდი 57
 საყდრიუჯანი 105
 საყდრიუელი 102, 116
 საყდრიძირი 66
 საყენდრია 84
 საყენთი 75
 საყენთიდელე 73
 საყენი 62
 საყვარიძეთი 74
 საყვარა 63, 65, 119
 საყინულა 74
 საყინულია 81
 საყინიძირი 133
 საყონითი 63
 საყორია 102
 საყორნია 77, 87, 114, 122
 საყოფრეძეზი 84
 საყულადერდი 116
 საწვასერი 77
 საწვალდელე 78
 საწველია 125
 საწრობქვეშა 63
 საწხამია 77
 საჩებხელა 60
 საჩიქეთი 138
 საჩორჩხე 132
 საჩორჩხია 36, 64
 საჩოქვარა 106
 საჩოხია 55
 საჩრდილი 111
 საჩქეთი 137
 საჩქელი 92
 საჩხიკვია 36, 48
 საჩხრიალა 98
 საციგია 111
 საცივი 47
 საციკარათო 36, 48
 საციკოსერი 119
 საციხველა 78, 105, 106
 საციხური 36, 37, 40, 115, 120, 171
 საცრიქელი 128, 129
 საცრეთა 47
 საცურავეზი 98
 საცური 85
 საცხერი მნ
 საცხორია 68
 საცხორიდელე 67
 სამგვერეთი 127
 სამიგველაქელი 135, 136
 სამიგველიანი 131
 სამიგელიკარი 134, 138
 სამლოგვერდა 133
 სამმარია 78
 სამმერსლე 115, 132
 სამმერსლია 72, 114, 126
 სამმერსლია 36, 64
 საწაბლო 85
 საწაბლობელი 134
 საწარნაქე 94, 101
 საწაფე 74
 საწვეთიადელე 70
 საწვეთიქელი 84
 საწვეთურა 130
 საწვეთურაკილდიძირი 98
 საწვერო 86
 საწიეხიანი 129
 საწილე 69
 საწირეთა 54
 საწკებლია 112
 საწკრიალა 100
 საწნახელა 49
 საწობლია 96
 საწოლათი 83
 საწუმზარა 36, 73, 82, 86, 90, 92, 125
 საწუმზი 56, 68, 71, 80, 95, 119
 საწუმზია 36, 47, 52, 57, 63, 70, 120,
 121, 125, 127
 საწურავი 107
 საწურაკილდე 61
 საწუაო 133
 საწუარო 97
 საქავალი 68
 საქალიმე 138
 საქალიმეთი 137
 საქიკარტე 36, 128, 134
 საქიკრიდელე 90
 საქილია 107, 121

- საკვილიაბა 107
 საკინკატრი 68
 საკინკია 36, 47, 77, 135
 საკინკურა 36, 49, 60
 საკინკურია 131
 საკინკველია 67
 საკიკიტე 133
 სახადა 132
 სახადაი 64, 120
 სახათი 81, 87
 სახარატო 110, 112, 120, 123, 125
 სახარტობილო 100
 სახარშეა 119
 სახპოვრია 126, 127
 სახერატლი 118
 სახეავი 135
 სახეათი 117
 სახეთტიალი 95
 სახეეტი 36, 48
 სახეჭეულა 128
 სახიდე 57
 სახნავთაეა 49
 სახნიატრი 104
 სახუნდია 118
 სახურავი 60
 სახურატლი 74
 საჯაყელო 36, 75
 საჯგვერეთი 126
 საჯეხოთაეი 82
 საჯეირებო 87, 88
 საჯილიახო 82
 საჯინჭლია 68, 92
 საჯინჭრია 36, 50
 საჯინჭრო 109
 საჯისურო 36, 48
 საჯოგია 62, 117
 საეეშია 134
 საეეანი 16
 საეეასტობოლი 179
 საეეიმაყანა 58
 საეეილუბე 76
 საეეობიატლები 72
 საეეობიატლი 71
 საეერდიძირი 118
 საეერები 75, 104, 121
 საეერი 73, 76, 93, 96, 102, 106, 123
 საეერიგზა 103
 საეერისტო 63
 საეერიყანა 94, 101, 111
 საეერიჟალა 101, 102, 120, 122
 საეერიობა 35, 107, 115, 120
 საერსტუკანა 121
 საერსტუკანები 35, 67, 68
 საეჯილი 82
 საეეანეთი 64
 საეეანივრი 67
 საეეისპირიტიდა 176
 საეეილამბერე 52
 საეეილატრი 124
 საეეეასი 29
 საეეეშარა 125
 საეეეშარათი 115
 საეეეალეთი 134
 საეეეა 121
 საეეეატრი 108
 საეეეონეთი 37, 137
 საეეეონეთიეეეე 137
 საეეეასტუკა 173
 საეეეილატრი 91
 საეეეილეთი 40, 128, 174
 საეეეედეტე 139
 საეეეეობი 33
 საეეეეორილელე 86
 საეეეეტი 47, 59, 69
 საეეეეეთეეეა 48
 საეეეეიანიეეეეეე 106
 საეეეეილიეეეეეე 61
 საეეეეეეეეეეეე 68
 საეეეეეეე 179
 საეეეეეეე 115
 საეეეეე 137, 184
 საეეეეეა 106, 115, 124
 საეეეეეი 122
 საეეეეეთეეი 180
 საეეეეეეეა 59
 საეეეეეეეი 14, 23
 საეეეეეეეეეეეე 59
 საეეეეეეეეეე 98
 საეეეეეეე 173
 საეეეეეეეე 37, 40, 129
 საეეეეე 173
 საეეეეეა 173
 საეეეეეეეეეეეე 68
 საეეეეეეე 83
 საეეეეეეე 82
 საეეეეეეეე 108
 საეეეეეეე 86
 საეეეეეეეეე 102
 საეეეეეეეეე 108
 საეეეეეეეეე 70
 საეეეეეეეა 68
 საეეეეეე 101
 საეეეეეეეეეეეე 88
 საეეეეეეეეე 100

სომეხინაკლავი 87
 სომხეთი 14, 143, 152, 176, 177, 178
 სორნალი 100
 სოსანეთი 33
 სოსანივეთი 33
 სოფელი 84, 88, 89, 90
 სოფლური 122
 სოღდებილი 18
 სოჩი 120
 სოციტრი 51
 სოკინარა 92
 სოკინარიღლე 88
 სოკიძირი 85
 სოქნარი 74, 76, 79, 104
 სპარსეთი 153, 175
 სპარსეთის ყურე 175
 სპერი 17, 22, 175, 176, 177
 სპერია 176
 სპერის მდინარე 175
 სროლისი 67
 სტამანთი 66
 სტამბოლი 175
 სტეფანაშვილები 118
 სულატრი 83
 სულაყმატრი 88
 სულიაბახჩა 58
 სულიღლე 55
 სულიბეგიალო 128
 სულაბხო 105
 სუმეაქდები 103
 სუნგახო 107
 სურვანა 132
 სურიანჭვა 128
 სურნალი 35, 63, 67, 68, 69, 81

სურ(ო)ვანა 35, 51
 სურსტეანა 111
 სუფიარი 86
 სუხუმი 10, 18
 სუჯუნეთი 37, 58
 სჭიღონა 140
 სხალათი 36
 სხალბერგეთი 62
 სხალეხიანი 137
 სხალთა 148, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 168
 სხალთავაკე 113, 121
 სხალთაფლიძირი 78, 110
 სხალთიმერე 98, 100
 სხალთიძირი 92
 სხალთმერე 58
 სხალიძირი 114, 137
 სხალტბა 172
 სხალყანა 51
 სხანდარა 97, 108
 სხეფელა 81
 სხეფი 81
 სხეფიღლე 81
 სხევანა 134
 სხეანი 60
 სხვირათჭოფი 95
 სხლათი 53
 სხლები 139
 სხლებიღლებე 86
 სხლიანი 132
 სხლიძირათი 69
 სხლოზნიღლე 52
 სხულ(ო)ვანი 35, 57

ტ

ტაბალნარა 70
 ტაბანი 128
 ტაბახანა 139
 ტაბახმელა 15, 37, 123, 171, 172
 ტაბელა 71
 ტაბელნარივაკე 102
 ტაბენნარი 107
 ტაბი 76, 78, 98, 112, 117, 119, 122
 ტაბისერი 116
 ტაბისყური 172
 ტათლიაკალო 74
 ტაქიმეები 155
 ტაქიმეები 35, 70, 71, 73
 ტალავარი 83

ტალახატრა 125
 ტალახატრი 110, 125
 ტალახანარი 47, 139
 ტალახური 131
 ტაო 10, 17, 23, 24, 29, 33, 167, 176
 ტარელატრი 119
 ტარხენი 131
 ტასისკარი 22
 ტახატრა 98
 ტბა 61, 72, 87, 88, 89, 90, 92, 95, 112, 117, 118, 120, 124, 172
 ტბათი 54, 76, 85, 88, 94
 ტბათხევი 54
 ტბები 78, 80, 83, 105, 123, 124, 127

ტბების სერი 105
 ტბეთი 85, 159, 170, 172
 ტბითავე 103
 ტბისერი 91
 ტბიღელე 101, 125
 ტვერი 118
 ტელეზი 88
 ტიალები 83
 ტიალიპირი 54
 ტიალიფერდი 126
 ტიალიყანა 58
 ტიალტაბი 98
 ტიალფერდი 127
 ტიბატყელი 67
 ტიბაყელი 153
 ტიბაში 21, 140
 ტიბეთა 65, 151, 172
 ტიბეთიღელე 65
 ტიბელელე 95
 ტიბური 116
 ტიგროსი 10
 ტინტე 76, 77, 114, 122
 ტინტითავე 103
 ტინტიჰირი 103
 ტინტიქალა 125, 127
 ტინტყო 75, 78
 ტიტველქელი 51
 ტყვარჩელი 144
 ტყვაჯა 143
 ტლაპოები 89
 ტომატრი 37, 49
 ტომახიერი 172
 ტომახჩა 172
 ტომამეთი 35, 95
 ტომპაყვირო 125
 ტომპოეო 62
 ტომპიური 75

უზანფერდი 119, 120, 126
 უზანღელე 85
 უზნებღელე 94
 უზუნალი 77
 უკანატა 84
 უკანახო 90, 91
 უკანახევი 97, 123
 უკანაღელე 114
 უკანაქალა 119, 125, 126, 127
 უკანეაქე 55
 უკანიქალა 96

ტორიკული 35, 77
 ტოტობანი 108
 ტოტრიქული 119
 ტოხიეთი 128
 ტრაპეზუნდი 185, 186
 ტრაპიზუნტი (ტრაპიზონი) 23, 26, 27, 30, 32, 33, 175, 180
 ტრედაელი 175
 ტრიკიძეყანა 130
 ტრიკასერი 85
 ტუაფსე 10, 149
 ტუნაძე 110
 ტურაევი 135
 ტურატყე 54
 ტურიბუდე 135
 ტურიჩაყეთი 138
 ტურიტყე 67
 ტურიფოქევი 137
 ტურიქელი 62
 ტუშპა 153
 ტყე 108, 114
 ტყედელი 83, 137
 ტყემალათა 51, 53
 ტყემალათი 67, 75, 115
 ტყემალთები 87
 ტყემალკარა 101
 ტყემალქელი 64
 ტყემგვალა 50
 ტყემლიანი 130
 ტყემლისერი 139
 ტყემლოქელი 63
 ტყემლიძირი 72, 84, 130, 137
 ტყეტიკერი 117
 ტყვიქელი 62
 ტყვირათისი 50
 ტყვისველა 79
 ტყითავე 101

უ

უკანტეხილა 34, 55
 უკანტეხილი 57, 58
 უკანღელე 102
 უკანწყვირო 124
 ულენარა 89
 უნაგირა 64
 უნავენლა 89
 უემურიღელე 114
 უემურიწყალი 74
 ურარტე 16, 21, 22, 153, 175, 182
 ურდელი 83

ურეცი 78, 126
 ურთხელიძე 61
 ურთხევანი 111, 121, 134
 ურთხელიძისი 124
 ურთხელიძე 146
 ურთხნალა 49, 53
 ურთხნალი 78, 104
 ურთხიველი 55
 ურცხოტყე 60
 ურწყული 175
 ურჯუველი 116
 უსახელო 104
 უსტალიყანა 131
 უსტიკალო 49
 უსტიჟედი 135
 უსტიყუე 93

ფადიატყე 60
 ფადოპახჩა 52
 ფაზისი 175, 176, 177, 178, 179
 ფანდიყანა 66
 ფანჩეთი 37, 136, 138
 ფარატლი 68
 ფარდუღიბახჩა 138
 ფარება 32, 59
 ფარეხად 55, 60, 62
 ფარება 71
 ფარეხიძე 52
 ფართდელი 111
 ფარსაკიდე 102
 ფარნაკია 31
 ფარტენაძეები 130
 ფარჩები 130, 139
 ფარცხი 83
 ფარცხ(ო)ჯანა 35, 85
 ფასეტელი 118
 ფასილი 14, 178, 179, 183
 ფასისი 178, 179
 ფაჩხიჯვარი 46
 ფაჩხ(მ)ა 35, 101
 ფაჩხმატელი 101
 ფაფყანა 109
 ფაფართი 64
 ფაფარაკილდე 95, 97
 ფაფარები 80
 ფაფხატრა 132
 ფაფხატრი 111
 ფაცაცხვირი 55

ფელეტენბილი 52, 79, 88, 89, 97, 113
 114, 123, 135
 ფევი 37, 47, 50, 51, 54, 56, 58, 60, 61,
 66, 67, 69, 75, 76, 77, 81, 83, 84,
 86, 105, 130, 136, 138
 ფევიჟელი 56
 ფევიძე 49
 ფეშტარატლი 116
 ფნამბა 81
 ფნბითი 51
 ფნხითური 52
 ფნხო 113, 169
 ფნხოსწყალი 169
 ფნუმილაძისი 105
 ფნირობტიბოლო 92
 ფწყუბი 138
 ფნმარაკლდე 58

ფ

ფაცხვიარი 135
 ფაწალათი 36, 54
 ფახანაქელი 99
 ფახი 120
 ფებლაღონია 33
 ფეზღავე 93
 ფეთატრი 93
 ფელიკავი 34, 54
 ფელი 97, 117
 ფელიები 72
 ფელუღიბი 139
 ფენნატრი 112
 ფერათანაკფი 63
 ფერატლი 122
 ფერდამბოლო 120
 ფერდელევი 35, 48
 ფერდი 69, 89, 128
 ფერდითავი 69
 ფერდელყანა 63, 105
 ფერთავე 121
 ფერისატლი 53
 ფერიცვალემა 56
 ფერბული 77
 ფესენარი 105
 ფესენარძისი 116
 ფეტეიძირა 82
 ფილოცა 63
 ფიდნები 130
 ფილაკთუფე 139
 ფილიპატრი 74
 ფირცხელავი 35, 44, 51

ფისკერეანთი 123
 ფიტარეთი 161
 ფაქანადლე 117
 ფიქალათი 53, 54, 56
 ფიქალინე 115
 ფიქლანა 133
 ფიქლები 131
 ფიქლობი 35, 81
 ფიქლური 73
 ფინხა 86
 ფინხიჯვარი 98
 ფინხნარი 109
 ფიცატრი 58
 ფიცრენალი 101, 108
 ფიქვათი 114
 ფიქენარი 58
 ფლატე 50, 57, 92
 ფლატი 118
 ფლატიგვერდი 61
 ფლატითაეი 67, 91
 ფოთარო 78
 ფოთაროყელი 78
 ფოთელური 99
 ფონა 116, 121, 122
 ფონათი 66
 ფონდები 94
 ფოლოსაყელი 119
 ფოლოცაყელი 116
 ფორნითაეი 109

ფორნიციდიოთაეი 121
 ფორფორტანები 75
 ფორჩხა 32
 ფორჩხითი 99
 ფორჩხითისგერი 87, 99
 ფოსტანა 70
 ფოსტანარათი 51
 ფორტო 133
 ფორტური 135
 ფოფინარი 111
 ფოშტა 127
 ფოშტილდე 135
 ფოცხაეა 113
 ფოცორატლი 125
 ფოცხვერატლი 86
 ფოცხვერები 86
 ფფრნე 111
 ფფრნები 88
 ფფრნიკარი 51
 ფფრტიო 40, 98
 ფფრუნეიკარი 135
 ფფშრფუატლი 103
 ფფშტურამირი 123
 ფფუონვერე 140, 188
 ფფეილამირი 107
 ფფწილა 34, 78
 ფფხესიანი 35, 90
 ფფხარგაშლილიკატარი 127

ქ

ქადაგიძეები 139
 ქადაგული 60
 ქაეთარეთი 132
 ქაზიმფაცხა 139
 ქათამაძეები 79
 ქათამეანი 55
 ქათამყანა 88
 ქათმიწვენა 105
 ქალასკურჩიყალი 55
 ქალისაჯაზმაეი 104
 ქამილაყანა 75
 ქარზაშეთი 161
 ქართლი 14, 23, 24, 167, 190
 ქარისაქროლი 78, 91
 ქარჩხიანი 35, 120
 ქარცივაძეები 91
 ქარციყანა 50
 ქარხანა 96, 102, 107, 114
 ქარხნები 94

ქაუშხაზი 140, 188
 ქაქუთი 65
 ქაშანი 59
 ქაშვეთი 86, 157
 ქაჩალა 34, 86, 130
 ქაჭათი 90
 ქაჭეთი 179, 185
 ქაჭდები 57
 ქეზატრი 76, 132
 ქელა 34, 37, 38, 39, 40, 52, 55,
 57, 146, 150
 ქიდაველა 51
 ქიდაგაქრილი 73
 ქიელი 37, 47, 54, 74, 102, 118, 128
 ქილიეაე 77
 ქილიკარაეი 56
 ქილილდე 74
 ქილიშველა 101
 ქილღები 99, 109

- შელოვაკე 99
 შელობა 35, 63
 შეღრუნა 83
 შეღისმერა 144
 შეღსიჭეთი 144
 შეღშეღა 109, 115
 შეღშეღი 37, 128
 შეღშეღიტყე 129
 შეღუშატი 112
 შერახსაქარი 132
 შერეჩხანა 139
 შერული 119
 შესუსმასათიბი 74
 შეჩატრი 52, 57
 შეჩენი 35, 70
 შეციმერა 34, 47, 99, 135, 144
 შეციმერი 124
 შეციქეთი 47, 136, 137, 144
 შეცუქანა 58
 შეცუქანი 50, 54, 62, 65
 შევბდიღეღე 56
 შევაბთა 35, 83
 შევაბი 111
 შევაბიგვერდი 55
 შევაბითავი 129, 175
 შევაბიყარი 49, 59, 79
 შევაბიყრები 84
 შევაბისვარა 133
 შევაბისველები 110
 შევაბიში 36, 37, 136
 შევაბიჭალათი 64
 შევაბიჭვარი 40, 120
 შევბლიანიღეღე 70
 შევბნარა 52, 128
 შევბნაძიძი 57
 შევბნითავი 66
 შევბნიყარი 59
 შევბნიღეღე 63
 შევბტყელი 136
 შევბშუანი 135
 შევდიდი 140
 შევენარი 62
 შევთეთრა 137
 შევაქმარა 140
 შევაყაცა 70, 127
 შევაყაცად 70
 შევაყობე 52, 67, 96, 113, 131, 134, 143
 შევაყიცილები 68
 შევაქიღლითავი 115
 შევაქრეფულა 111
 შევანურგი 136
 შევადჭი 137
 შევონიამურე 140, 188
 შევაბაჯია 136
 შევაობილი 100
 შევარნალიბოლო 62
 შევასვენი 128
 შევალტყარა 56
 შევაყუიარა 71
 შევიწარა 67
 შევაქინატრი 52
 შევიწიწყილა 133
 შევაქაქი 140
 შევაჭური 55
 შევაჭამა 85
 შეველა ავარა 54
 შეველა აღმე 168
 შეველა ახო 95
 შეველა ბზუბუ 52
 შეველაყაყე 98
 შეველაზევანი 74
 შეველა თბილვანა 107
 შეველა თბილნარი 138
 შეველადასალი 88
 შეველა კეჭულა 59
 შეველა მარადიდი 183, 184
 შეველა მალაკონი 49
 შეველაშაყვალეთი 95
 შეველა მაქაბლიბირი 134
 შეველა მახუნკეთი 53
 შეველამინდორი 103
 შეველანამვარი 127
 შეველანაღუჭრები 104
 შეველამჭერე 66
 შეველადსამძიარი 90
 შეველადსოფელი 84, 86, 87, 97
 შეველაოფიზელეთი 62
 შეველაპანტიძირი 125
 შეველაღეღე 115
 შეველაყანა 115, 138
 შეველა ჩხტუნეთი 130
 შეველობანი 48, 69
 შეველატი 116
 შევემო აჭარა 47, 155
 შევემო გურია 21, 41
 შევემო მაქახელი 19, 128, 173
 შევემო ტაო 23
 შევემო ქართლი 176
 შევენაწიბი 108
 შევეშამინდორი 101
 შევიაკოთა 60
 შევიანი 133
 შევიბრანცა 71
 შევითავი 126, 128, 129, 137

- ქვეთიერი 56
 ქვეყალა 82
 ქვისაგორაეი 66
 ქვისასვენი 75
 ქვისასროლია 85
 ქვიტიერი 134
 ქვილარი 75, 122,
 ქვიშნარა 56
 ქვიხარტი 107
 ქვიღენაპირი 78
 ქვილატრი 78
 ქილისე 38, 124, 137, 139, 140
 ქილისეყარი 139
 ქილისესირთი 140
 ქილისისერი 97
 ქინძაყარაეი 68
 ქირეჯლიყაია 87
 ქისაჟალა 97
 ქისრები 96
 ქიძინიძეები 87
 ქლუხორი 19
 ქლიაეუზიძიძი 69
 ქმლიაენარქედი 129
 ქობატრი 114
 ქობერი 161
 ქობეაე 53
 ქობლები 37, 56
 ქობულეი 99
 ქობულეთი 21, 168, 173
 ქოთანა 69
 ქოთანაეი 135
 ქოთანაჟ 68
 ქოთინატრი 103
 ქოლოზანი 80
 ქომოგრები 97
 ქომოყანა 60
 ქომოწყალი 80
 ქონდარანასახლეეი 74
 ქონდრიელიღთაეი 88
 ქონთეარე 54
 ქორთა 35, 66, 87
 ქორთხმელა 109
 ქორისათი 67, 131
 ქორისერი 78
 ქორიხანი 54
 ქოროღლეყანა 74
 ქორქოთანა 77
 ქოსამღერი 119
 ქოსოღელი 50
 ქოქოთანა 74
 ქოქოლატრი 109
 ქოქოლეი 134
 ქოსასერი 102
 ქოსახი 106
 ქოჩიკესერი 66
 ქოცრაფინა 67
 ქოხები 88
 ქოხი 52
 ქოხესერი 83
 ქუთახი 18, 27, 143, 172
 ქუთატრი 94
 ქუთურეთი 137
 ქუმაწყალი 74
 ქუმბეთი 79
 ქუნციხიჟალა 86
 ქურდატლი 110
 ქურღული 116
 ქურთეზიხანი 83
 ქურთიხო 112
 ქურთინაღები 80
 ქურთინაღმარი 91
 ქურთიხარი 83
 ქურთლელი 139
 ქურთოჯალი 140
 ქურუნე 107
 ქურციატლი 50
 ქურცელი 108, 109
 ქუფაღლეე 64, 97, 102
 ქუშალა 136
 ქუშინარი 92, 98
 ქუშნარა 129
 ქუხუქოროხი 139, 184
 ქუცუბანი 129, 132

ღ

- ღაერა 140
 ღაღღიღი 140
 ღანძილა 88
 ღარდა 110
 ღარღიძირი 111
 ღარმანი 101
 ღარღოთენნარი 126
 ღარათი 55, 57, 124
 ღარიანი 35, 113
 ღარიწყალი 101
 ღარიწყლები 103
 ღელე 106, 116

დეღობოსტანი 91, 105
 დეღებური 121
 დეღეგაღმა 58
 დეღეთი 62, 82
 დეღეყანა 94, 96, 104, 115, 116, 129
 დელიანთები 84
 დელიბოლო 60, 126, 131
 დელითაეი 119, 123
 დელითაეისერი 117
 დელიპირი 109
 დელისერი 126
 დელიქედი 66
 დელიქალა 95, 123, 125
 დეშლათები 87
 დეალოიანი 120
 დვანთა 117
 დვანტატრი 72
 დვინიაშვილები 75
 დვრიანყელა 88
 დვანა 118
 დვინტატრი 109
 დინჭვეთი 94
 დირპანი 108
 დიდნალა 50
 დმა 56
 დმათი 115
 დმანი 127
 დმაღელე 47, 55, 89, 90, 91, 96, 105, 130
 დმაღელიფერდი 105
 დმაქალა 65, 88
 დობენარი 76
 დობეველი 107
 დობილა 87
 დობილი 108
 დობლური 132
 დომა 64

დომასწყალი 156, 159
 დომელა 103
 დომელათი 118
 დომიყანა 139
 დომპერი 109
 დორაეაყე 39, 97
 დორეგეთი 39, 75, 81
 დორინათხარი 39, 47, 92
 დორიტბა 89
 დორიყანისერი 114
 დორიყბათი 39, 54
 დორმიქა 115
 დორსაწყუმპარა 123
 დორტყე 39, 71
 დორტყევედკაღდე 169
 დორღე 82, 85, 87
 დორღები 112
 დორღი 65
 დორღნალი 64, 87, 88, 124
 დორჭომი 35, 115, 116, 169
 დორჯონეღაძეები 121
 დრეზილი 115
 დრემში 37, 136
 დრემშიღელე 137
 დრიანყელა 64
 დრუბლიანი 133
 დრუღე 77
 დრუღიშინდორი 77
 დრუქია 119
 დრუმელათი 118, 120, 125, 126
 დრუბელა 140
 დურბა 121, 151
 დურღეთი 93
 დურღუმელა 86
 დურღუმეთი 109, 110

ე

ყაბარდო 17
 ყადიბოლო 129
 ყადიოდლიბახჩა 137
 ყადირამინდორი 138
 ყადიქალა 108
 ყაელყანაძეები 95
 ყაეარღელი 35, 63
 ყაეეყარი 138, 184
 ყაეეჭიღერე 138
 ყაერიყარი 59
 ყალაბოინი 80, 97
 ყალღუმაღელე 75

ყალე 38, 54, 134
 ყალაღელა 126
 ყალიეაყე 70, 131, 155
 ყალიყარი 103
 ყალიპირი 38, 134
 ყალნი 127
 ყანაგმელა 34, 37
 ყანაგგელა 56, 66
 ყანაწრილა 109
 ყანიითაეი 132
 ყარაბაში 81, 156
 ყარამანი 29

ყარა-სუ 16, 22
 ყარაღიადგილი 134
 ყარაშარვალი 139
 ყარსი 16
 ყელა 76
 ყელადღებები 77
 ყელეთაჭრი 78
 ყელი 37, 74
 ყელობა 35, 65, 108
 ყელოფი 49
 ყეაუ 56
 ყევერები 108
 ყეატრი 50
 ყეატრიღელე 50
 ყეართი 114
 ყველანგარი 122
 ყვერელანი 101
 ყვერელთები 122
 ყვერელთი 123
 ყვერული 106, 116, 121, 122, 123
 ყვერულიქალა 118
 ყვირალი 49, 119, 159
 ყვირილა 9, 178, 179
 ყიზეთემიამშეული 60
 ყიზილთოფრალი 139
 ყინნატრი 99, 100, 159
 ყიყვიანიცხემიღებუ 78
 ყიშლა 86, 103, 106, 107, 121, 126
 ყიშლები 90, 91, 92, 93, 95, 96,
 103, 105, 106
 ყიშლებიჯე 94
 ყიშლიყელი 126
 ყმა 123
 ყრალტბა 127
 ყრიღღებუ 72
 ყრღღელე 54, 57, 60, 77, 80, 111,
 123, 125, 128
 ყოლანგარი 110, 120
 ყოლყვეთი 52
 ყონამვეერი 140, 188

ყორატლი 74
 ყორახამეღლა 126
 ყორეთოყე 95
 ყორესეკანი 60
 ყორევანა 118
 ყორევანათი 54, 114
 ყორევანთახო 110
 ყორევანი 117
 ყორელი 60
 ყორი 53
 ყორიათი 56
 ყორიანი 106
 ყორითაყი 51, 75, 92
 ყორნალა 86, 87, 94, 103, 135, 136
 ყორნალი 71, 72, 73, 74, 77, 97,
 105, 107, 135, 136
 ყორნალია 56, 66
 ყორნალიქედი 50
 ყორნალიწყერი 74
 ყორული 75
 ყორღანიქედი 65
 ყოჯათი 88
 ყუელი 24
 ყუზიხანა 139, 146
 ყულე 38, 175
 ყულიყარი 38, 59, 128
 ყუღ 63, 130
 ყუღახო 106
 ყუღაყე 111
 ყუღსერი 126
 ყურატლი 60, 61
 ყურთისონი 93
 ყურიანა 102
 ყურიბოლო 129
 ყურიღერე 107
 ყურტყუღ 138
 ყურღანი 127
 ყურღელე 75
 ყურწითულაქედი 129
 ყურჩნალა 69
 ყურჩნალათი 49
 ყურჩნალიღელე 80

უ

შაბანატრი 112
 შაბიმბლიხია 110
 შაბშაბა 57
 შაბშაბაღელე 58
 შადრევანი 93

შავარდენა 126
 შავაკალო 88
 შავაქეები 40, 168
 შავაქეები 114, 119
 შავგომანატრი 86
 შავღულაქედი 119

- შავი ზღვა 21, 30, 31, 175, 176, 179,
 182, 183, 190
 შაიტიყე 53, 55, 100, 127
 შაიწყარო 105
 შაკოდლე 55, 96
 შაკოდლიძისი 94
 შაკინაძისი 81, 109
 შაქტა 121, 123, 127
 შაქტყე 73, 78, 102
 შაქლელე 64
 შაქელი 112
 შაქეთი 116
 შაყყანა 135, 136
 შაქშეთი 17, 20, 23, 24, 25, 26, 27, 28,
 31, 154, 158, 159, 161, 165, 174,
 176, 183
 შაქშიყანა 63
 შაქწყალა 65
 შაქწყარო 66, 126
 შაილური 115
 შაინიძეები 100
 შალაძე 139
 შამანატრი 98
 შამბატრი 68
 შამილაყანა 71
 შადახო 72
 შარა 65, 94
 შარაქვეშა 70
 შარაქვეშე 60
 შარაქვეში 61
 შარგალა 59
 შართაიე 102
 შარშოდელი 81
 შარატლი 76, 110
 შაქირაყანა 75
 შევახტრი 37, 58
 შემოქმედი 155
 შედთანბაში 136
 შერვალი 49
 შესართაიე 143
 შესართაიეყანა 47
 შეფენილი 134
 შეყრილგადამა 78
 შეყრილმინდორი 49
 შეშინაქარი 117
 შეშისაქარი 69
 შელთახევი 57
 შედასოფელი 84
 შეველური 111
 შევილა 79
 შევიდაქეები 84
 შევიდმარჩილა 58
 შიგანები 105
 შიმშილანი 101
 შიმშილაგვერდი 111
 შიმშილახევი 131
 შიმშილაყე 49
 შინდისი 15
 შინდობი 9
 შინიატრი 89
 შლეგათი 127
 შობანი 122
 შოლტები 110, 112
 შოლტა 34, 74, 75, 112
 შორალები 103
 შორტანლები 76
 შორშე 83
 შორტარი 122
 შორიეთი 130
 შორიერი 83
 შტიირი 80, 87, 132
 შუბათი 108
 შუბანი 93, 95, 158
 შუბლათი 64
 შუბლიწვერა 128
 შულავერიბოლო 80
 შულავერიოვაყე 88
 შურმული 108
 შუახო 138
 შუაგზა 97
 შუაგომი 116
 შუაგორა 93
 შუადლებე 94
 შუათხევი 101
 შულაწილი 79
 შუამინდორი 105
 შუაგტაბი 125
 შუარტყალი 153, 167
 შუასერი 105, 106
 შუასოფელი 40, 63, 81, 100, 125
 შუაქბანი 91
 შუაქეთი 57, 59, 70
 შუაქუშინარი 91
 შუაღელე 47, 52, 77, 86
 შუაღელეები 104
 შუაქალა 66, 99, 121, 125
 შუახევი 37, 39, 40, 79, 152, 155,
 156, 157, 158, 159
 შუშანეთი 135
 შუშნა 156
 შუშნიკილდე 79
 შუშნარა 134

შუშხნარი 73
 შქერიანსერი 105
 შქერითავი 126

შქერნალი 126
 შხამიაშინდორი 127
 შხეფნარი 63, 114

ჩ

ჩაბახისური 133
 ჩაგვერდა 102
 ჩაუარდნილი 129
 ჩათალდერე 138
 ჩაი(რ)ლელი 36, 131
 ჩაქიდელა 80, 100, 108, 110, 125
 ჩალაგეთი 119
 ჩალგულატრი 69
 ჩალეწილი 128, 129
 ჩამახისური 133
 ჩამოგძელა 122
 ჩამოსტელკიდდე 111
 ჩამოწყვეტილი 127
 ჩამპალი 129, 134
 ჩამტრილდე 104
 ჩანვალა 125
 ჩანჩელაწყალი 55
 ჩანწელიხევი 102
 ჩანჩქრითავი 74, 87, 88
 ჩანჩხალი 81, 154, 156
 ჩანჩხე 96
 ჩანჩხერა 84
 ჩანჩხერი 69, 97, 103, 104, 112
 ჩანჩხერთავი 103
 ჩანჩხერილდე 79
 ჩანჩხითავი 75, 77, 78, 90
 ჩაო 108, 123, 168
 ჩაპუქნილი 94
 ჩარგულატრი 69
 ჩარჩხალი 66
 ჩარჩხანი 139
 ჩარხები 94
 ჩარხილდე 88, 100, 101, 102, 104, 117, 121
 ჩარხილდელები 104
 ჩარხიწყალი 138
 ჩატეხილა 125
 ჩატეხილი 118
 ჩატეხილი დეფანი 114
 ჩატეხილი სერი 76
 ჩატეხილი ლელე 106
 ჩაურძემალა 127
 ჩაფანაღელე 126
 ჩაფაყანა 138
 ჩაჩეხილა 125

ჩახათატრი 83
 ჩახრაზა 52
 ჩახტანა 78
 ჩეგალი 127
 ჩედელუყაჰ 59
 ჩევიჩმე 139
 ჩელელები 140
 ჩელტა 173
 ჩენჩხერი 109
 ჩერქეზეთი 173
 ჩერქეზლელი 140, 139
 ჩეტკიძეები 68
 ჩეატერები 84
 ჩიღილა 55, 61, 62, 65, 68, 74, 104, 108, 116, 134, 144
 ჩიღილაები 65
 ჩიღილათი 67
 ჩიღილაღელე 68
 ჩიღილები 68
 ჩიღილი 73, 80, 101
 ჩიღილითავი 56
 ჩიღილდეები 59
 ჩიღილო 35, 52
 ჩიღილქალა 86
 ჩითლახევი 62
 ჩიკუტატრი 50
 ჩილავაშლაჰ 64
 ჩილდირი 18, 27
 ჩილობოგვილი 106
 ჩიმაგატრი 134
 ჩინჩალაევი 139
 ჩირდილა 128, 130, 132, 135, 133, 136, 144
 ჩირდილი 144
 ჩირუხისერი 105
 ჩირუხისწყალი 156, 158, 159
 ჩიტატრი 116
 ჩიტიატრი 61
 ჩიტიახო 102
 ჩიტყყარო 77, 78, 81, 87, 107, 122
 ჩიტყყანა 130
 ჩიფთიქვა 139
 ჩიქუნდრევი 53
 ჩიქუნდრევი 53
 ჩიქუნეთი 133, 174
 ჩინახური 112

ჩიხათი 93
 ჩიხიკარი 111
 ჩიხურა 99
 ჩიხურები 112
 ჩიხური 81, 91
 ჩიხურტალი 57
 ჩობნისიდი 127
 ჩოლოქი 21
 ჩორატლა 58
 ჩორშე 58
 ჩოტოხიელი 182
 ჩოქაქი 93
 ჩოჩოლატრი 85
 ჩოხაგარა 59
 ჩოხატრა 122
 ჩოხარაძეები 35, 47
 ჩოხატაური 152
 ჩრდილა 114
 ჩრდილი 18
 ჩრდილოეთ კავკასია 182
 ჩრდილოეთის (შავი) ზღვა 175, 176
 ჩუგარეთი 175

ჩუგურაჟა 110
 ჩუღურატლი 119
 ჩუროღმელი 48
 ჩუბალეუ 89
 ჩუჩხურია 58
 ჩქერიღეუ 56
 ჩქენი 130
 ჩხანარა 48, 131, 138
 ჩხანარი 49, 52, 56, 63, 131
 ჩხანაფურა 37, 137
 ჩხარათხევი 100
 ჩხარციკლდითაი 80
 ჩხევრი 70
 ჩხერი 83, 132
 ჩხერთაი 63
 ჩხერთაიღეუ 128
 ჩხერიშელა 178
 ჩხიკვაპალა 118
 ჩხიკვეთი 85
 ჩხინდითაი 90
 ჩხრიალი 107
 ჩხუტუნეთი 130, 174
 ჩხუში 37, 50

ც

ცალკარი 102
 ცანდატრი 103
 ცანცრატლა 132
 ცარა 55, 57, 58, 137, 140
 ცაცნატრი 73
 ცაცხევიგაყე 131
 ცაცხვიფოქვიგაყე 102
 ცაცხენარასერი 103
 ცაცხენარები 83
 ცაცხენარი 63, 64, 77, 78, 88, 102, 114
 ცეკვა 75
 ცენტერაძეები 76
 ცეცხლატრი 64, 113, 128
 ცეცხლაძეები 117
 ცეცხლაპალა 109
 ციგებიადვილი 107
 ცივასულა 54, 150
 ცივაძეები 37
 ცივაძეები 73
 ცივიღეუ 104
 ცივიყელი 64
 ცივიწყალი 136
 ცივიხევი 102
 ციყელი 68
 ციყწყალი 37, 50, 51, 120, 134

ციყწყარი 49, 50, 53, 56, 66, 119,
 131, 132, 139
 ცინარეთი 37, 81
 ცისკარა 133
 ცისკარიძეები 48
 ცისფერი ნილოსი 183
 ცოცალა 129
 ცოციღეშელი 133
 ციენათელა 130
 ცოზე 139
 ციზია 119
 ციზითი 159
 ციზიციკლდე 56
 ციზისძირი 159
 ციზისჭარი 25, 26
 ციზიუკანი 54, 97
 ციზიყელა 112, 155, 163, 164, 168
 ციზიყელი 62, 73, 104
 ციზიძირი 54, 81
 ციხეღა 110
 ციხეღელი 76, 81
 ცოცხათი 131
 ცულისაყუღდარა 61
 ცქვიტატრი 69, 96
 ცქლატრი 77

ცეიტური 137
 ცხადიატრი 114
 ცხადიუთი 131
 ცხავე 114, 115
 ცხაკია 173
 ცხაკამერია 50
 ცხალატრიკალი 49
 ცხეკერეთად 48
 ცხემლათი 99, 112
 ცხემლალა 35, 173
 ცხემლარა 35, 121, 173
 ცხემლარი 113, 130
 ცხემლები 81
 ცხემლიანქედი 131
 ცხემლიბაირი 111
 ცხემლისი 74
 ცხემლიძირთი 64
 ცხენმა 37, 55

ცხენმარა 92
 ცხენმარი 35, 72, 77
 ცხენმარიკილდითავი 37, 90
 ცხენმალაიგვერდი 133
 ცხემურლული 140, 188
 ცხენიზრუვა 34, 61
 ცხენისაძუარი 93
 ცხენისწყალი 178, 179
 ცხენისხორცა 136
 ცხმორისი 40, 68, 69, 153, 154
 ცხრაგევა 132
 ცხრაზიარი 65, 75
 ცხრამუხიძირი 61
 ცხრამუხლა 87, 97
 ცხრამუხლი 120
 ცხრაწყარო 116, 117
 ცხრამუთი 68

ძაბლავეთი 137
 ძამლეთი 97, 159
 ძაღლეუ 123
 ძალიანი 76, 79, 118
 ძაღლამერე 104
 ძაღლატრა 73
 ძაღლატრი 53
 ძაღლისარჩობელა 98
 ძელაძირები 110
 ძელისახოხავა 58
 ძენაძეები 70
 ძენწმანი 58, 151
 ძერატლი 118
 ძერაწყარო 114
 ძერიბზუდე 106
 ძენწნაღლეუ 124
 ძეღლახო 85
 ძეღლახედეები 105
 ძეღლთა 96

დ

ძველიყირი 97
 ძველნახადვარად 74
 ძველდედელები 105
 ძველწელათი 96
 ძველწისკვილიყარი 112
 ძიგვათა 54
 ძიგურეთი 134
 ძირიბოლო 48
 ძირკვაძეები 112
 ძირყანა 57
 ძლეტრი 129
 ძმაგულა 99
 ძმაგულქალა 100
 ძმერხნალი 35, 67
 ძნელათი 121
 ძნელიეთქელი 131
 ძოვრეთი 62
 ძომამხური 111
 ძურძუხი 76
 ძურწა 139

ვ

წაბლანა 40, 83, 101, 118
 წაბლიძირი 90, 107, 122
 წაბლნარი 50, 51, 52, 61, 135
 წაბლონიქედი 133
 წაბნარა 55, 64, 70, 72
 წაბნარები 83
 წაბნარი 35, 63, 129, 130, 131

წაბუცებელი 130
 წალენჯიხა 173
 წალიკორდი 59
 წალკა 19
 წალკობი 67, 120, 123
 წალყუაძეები 71
 წამოდრეკლა 34

- წამოდრეკილად 65
 წანდილიაბო 110
 წანკალატრი 76
 წანწალაქი 92
 წარბანეთი 66
 წარანქი 82
 წართეთი 97
 წეთილეთი 64
 წელათი 95
 წელებური 111
 წერანქები 105
 წერწეტვანი 109, 124
 წეფთისციხე 25
 წვერჯაფადმითი 80
 წვერები 89, 94, 104
 წვერებისტერი 94
 წვერი 73, 80, 100
 წვერიაბო 116
 წვერივანი 119, 120
 წვერიყანა 113
 წვერიკლა 101
 წვერსიქეთი 135
 წვიტახევი 88
 წიაგვერდი 57, 58
 წიაპა 34, 66
 წიაპალელე 132
 წიაპაძირი 61
 წიაღირი 51
 წიახი 97, 102, 124, 128
 წიახო 115
 წიახტები 92
 წითელათი 113
 წითელათური 135
 წითელატრა 64
 წითელატრი 117, 118, 122
 წითელაძირი 117
 წითელაძეები 62
 წითელი ზღვა 183
 წითელიკილდე 126
 წითელიმიწა 138, 139
 წითელი წყალი 121
 წითელყაპანი 127
 წითელმიწა 132, 133, 188
 წითელმიწისტერი 102
 წითელტბა 123
 წითელქედი 130
 წითელწყალი 111
 წითენალები 87
 წითლიანიწყარო 77
 წითლობაქედი 50
 წითლობი 35, 48, 83
 წიკორკალი 67
 წილობანი 69
 წინაევე 70
 წინაველა 34
 წინაველა 54
 წინაელიძირი 84
 წინარბეთა 54
 წინაყანა 64
 წინდებული 53
 წინდიწვერი 67
 წინსაყარი 84
 წინწალიკატრი 48
 წინწილათა 113
 წინწკალატრი 50
 წინწკალაშვილები 69, 118
 წისაყარი 56
 წისქვალკიკარი 59
 წისქვილალელე 80
 წისქვილალმართი 133
 წისქვილბანა 92
 წისქვილები 49, 52, 99, 100
 წისქვილებილელე 91
 წისქვილთანი 58
 წისქვილივზები 104
 წისქვილიკარი 47, 74, 78, 86, 110, 112,
 118, 129, 136, 137
 წისქვილიმინდორი 98
 წისქვილილელე 61, 81, 104, 109, 122, 124
 წისქვილიხევი 78, 93, 131
 წისქვილკარი 48, 51, 53
 წისქვილნარა 132
 წიფეკერვანი 55
 წიფლგვერდი 70
 წიფლები 91
 წიფლითაევი 84
 წიფლისტერი 77
 წიფლიძირი 86
 წიფნარა 72, 103
 წიფნარები 66, 75
 წიფნარი 35, 47, 50, 52, 59, 60, 61,
 65, 66, 82, 87, 89, 91, 92, 102,
 104, 108, 110, 115, 130, 134
 წიფნარიევე 90, 110, 115
 წიფთორი 83, 110, 112, 113
 წიქარასტერი 113
 წიწკალატრი 57
 წიწკალატრი 56
 წიწიკალი 51
 წიწიბაძირი 112
 წლიპეანა 85
 წმინდალელე 64
 წმინდისტერილელე 87

- წონიარისი 67, 153
 წონიარისილელე 67
 წოწოლაკილდე 75
 წოწოლასერი 126
 წოწოლაქელი 130
 წოწოლაქედიორი 59
 წრებლიმინდორი 48
 წუბანი 67
 წუბლილელე 101
 წულეკიძეები 114
 წუმპო 93, 94, 96
 წუმწუშუპაკატარი 120
 წყავითენნარი 122
 წყავიძირი 136
 წყაენარი 48
 წყაენარი 133
 წყაენარი 51, 52, 67, 74, 82, 88, 132
 წყაენარიეაკე 64
 წყაეყურძნიძირი 48
 წყალამპარა 92
 წყალბოკელადელე 62
 წყალგაღმა 133
 წყალთაეაკე 118
 წყალთაშვა 82
 წყალთაშვა 101
 წყალთეთრა 64
 წყალთიბილა 88, 109
 წყალითვალი 55
 წყალიძირი 98
 წყალიქვა 139
 წყალჭრო 51
 წყალსაქციელი 118
 წყალქვეშა 116
 წყალშავა 156
 წყალშაქარა 62
 წყალწითელი 62
 წყანადელაჟ 56
 წყანიშური 97
 წყარვა 68
 წყარვათა 49
 წყარვათი 56, 62, 65
 წყარვანათი 97
 წყარვები 35, 89
 წყარო 59, 70, 89, 94, 99, 103, 105, 122, 128, 132
 წყაროები 96, 116
 წყაროთა 35, 75
 წყაროთავი 89, 95
 წყაროთვალა 56
 წყაროთვალე 69, 81, 83, 89, 90, 91, 99, 108, 110, 112, 114, 125
 წყაროთვალელელე 102
 წყაროთი 53, 88, 100
 წყაროკანი 124
 წყაროკაპანი 53
 წყაროკარი 122
 წყაროლანი 113
 წყაროპირა 82
 წყაროპირი 70, 93
 წყაროფერდი 87
 წყაროყანა 113
 წყაროჭალა 107
 წყენარა 121
 წყენნარი 113
 წყერაბახჩა 128
 წყედილი 59
 წყედილილელე 49, 52
 წყელიკატარი 127
 წყელილელე 131
 წყლიგადასაგდები 104
 წყლითავი 106
 წყლიძირი 99
 წყლისაყარი 77, 78, 80, 132, 155
 წყუზამელა 178
 წყურთისი 57

ჭ

- ჭა 124
 ჭაბორი 115
 ჭაბუკატარი 131
 ჭაბუტყე 53
 ჭადატრი 103, 105
 ჭადიეთიწყალი 65
 ჭათები 76
 ჭალა 47, 54, 58, 60, 63, 65, 75, 87, 93, 100, 112, 146, 149
 ჭალადიდი 173
 ჭალაეაკეები 84
 ჭალათი 62
 ჭალახმელა 50
 ჭალები 107
 ჭალებიტბა 71
 ჭალებიტყე 91
 ჭალიანი 35, 50
 ჭალიბოლო 93
 ჭალიდარე 38, 84
 ჭალიდუბე 81
 ჭალიეაკე 83
 ჭალითავი 75, 89, 113

- კალიციდურა 80
 კალიციდური 60, 89
 კალისავარა 115
 კალისერი 81
 კალიქედი 79
 კალიღელე 76, 79
 კალიხევი 83
 კანაყატრი 115
 კანგა 34, 121
 კანგატრი 119
 კანეთი 13, 23, 27, 31, 34, 140, 143, 144, 187
 კანეერი 35, 37, 128
 კანიშიღელე 134
 კანიყეაფი 135
 კანჭალე 175
 კანჭახათი 150
 კანჭახათიღელე 54
 კანჭახათისწყალი 150
 კანჭახი 35, 65, 76, 81, 120 126
 კანჭახისერი 127
 კანჭახაჲ 56
 კანჭახევა 57
 კანჭურები 84
 კაპანა 120
 კარნალები 51
 კარნალი 55, 59, 139
 კაფიღეთები 90
 კაჭუნისწყალი 107
 კახათები 82
 კახატრი 118, 134
 კადღელეთი 127, 172
 კედლიანთი 96
 კედლივი 136
 კედლიქედი 49
 კედლური 55, 97, 99, 100
 კედლათი 66, 67
 კედლო 83
 კენჭები 35, 37, 128
 კერი 100
 კერულა 117, 119
 კეპეები 35, 73
 კეპო 75, 127, 155
 კვანა 73, 74, 155
 კვანორი 55
 კვანატარი 114
 კვინტა 87
 კვინტევენახი 113
 კვინტისერი 127
 კვინტური 133
 კვინტიღელე 51
 კოაგვერდი 110
 კობაყური 135, 137
 კიგოკისერი 89
 კიღელე 114
 კიკარტი 117, 119
 კიკოსღელი 65
 კილიტბა 107
 კილ(ო)ვანა 35, 67, 88
 კინეკაძეები 49
 კინეკიქალა 87
 კინეპოღელე 79
 კინეპარტილი 103
 კინეპარეაყე 119
 კინჭეეთი 77
 კინეველიტყე 53
 კიპათი 56
 კიპატრი 136
 კირვანათი 55
 კიპაკონალი 52
 კიტაოჭალი 140
 კიქეთი 82
 კიღატრი 73
 კიღეი 72
 კიღნარი 110, 111
 კიშკარა 130
 კიშკაკოხი 67
 კიშათთა 61
 კიშინაწყარო 126
 კიშინური 72
 კსნაენარა 78, 93, 125, 126
 ჰაეები 108
 ჰობატრი 63
 ჰოდნარა 137
 ჰოდნარი 54
 ჰოკები 75
 ჰოკიღელე 74, 78
 ჰოლათი 117
 ჰოლო 73, 105, 106, 107, 111, 119, 120, 123, 125
 ჰოლონი 109
 ჰოლოღელე 97
 ჰომათი 64
 ჰონეყე 123
 ჰონეყუნარი 50
 ჰონეყუო 37, 135
 ჰორაბოსღელი 99
 ჰოროხი 9, 10, 21, 22, 23, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 41, 134, 146, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187
 ჰოროხიპირი 148
 ჰოჭეები 81
 ჰოჭი 115, 124
 ჰოჭნარი 82, 85

პოპულარული 122
 პოპოლენე 97
 პრელატი 92
 პრელატი 121
 პუაუბილენე 105
 პულუყანა 69
 პუმბატრი 133
 პურათი 129
 პურათა 135
 პური 84, 85

პურიბიბი 121, 127, 136, 148
 პურკეთი 85
 პურუბევი 67
 პუქაძირი 122
 პუქიახო 80
 პუქუნური 59
 პყანიში 36, 37, 72
 პყირტი 57
 პყონარა 118
 პყორტო 108

ჯ

ჯაბნადები 80
 ჯაბნისი 67
 ჯაბნიძეები 157
 ჯაბნიძეები 86
 ჯაგოჭუგა 109
 ჯაგახეთა 60
 ჯაგახეთი 13, 17, 23, 24, 25, 146, 169, 176
 ჯაგახეთურა 73
 ჯაენარეთი 184
 ჯაზიკავიანი 78
 ჯალაბატრი 131
 ჯალაბაშვილები 72
 ჯალაბური 112
 ჯამბაზოლიტყე 138
 ჯამალური 49
 ჯამე 38
 ჯამეკარი 136
 ჯამექვეშა 71
 ჯამექვეში 47
 ჯამიგვერდი 133
 ჯამიკარი 60, 96, 98, 108, 129, 136
     137, 138
 ჯამისერი 139
 ჯამილენე 38, 117
 ჯამიქალა 40, 107
 ჯანაგვერდი 55
 ჯანატრა 131
 ჯანაური 49, 50, 60
 ჯანაწისქვილები 126
 ჯანვარი 71
 ჯანველები 71
 ჯანივრი 71
 ჯანჩხი 71
 ჯანჭლი 61
 ჯაჟნაპირი 79
 ჯაპანგუნა 130
 ჯარიმეელა 68
 ჯარინაპირი 82

ჯარყეალები 131
 ჯაფარაწყარო 117
 ჯაფარეთი 175
 ჯაყელი 106
 ჯაყელურები 98
 ჯაყიბახჩა 49
 ჯაქვა 52
 ჯაქვატრი 125
 ჯებნევილენე 131
 ჯევიში 63
 ჯენდინადები 65
 ჯერმა 35, 120
 ჯერმე 129
 ჯერმილენე 98
 ჯეფერალამინდოზი 103
 ჯეჯელური 63
 ჯეარათი 100
 ჯეარები 88
 ჯეარედინი 113
 ჯეარეკე 62
 ჯეარი 39, 76, 84, 100, 111, 112, 113
 ჯეარიმინდოზი 78
 ჯეარიქედი 69, 123
 ჯეარილენე 133
 ჯეარიყანა 40, 99, 119
 ჯეარიტოქი 97
 ჯეართა 35, 131
 ჯეართანი 120, 171
 ჯეარტქედი 40, 53, 54
 ჯეარტქეთი 55
 ჯიბრულა 58
 ჯიბრული 57
 ჯიმშერი 106
 ჯინასარჩობელა 74
 ჯინღალა 119
 ჯინდინადები 62
 ჯინიკილდე 87
 ჯინიყიშლები 126, 172

ჯინიში 36, 37, 55
 ჯინტალი 124
 ჯინჭარატი 135
 ჯინჭარადელე 116
 ჯინჭვანი 133
 ჯირეკხალა 60, 93, 108
 ჯირეკხალი 50, 128
 ჯირკისხლები 103
 ჯიშკარი 86
 ჯიხური 51, 103, 122
 ჯნალი 159
 ჯოჯობირები 113
 ჯონყანა 71
 ჯორადელე 79

ხაბაშტი 85
 ხაღილატრი 48
 ხაბელაშვილები 37, 77
 ხალატრი 59
 ხაშიყანა 130, 134, 135, 136
 ხანიყარი 134
 ხანისწყალი 179
 ხანძთა 31
 ხაოსერი 103
 ხარაშანი 72, 79
 ხარატლა 65, 71
 ხარბალკალდეები 104
 ხარითაი 95
 ხარიკელა 61
 ხარისაწოლი 67, 71, 73, 75, 76, 80, 92,
 97, 105
 ხარმანი 55
 ხარნაყალევი 133
 ხარჯათლი 81, 94, 107, 111, 122, 125
 ხარლი 136
 ხატიმამული 40, 49, 54, 160
 ხატიტყე 47
 ხაშრეტლა 62
 ხაშური 157
 ხაჩტაში 108
 ხებნალაჟ 68
 ხებნალიწყალი 51
 ხევათილელე 48
 ხევატწილა 63
 ხევაწყალი 77
 ხეგზნალა 64
 ხეგზნარა 64
 ხევი 69, 82

ჯორიეთი 79
 ჯორისათობი 119
 ჯორიფები 47, 121, 126
 ჯორუხ-ჭურუხი 183
 ჯორჯინატლი 57
 ჯორჯიყელი 116, 121
 ჯუნალი 60
 ჯუნეთები 108
 ჯუნლიბოლო 56
 ჯუმუშატრი 92
 ჯუჯუხეთა 48, 68
 ჯლათი 69
 ჯლილიფეთი 184
 ჯლინკვენახი 113

ბ

ბევითაი 82
 ბევიბირი 96
 ბეველელე 76
 ბეგხულა 70
 ბელეჩაური 144, 145
 ბელთაშეა 71
 ბემღელეთა 56
 ბემწილადელე 55
 ბემყარაღა 34
 ბემყარაღაჟ 56
 ბემშილელი 140, 188
 ბერთვისი 21, 48, 61, 146, 147, 175
 ბეროღმა 128, 135
 ბერხაჟ 129
 ბერხენთა 35, 85
 ბერხიზინდორი 138
 ბეფუტყარი 90, 95
 ბეშაეა 119
 ბეჩელა 51, 130
 ბეციერი 89
 ბეკეპურიძიბირი 116
 ბეკეპა 61
 ბეხილნარი 139
 ბეარამზეს ხილი 9
 ბეაროქლიანი ქელი 132
 ბევიბირა 95
 ბილი 103
 ბილითაი 49, 50, 63, 70, 72, 76, 90, 92,
 93, 99, 107, 108, 111, 118, 119,
 122, 129
 ბილიწყერა 87, 101
 ბილიწყერი 115
 ბიდმაღალა 68

- ზიზნარაწვერი 103
 ზითარატლები 83
 ზითარატლი 83
 ზითატრები 75, 78
 ზითიატრი 91
 ზილართი 100
 ზილაძეები 78, 99
 ზინკილეთი 133
 ზირხათი 108, 148, 165, 166, 167, 188
 ზირხათიძირი 107
 ზიკატრები 78
 ზიკატრი 73, 149
 ზიკები 75
 ზიენარი 76
 ზიეოკაპანი 69, 128
 ზიხათა ციხე 25
 ზიხანი 87, 167
 ზიხაძირი 103, 104, 159, 162, 163, 164
 ზლართი 56
 ზლარცვა 124, 125
 ზლერცი 71
 ზლენთები 88
 ზმალა 50
 ზმელი ტბა 172
 ზმელი ტყე 103
 ზმელი ღელე 133
 ზმელტაბი 125
 ზმელტბა 126
 ზმელყანა 93
 ზმელწიფელი 57
 ზმელხეები 94, 95, 96
 ზობი 173
 ზოგილატრი 115
 ზოდაბუნაჲ 101
 ზოზანი 80, 106, 123
 ზოზაძირი 65
 ზოზნარიღელე 103
 ზოზნები 90, 92, 97, 106
 ზოკატრი 53
 ზოკერათი 65
 ზოკერაჲ 61
 ზორგი 52, 130
 ზორგნალი 35, 47, 130
 ზორგნალიქელი 51
 ზორთსკანად 138
 ზორსონისირთი 139
 ზორხა 65, 70, 135
 ზორხაჲ 79
 ზორხი 122
 ზორხიჯაე 56
 ზორხიპირი 56
 ზოფა 180
 ზოფი 33
 ზოფშოშიტყე 139
 ზონანაღელე 54
 ზოჩელა 114, 115, 124
 ზონია 122
 ზოხოზაღელე 53
 ზოხოლა 116
 ზოხოლები 132
 ზოჭატრი 139
 ზოჯისერი 74
 ზრამი 86
 ზრამიღელე 122
 ზრეწილი 117
 ზრეწილიღელე 118
 ზრიგინა 121
 ზრისტოქოზი 103
 ზუანხე 183
 ზუზიარი 79, 85, 116
 ზუთყანა 121
 ზულა 168
 ზულათი 40
 ზულათიქელი 51
 ზულო 35, 37, 38, 39, 40, 109, 151, 168
 ზუმბრები 130
 ზუმბრიძირი 48
 ზუნდურათი 135
 ზუნჯულა 56
 ზურციატლები 53
 ზურციატლი 121
 ზუციაშვილები 115
 ზუციჯაე 40, 117
 ზუციქელი 100
 ზუცური 93, 98, 115, 136
 ზუწყარონა 119
 ზუშკურაძირი 76
 ზუშტრავაე 129
 ზუხუნაყანა 51

ჰ

ჰარუნიყანა 137
ჰასინაქობი 105
ჰასანჩაირი 107
ჰარპასოსი 175
ჰარტასოსი 177
ჰაჯიათლიმა 61
ჰაჯიაყანა 133, 139
ჰაჯიყიშლა 77

ჰაჯუნამზისერი 96
ჰეჯად 187
ჰერგიყანა 133
ჰერეთი 12
ჰიბერი 14
ჰიბერია 180
ჰაბოს 178

შ ი ნ ა ა რ ს ი

	83-
არქაეოლოგიის საზოგადოება	5
შენახვის მუზეუმი	7
ტოპონომიკური კვლევა-ძიების ისტორიიდან	8
სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიიდან	20
აჭარა	21
მაჭაბელი	27
ნიგალი	29
გონია	30
ქანეთი	32
ტოპონომიკურ სახელთა წარმოება	34
ტოპონომიკურ სახელთა წარმომავლობისათვის	37
ტოპონომიკური აღწერილობა	43
აჭარა	45
ქვემო აჭარა	47
ზემო აჭარა	73
ქვემო მაჭაბელი	128
ნიგალი	134
გონია	137
ქანეთი	140
შენიშვნები	141
რეზიუმე რუსულად	189
რეზიუმე გერმანულად	189
ტოპონომიკურ და გეოგრაფიულ სახელთა საძიებელი	191

Кандидат исторических наук
Юрий Мойсеевич Сихарулидзе

ТОПОНИМИКА
Юго-западной Грузии

КНИГА I
(На грузинском языке)

Государственное издательство
Батуми—1958

რედაქტორი ნ. ბერძენიშვილი

ტიქრედაქტორი კ. ჩხარტიშვილი
კორექტორი შ. დარჩია

* * *

გადაეცა წარმოებას 1958 წლის 6 მარტს, ხელმოწერილია დასაბეჭდად 1 სექტემბერს,
ქალაქის ზომა 70X92, 22,8 საბეჭდი, 18,3 სააღრიცხვო-საგამომცემლო ფორმა,
დაკვეთა № 3024, ემ 00017, ტირაჟი 1000.

* * *

საქართველოს სსრ კულტურის სამინისტროს
მთავარბოლიგრაფსამმართველოს ბათუმის სტამბა-ლითოგრაფია,
(ბათუმი, ლუქსემბურგის, 22).

შეიხვეული კონკრეტული შეცდომათა ბასწორება

გვერდი	სვეტი	სტრიქონი		დაბეჭდილია:	უნდა იყოს:
		ზემო-დან	ქვემო-დან		
19	—	—	7	Engluche	Englische
19	—	—	8	Placestudy	Place-name Study
37	—	14	—	წარმავლობისათვის	წარმომავლობისათვის
37	—	—	11	აღიქოშვილებში),	აღიქოშვილებში),
58	—	—	1	უბჭვეუ	უბჭვეუ
78	1	10	—	გრძელვარიბოლო	გრძელვარიბოლო
83	1	—	14	კერკერვანა	კერკერ(ო)ვანა
85	1	—	4	გრძელად	გრძელად
105	2	8	—	ლერწნალი	ლერწნალი
114	2	17	—	კურცლითავე	კურცლითავე
121	1	5	—	იაკობიძეები	იაკობაძეები
130	1	—	5	ცხემლარი	ცხემლარა
136	1	8	—	შეედლივი	შეედლივი

9260 15 826

